

Treball, mobilitat i assentament de la població
Un cas comarcal: el Baix Empordà

Tesi doctoral

Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona

Antonio Miguel Solana Solana
setembre de 2000

Direcció: Àngels Pascual de Sans

dedicada a E.P.

“He nascut a Palafrugell (Empordà Petit) el 8 de març de 1897. La totalitat de la meua sang és empordanesa. El meu paisatge bàsic està comprès entre Puig Son Ric, de Begur, a llevant; les muntanyes de Fitor, a ponent; les illes Formigues a migdia i el Montgrí a tramuntana. Sempre m’ha semblat que aquest país és molt vell i que per sobre hi ha passat tota classe de gent, gent errant i diversa.”

Josep Pla, **El quaderns gris. Un dietari**, Barcelona, Destino, 1966, Col.lecció “Obra Completa”, nº 1, p. 89.

“Era un periodo che non m’importava niente di niente, quando venni a stabilirmi in questa città. Stabilirmi non è la parola giusta. Di stabilità non avevo alcun desiderio; volevo che intorno a me tutto restasse fluido, provvisorio, e solo così mi pareva di salvare una mia stabilità interiore, che però non avrei saputo spiegare in che cosa consistesse.”

Italo Calvino, “La nuvola di smog” a **Gli amori difficili**, Milà, Mondadori, 1993, p. 205. (La 1ª edició d’aquest conjunt de relats apareguè el 1958 amb el títol **I racconti**)

"Y en la antena de la radio flotaba locamente la bandera con la cruz roja, y se corría a ochenta kilómetros por hora hacia las luces que crecían poco a poco, sin que ya se supiera bien por qué tanto apuro, por qué esa carrera en la noche entre autos desconocidos donde nadie sabía nada de los otros, donde todo el mundo miraba fijamente hacia adelante, exclusivamente hacia adelante."

Julio Cortázar, “La autopista del sur” a **Todos los fuegos el fuego**, Madrid, Alfaguara, 1996, p. 41. (1ª edició: 1966).

"...esas ambigüedades, redundancias y deficiencias recuerdan las que el doctor Franz Kuhn atribuye a cierta enciclopedia china que se titula *Emporio celestial de conocimientos benévolos*. En sus remotas páginas está escrito que los animales se dividen en a) pertenecientes al Emperador, b) embalsamados, c) amaestrados, d) lechones, e) sirenas, f) fabulosos, g) perros sueltos, h) incluidos en esta clasificación, i) que se agitan como locos, j) innumerables, k) dibujados con un pincel finísimo de pelo de camello, l) etcétera, m) que acaban de romper el jarrón, n) que de lejos parecen moscas."

Jorge Luis Borges, "El idioma analítico de John Wilkins" a **Otras inquisiciones**, Madrid, Alianza Editorial, 1997, p. 158. (1ª edició: 1952, revisada el 1974).

Índex

1. Introducció	15
1.1 Presentació i objectius de la recerca	15
1.2 Presentació de la comarca d'estudi: el Baix Empordà.....	17
1.3 Estructura de la tesi	19

1ª part: Marc teòric i metodològic

2. Opcions teòriques i metodològiques.....	27
2.1 La mobilitat espacial de la població	27
2.1.1 La mobilitat: dificultats conceptuals d'un terme complex	28
2.1.2 Mobilitat, mobilitat residencial i migració. L'espai de vida dels individus.....	29
2.1.3 Els espais implicats: migració interior vs migració exterior	32
2.1.4 Altres elements per a la classificació de la mobilitat.....	33
2.2 Territori, activitat econòmica i mobilitat.....	37
2.2.1 L'activitat econòmica i la població en el territori: alguns temes de debat	38
2.2.1.1 Continuitat i canvis en les pautes de localització de la població: abast i definició.....	41
2.2.1.2 Factors econòmics i socials associats a les noves pautes de localització de la població	44
2.2.1.3. Dependència i jerarquització a l'espai: la redefinició de la ciutat	47
2.2.2 Treball i mobilitat. Elements teòrics de referència.....	49
2.2.2.1 La transformació actual del treball: principals característiques.....	49
2.2.2.2 La vinculació entre economia, treball i migració des dels principals marcs teòrics de referència: la perspectiva neoclàssica i la perspectiva marxista	55
2.2.2.3 Nous escenaris, noves qüestions: les transformacions laborals i la seva interrelació amb la mobilitat	59
2.3 Treball, mobilitat i assentament de la població: síntesi i propostes	64
3. Desenvolupament de la recerca i treball de camp.....	73
3.1 Criteris per a la delimitació de l'àrea geogràfica d'estudi	73
3.2 Fonts d'informació: estadístiques i altres eines de treball de camp.....	77
3.2.1 La mobilitat de la població: l'estadística de variacions residencials	77
3.2.2 La mobilitat de la població: els padrons municipals i les altes i baixes per canvi de residència.....	79
3.2.3 Els estocs de població: censos i padrons.....	84
3.3 Fonts d'informació: les entrevistes	89

2ª part: El context català. Població, poblament i treball al Baix Empordà

4. El context català: població, treball i mobilitat.....	99
4.1 Una societat en transformació: mobilitat i assentament de la població, 1900-1986.....	99
4.2 Nou escenari, noves pautes de mobilitat i de poblament: 1986-1996	103
4.2.1 Canvi i continuïtat en les pautes de localització de la població a Catalunya	105
4.2.2 La recomposició del treball a Catalunya: ajust estructural,	

localització espacial i mobilitat quotidiana	109
4.2.3 Els fluxos migratoris a les comarques catalanes.....	117
4.3 Recapitulació	122
5. Evolució de la població i el poblament al Baix Empordà: trets generals.....	129
5.1 Declivi i puixança: 1900-1975.....	129
5.1.1 El declivi. La crisi de la indústria del suro i la Guerra Civil.....	129
5.2.2 La puixança: l'aparició i la consolidació del turisme de masses.....	130
5.2 Continuitats i canvis en l'evolució de la població i el poblament: 1975-1996	132
5.3 Recapitulació	136
6. Treball i ocupació a la comarca del Baix Empordà	139
6.1 Magnituds bàsiques de l'ocupació: ocupats i llocs de treball a la comarca. 1975-1996	139
6.1.1 L'evolució del conjunt comarcal.....	139
6.1.2 L'heterogeneïtat municipal.....	141
6.2 Els sectors d'activitat econòmica: l'impacte del turisme de masses i la terciarització de l'economia	142
6.2.1 Antecedents històrics d'una configuració laboral específica. El mercat laboral abans de la crisi dels anys setanta	142
6.2.2 La transformació de l'estructura ocupacional des dels anys vuitanta: repercussions en el Baix Empordà	146
6.2.3 L'evolució recent de l'hoteleria i restauració i la construcció al Baix Empordà: precarització i polarització professional.....	148
6.2.4 L'especialització municipal: la transformació de l'estructura ocupacional dels municipis.....	154
6.3 L'estructura sòcio-professional: assalariació i qualificació dels ocupats.....	157
6.4 Recapitulació	161
3ª part: <u>La mobilitat al Baix Empordà</u>	
7. La mobilitat quotidiana de la població: els desplaçaments laborals	169
7.1 Increment dels nivells de mobilitat, increment de la distància recorreguda.....	169
7.2 L'heterogeneïtat professional en la mobilitat laboral.....	173
7.3 La mobilitat laboral: les diferències entre municipis	175
7.4 Recapitulació	178
8. Migració i assentament de la població al Baix Empordà: antecedents	183
8.1 Les migracions massives en una societat i una economia en transformació: els anys seixanta	183
8.1.1 Procedència i destinació: la complexitat geogràfica del sistema de mobilitat	184
8.1.2 Característiques personals dels migrants: grup familiar, sexe i edat	188
8.1.3 Característiques professionals dels migrants: el treball.....	192
8.2 Mobilitat en una societat i una economia en crisi: la primera meitat de la dècada dels vuitanta.....	198
8.3 Recapitulació	204
9. Continuïtat i canvi en les pautes de mobilitat i d'assentament de la població: la situació actual.....	211
9.1 Una aproximació indirecta a la mobilitat: els saldos migratoris.....	212

9.2 Una aproximació directa a la mobilitat: els fluxos migratoris.....	215
9.3 L'estructura geogràfica del sistema de fluxos: origen i destinació	218
9.3.1 Els fluxos segons àrees d'origen i de destinació	218
9.3.2 Les especificitats municipals del sistema de fluxos.....	223
9.4 Les característiques dels migrants	225
9.4.1 La migració segons edat	225
9.4.2 La migració segons nivell d'instrucció	230
9.4.3 La migració segons nacionalitat	232
9.5 Recapitulació	235
10. Les característiques dels migrants: el treball	243
10.1 La inserció laboral dels immigrants: procedència, ocupació i qualificació	243
10.2 La inserció dels immigrants en el mercat laboral: el vincle amb la nacionalitat	250
10.2.1 L'heterogeneïtat en l'accés al treball: nacionalitat i nivell professional i educatiu	250
10.2.2 Els estrangers i la seva inserció laboral en les activitats de la construcció i l'hoteleria i restauració.....	260
10.3 Recapitulació	265
11. Conclusions. Treball, mobilitat i assentament de la població: vincles i interrelacions.....	271
11.1 Consideracions generals sobre la mobilitat, el territori i l'activitat econòmica a Catalunya.....	271
11.2 Consideracions i conclusions sobre el treball, la mobilitat i l'assentament de la població: el cas del Baix Empordà	274
12. Epíleg. Noves direccions de la recerca, nous plantejaments de futur.....	285
Bibliografia.....	289

Agraïments

Després del llarg procés de realització d'una tesi -o de qualsevol recerca- és difícil retenir totes les persones que, en major o menor mesura, t'han ajudat en aquesta tasca. Per tant, voldria excusar-me, per endavant, de les possibles omissions que algú pugui detectar.

Si hi ha alguna persona a la qual s'ha d'agrair que aquesta tesi hagi arribat a bon port és a la seva directora, Àngels Pascual. Ja sé que és obligat fer menció a aquella persona que t'ha hagut d'orientar i donar ànims durant tot aquest temps, però en aquest cas voldria reconèixer, i molt, el seu suport i els sempre útils consells que va donar-me i que espero em segueixi donant en altres projectes i recerques que puguin presentar-se més endavant.

Per altra part, no vull descuidar-me de tota aquella gent que m'ha ajudat o, moltes vegades, només m'ha brindat la seva amistat durant aquest període -qüestió que considero igualment important-. En primer lloc, no em puc oblidar de Cristóbal Mendoza, Ricard Morén, Clara Parramon i Berta Pongiluppi, companys, més o menys virtuals i internàutics, del mateix grup de recerca que m'han prestat tot el seu recolzament "científic" i, a vegades, logístic per a la realització d'aquesta tesi.

En segon lloc, gràcies a tota la gent del Centre d'Estudis Demogràfics i el Departament de Geografia. I un record especial per a tots els companys i companyes de generació en el Departament i en el Centre, embarcats i embarrancats com jo en la realització de les corresponents memòries de recerca i dels projectes de tesis doctorals. També vull donar les gràcies a Anna Cabré, Hermínia Pujol i Pilar Riera per totes les facilitats logístiques que en aquest i en altres treballs m'han proporcionat. Gràcies també als meus dos "assessors" informàtics particulars: Jordi Padilla i Esther Sánchez, que m'han ajudat a resoldre algunes de les meves, i nombroses, mancances informàtiques.

També és obligat –i és un plaer- reconèixer les facilitats i la disposició a ajudar-me de tota una sèrie de gent que treballa en diversos organismes públics. Gran part del que s'exposa aquí no hagués estat possible sense la seva col·laboració i la resposta als meus constants requeriments d'ajuda, dades i informació de tota mena: en primer lloc, a tot el personal, començant per Jordi Oliveres i Dolors Olivares, de l'Institut d'Estadística de Catalunya que sempre han respost a les contínues demandes de dades.

Un reconeixement especial a la gent de Palafrugell: Conxa Saurí, i el seu ajudant, Xavier Pareres, de l'Arxiu Municipal de Palafrugell; a Anna Maria Torres de la Biblioteca de Palafrugell i a Lluís Maimí que té cura del padró municipal d'habitants d'aquesta població, entre moltes altres tasques. No només em van ajudar a trobar informació

soterrada en capsles plenes de pols, sinó que em van facilitar molts contactes i em van ajudar a obrir moltes portes que crec que han enriquit la recerca i la meva apreciació de la comarca. No em descuido tampoc dels altres arxiviers de la comarca que m'han prestat la seva col·laboració: Santi Soler (Arxiu Històric i Comarcal de la Bisbal d'Empordà); Sílvia Alemany (Arxiu de Sant Feliu de Guíxols); Carme Adroher -i l'objector que l'ajudava i del qual ara sóc incapaç de recordar el nom- (Arxiu de Palamós) i, per últim, Enric Torrent (Arxiu Municipal de Torroella).

Encara que no faré una relació detallada, nom darrera nom, també voldria agrair la col·laboració de totes aquelles persones que han dedicat part del seu temps en proporcionar-me informació sobre diversos aspectes de la comarca, la seva gent, la seva feina, les seves anades i vingudes i els seus problemes, d'una manera totalment desinteressada. Tots ells formen part de diverses associacions (gent pertanyent principalment a associacions d'immigrants, ONGs, sindicalistes i empresaris) o simplement ciutadans "anònims" que m'han ajudat a comprendre i a poder interpretar millor allò que no queda reflectit en les estadístiques.

Per últim, gràcies a totes les persones que m'han envoltat durant aquests anys –familiars, sobretot la meva mare, i amics- i que han hagut de patir els meus rotllos científics i, a vegades, existencials que m'han embargat durant els moments més durs de la recerca i en altres moments amb qüestions més vitals i, per tant, més importants. I moltes gràcies a la meva germana que m'ha donat un cop de mà amb tota la feina, sovint molt feixuga, d'elaboració de les taules, els gràfics i els mapes que apareixen en aquesta tesi, així com en la correcció del text.

Fora ja de l'apartat d'agraïments no puc oblidar la participació, totalment involuntària, en aquesta tesi de dos col·lectius: la SARFA (companyia d'autobusos del Baix Empordà) i els lladres. I, atenció, que no faig cap equivalència entre ells.

El fet de no disposar de vehicle propi va fer que depengués totalment del transport públic per als meus desplaçaments des de Barcelona i entre les distintes poblacions de la comarca. Els problemes llavors són múltiples. A la manca de línies que cobreixen tot el territori, s'ha de sumar, a vegades, les increïbles freqüències de pas dels bussos, especialment durant la temporada baixa. Això et fa comprendre la total primàcia del transport privat sobre el públic en una comarca tan dinàmica i amb tanta mobilitat com és el Baix Empordà. De totes maneres, dintre d'aquestes limitacions he de reconèixer el seu correcte funcionament.

L'altre col·lectiu que ha participat en aquesta tesi de manera involuntària van ser els lladres que em van robar –en un lloc indeterminat entre casa meua i la empresa de reparació d'ordinadors a Madrid- l'ordinador portàtil amb tot el material que havia acumulat durant un parell d'anys. L'ensurt va ser fenomenal i gràcies a ells vaig passar un agost inimaginable i únic; en definitiva, unes “vacances” per recordar tota la vida.

I sense més preàmbuls començo.

Treball, mobilitat i assentament de la població

Un cas comarcal: el Baix Empordà

1. Introducció

1.1 Presentació i objectius de la recerca

No crec que sigui gens fàcil començar una recerca, especialment si aquesta tracta qüestions socials. Plantejar-se les qüestions i els objectius que són pertinents i que poden aportar una mica més de coneixement sobre la nostra societat és una tasca força delicada.

Aquesta tesi doctoral parteix d'una sèrie d'inquietuds i curiositats diverses. I d'un procés, que m'atreuria a qualificar -i si em perdonen l'expressió-, de certa maduració com investigador.

Els primers intents de reflexió, que van tenir un primer resultat en la realització de la meua memòria de recerca, anaven enfocats a un dels temes més destacats avui dia pels mitjans mediàtics i acadèmics: la presència d'estrangers a Catalunya i les seves condicions de vida i de treball. Tema de debat i d'urgència política com pocs, pateix sovint d'un intent de reflexió més acurat que ajudi a contextualitzar-lo dintre de l'estructura social i econòmica de les societats receptores.

En aquest sentit, la meua directora de tesi sempre va encoratjar els intents per fugir dels aspectes més tòpics del tema i iniciar-me en la sempre feixuga tasca, però a la llarga molt més gratificant, de reflexionar sobre la migració i, en general, sobre tot el sistema de mobilitat des d'una perspectiva més àmplia, rigorosa i menys condicionada per les modes mediàtiques que sovint passen -i pesen- en el món acadèmic.

He utilitzat el concepte “mobilitat” perquè entre el meu plantejament inicial -el projecte presentat per obtenir una beca de recerca- que estava centrat en la immigració estrangera i el projecte definitiu de la tesi hi ha hagut un salt significatiu. Un important punt de trencament va ser l'elaboració de la memòria de recerca que completava els cursos de doctorat. Aquesta, amb el títol Immigració i treball. La inserció dels immigrants estrangers en l'activitat econòmica a Catalunya: el cas de l'hoteleria i restauració, exposava algunes reflexions sobre les característiques del treball a l'hoteleria i restauració i la seva vinculació amb la mobilitat, especialment centrada en els estrangers. Va ser una memòria a partir de la qual sorgiren més dubtes que respostes, cosa que va incitar-me a

continuar en la tasca de reflexió teòrica i de treball sobre la mobilitat espacial de la població.

Una de les qüestions que semblava configurar-se d'una manera més clara a partir de la reflexió que va desembocar en la memòria de recerca era l'interès que té estudiar la mobilitat com a conjunt, com a sistema de fluxos on es podien descobrir tota una sèrie d'interdependències mútues, de relacions i de continuïtats entre els diversos desplaçaments espacials de la població. Per tant, vaig considerar convenient que la tesi tractés no només les migracions i, específicament, les migracions d'estrangers sinó també l'estudi d'altres formes de mobilitat. Això, en definitiva, suposava entrar en un terreny complicat ja que plantejava tota una sèrie de problemes a l'hora d'intentar definir els conceptes i, per suposat, en el moment d'estructurar tot un bastiment teòric per a la posterior realització del treball empíric.

L'altre eix de la memòria de recerca que m'ha portat fins a la tesi que avui presento va ser el meu interès per l'economia i, més concretament, pels aspectes relacionats amb el món laboral. En el meu cas es va produir una mena de "viatge d'anada i tornada". Si bé, en un primer moment, vaig partir de l'estudi de la immigració estrangera i m'interessava parlar de la seva inserció laboral a la societat de destinació, progressivament vaig passar a interrogar-me sobre el funcionament del treball i tota la mobilitat que hi anava associada. És a dir, focalitzant l'estudi sobre els engranatges del treball, la recerca ha anat encaminada a analitzar les imbricacions que el treball té amb la mobilitat.

L'estudi de la incidència que ha tingut la migració en la societat espanyola i catalana ha sigut objecte d'ampli debat científic i social. Durant aquest segle s'ha assistit a una profunda relocalització de la població en consonància amb el procés d'implantació del capitalisme a tot el territori i la creació d'un mercat laboral unitari.

L'atenció ha derivat bàsicament en l'estudi dels grans fluxos migratoris i, en especial, de les migracions que amb origen a les zones rurals s'han dirigit cap a les concentracions urbanes i industrials de la península amagant, tot sovint, la major diversitat i complexitat del sistema migratori durant aquells anys (Cardelús, Pascual de Sans, Solana Solana, 1999). Aquesta situació es mantingué fins a mitjans dels anys setanta dintre d'un procés pràcticament ininterromput de creixement econòmic. Ara bé, les successives crisis dels anys setanta i vuitanta han provocat i continuen provocant una sèrie de transformacions de molt diversa índole.

Un dels aspectes més afectats ha sigut el treball, les condicions laborals, la relocalització dels ocupats dintre dels diversos sectors d'activitat, etc. I, també, la mobilitat de la

població. Un simple cop d'ull al volum i la direcció dels moviments migratoris mostra una realitat ben diferent a la de dècades precedents. Sense deixar de banda la pluralitat de causes que poden haver incidit en aquesta transformació, sembla evident que la incidència de la migració en la societat i en el mercat laboral d'origen i de destinació no és la mateixa, com segurament tampoc ho és la nova interrelació entre la mobilitat i el treball.

Aportar una mica de coneixement a aquests processos es constitueix, per tant, en un dels objectius d'aquesta tesi. Primer, teòricament, exposant les principals aportacions que s'han fet a l'estudi de la mobilitat i la migració, especialment en el seu vessant "econòmic" i com es vinculen amb les transformacions territorials i laborals. En segon lloc, analitzant el funcionament del treball i la mobilitat associada a aquest dintre d'una àrea territorial concreta i acotada: la comarca gironina del Baix Empordà.

Per últim, m'agradaria deixar constància de què una de les reflexions que sempre sortien en les xerrades que vaig mantenir amb la meua directora de recerca va ser l'altra cara de la realitat en referència a la mobilitat, és a dir, l'assentament o la permanència. És significatiu com sempre posem l'accent a considerar només un dels aspectes dels desplaçaments espacials que efectuen els individus.

En la present tesi doctoral no he volgut entrar a fons sobre un tema complicat, de múltiples connotacions, i molt vinculat, així mateix, amb el procés d'integració de les persones dins la societat de destinació. Limitacions de temps i espai fan impossible d'analitzar amb major detall un concepte que remet a tot un conjunt molt ampli i complex de fenòmens socials. Ara bé, sempre que ha estat possible he intentat treure'l del seu ostracisme sabent-hi que només ho he aconseguit d'una manera limitada.

1.2 Presentació de la comarca d'estudi: el Baix Empordà

Si bé, en una primera part i des d'un vessant més teòric s'analitza la interrelació entre treball i mobilitat; en una segona part, he volgut entrar en l'anàlisi d'aquests aspectes dintre d'una àrea geogràfica concreta: el Baix Empordà. L'anàlisi d'una àrea petita i acotada havia de permetre una contrastació dels elements teòrics esbossats en la primera part. Aquesta constratació no només perseguia validar les hipòtesis prèviament plantejades, sinó incidir, en la mesura del possible, en la delineació de noves propostes teòriques.

Més endavant, exposaré amb detall les consideracions que vaig tenir en compte per a l'elecció d'aquesta àrea. Una elecció que, encara que basada en tot un seguit de criteris, no

ha estat exempta finalment d'un cert punt d'arbitrarietat com, de fet, succeeix en qualsevol delimitació que es faci en ciències socials. Ara, només apuntaré alguns dels trets més destacats de la comarca finalment triada a mode de presentació.

El Baix Empordà es troba localitzat al Nord-est de Catalunya formant part de la plana empordanesa, que es va segmentar administrativament en dues comarques a partir de la divisió territorial de Catalunya de 1936: l'Alt Empordà i el Baix Empordà. L'Empordà, com a conjunt, ha generat un dels majors volums de literatura, científica i no-científica, de tot Catalunya i és una de les zones més preuades per tota una sèrie de valors, entre els quals cal destacar els paisatgístics i culturals. Ara bé, la delimitació i la pròpia existència de la comarca del Baix Empordà ha sigut i continua sent objecte de debat¹.

La comarca del Baix Empordà la conformen 36 municipis que sumen una extensió d'uns 700 km² i l'any 1996 acollia una població de 95.986 persones, repartides, això sí, d'una forma bastant heterogènia entre les poblacions costaneres i les de l'interior (figura 1.1). La capital administrativa és la Bisbal d'Empordà, una de les poques capitals comarcals que té menys població que alguns dels municipis de la seva comarca². En el cas del Baix Empordà s'ha de subratllar que això no ha sigut com a conseqüència d'una evolució recent en les pautes de localització de la població. Municipis com Calonge, Palafrugell, Palamós, Sant Feliu de Guíxols i Torroella de Montgrí ja tenien uns volums poblacionals similars a la Bisbal a principi de segle. En aquest sentit, sovint s'ha parlat del "policentrisme comarcal" del Baix Empordà com un cas bastant particular dintre del territori català. Cadascuna de les poblacions abans citades té una grandària poblacional i un pes econòmic força equivalent.

Respecte a la mobilitat, i només d'una manera introductòria, voldria destacar dos trets de la comarca. Per una banda, el continuat creixement tant dels seus intercanvis migratoris intracomarcals i extracomarcals com del saldo positiu d'aquesta comarca respecte a la resta de Catalunya i d'Espanya. La comarca, com tota la província de Girona, ha mantingut des dels anys seixanta un constant creixement de la seva població, una part important del qual es deu a la diferència constantment positiva entre la gent que ha vingut i la que ha marxat.

En aquest sentit, la pròpia dinàmica econòmica de la comarca, amb l'especialització en tot un seguit d'activitats relacionades amb el turisme i la construcció, l'ha preservada de l'impacte, sovint molt més dur, que les successives crisis des dels anys setanta han tingut sobre altres comarques catalanes amb un teixit industrial més dens. Això, tanmateix, no

---

¹ En el capítol tercer es tractaran amb més detall aquestes qüestions.

l'ha alliberada i possiblement no l'alliberarà en un futur d'embats i crisis originades, precisament, per la seva especialització.

Malgrat tenir un teixit industrial esquifit, alguns municipis compten amb una destacable indústria de desenvolupament endogen com són les manufactures del suro a les poblacions de Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols i la indústria de la ceràmica i dels materials per a la construcció a la capital comarcal, la Bisbal d'Empordà i els municipis que l'envolten. Es tracta d'un tipus d'indústria que ha aprofitat alguns dels principals recursos naturals de la comarca, com és l'extensió i qualitat dels boscos d'alzines sureres de la Serra de les Gavarres o les argiles.

Per altra banda, el segon aspecte a considerar és la seva posició i possible evolució dintre de la dinàmica de transformació econòmica i espacial que les noves condicions de desenvolupament del capitalisme estan tenint sobre el conjunt de l'espai i la societat catalana. Així, les relacions de tot tipus entre aquesta comarca amb el que són les ciutats - la ciutat real i no el simple territori que delimita el municipi administratiu- de Barcelona i Girona té un paper destacat en la seva dinàmica econòmica i, és clar, sobre l'evolució en l'assentament i la mobilitat de la població. Aspectes, tots ells, que es desenvoluparan amb major detall en el decurs de la tesi.

1.3 Estructura de la tesi

La tesi que a continuació presento l'he dividida en dotze capítols, que s'estructuren en tres grans parts, més la bibliografia i els annexos. En aquest primer capítol he volgut fer una petita introducció sobre el procés que ha portat a la realització d'aquesta recerca i he considerat convenient presentar la comarca d'estudi i fer una breu síntesi de l'estructura de la tesi.

En el segon capítol, "*Opcions teòriques i metodològiques*", s'hi exposen tot un seguit de reflexions teòriques al voltant del treball i la mobilitat espacial de la població. L'interès per tenir en compte la mobilitat en tot el seu conjunt m'ha portat a plantejar les principals aportacions que s'han fet sobre la seva conceptualització i classificació. Un tema força problemàtic a causa de les delimitacions sempre imprecises entre els conceptes.

Espai i temps són els dos criteris bàsics que han servit per classificar la mobilitat. I, moltes vegades, s'ha fet des d'un plantejament lligat amb els sistemes administratius i estadístics, no sempre els més adequats des d'una perspectiva científica. L'altre criteri bàsic de

---

² Els altres casos corresponen al Baix Llobregat, la Ribera d'Ebre i la Selva.

classificació de la mobilitat és el de la causalitat. És un fet força corrent parlar de mobilitat i migració laboral. Ara bé, no deixen de ser uns termes problemàtics ja que no queda tan clar si és possible atribuir una única motivació a un fenomen, la mobilitat, tan complex.

De totes maneres, un dels aspectes que s'han tingut més en compte a l'hora d'estudiar el desplaçament ha sigut la seva relació amb el treball. La gran quantitat d'estudis sobre el desplaçament per "motius laborals" o la inserció dels nous immigrants en la societat i el mercat laboral són exemples d'això. No hi ha, però, un enfocament teòric unitari al respecte. Per això, he considerat convenient apuntar les principals aportacions que des de diverses perspectives s'han fet sobre el tema de la mobilitat i el treball, apuntant tant les seves aportacions com les seves limitacions a l'hora d'estudiar el tema.

Completa aquest segon capítol una reflexió sobre les transformacions laborals i espacials que han tingut lloc durant les dues últimes dècades. És moneda corrent sentir parlar de l'aparició d'una nova etapa en el capitalisme, fruit d'una nova organització en els processos de producció i en el treball. Aquí no entraré en el debat de si això ha suposat una ruptura o es tracta d'una simple evolució en el decurs de les economies capitalistes. Depassa àmpliament els objectius d'aquesta recerca. Tanmateix, hi ha tota una sèrie de canvis que és convenient d'apuntar en tant que estan estretament relacionats amb la mobilitat i que tenen a veure amb les transformacions econòmiques i laborals i la seva plasmació espacial tant pel que fa a la localització de l'ocupació com a la localització de les persones.

Al tercer capítol "*Desenvolupament de la recerca i treball de camp*", s'exposen no tan sols els objectius i el desenvolupament del treball de camp, sinó que també s'analitza la informació disponible a les estadístiques, indicant les seves aportacions i limitacions. En aquest sentit, no està de més recordar els problemes amb què sovint ens enfrontem quan estudiem la mobilitat de la població. Si hi ha un fenomen poblacional amb problemes pel que fa a les fonts estadístiques d'informació, aquest ha sigut i continua sent la mobilitat espacial de la població. Les limitacions i els biaixos són, per tant, nombrosos i he considerat convenient indicar-los en aquest capítol. No obstant això i malgrat aquestes dificultats, crec que ens proporcionen una informació que pot ser interessant i valuosa si es tracta correctament.

Pel que fa al treball de camp pròpiament dit, aquest ha pres dues direccions bàsiques. Per una part, la necessitat de completar les llacunes que presenta la informació estadística disponible em va portar a fer una explotació de les dades d'altas i baixes contingudes en els arxius de certs municipis comarcals. La falta de desglossament espacial de l'estadística

de variacions residencials fins a la implantació de l'estat de les autonomies i, consegüentment, d'uns sistemes estadístics propis ha conduït a què la quantitat d'informació disponible per a àmbits petits fos pràcticament nul·la fins ben entrada la dècada dels vuitanta.

Una altra direcció que va prendre el treball de camp va ser la realització, com a suport, de tota una sèrie d'entrevistes a informants clau de la comarca del Baix Empordà i altres comarques veïnes sobre certs aspectes relacionats amb la mobilitat, l'economia i el treball. Les estadístiques ens proporcionen uns números, unes dades que és convenient analitzar a partir d'altres informacions que permetin contrastar-les, omplir els seus "buits" i ajudar a contextualitzar-les.

Després d'aquests capítols centrats en qüestions de caire teòric i metodològic, a continuació, en el capítol quart, s'exposen els resultats de la recerca. En principi he considerat convenient, abans de passar a tractar específicament el Baix Empordà, situar la comarca dins del context en què s'insereix: "*El context català: població, treball i mobilitat*". Aquí faig un repàs als principals trets que ha tingut i té la mobilitat a Catalunya, sense descuidar les vinculacions amb la resta d'Espanya, tan importants durant aquest segle que acaba, incidint especialment en l'evolució en aquests últims vint anys de les pautes de poblament i de localització de l'activitat econòmica i l'ocupació al territori.

A continuació, la resta de capítols ja se centren en l'anàlisi específica de l'activitat econòmica, la transformació territorial així com l'evolució de la mobilitat i l'assentament de població a la comarca del Baix Empordà. Sense voler entrar a fons en una anàlisi de tipus històric, sí que he considerat convenient assenyalar alguns aspectes de l'evolució econòmica i territorial que ha tingut lloc en aquesta àrea durant l'última meitat d'aquest segle i sense els quals no es poden entendre les noves dinàmiques econòmiques i poblacionals d'aquest racó del país. Transformacions que l'ha situada amb tot un conjunt de potencialitats i limitacions que són les que es manifesten avui dia.

En el capítol cinquè "*Evolució de la població i el poblament al Baix Empordà: trets generals*" indico l'evolució de la població i la seva distribució espacial a la comarca durant aquest segle. He considerat convenient donar una mirada una mica més àmplia, en el sentit temporal del terme, ja que l'evolució de la població i el poblament, encara que s'acceleri en determinats períodes, respon a unes tendències que es configuren i tenen efectes a llarg termini. Una atenció especial estarà dedicada a la irrupció del turisme de masses als anys cinquanta i seixanta degut a la transformació tan social com econòmica que va experimentar el conjunt de la costa catalana i, naturalment, el Baix Empordà.

La irrupció del turisme va provocar un canvi radical en l'especialització econòmica de la comarca i en la distribució de la població entre sectors d'activitat. No obstant això, els impactes han sigut força heterogenis sobre el territori i l'evolució dels municipis ha seguit tendències específiques depenent bàsicament de la seva localització espacial. Al capítol sisè "*Treball i ocupació a la comarca del Baix Empordà*" tracto aquests aspectes durant l'última meitat del segle i, en especial, des de principis dels anys vuitanta quan es donen tot un seguit de transformacions en el mercat laboral.

Fet aquest repàs a la població i el poblament, per una banda, i al treball, per l'altra, els següents capítols se centren totalment sobre la mobilitat de la població. En el capítol setè "*La mobilitat quotidiana de la població: els desplaçaments laborals*" abordo els desplaçaments habituals entre lloc de residència i lloc de treball. Aquest és un tema força interessant en els últims anys durant els quals és constatable un increment persistent i molt intens de la mobilitat habitual. Encara que aquí només fa referència a un tipus de desplaçaments –la mobilitat laboral–, considero que dóna tota una sèrie de pistes i d'informació sobre aspectes relacionats amb la localització de la població, l'ocupació i el rol que juguen actualment tant aquests mateixos desplaçaments quotidians com els desplaçaments que comporten un canvi de residència i que, comunament, s'engloben sota el concepte de "migració" i, a vegades, sota el concepte de "mobilitat residencial".

I són aquests desplaçaments els que es tracten a continuació. La comarca s'ha caracteritzat durant gran part d'aquest segle per ser una terra de pas i d'assentament per a un important contingent de població, tal com ja indicava Josep Pla en la citació que obre aquesta tesi. En primer lloc, al capítol vuitè "*Migració i assentament de la població al Baix Empordà: antecedents*" he volgut fer referència al sistema de mobilitat i d'assentament de la població que s'ha configurat a la comarca entre els anys seixanta i vuitanta lligat als canvis succeïts tant al Baix Empordà com a la totalitat d'Espanya en un període d'acceleració dels processos d'urbanització, de desagrarització i d'assalarització de la població del país.

Exposats aquests antecedents, a continuació, en els dos capítols següents: "*Continuïtat i canvi en les pautes de mobilitat i d'assentament de la població: la situació actual*" i "*Les característiques dels migrants: el treball*", faig referència explícita a l'evolució de les interrelacions entre el treball i la mobilitat durant els últims vint anys. Un període que com ja he indicat anteriorment es caracteritza per tota una sèrie de canvis en l'estructura econòmica i en les pautes de localització tant de la població com de l'ocupació, però també de manteniment de tendències pel que fa a l'evolució de la mobilitat de la població i les seves característiques. He prestat una atenció especial als dos sectors d'activitat que

s'han configurat com les bases econòmiques de la comarca: la construcció i els serveis turístics -en aquest cas concret, l'hoteleria i la restauració-.

La tesi es tanca amb un apartat de síntesi que recull tota una sèrie de conclusions, "*Conclusions. Treball, mobilitat i assentament de la població: vincles i interrelacions*", en què s'articulen les principals constatacions que a partir de l'anàlisi més detallat de la comarca d'estudi i de la seva contrastació amb les reflexions que han servit de guia a la recerca es poden fer sobre la mobilitat de la població i la seva vinculació amb el treball. Part de les idees que es recopilen aquí ja s'han anat exposant en els diferents apartats que tanquen cada capítol i que, sota el títol de "recapitulació", crec que permeten fer un seguiment més pautat i clarificador.

1ª part: Marc teòric i metodològic

En aquesta primera part s'han situat les propostes teòriques i les idees que han servit de guia en la realització d'aquesta recerca. El tractament de la mobilitat, el treball i la seva plasmació territorial feia convenient remetre's a tota una sèrie d'aportacions i debats que sobre aquests temes s'han anat succeint en els últims anys. Són debats que segueixen oberts. No hi ha propostes teòriques sòlides i estructurades que donin resposta i serveixin de guia a les preguntes i hipòtesis que ens fem. La diversitat de posicionaments i d'idees complica el panorama i l'anàlisi però el pot fer, així mateix, més ric.

Aquests debats i aquestes aportacions s'estructuren en el capítol segon d'aquesta tesi, "*Capítol 2. Opcions teòriques i metodològiques*". Un primer apartat, "*La mobilitat espacial de la població*", es dedica a la problemàtica definició dels conceptes que es refereixen a la mobilitat espacial de la població i als factors que s'hi troben implicats. Els resultats de les noves propostes que s'han fet sobre la mobilitat i la seva classificació i caracterització són interessants i força enriquidors per a la reflexió teòrica, però mostren moltes més dificultats a l'hora d'aplicar-los a una recerca concreta.

Un segon apartat, "*L'activitat econòmica i la població en el territori: alguns temes de debat*", se centra sobre els debats que han sorgit sobre les pautes de localització de la població i de l'activitat econòmica a la nostra societat. Pautes que mostren una variabilitat elevada i sobre les quals no existeix consens ni sobre la seva direccionalitat ni sobre els factors que es troben implicats en aquests processos de relocalització de les persones i de les activitats econòmiques. Un interès especial recau en la posició que ocupen les ciutats en aquesta recomposició territorial i, per aquest motiu, se li dedica un apartat sencer.

El tercer apartat tracta de l'altre element clau d'aquesta recerca, el treball, "*Treball i mobilitat. Elements teòrics de referència*". La incorporació massiva de la dona o els transvasaments d'ocupats entre els diversos sectors d'activitat s'han conjuminat amb una àmplia reestructuració de les vies d'accés i de l'estabilitat laboral per a un gran nombre d'ocupats. Tots aquests elements són un reflex de l'àmplia transformació laboral a les societats occidentals. Per altra part, el treball ha sigut un dels factors més importants que s'han tingut en compte a l'hora d'analitzar els desplaçaments de la població. Alguns dels principals plantejaments teòrics situen el treball en el centre de la seva anàlisi. No obstant això, no han faltat crítiques a plantejaments sovint força reduccionistes que no han tingut en compte, moltes vegades, ni les especificitats de cada societat ni l'heterogeneïtat i la complexitat que presenten els desplaçaments de la població.

Les aportacions de totes aquestes idees i propostes pot portar a una certa dispersió conceptual i teòrica. Per això, a l'apartat 2.3., "*Treball, mobilitat i assentament de la població: síntesi i propostes*", he posat en comú tots aquests elements i els he estructurat de tal manera que em poguessin servir com a guia per a la recerca posterior i per a l'anàlisi de les dades i de la informació que he treballat, tant de manera general com de manera específica, a la comarca d'estudi: el Baix Empordà.

Precisament el primer apartat del tercer capítol, "*Capítol 3. Desenvolupament de la recerca i treball de camp*", l'he dedicat íntegrament a posar de relleu quins han sigut els factors de delimitació d'aquesta àrea d'estudi. La resta del capítol es dedica a exposar de manera detallada les fonts d'informació que s'han utilitzat en aquesta tesi. La informació s'ha obtingut bàsicament a partir de les diverses fonts estadístiques disponibles sobre els moviments migratoris de la població i, en aquest cas, l'estadística de variacions residencials és àmpliament analitzada, tant pel que fa a les seves potencialitats com pel que fa a les mancances i problemes que introdueix en l'anàlisi dels fluxos migratoris. Aquesta informació a partir de les dades estadístiques s'ha volgut complementar amb la informació proporcionada a partir de tota una sèrie d'entrevistes a informants clau.

2. Opcions teòriques i metodològiques

2.1 La mobilitat espacial de la població

Quins són els criteris que permeten classificar la diversitat de desplaçaments de la població? Com es pot distingir una migració de la resta de formes de la mobilitat espacial? Fins a quin punt es pot definir una migració temporal respecte a una altra amb un caràcter més definitiu?

Aquestes són algunes preguntes que no han trobat, i que segurament no trobaran, una resposta clara i comunament acceptada. El fet que en aquesta recerca s'hagi plantejat un estudi del conjunt de la mobilitat que es produeix en un territori fa que sigui especialment convenient exposar tota una sèrie de consideracions respecte a la forma en què sovint s'ha definit i classificat la mobilitat espacial.

Tot un conjunt de trets fan que l'estudi de la mobilitat i de la seva incidència sobre la societat trobin més dificultats que els altres dos fenòmens demogràfics que incideixen en l'estructura i evolució de les poblacions, fecunditat i mortalitat. Alguns dels més significatius són:

a) La mobilitat és un procés i no un simple fenomen. Encara que molt sovint analitzada des d'una perspectiva transversal, els desplaçaments de les persones es configuren com una trajectòria on la successió d'aquests moviments pot ser constant i on les característiques quant a distància, permanència, etc., poden variar enormement entre un desplaçament i un altre.

b) La diversitat de tipus de desplaçaments. Des de la simple mobilitat quotidiana fins a la migració intercontinental, és possible trobar una enorme varietat de desplaçaments on la distància, el temps, els espais implicats o la motivació/causa que els provoca són força diversos.

c) La inexistència de criteris clars i comunament acceptats de definició. Lligat amb el apartat anterior hem de fer referència a les dificultats a l'hora d'englobar tota una sèrie de desplaçaments espacials sota un determinat concepte. Una característica que el diferencia

significativament de fenòmens com el naixement i la defunció dels individus, la definició exacta dels quals no presenta tantes complicacions (Arango, 1985; Zelinsky, 1980)³.

Els criteris bàsics a l'hora de classificar els diferents tipus de mobilitat de la població són dos, l'espai i el temps. A partir de l'espai normalment s'acostuma a distingir entre la migració interior i la migració exterior o tot un conjunt de desplaçaments definits a partir de l'encreuament d'uns determinats límits -administratius o no-. Amb el segon, el temps, s'efectua la diferenciació ja clàssica entre mobilitat quotidiana, com a mobilitat de curta durada i reiterativa, respecte a la migració ja sigui temporera/estacional i la migració definitiva, conceptes tots ells subjectes a una notable ambigüïtat respecte a la seva delimitació.

2.1.1 La mobilitat: dificultats conceptuals d'un terme complex

Un dels problemes conceptuals més importants dintre de l'estudi de la mobilitat és la delimitació entre els diferents tipus de desplaçaments, i particularment, entre la migració i les altres formes de mobilitat. Però quins són els criteris espacials i temporals més idonis per diferenciar un tipus de desplaçament respecte a un altre?

Les definicions operatives facilitades per l'administració i els sistemes estadístics estableixen normalment l'encreuament d'uns determinats límits administratius i/o l'establiment d'un període de permanència mínim per diferenciar una migració de les altres formes de mobilitat.

En aquest sentit, una definició clàssica de què és un moviment migratori ens la proporcionen les Nacions Unides en els seus sumaris de recomanacions,

"A migration is defined as a move from one migration-defining area to another (or a move of some specified minimum distance) that was made during a given migration interval and that involved a change of residence" (United Nations, 1970, p. 2)

Una concepció del canvi de residència que amaga realitats molt diferents, també assenyalades per aquest estudi de Nacions Unides on s'exposa "the compromises that have to be made between the ideal and the feasible in the real world of empirical research" (United Nations, 1970, p. 2). I és que les repercussions sobre la vida d'una persona i sobre

---

³ Zelinsky (1971) al respecte apunta que, "The volume of work of migration is considerable, but it is greatly overshadowed by analyses of fertility and other such popular topics. The essential reasons are to be found in the intrinsic nature of the phenomenon, in definitional problems, and in the difficulties of data procurement and analysis. Given an effective registration system, we can count births and deaths with the greatest of ease. But exactly who is a migrant, and what do we mean by migration?" (Zelinsky, 1971, p. 223)

una societat d'un canvi de residència que impliqui un trasllat de cinc-cents metres a un altre de cinc-cents quilòmetres pot ser molt diferent o pot tenir una importància mínima.

Un cas similar el representen les estadístiques espanyoles -per exemple, l'estadística de variacions residencials- que només consideren com a migració tots aquells canvis residencials que suposen traspasar els límits municipals (i que òbviament quedin registrats a partir de la inscripció en el Padró). Tanmateix, no es determina cap tipus de criteri temporal.

Per tant, els criteris operatius que sovint utilitzen l'administració i els organismes estadístics -basats en una delimitació arbitrària d'espai i temps- poden ser uns determinats, però com he assenyalat amaguen una realitat molt més complexa.

Això no suposa una desqualificació d'aquests criteris en tot allò que pot aportar a l'anàlisi de la mobilitat, però potser sí que és convenient tenir en compte les seves limitacions, els seus biaixos, conèixer que hi ha al darrera d'aquests criteris i en quin sentit ens poden satisfer o no a l'hora de realitzar els nostres estudis. En definitiva, el problema de fons és la poca articulació que molt sovint hi ha entre els nostres conceptes teòrics i els criteris operatius adoptats a l'hora de mesurar la mobilitat (Courgeau, 1981; Petersen, 1958; Arango, 1985; Thumerelle, 1986; Zelinsky, 1980),

"Classifications of modern migrations tend to derive from the statistics that are collected, whether or not these have any relevance to theoretical questions (...). Even the principal statistical differentiation, that between internal and international migration, is not necessarily of theoretical significance. Similarly, when the species 'migrant' is set off from the genus 'traveler' by arbitrarily defining removal for a year or more as 'permanent' migration, such a distinction clearly has little or not theoretical basis, and it is not even certain that it is the most convenient one that could be made. The preferable procedure in any discipline is to establish our concepts and the logical relation among them, and to collect our statistics in terms of this conceptual framework" (Petersen, 1958, p. 265)

2.1.2 Mobilitat, mobilitat residencial i migració. L'espai de vida dels individus

Una posició de partida és considerar la mobilitat espacial com el conjunt de desplaçaments de la població⁴. Un conjunt on les diferenciacions que es puguin fer entre diversos tipus de desplaçaments sempre tindran un determinat grau d'arbitrarietat degut a què formen part d'un *continuum* de formes (Thumerelle, 1986). Zelinsky, per exemple,

---

⁴ Aquesta mobilitat espacial, tal com apunta Thumerelle, "n'est elle même qu'un élément d'une mobilité spatiale plus large (mobilité des capitaux, des techniques, des activités, des marchandises, etc.) multiforme et évolutive, sans laquelle les sociétés ne sauraient fonctionner" (Thumerelle, 1986, p. 12).

indica la inexistència d'uns trencaments clars "*clean breaks*" entre les diferents formes de mobilitat dels individus,

"Although it is convenient for many purposes to mark off certain segments of what is in actuality a seamless, if somewhat wrinkled, continuum, there are no absolutely clean 'breaks', natural or man-made, in the spatio-temporal spectrum of mobility" (Zelinsky, 1980, p.36).

Ara bé, també vol deixar patent la importància que té definir unes certes pautes de diferenciació entre aquells desplaçaments reiteratius, diaris i de curta durada que responen a la mobilitat quotidiana dels individus -desplaçaments que Zelinsky engloba sota el terme "circulació"- i la migració (Zelinsky, 1971).

La migració, per tant, malgrat les dificultats de la seva definició, mostraria unes certes particularitats i tindria un impacte sobre la societat diferent a les altres formes de mobilitat,

"Tous les types de déplacements n'ont pas le même impact sur les populations et leur perception individuelle ou collective diffère. Les navettes de travail, les navettes de marchandises, les voyages d'affaires, touristiques ou familiaux, qui ramènent au point de départ et qui ne mettent pas en jeu la cohésion des groupes sociaux, sont traduits en termes de circulation, d'hébergement, de qualité de la vie. Il n'en est pas de même des formes de mobilité qui entraînent l'installation durable ou définitive d'individus dans d'autres milieux que leur milieu d'origine" (Thumerelle, 1986, p.5)

La migració, en principi, sembla un concepte fàcil de definir. El canvi de residència habitual⁵ d'un individu significaria una migració. Ara bé, tots els canvis de residència comporten un desplaçament que es pugui conceptualitzar com a migració?. No sembla pas que es pugui establir una equivalència immediata entre canvi de residència i migració. Com tampoc queda clar que l'establiment d'uns determinats límits geogràfics o la permanència d'un determinat període de temps en un lloc tingui una incidència similar sobre la persona i la societat.

En aquest sentit, alguns investigadors han buscat una definició que inclogués altres factors per destriar les "veritables migracions" d'altres desplaçaments que encara que puguin comportar un canvi en la residència de l'individu no tenen –o tenen d'una manera mínima– cap mena d'impacte sobre la vida d'aquest, el seu entramat de relacions i sobre la societat⁶.

---

⁵ Determinar quina és la residència única no és fàcil. El problema rau bàsicament en aquelles persones que no tenen una residència fixa. En aquest sentit, Courgeau (1980) assenyala que el concepte de residència única és un concepte provinent del cens i, per tant, una simplificació d'una realitat més complexa. No és aquest un tema secundari. Hi ha un creixent col·lectiu de població que "circula" entre diverses residències per motius de feina o de combinació oci-feina. Per superar, en certa manera, aquest problema s'acostuma a utilitzar el terme "habitual" i no el d'"única".

⁶ Els problemes que comporta definir la migració respecte a les altres formes de mobilitat ja són assenyalats pels estudis de Nacions Unides. Així en el publicat el 1970 es troba un intent de definir la migració com aquell canvi de residència que comporta un canvi de "*milieu*", "...to

Una aportació interessant la podem trobar a Zelinsky quan delimita la migració respecte a les altres formes del que denomina “mobilitat territorial” com tots aquells moviments que suposen "...any permanent or semipermanent change of residence; more meaningfully, perhaps, it is a spatial transfer from one social unit or neighborhood to another, which strains or ruptures previous social bonds" (Zelinsky, 1971, p.226). En una direcció semblant, s'ha formulat la migració a partir del concepte "espai de vida" (Courgeau 1980 i 1988; Thumerelle 1985 i 1986; Noin, Thumerelle, 1993),

"Nous arrivons ainsi à la notion d'*espace de vie* [*en cursiva en l'original*] qui va couvrir la portion d'espace où l'individu effectue ses activités. Cette notion englobe non seulement les lieux de passage et de séjour, mais également tous les autres lieux avec lesquels l'individu est en rapport" (Courgeau, 1988, p.17)

A partir d'aquest concepte es diferencia entre la mobilitat quotidiana dels individus, la mobilitat residencial i la migració. Així, la primera faria referència a aquells desplaçaments habituals o esporàdics de l'individu dins del seu espai de vida. La mobilitat per anar al treball, a l'escola, a la compra o a la segona residència de cap de setmana formen part, entre d'altres, de la mobilitat quotidiana o habitual.

La mobilitat residencial englobaria a aquells desplaçaments que comporten un canvi de residència habitual però sense trencament -o amb un trencament mínim- de l'espai de vida dels individus. La definició de la migració a partir de l'espai de vida de l'individu, pel contrari, serien aquells desplaçaments que comporten un canvi de la residència habitual i que a la vegada suposen la reconstitució del seu espai de vida, de la seva xarxa de relacions socials i desplaçaments espacials. Variables com la distància, el temps de permanència o l'encreuament d'un límit municipal o estatal es contemplen matisades en una definició que situa a l'individu i la seva xarxa de relacions com la variable bàsica per determinar l'existència d'una migració,

“La migration se distingue des autres formes de mobilité spatiale par le franchissement d'un certain nombre de seuils de rupture: caractère irréversible ou de longue durée du déplacement, distance entre points de départ et d'arrivée suffisante pour amener sinon une rupture totale du moins une modification profonde dans l'espace de vie habituel du migrant, etc.” (Thumerelle, 1986, p.13)

Aquesta definició, encara que suggerent per les matisacions que aporta al debat sobre la conceptualització i la delimitació de la mobilitat, troba nombroses dificultats per a la seva

---

indicate that migration is conceived as involving a change of *milieu* [*en cursiva en l'original*] along with the change of dwelling unit. Since neither change of locality nor change of milieu is readily amenable to objective measurement, the more measurable characteristic, distance, is an acceptable substitute. We are thus led to the position that only moves of some reasonable minimum distance should qualify as migrations" (Naciones Unidas, 1970, p. 1).

aplicació empírica i, en tot cas, exigeix una metodologia de recopilació de la informació força allunyada de la proporcionada per les estadístiques. Com tampoc queda clar fins a quin punt es pot diferenciar d'una manera més o menys clara la migració de la mobilitat residencial.

Una consideració força estesa en els estudis sobre migracions és la que fa equivalent els desplaçaments de curta distància com a mobilitat residencial enfront d'aquells de llarga distància que sovint es conceptualitzen com a migracions. Com es pot observar, es tracta d'una diferenciació amb força limitacions (Green, 1990; Módenes, Pascual, 1998) on el concepte de distància sol assimilar-se, en la majoria de casos, al de traspàs d'uns determinats límits administratius (municipi, comarca, "*county*", etc.).

2.1.3 Els espais implicats: migració interior vs migració exterior

El tema de la delimitació i classificació de la mobilitat i la diferenciació de la migració com a subconjunt dintre d'aquesta ha sigut motiu d'una extensa reflexió teòrica. No passa el mateix amb altres temes com, per exemple, una de les diferenciacions que es fa més sovint de la migració, interior i exterior, enteses moltes vegades com a migració intraestatal i migració internacional, però també en relació a altres límits administratius.

És clar que el fet de creuar una frontera –estatal o d'altre tipus- pot suposar un canvi substancial en la posició i les possibilitats d'inserció i d'assentament de l'individu dins de la societat de recepció. Però aquest fet va molt més lligat a una qüestió jurídica -els drets i les limitacions imposades a un estranger-, que a qüestions de caire més social com pot ser el contacte amb una nova cultura i llengua, amb una estructura social diferenciada o amb un sistema de relacions laborals diferent.

Dos exemples poden servir per matisar la diferenciació que sovint s'estableix de manera tan clara entre migració interior i exterior. Primer, l'encreuament d'un límit estatal no comporta per un gran nombre de persones massa canvis en la seva situació jurídica. La lliure circulació de persones entre els estats de la Unió Europea és un bon exemple d'aquesta progressiva pèrdua de sentit en la diferenciació interior-exterior, si més no per a un determinat col·lectiu.

Segon, sovint s'associa l'emigració exterior des d'un país com l'emigració de nacionals d'aquest a la resta del món i la immigració exterior com la immigració des d'altres països de persones de nacionalitat estrangera. Això, com a mínim, suposa confondre els conceptes, ja que interior i exterior només poden al·ludir a una procedència determinada - procedir d'altre estat, en aquest cas- i no s'ha de confondre amb la nacionalitat de les

persones que efectuen aquests moviments. Així, una gran part de la immigració exterior que rep un país pot estar formada per persones de la mateixa nacionalitat del país a què arriben i per les quals el creuar una frontera estatal pot no tenir un significat tan diferent que per les que efectuen un moviment dintre d'un estat on, per cert, sovint pot haver-hi diferències culturals i socials tan marcades com entre estats diferents.

Sobre aquesta qüestió de la relativització de les diferències entre la migració interior i exterior s'han pronunciat tota una sèrie de investigadors (Cardelús, Pascual, 1979; Massey, 1988; Petersen, 1958; Zelinsky 1980; Salt, Kitching, 1992) en el sentit de qüestionar aquesta divisió dicotòmica alertant, a la vegada, sobre els punts de connexió entre ambdues. Per a Salt i Kitching, en concret, aquesta divisió és totalment arbitrària i no aporta res al debat teòric sobre la mobilitat,

"Migration is a phenomenon which has been artificially divided by scholars in order to facilitate conceptualisation and study. One of the main divisions has been between internal and international migration. Our conclusion is that this distinction is in many respects counterproductive, and that its persistence is both hampering the development of migration theory and hindering our understanding of the role which migration plays in processes of population change" (Salt, Kitching, 1992, p. 160)

2.1.4. Altres elements per a la classificació de la mobilitat

Ens desplaçem quotidianament per anar a comprar o per anar a un centre educatiu o sanitari; ens desplaçem a determinats llocs per fruir d'uns determinats paisatges o per practicar el nostre esport favorit; anem a visitar familiars a contrades més o menys llunyanes; fem un viatge a l'estranger per aprendre idiomes o per estudiar en alguna universitat, etc., aquesta relació, no cal dir-ho, podria ser interminable, com ho són les motivacions dels desplaçaments.

No obstant això, podem identificar unes motivacions més o menys preponderants. Així, quan parlem de la mobilitat quotidiana dels individus s'acostuma a diferenciar tot un seguit de desplaçaments depenent del motiu principal que els origina; els estudis, l'oci, les compres o la feina, són algunes de les activitats més freqüents, presents a pràcticament la vida quotidiana de tothom.

En concret, aquest últim, el treball, és objecte de gran atenció tant pels aparells estadístics que recullen informació sobre la mobilitat de les persones com pels investigadors que, a part de l'interès evident que té el seu estudi, s'han vist moltes vegades limitats a realitzar les seves recerques sobre aquests moviments, a causa de què és l'únic aspecte sobre el qual és possible disposar de dades.

Ara bé, el tema de les causes o lògiques que es troben darrera els desplaçaments espacials ha sigut tractat amb més deteniment -i de manera força més problemàtica- dins de l'àmbit de la mobilitat residencial i les migracions. Com indiquen Boyle, Halfacree, Robinson,

“(...) the act of moving rarely involves one factor, even if the move is motivated primarily by one overriding issue. Rather migration is firmly embedded within the complexity of people’s everyday lives and experiences. Indeed, migration decisions are often influenced by factors that are much less obvious than might appear at first sight” (Boyle, Halfacree, Robinson, 1998, p. 1)

Entre les diverses classificacions que s'han proposat⁷, una de les més clàssiques i que ha tingut una major difusió és la que diferencia els desplaçaments de tipus polític respecte a aquells de tipus econòmic. Aquesta és una distinció força utilitzada per la seva simplicitat i perquè permet distingir dos grans tipus de desplaçaments.

Pierre George (1976), per exemple, distingeix entre les que denomina com “*migrations imposées par des faits politiques*” que engloba aquelles migracions producte d'una ruptura de l'equilibri entre comunitats antagòniques i que està provocada per un esdeveniment tal com una guerra, una revolució o qualsevol mena de persecució racial o religiosa produïda per la guerra; i, per altra part, les “*migrations d'ordre économique*” determinada per la pressió demogràfica i les necessitats econòmiques.

En una línia menys dicotòmica quant a la separació entre causes polítiques i econòmiques, Thumerelle (1986) diferencia entre “*les migrations forcées ou sous contrainte politique*” i les “*migrations libres*”. Aquelles engloben els refugiats, exiliats, deportats, expulsats, etc. normalment en forma de moviment de masses, que reben una gran atenció pels mitjans de comunicació, sí més no en els seus aspectes més espectaculars.

Tota la resta d'altres desplaçaments són conceptualitzats com a "lliures", producte d'una decisió individual. Però, tal com remarca Thumerelle:

"...les limites entre migration volontaire et migration imposée ne sont jamais nettement établies. La mobilité imposée aux cadres des multinationales offre-t-elle davantage de choix que la mobilité suivie de résidence administrative imposée par certains régimes à des opposants politiques? (...). Enfin on pourrait se demander si le conditionnement par le jeu de pressions économiques et sociales laisse place à une réelle liberté de choix" (Thumerelle, 1986, p. 66)

---

⁷ No entro a continuació en una anàlisi a fons de les tipologies que utilitzen un gran nombre de variables i que se centren en algun tipus de mobilitat determinada. És convenient destacar com a tipologia general sobre migracions la de Petersen (1958). Una altra tipologia interessant és la proporcionada per Böhning (1983), encara que només fa referència a migracions internacionals de treballadors.

Per tant, el major o menor grau de voluntarietat o d'imposició no s'ha d'establir automàticament depenent de si respon fonamentalment a una lògica econòmica o política respectivament. Tal com indica Thumerelle, hi ha una mobilitat de caire econòmic, la mobilitat institucional, que és imposada dintre de les empreses i de l'administració i en què l'individu no té o té una mínima capacitat de decisió.

L'anàlisi de les denominades "migracions econòmiques o laborals" és un dels aspectes dintre del conjunt de la mobilitat amb un major tractament, estudi i reflexió teòrica, ja sigui a partir de les aportacions teòriques neoclàssiques –sovint concretades en lleis i models- ja sigui des de plantejaments marxistes/estructuralistes, entre d'altres. Moltes vegades la idea que es troba darrera l'anàlisi de les "migracions econòmiques" és la necessitat de la migració com a mitjà per millorar unes condicions de treball i de vida que no es consideren satisfactòries. S'assumeix tot sovint l'existència d'una accentuada precarietat laboral o una situació d'atur com a factor principal que condueix al desplaçament⁸.

Per altra banda, tenim el concepte profusament utilitzat de "migració laboral". Una definició força sintètica del mateix el donen Johnson i Salt,

"Labour migration consists of those moves of population where a change of residence is accompanied by a change of job. It might be assumed that labour migrants could be defined as those movers who are primarily motivated by job considerations and for many this would be certainly true; but other reasons for moving are also influential for those who are changing both home and job" (Johnson, Salt, 1990, p.1)

Deixant de banda les dificultats de definir com a migració qualsevol canvi de residència, sembla una definició força reduccionista com els mateixos autors reconeixen,

"Although there is abundant evidence that the further a migrant moves home the more likely it is that a change of job will also take place, it is better not to prejudge the deeper reasons for moving but simply to employ a definition which merely uses the coincidence of a parallel move of job and home as its basis" (Johnson, Salt, 1990, p.3)

Dos exemples clars del que podria ser una migració laboral serien el sistema de "Gastarbeiter" implementat als països de l'Europa Occidental des del final de la segona Guerra Mundial fins als anys setanta (Castles, Kosack, 1973) i les migracions institucionals (Johnson, Salt, 1990; Flowerdew, 1982), abans mencionades. Ambdues formarien part del que Flowerdew (1992) anomena "*contracted migration*" i en la qual el moviment només s'efectua una vegada s'ha assegurat una feina al lloc de destinació. El

---

⁸ Aquesta idea s'ha anat matisant per part de diversos investigadors en el sentit d'alertar que moltes vegades no són les persones amb una pitjor posició social i laboral les que efectuen la migració. Un interessant estudi és el que s'exposa a la tesi doctoral de Kitching (1989) i que es pot trobar en diversos articles (Johnson, Salt, 1990; Salt, Kitching, 1992).

progressiu creixement dels mercats laborals interns de moltes empreses, especialment multinacionals o amb una localització múltiple dels seus centres de producció i direcció dintre d'un estat, produeix i és previsible que produeixi un augment cada vegada més important d'aquest tipus de mobilitat "contractada"⁹.

La migració que no passa per aquests canals establerts és la denominada "*speculative migration*" i englobaria a aquelles migracions on l'individu es mou amb l'esperança de trobar una feina en la seva destinació. Una migració que cada cop sembla tenir menys importància segons Gordon (1995) i Green (1985) que reflexionen en aquest tema a partir de diversos estudis sobre mobilitat i treball efectuats als països anglosaxons,

“Furthermore, of that minority of total moves that are employment-related, a smaller proportion than might be expected are related to changes of employer. Indeed, recent Labour Force Survey data indicates that over half of those inter-regional migrants who were employed at the time of the survey and one year before did not change employer upon movement. This is contrary to most assumptions about migration, which are based on ideas of external labour market recruitment and of speculative movement by the unemployed to regions with high employment and wage levels. Indeed, Salt contends that a large part of British labour migration can only be understood in terms of internal labour market policies of large employing organisations, and that the importance of such policies has increased during recession” (Green, 1985, p. 24)

L'altre oblit important, però, se centra en els problemes que comporta definir com a migració laboral un fenomen, la mobilitat, molt més multifacètic on les causes o motivacions que el poden donar origen poden ser molt diverses. Així, normalment no es té en compte que la incidència sobre l'estructura laboral de la societat de destinació no només es produeix -sigui una migració institucional o especulativa- per les persones que busquen feina. S'hauria de tenir en compte, així mateix, la població inactiva que acompanya o es reagrupa posteriorment amb un membre de la família (el que a vegades es denomina "migració familiar") i que una vegada en la societat de destinació treballa o busca feina. Com també s'hauria de tenir en compte aquelles persones que per motius personals o polítics es veuen obligades a desplaçar-se i posteriorment treballen o busquen feina.

És per aquest motiu que he considerat convenient no utilitzar el concepte "migració laboral" al llarg d'aquesta tesi. Fins a cert punt es pot fer equivaldre aquest concepte amb el de les "migracions institucionals" o les "*contracted migrations*" que he citat abans, però fora d'aquests àmbits és molt més complicat identificar, posar un adjectiu a la resta de desplaçaments, encara que molts d'ells tinguin un marcat accent laboral i econòmic.

---

⁹ Flowerdew, en aquest sentit, apunta: "Its main recommendations stem from the identification of a mismatch between the nature of labour migration and the main focus of previous research, in that the majority of studies to date have assumed labour migration is speculative, while most is actually contracted. It has been suggested that priority should be given to research on contracted

Existeix una mobilitat general, dintre de la qual se situen les migracions, part de les quals té el seu origen proper o més remot en el funcionament i la dinàmica del treball¹⁰. Aquesta fa que el conjunt de desplaçaments siguin força variats depenent de les necessitats dels diferents sectors econòmics i de la situació conjuntural: mobilitat quotidiana, moviments estacionals o temporals, migrants des de procedències i amb situacions jurídiques diverses s'amalgamen en l'esdevenir diari de qualsevol societat. L'interès radica en analitzar aquesta varietat de desplaçaments i veure els factors implicats o més identificables a què responen i, també, com incideix sobre l'estructura econòmica i social, tal com indica Salt,

“In sum, regional migration networks should be viewed as place-specific responses to more general contextual conditions, but responses that create new local environments in which future decisions are set. The analysis of these networks involves identifying their particular characteristics, understanding their origins and evolutions, illustrating their geographical components, especially the nature and strength of links between areas of origin and destination, and showing how their existence structures the continuing processes of general economic systems” (Salt, 1987, p. 245)

2.2 Territori, activitat econòmica i mobilitat

Durant aquest segle, la mobilitat i, més concretament, les migracions han sigut un dels fenòmens més analitzats des de les ciències socials. El volum i l'impacte que tenen sobre l'estructura social dels llocs d'origen i de destinació, sobre la distribució espacial de la població i, a un nivell més micro, en la posició social i laboral que ocupa el migrant en la societat de destinació l'han fet objecte d'aquesta atenció prioritària. Això és també cert en el cas d'Espanya i Catalunya i, en concret, durant els períodes en què van tenir un major pes els fluxos fortament polaritzats cap a certes àrees geogràfiques.

Les mutacions constants del capitalisme han tingut una significativa embranzida a partir de les successives crisis dels anys setanta i vuitanta. L'extensió i les característiques de la que sembla ser una nova etapa en el procés d'acumulació capitalista -comunament definida com a postfordista o d'acumulació flexible- són objecte d'un ampli debat que depassa els objectius d'aquesta tesi¹¹. Ara bé, en els apartats següents sí que he considerat

---

migration, examining the strategies used by both employers and workers" (Flowerdew, 1992, p. 146).

¹⁰ En aquest sentit, la llengua anglesa mostra una flexibilitat major que el català a l'hora de construir conceptes nous. En anglès se solen utilitzar els conceptes “*work-related migration*” i “*housing-related migration*” per diferenciar aquells desplaçaments on té un major pes el factor treball o altres factors més relacionats amb les preferències o necessitats residencials de les famílies.

¹¹ Ni el nom ni la magnitud o delimitació d'aquestes transformacions queden clars, tal com expressa Harvey, "The only general point of agreement is that something significant has changed in the way capitalism has been working since about 1970. The first difficulty is to try to encapsulate the nature of the changes we are looking at" (Harvey, 1990, p.173).

convenient tractar d'assenyalar l'impacte i les modificacions que es produeixen en dos aspectes bàsics que es tracten en aquesta tesi:

a) per una part, interessa conèixer quines han sigut i continuen sent les repercussions d'aquests canvis i d'aquesta potser nova configuració que adquireix el procés d'acumulació capitalista sobre el territori¹². Són canvis, però, que no cal atribuir només a raons econòmiques, com pot ser la crisi i la consegüent reestructuració econòmica, sinó on també intervenen elements com la transformació en les preferències residencials, el cost de l'habitatge o el desenvolupament de noves infraestructures de transport, entre d'altres.

b) per altra part, un dels punts destacats en aquesta reorganització del capitalisme són els canvis en l'àmbit del treball. La flexibilització laboral, el desplaçament d'una part cada vegada més important dels actius cap al sector dels serveis o els canvis en les necessitats formatives són alguns dels aspectes que, transcendent les barreres del medi acadèmic, són objecte d'un fort debat públic i símptoma de la profunditat de les transformacions que s'estan produint en el món laboral.

Aquestes transformacions tant en el treball com en la localització de l'activitat econòmica i de la població han portat a què alguns investigadors plantegin la indefinició de les tendències que es donen avui dia (Champion, Illeris, 1990; Scott, Storper, 1986). La diversitat entre països i dintre dels propis països, entre les regions, no fa més que afegir complexitat a l'estudi d'un tema on el nombre de factors implicats, ja siguin econòmics i socials, ja siguin lligats a les polítiques de planificació territorial, són nombrosos.

2.2.1 L'activitat econòmica i la població en el territori: alguns temes de debat

L'anàlisi sobre l'impacte que estan tenint els canvis en les estructures productives i en el treball pot fer-se a diversos nivells. Així, a nivell mundial, la creixent extensió del capitalisme, l'aparició de nous països que entren dintre del circuit internacional de la producció de bens i serveis o la creixent competència entre regions i ciutats s'estudien

---

Harvey, en aquesta mateixa obra, fa una interessant anàlisi que li porta a plantejar les diferents posicions al respecte. Des de la consideració que s'està assistint a una reconstitució de les relacions laborals i dels sistemes de producció sobre unes bases socials, econòmiques i geogràfiques noves fins a la consideració de què amb el terme "flexibilitat" s'està legitimant tota una sèrie de pràctiques polítiques, principalment reaccionàries i contra els treballadors, però sense evidències empíriques de pes respecte a una nova organització del capitalisme.

¹² Per a una anàlisi més detallada sobre aquestes transformacions i la seva incidència territorial són d'interès, entre l'abundant literatura sobre el tema, els treballs de Benko, Lipietz (1994); Harvey (1990); Henderson, Castells (eds) (1987); Lash, Urry (1987); Scott, Storper (1986).

com a manifestacions de la globalització¹³ (Harvey, Scott, 1988). I ha donat lloc, dintre dels estudis sobre mobilitat espacial, a un gran nombre de recerques. Especialment des d'una perspectiva estructuralista i marxista, on se subratlla l'augment de les dependències i jerarquitzacions entre els territoris a escala internacional i l'establiment i reforçament de tota una xarxa de fluxos entre els quals destaquen els de capitals i persones (Henderson, Castells (1987); Sassen, 1988).

Però aquesta no és l'única perspectiva d'interès i debat. El canvi en les pautes de la localització de l'activitat econòmica i de la població a nivell regional és un altre tema sobre el qual sorgeixen nombrosos interrogants. En el fons ens trobem bàsicament amb les noves funcions i activitats que adquireixen els diferents espais, per exemple urbans o metropolitans enfront de no-metropolitans, la seva jerarquització i les seves interrelacions.

Les ciutats han sigut lloc de destinació per una gran part de la població rural al llarg de tot aquest segle. La consolidació i extensió del capitalisme ha fet que el corrent majoritari de la inversió i, conseqüentment, del fluxos de població hagin tingut una destinació preferent cap a les àrees urbanes, en el que es coneix com a procés d'urbanització i, en l'altre extrem, a vegades, "èxode rural"¹⁴. Això ha sigut la tendència dominant almenys pel que fa als països occidentals. Aquests moviments batejats com a "camp-ciutat" han comportat el transvasament d'una part important de població del món rural cap a les ciutats i de l'agricultura cap a la indústria i els serveis.

Aquest panorama mostra uns primers signes d'esgotament des de començaments dels anys setanta, especialment en relació amb la distribució de la població i els desplaçaments de la població. En aquest sentit, Fielding (1989) assenyala tres canvis entre la situació que sembla perfilar-se des dels anys setanta respecte a les dècades precedents: primer, la caiguda de les taxes de mobilitat entre els mercats laborals -les anomenades "*local labour market areas*" (LLMAs) britàniques-¹⁵; segon, l'establiment d'una correlació negativa

---

¹³ Bourdieu fa un toc d'atenció respecte a l'ús del terme ja que, segons les seves paraules, "c'est un mythe au sens fort du terme, un discours puissant, une 'idée force', une idée qui a de la force sociale, qui obtient la croyance. C'est l'arme principale des luttes contre les acquis du welfare state" (Bourdieu, 1998, p. 39). En definitiva, un mite justificador de la restauració d'un nou capitalisme salvatge.

¹⁴ Espanya i Catalunya poden ser un exemple clar i proper d'aquesta sotragada en la distribució de la població deguda bàsicament als moviments migratoris durant aquest segle. Ara bé, com hem constatat en un estudi recent sobre l'evolució de les migracions a Espanya, aquesta focalització en l'anàlisi dels grans fluxos unidireccionals i, més concretament, en els que es van produir des de les àrees rurals cap a les grans concentracions urbanes ha relegat a un segon pla l'àmplia i complexa xarxa de mobilitat que es produï en totes direccions (Cardelús, Pascual de Sans, Solana Solana, 1999).

¹⁵ Fielding (1982) i posteriorment Champion (1989) consideren que les unitats més convenientes a utilitzar en els estudis sobre la migració són les àrees de mercat laboral i no les divisions

entre la grandària dels “*settlement*”, aquí definits com mercats laborals, i el seu saldo migratori i, en tercer lloc, la major presència de les classes mitjanes i el personal de qualificació mitjana i alta en aquests fluxos migratoris, enfront d'una progressiva caiguda de la migració de treballadors de baixa qualificació.

En el cas d'Espanya i Catalunya, els desplaçaments massius -especialment aquells de caràcter intraestatal- de la segona meitat d'aquest segle es constitueixen com un fenomen extraordinari, fins a cert punt aïllat, que decau fortament els anys setanta perdent pes en favor, moltes vegades, de fluxos molt més generalitzats geogràficament, bidireccionals entre àrees i amb un augment de predomini dels de curta distància. Algunes evidències empíriques apareixen en Cardelús, Pascual de Sans, Solana Solana (1999)¹⁶.

Per altra part, el procés d'urbanització -entès en els seus trets més generals com el creixement dels nuclis urbans- s'atura o es ralentitza en nombrosos casos. Primer, en els països centrals del capitalisme¹⁷, Estats Units i el nord i centre d'Europa per a, posteriorment, estendre's a la resta de països europeus, a Catalunya (Ajenjo et al, 1993) i al conjunt d'Espanya.

Un dels aspectes sobre el qual s'ha focalitzat més l'atenció ha sigut l'estabilització i el posterior decreixement de població que es va observar des del principi dels anys setanta a les metròpolis americanes i europees enfront d'una reducció de les pèrdues de població i, a vegades, un creixement poblacional fruit bàsicament dels fluxos migratoris, de certes petites i mitjanes ciutats així com de certs municipis rurals¹⁸. Malgrat tot, hi ha nombrosos dubtes respecte al seu abast i a la seva consolidació en el temps. Als anys vuitanta aquest procés semblava, a partir de nombroses evidències empíriques recollides en diversos països, haver-se aturat de manera significativa (Champion, 1989; Fuguitt, 1985; Ferrás Sexto, 1998).

---

administratives de cada país. Així, els moviments migratoris que es produeixen dintre de les primeres es tractarien de relocalitzacions residencials que no afecten bàsicament a l'estructura del mercat de treball. Tot el contrari, en principi, dels moviments migratoris entre mercats laborals diferents. En el cas espanyol, ja que no es disposa de dades per aquestes unitats, es podria fer una certa equivalència amb la caiguda dels moviments entre províncies.

¹⁶ Només a tall d'exemple mencionaré que si bé durant el període 1966-1970 els fluxos interprovincials que superaven les 10.000 persones sumaven, en total, uns efectius de 223.175 (22,5% del total de migrants); durant el període 1991-1995, cauen fins a les 114.526 persones (8,6% del total de migrants).

¹⁷ A Champion (1989) i Kayser (1990) es pot trobar una àmplia recopilació de dades de diferents països sobre l'evolució de la població a les ciutats i a la resta del territori i la cronologia d'aquestes transformacions.

¹⁸ Així mateix, també han comptat amb bastant atenció els fluxos migratoris dintre de les àrees metropolitanes, molt lligats amb qüestions de tipus residencial: cost de l'habitatge, relació amb el cicle vital i amb la constitució de la família o les preferències residencials de la població. En un

De totes maneres, aquesta ralentització o aturament en el creixement de les ciutats i les seves àrees més properes ha donat peu a un ampli debat sobre l'abast i els factors tant econòmics com socials que serveixen de base a aquests canvis en la distribució de la població i l'activitat econòmica en el territori. En aquest sentit, han sorgit diverses propostes teòriques al voltant de conceptes com "*nonmetropolitan turnaround*", "*rural renaissance*" i el molt més estès de "*counterurbanization*" que intenten explicar aquestes noves pautes en l'evolució territorial de la població.

Aquestes referències em serveixen per introduir l'existència d'un ampli debat no només sobre l'extensió i validesa d'aquests conceptes sinó sobre el sorgiment de tot un seguit de reflexions al voltant de la localització de la població, l'activitat econòmica i la interrelació entre els diversos espais. Una atenció preferent recau sobre els fluxos de mobilitat, el seu volum i el seu origen i destinació, com a conseqüència de totes aquestes transformacions econòmiques i socials.

2.2.1.1 Continuitat i canvis en les pautes de localització de la població: abast i definició

El debat sobre la definició i l'abast d'aquest "*population turnaround*" (Fuguitt, 1985), com sovint s'ha qualificat a les noves pautes en la distribució de la població, és un debat que està fortament centrat en els estudis realitzats pels investigadors anglosaxons (EEUU i Gran Bretanya) i, per tant, focalitzat en aquests països.

Com ja s'ha mencionat prèviament, és als EEUU on primer es detecta i sobta l'aparició d'aquest fenomen i és, per tant, on sorgeixen els primers intents de definició. Els estudis se centraren en l'anàlisi de les dades de població i els fluxos migratoris entre les àrees metropolitanes i no metropolitanes, definides pel "Bureau of Census" americà.

Un dels primers autors que teoritzà sobre aquesta nova situació fou Berry (1976)¹⁹, el qual utilitzà el concepte de "*counterurbanization*" (contraurbanització) per descriure aquesta nova situació. Un terme que va fer fortuna i es va expandir ràpidament per l'àmbit acadèmic. Berry el situa com el revers de l'urbanització i el defineix com "a process of population deconcentration; it implies a movement from a state of more concentration to a state of less concentration" (Berry, 1976, p. 17). Darrera d'aquest procés no es trobaria un

---

segon pla ha quedat l'anàlisi d'altres fluxos com podrien ser els que es donen, per exemple, entre les diferents àrees metropolitanes o dintre dels espais rurals.

¹⁹ A partir d'aquí es va generar un ampli debat, els objectius del qual va ser precisar la magnitud, la seqüència i les raons d'aquests canvis. Una bona revisió bibliogràfica es pot trobar a Fuguitt (1985), encara que amb dues limitacions: temporal, només agafa la literatura generada fins l'any de publicació de l'estudi i, en segon lloc, espacial, només té en compte els estudis fets als EEUU. Una altra àmplia revisió del debat feta des d'una perspectiva europea es pot trobar a Champion (1989).

factor de tipus conjuntural com va ser la crisi econòmica que començava a afectar als països occidentals en la dècada dels setanta, sinó que la base d'aquest canvi en les pautes de poblament s'ha de buscar en un factor cultural, la preferència per viure en el medi rural, que ara es pot satisfer degut a la major "flexibilitat locacional" que progressivament tenen les empreses i les persones.

La definició, com es pot observar i tal com assenyalen i critiquen tant Champion (1990) com Kayser (1990), és força imprecisa. Des d'una posició de major elaboració teòrica, se situarien les aportacions de Fielding (1982) al debat, posteriorment recollides per Champion (1989) i la resta d'investigadors que analitzaren les noves pautes de distribució espacial de la població en diversos països del capitalisme central,

"In brief, counterurbanization is deemed to be the prevailing tendency when the distribution of population is shifting from larger to smaller places, where 'places' are defined in terms of relatively self-contained areas comprising an urban centre and its commuting and servicing catchment" (Champion, 1989, p. 32)

Aquesta precisió sobre les àrees de "*commuting*" és de gran importància degut a la constatació de l'increment territorial de les àrees metropolitanes per la millora de les connexions i les xarxes de transport. Un dels elements que se sol utilitzar per a la delimitació d'aquestes àrees -la mobilitat entre el lloc de residència i lloc de treball- mostra l'increment progressiu en la dissociació entre el lloc de residència i el lloc de feina, i les majors distàncies que es van assolint entre ambdós a les societats occidentals. I és que, tal com indica Fuguitt (1985, p. 263), "Metropolitan areas, like cities, grow in two ways: by adding more people to existing territory, and by adding more territory either to existing areas or in the formation of new metropolitan areas".

Aquesta apreciació ha donat peu a què nombrosos investigadors critiquen l'ús i l'abús del concepte contraurbanització i dels seus supòsits (Brun, 1993; Kayser, 1990; Mendizàbal i Riera, 1991; Nel.lo, 1998b; Winchester, Ogden, 1989). Per exemple, Mendizàbal i Riera (1991) apunta a la conveniència de relativitzar els canvis en les pautes de poblament que es van començar a detectar especialment als Estats Units. No tan sols els creixements de les àrees metropolitanes durant els anys cinquanta a setanta van ser deguts, en gran part, a l'annexió dels municipis veïns, sinó que el creixement de les àrees rurals des dels anys setanta es troba localitzat bàsicament en les zones colindants a aquestes àrees metropolitanes.

En un estudi més proper geogràficament sobre el País Valencià, els autors també fan un toc d'atenció sobre aquest problema de definició,

“La aparente contraurbanización en este decenio se debería en realidad al aumento de la capacidad de atracción y por tanto del crecimiento demográfico, de los pequeños municipios y ciudades medias que forman parte de las áreas urbanas mayores y más dinámicas, debido a la intensificación de los procesos de descentralización y suburbanización metropolitanas y no a una pérdida de atractivo de las aglomeraciones (Burriel, Salom, Delios, 1998, p. 131).

No sembla, per tant, que es pugui constatar de manera generalitzada un desplaçament de la població des de les àrees urbanes cap a les àrees més rurals “fora” de l’abast de la influència metropolitana, sinó que estaríem davant d’un fenomen de creixement de l’àmbit territorial de les metròpolis i les seves àrees d’influència, de difusió en el territori de la població i dels modes de vida pròpiament urbans. Potser seria més convenient parlar de suburbanització a gran escala o metropolització del territori que de contraurbanització.

En aquest sentit, i no sense un punt de provocació, Nel.lo ataca els conceptes tradicionals de ciutat i camp. Conceptes que avui dia semblen carents de sentit a la vista de l’homogeneització de les pautes de vida i de costums de la població que ha agafat com a model de referència el *modus vivendi* urbà i que el porten a afirmar,

“con la generalización de los medios de comunicación modernos, la plena mecanización de la agricultura y la difusión de la industria y los servicios sobre el territorio, aquellos coágulos (...) se han conectado entre sí para formar espacios vastísimos en los que predominan actividades y formas de vida urbanas. Se ha dado lugar así a los sistemas territoriales que han sido descritos con los conceptos de ciudad-región, ciudad-territorio, ciudad difusa. Ahora bien, estas nuevas realidades no son en modo alguno el resultado de una simple ampliación de los límites de la ciudad, sino más bien una consecuencia de la disolución misma de los conceptos tradicionales de ciudad y campo” (Nel.lo, 1988b, p. 38-39).

Com ja hem apuntat anteriorment, als anys vuitantes sembla que es produeix un gir en la situació amb l'embranchida, de nou, d'un creixement superior de les àrees metropolitanes en comparació amb la resta del territori (Blotevogel, King, 1996; Champion 1989; Fuguitt, 1985). La comparació entre diferents països tampoc ha ajudat a clarificar les coses. En part, per la pròpia variabilitat interna a cada estat, on les pautes regionals poden ser contradictòries. En part, per la dificultat que suposa tenir en compte l'organització territorial dels diferents països i la variabilitat entre aquests a l'hora de la recopilació de dades i variables per a l'estudi de la població i les migracions.

Tal com exposen Champion i Illeris (1990), després d'analitzar l'evolució de la població des dels anys setanta a nombrosos països europeus, "The key research issue is whether there can be found a clear alternative framework for explaining recent trends in population distribution or whether there really is a heightened degree of randomness resulting from a general reduction in migration propensities" (Champion, Illeris, 1990, p. 242)

La focalització de l'anàlisi en les relacions urbà-rural i en els seus fluxos, per últim, porta a un cert esbiaixament en l'estudi de la distribució de la població i, més específicament, de

la mobilitat. No es pot negar la importància que aquests fluxos tenen sobre la resta del territori degut al pes poblacional de les grans àrees metropolitanes. La regió metropolitana de Barcelona²⁰, per exemple, concentrava el 1991 més del 70 % de la població de Catalunya. Ara bé, ens amaga en certa manera la major complexitat i riquesa de l'estructura espacial de la mobilitat. L'existència d'altres fluxos amb orígens i destinacions diverses.

2.2.1.2 Factors econòmics i socials associats a les noves pautes de localització de la població

A part d'intentar arribar a una definició de les noves pautes de poblament dintre d'una situació complexa i heterogènia, també és interessant fer menció dels intents per destriar quins són els factors que es troben al darrere d'aquestes pautes de localització de la població i l'activitat.

El procés d'urbanització i industrialització va comportar un procés de concentració i polarització espacial de l'activitat, de l'ocupació i, per tant, de la població en determinats espais i, preferentment en les àrees urbanes. En el cas del territori espanyol, el creixement experimentat per les ciutats de Madrid i Barcelona és paradigmàtic d'aquest procés de canvis en l'estructura productiva i en les característiques del poblament.

La situació canvia a partir dels anys setanta i vuitanta respecte als processos de localització de l'activitat econòmica i la població. En resum i d'una manera esquemàtica, es podrien delimitar dues línies d'anàlisi principals²¹, no excloents, però que prioritzen certs factors explicatius, ja siguin les noves preferències residencials de la població, ja siguin les noves pautes en la distribució de l'activitat econòmica. La divisió que aquí es proposa correspon, en certa mesura, a les plantejades per Fielding (1989), Frey (1988) i Fuguitt (1985).

Per una part, dintre de la que Frey anomena com "teoria de la desconcentració" s'apunta a que ha sigut la millora i abaratiment del transport i l'elevació del nivell de vida els que van permetre una major flexibilitat de l'espai residencial de la població (Berry, 1976; Fuguitt, 1985; Wardwell, 1980). Així, aquesta surt de les grans ciutats cap a àrees amb certs valors paisatgístics i medioambientals i amb una qualitat de vida que es consideren més desitjables. Aquesta flexibilitat quant a localització també ha afectat a les empreses que

---

²⁰ Les comarques de l'Alt Penedès, Baix Llobregat, Barcelonès, Garraf, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental tenien segons les dades del cens de 1991, 4.264.422 habitants sobre els 6.059.494 d'habitants censats a tot Catalunya.

relocalitzen part de la seva producció i creen llocs de treball fora de les àrees més congestionades i, per tant, faciliten el que la població pugui satisfer la seva preferència residencial, tal com assenyala Wardwell (1980).

En contraposició, per a altres investigadors (Castells, 1985; Fielding 1989), les noves pautes de distribució de la població derivarien bàsicament dels canvis en l'organització de la producció (expansió mundial dels mercats, divisió territorial del treball entre països i desplaçament de la indústria pels serveis) que donen lloc a noves formes d'organització empresarial i noves estratègies de la localització productiva que afavoririen la desconcentració de certes activitats econòmica a ciutats més petites i a àrees no metropolitanes. Aquest plantejament s'ha aplicat especialment al cas dels Estats Units i en les interrelacions entre els països centrals del capitalisme i els països perifèrics. És el que Frey (1988) bateja com la "teoria de la reestructuració regional" on inclou diversos corrents teòrics. La millora dels transports i, conseqüentment, la millora de l'accessibilitat recolzarien aquesta desconcentració econòmica de certes activitats industrials i, amb una especial importància, dels serveis.

Aquest és un debat que no ha trobat i possiblement no trobarà una resposta clara i definitiva. No sense un punt d'ironia, Fuguitt (1985, p. 270) sintetitza aquest debat en el que anomena com "the 'chicken-egg' question of whether people follow jobs or jobs follow people". En una línia semblant que indica aquesta incertesa, convé ressenyar una de les conclusions a què han arribat Champion i Vandermotten en un estudi força recent que resum gran part de la feina desenvolupada fins a aquest moment,

"Moreover, there has been much debate over the extent to which any net migration down the urban-rural gradient can be attributed to the changing geography of employment opportunities as opposed to residential preferences linked to 'quality of life' considerations. (...), even where a strong relationship has been found to exist between the two, it has not been possible to tell whether this arises because of migration following job growth or the other way round" (Champion, Vandermotten, 1997, p. 90)

I és que més que dos models contraposats, s'hauria de tenir en compte la seva complementarietat. Les diferències vénen més marcades per l'èmfasi que es fa en una sèrie de factors sobre d'altres. Dos dels punts sobre els que sembla haver-hi un certs punts de coincidència al respecte són: per una part, la consideració del factor "qualitat de vida" associat a la creixent llibertat residencial d'individus i famílies (Boyle, Halfacree, Robinson, 1998; Champion, Vandermotten, 1997; Frey, 1989)²². Per altra part i relacionat

---

²¹ Els intents per sistematitzar les diverses teories sobre aquesta "desconcentració" de la població són força nombrosos. Un repàs sintètic es pot trobar a Camarero (1993); Champion (1989); Fielding (1989); Frey (1988) i Fuguitt (1985).

²² En aquest sentit i pel cas específic dels Estats Units, Frey apunta que "although the prediction of a continued and pervasive counterurbanization of the population may not be warranted, it is clear

amb el punt anterior, s'assistiria a la progressiva dissociació entre el lloc de residència i els llocs on l'individu realitza tota una sèrie d'activitats: feina, compres, oci, etc. Això condueix a un augment en els nivells de mobilitat quotidiana²³ de la població, que va acompanyat, a la vegada, d'un creixement en les distàncies recorregudes (Berger, 1999; Fuguitt, 1991; Kayser, 1993; Nel.lo, 1994). Darrera d'aquest procés estarien les millores en les xarxes de transport i comunicacions que facilitarien la mobilitat quotidiana i el “*commuting*” i, de retruc, incrementarien la possibilitat d'elecció territorial del lloc de residència per part de la població²⁴.

Això té un impacte important territorialment ja que els espais periurbans i els espais més rurals poden passar a ser llocs de residència per població que amb anterioritat residia en les ciutats o en les seves àrees metropolitanes,

“Ce développement de la fréquentation des espaces ruraux par les urbains est porteur de nouvelles façons de vivre et d'habiter le rural. Il est lié au développement général des mobilités de populations, que l'abaissement relatif des coûts de transport et la généralisation de la voiture individuelle ont favorisé. Les déplacements quotidiens entre domicile rural et lieu de travail urbain sont devenus un élément structurant des espaces périurbains et ruraux” (INRA-INSEE, 1998, P. 7)

Tanmateix, ens trobem davant d'un fenomen selectiu socialment. No tots els individus tenen les mateixes oportunitats i la mateixa capacitat de “llibertat residencial” i d'accés a unes pautes de mobilitat quotidiana que impliquen despeses importants, tal com indiquen Fielding (1982) i tal com concreten Boyle, Halfacree, Robinson, que encara utilitzen el concepte contraurbanització per definir aquest procés,

“Counterurbanisation has also been characterised as being people-led, where a widespread preference for rural living is actively played out, assisted by an improved transport infrastructure and level of personal mobility. A lure of the countryside appears to drive much counterurbanisation. It must be stressed, however, that this migration option is highly dependent upon a secure and relatively well-paid job or some other substantial level of regular income. Even within the developed world, counterurbanisation is a selective migration experience” (Boyle, Halfacree, Robinson, 1998, p. 143)

---

that both residents and employers have at their disposal a greater degree of locational flexibility. While future redistribution tendencies in the United States may evolve in directions now unforeseen, they will not be subject to the same proximity and location constraint that dictated the patterns of the past (Frey, 1989, p. 61).

²³ Sovint es redueix la seva significació al que sol conceptualitzar-se com a mobilitat obligada que es fa equivalent a la mobilitat laboral, és a dir els fluxos casa-treball. Aquests que, en una major mesura, corresponen a la mobilitat diària dels homes i dones amb feina, ha deixat en un segon terme la mobilitat de la major part de la població (homes i dones en edat activa que no treballen, nens, joves i població jubilada) amb totes les conseqüències que, per exemple, ha tingut això sobre la planificació de les polítiques de transport.

²⁴ Green, després d'analitzar el cas de les àrees rurals a Anglaterra, apunta que “some in-migrant households to the ‘more accessible’ areas had deliberately restricted their residential search areas to those rural locations offering good access in terms of motorway/trunk road connections, specifically in order to maximise the number of employment opportunities within commuting range (Green, 1999, p. 41).

2.2.1.3 Dependència i jerarquització a l'espai: la redefinició de la ciutat

En tercer lloc ens trobaríem amb la qüestió de com afecta aquest procés a la interrelació entre els diversos espais i, més concretament, a la ciutat i el seu entorn. La qüestió central gira en torn al manteniment de la jerarquització que situa la ciutat -i els municipis que l'envolten més pròxims- com a centralitzadora de la capacitat de comandament i direccionalitat de l'activitat econòmica, amb totes les conseqüències que això té, per exemple, respecte al desplaçament i l'assentament de la població, per una banda, i els diferents tipus d'activitat econòmica i llocs de treball que es distribueixen territorialment, per l'altra.

Aquí també es pot enunciar l'aparició de dos enfocaments seguint, bastant aproximadament, les teories que incideixen en la desconcentració de la població enfront d'aquelles que atorguen major crèdit a la reestructuració regional. Tal com exposa Frey, per als teòrics de la desconcentració de la població,

"la redistribución del empleo hacia áreas de menor tamaño no se limitará a las actividades productivas de bajo nivel, sino que, por el contrario, la creciente competencia por conseguir profesionales con buena formación y capacitados en las industrias de alta tecnología y en las actividades secundarias y terciarias con alto grado de valor añadido, forzará a las empresas a reasentarse en aquellas áreas que son las más atractivas para la mano de obra mejor cualificada" (Frey, 1988, p. 21)

Aquest posicionament ha portat a què es parli, i no tan sols dintre de l'acadèmia, de l'existència d'un suposat declivi urbà que afectaria les ciutats del món occidental (Indovina, 1990). Un concepte que amaga, segons Indovina, tot un transfons ideològic i es recolza en unes bases teòriques poc sòlides ja que es confon, segons el seu parer, declivi poblacional amb declivi de la capacitat de comandament de la ciutat sobre la resta del territori.

Indovina, com Castells (1985), Fielding (1989) o Sassen (1991), consideren que la ciutat no només no perd capacitat de comandament sinó que centralitza cada vegada més aquesta i se centralitza, a la vegada, en certes àrees metropolitanes. En concret, per a Indovina, aquesta pèrdua de població no és tan significativa si tenim en compte l'accentuació del procés de dependència i jerarquització espacial. Aquest procés es basa en la retenció del que denomina com "i servizi 'non banali', alle persone e alle imprese" i que segons aquest investigador "si localizzano o rilocalizzano nella città, creando una nuova centralizzazione, che è soprattutto una centralizzazione di 'potere': sul piano economico, dell'innovazione tecnologica, della specializzazione professionale, della segmentazione sociale" (Indovina, 1990, p. 39).

En el mateix sentit, Fielding (1989) apunta que la nova divisió espacial del treball -que substituiria a l'antiga divisió basada en l'especialització regional en certs sectors d'activitat- suposa una separació de les àrees de comandament i direcció respecte a les tasques d'execució que es dispersen molt més cap a les àrees rurals i les regions perifèriques.

Nel.lo també se situa dins d'aquesta línia de pensament a l'hora d'analitzar la ciutat i la seva delimitació. Si cada vegada és més difícil treballar amb els conceptes tradicionals de ciutat i camp a causa de l'extensió de les activitats i les formes de vida pròpiament urbanes sobre tot el territori, no es pot concloure que el procés de difusió sigui homogeni,

“De la misma manera, es evidente que actividades productivas y servicios se difunden hoy sobre el territorio. Ésto tiene también, sin duda, efectos positivos: la dispersión de la ocupación sobre el territorio y la homogeneización relativa en la dotación de servicios. Ahora bien, estos movimientos no afectan por igual a todas las actividades económicas y son distintos los comportamientos de la industria de alto y bajo valor añadido, del terciario estratégico y de los servicios a las personas. Así, el territorio de la ciudad difusa, además de conocer nuevas formas de segregación social, presenta nuevos tipos de especialización funcional” (Nel.lo, 1998b, p. 50)

Per tant, la progressiva sortida de població i de certes activitats econòmiques -les que Indovina ha anomenat com els “serveis banals”- dóna lloc a l'extensió territorial de la ciutat que configura un territori que es caracteritza "per la presenza di servizi (alle persone e alla produzione) di tipo urbano, anche si tratta del segmento dei servizi piu banali. La conseguenza di questo fatto è che dentro la città diffusa la mobilità delle persone si accentua enormemente proprio per poter sfruttare l'opportunità offerta da questi servizi" (Indovina, 1990, p. 38).

Aquesta anàlisi entronca amb els estudis fets a França per Bontron (1993) respecte a la progressiva dissociació del llocs de treball i de residència que té com a primera conseqüència una extensió de l'àmbit geogràfic on l'individu situa la seva primera i/o segona residència i un augment considerable de la mobilitat quotidiana. Però tant Bontron com Brun (1993) són bastant prudents quant a la localització de l'activitat econòmica en aquests espais que se situen fora de les àrees metropolitanes²⁵,

"À beaucoup plus long terme, l'alternative entre concentration et dispersion n'est pas nécessairement tranchée en faveur d'une plus large diffusion spatiale de la population: une reconcentration des investissements, de la matière grise et de tous les point forts d'une modernité future peut déboucher sur un renouveau des valeurs métropolitaines et la reprise d'une concentration des activités et des logements. Un tel mouvement ne laisserait à la plus grande partie

²⁵ Kayser (1993), en referència a l'espai rural, el divideix en: espai marginal despoblat; espai periurbà i l'espai mitjà, banal o intermedi que el conceptualitza com "*campagnes vivantes*". Aquest últim és l'objecte d'estudi preferent en aquesta recopilació d'estudis sobre el rural francès. Espai d'enormes potencialitats i problemes que se situa en una posició intermèdia entre les àrees rurals que s'abandonen i els espais rurals completament integrants a la dinàmica urbana en les seves franjes més immediates -l'espai periurbà-.

des territoire ruraux qu'une fonction récréative et de conservatoire d'espaces naturels et de paysages" (Bontron, 1993, p. 35)

Tal com assenyalen Fuguitt (1991) i Brun (1993), les tendències no són favorables a l'ocupació en el medi rural, especialment en el més aïllat, i "les emplois tendent à se concentrer dans les zones denses, insérées dans des réseaux d'information, de transport, de compétences et de services" (Brun, 1993, p. 54). És el que Brun ha sintetitzat amb la frase "emplois concentrés, résidences dispersées" (Brun, 1993, p. 57) per referir-se a aquesta progressiva ruptura entre la localització de l'activitat econòmica i, per tant, dels llocs de treball i la localització de la residència de la població.

Els espais perifèrics a la metròpoli i els espais rurals es configuren, per una banda, com a receptors d'ocupacions i activitats econòmiques no lligades amb l'agricultura on destaquen per la seva importància els serveis, fonamentalment lligats a l'oci, al turisme i a la provisió de serveis a la població resident (comerç, sanitat, ensenyament, etc...) i, per l'altra banda, com a espai residencial per una part cada vegada més important de la població.

2.2.2 Treball i mobilitat. Elements teòrics de referència

2.2.2.1 La transformació actual del treball: principals característiques

En l'apartat que començo a continuació voldria indicar, encara que sigui de forma succinta, alguns dels trets que semblen configurar el treball i l'actual marc de relacions laborals en les societats occidentals.

La constitució i el desenvolupament del mercat laboral²⁶ està íntimament imbricada amb el procés d'assalarització que com a procés històric ha tingut lloc des de la Revolució Industrial i, amb una especial incidència en el cas espanyol i català, durant la segona meitat d'aquest segle. La creació d'un conjunt de persones que participen en el mercat laboral va comportar dos trencaments que han augmentat la probabilitat de desplaçaments

---

²⁶ Crec convenient fer una puntualització al respecte i és que, tal com indica Recio, a diferència del treball, la configuració del mercat laboral és un procés relativament recent, "El trabajo es una actividad común de la especie humana, pero se realiza en contextos muy diferentes. El empleo asalariado y su marco operativo, el mercado laboral, constituye una forma institucional específica de empleo. De hecho coexiste en las sociedades modernas con otras formas de trabajo, especialmente el trabajo reproductivo, otras formas menores de trabajo no retribuido y el trabajo mercantil autónomo (...), aunque lo que ocurre en el trabajo asalariado condiciona, directa o indirectamente, la vida de millones de personas." (Recio, 1997, p. 43). Per tant, Recio redueix el concepte de mercat laboral al mercat contractual d'assalariats. En aquesta tesi utilitzo un concepte més ampli del "mercat laboral" que inclou tot el treball productiu amb independència de si hi ha una relació contractual o no, cas dels autònoms i dels empresaris amb o sense treballadors.

funcionals i espacials dels treballadors. Per una part, la separació de l'individu dels mitjans de producció. Per altra part, la progressiva ruptura entre el lloc de treball i el lloc de residència. Una situació oposada a les societats agràries tradicionals on en principi -i deixant de banda l'agricultura associada al nomadisme i la mobilitat de temporers- les activitats agrícoles "fixaven" molt més la població a un lloc concret.

En relació amb el procés d'industrialització i assalarització tenim a Espanya un exemple paradigmàtic. Gran part de les migracions massives dominades pels fluxos "camp-ciutat" d'aquest segle s'han associat al procés d'industrialització i, en definitiva, al procés d'assalarització durant el qual es va assistir a la progressiva destrucció de llocs de treball de l'agricultura enfront de la indústria i els serveis, desembocant progressivament en la creació d'un gran mercat laboral unitari a Espanya (Cardelús, Pascual 1979).

El procés, però, té un punt de trencament des de mitjans dels anys setanta i vuitanta. No és que s'hagi paralitzat el creixement de la població assalariada, que la pèrdua de llocs de treball que registra l'agricultura s'hagi aturat o que, en un altre ordre de coses, només a partir d'aquells anys es pugui parlar del creixement de la participació dels serveis en l'ocupació i la generació de riquesa econòmica. Alguns processos es ralentitzen i apareixen nous elements i condicionants que afecten el treball i que segons Harvey (1990), van en la direcció fonamentalment d'incrementar el control laboral de la mà d'obra. Potser, com a reacció a les dècades precedents on els treballadors van aconseguir majors cotes de control sobre salaris i condicions laborals (Recio, 1991).

És una evolució que es pot generalitzar al conjunt de les societats occidentals²⁷, però voldria incidir especialment en el cas espanyol i català ja que presenta unes especificitats que li són pròpies.

Un primer element a tenir en compte fa referència als canvis que es produeixen en termes de la participació dels sectors productius en l'economia i en l'ocupació. La indústria s'afegeix a l'agricultura com sector que registra una constant pèrdua de llocs de treball encara que amb alts i baixos dependents del cicle econòmic²⁸. No s'ha d'oblidar que la

---

²⁷ Una anàlisi sobre la interrelació entre el mercat laboral i les estructures demogràfiques de les societats europees es pot trobar a Blotevogel i King (1996).

²⁸ Sobre aquests canvis sectorials s'han de tenir en compte certs condicionants que poden estar afectant al registre actual de la participació dels diferents sectors en l'ocupació. Així, el procés de subcontractació creixent entre empreses sembla que està produint un creixement fins a cert punt "artificial" d'unes ocupacions que actualment es classifiquen dintre del sector serveis, quan amb anterioritat eren desenvolupades per les mateixes empreses manufactureres i, per tant, es consignaven com a llocs de treball a la indústria. Exemples d'això són els serveis de manteniment i neteja d'instal·lacions industrials, els serveis de marketing i publicitat o els serveis relacionats amb el transport i la logística (Cuadrado Roura, 1990; Moreno Jiménez, Escolano Utrilla, 1992). Així mateix, la suposada pèrdua d'importància de la indústria com a motor econòmic és

crisi dels anys setanta i vuitanta va ser una crisi que va afectar de manera especial al teixit industrial. El protagonisme com a creador d'ocupació a partir d'aquells anys passarà als serveis, els quals s'han constituït en les úniques activitats amb una expansió contínua. Un sector, per altra part, força heterogeni que actua quasi com un "calaix de sastre" i on un estudi més acurat permetria veure una evolució diferenciada entre les diverses branques que el componen (Cuadrado Roura, 1990).

Els serveis se'ns presenten com un conjunt d'activitats amb una marcada polarització tant en la seva demanda de qualificació, com de salaris i condicions laborals²⁹ (Recio, 1997). I, en principi, amb una variabilitat de la seva activitat accentuada a causa de què gran part d'ells estan dirigits a la producció i el consum de manera immediata i simultània, el que provoca uns ritmes de treball que s'han d'acomodar constantment a la demanda. Un exemple clar d'aquest tipus d'activitats són els serveis més relacionats amb les activitats turístiques.

El segon element que és convenient tenir en compte correspon als canvis en l'estructura del treball en relació amb l'activitat de les persones i, més concretament, amb el creixement de l'atur i la seva estabilització de manera estructural a nivells força elevats, amb una destacable incidència en les societats europees i, en especial, a Espanya i Catalunya.

Diversos factors es troben darrera aquest augment de la desocupació. La forta crisi industrial dels setanta i vuitanta durant la qual la pèrdua de llocs de treball a la indústria no es va veure suficientment compensada per la creació d'ocupació per part dels serveis. A Espanya i Catalunya, amb una base industrial poc sòlida, les repercussions de l'ajustament i reconversió industrial van ser-hi especialment dures (Fina, Toharia, 1987; Recio, 1997). Però a més s'han d'afegir altres elements. La progressiva incorporació de la dona al treball, l'arribada a edat laboral de generacions plenes, el retorn d'emigrants des

---

convenient de relativitzar en la mesura que la integració entre indústria i serveis cada cop és més estreta i es recolza mútuament:

“El crecimiento del empleo terciario es debido, en gran parte, a un aumento de la integración de los servicios con el sistema productivo (...). Esta mayor integración entre los dos sectores debe ser atribuida, de forma específica, al crecimiento de los servicios destinados a la industria y, de manera más general, a la producción de bienes. (...) Un reflejo de la existencia de cambios estructurales en el proceso de producción de bienes industriales, al tiempo que contribuyen a explicar la aparente paradoja según la cual mientras la producción y el empleo se desplazan progresivamente hacia los servicios, las economías avanzadas continúan siendo, ante todo, productoras de bienes.” (Cuadrado, Del Río, 1993, p. 45).

²⁹ L'evidència estadística d'aquesta afirmació no és fàcil d'obtenir, tal com assenyala Nel.lo (1994). Tanmateix, en un estudi sobre l'evolució de la població i l'activitat econòmica a la Regió Metropolitana de Barcelona es proporcionen algunes dades que inviten a la reflexió sobre el tema, però que apunten no només a majors salaris a la indústria respecte els serveis, sinó també a una major variabilitat de l'escala salarial en aquests últims.

d'Europa i Amèrica juntament amb les fortes pèrdues de llocs de treball agrícola que encara suporta el camp espanyol no han fet més que afegir pressió al mercat laboral³⁰.

En tercer lloc i aquest és un element central d'aquesta reestructuració del treball, hem de situar els canvis en el sistema de regulació de la contractació i de les condicions laborals de la població ocupada. La paraula més utilitzada, en aquest sentit, ha sigut la flexibilització del treball. Aquest és un concepte molt difós i que sovint s'ha acceptat d'una manera acrítica per gran part de la societat, sense una apreciació plena dels pressupòsits polítics i de dominació que es troben al darrera³¹.

La flexibilitat del treball, però, no és un concepte unívoc, sinó que presenta múltiples facetes³² i, tal com assenyala Boyer (1986), la noció de flexibilitat s'utilitza sovint sense definir amb precisió les formes exactes que adopta. És la particular combinació d'aquestes les que fa que un mercat laboral es pugui considerar més o menys flexible i és que, tal com apunta Boyer (1986, p. 276), "las estrategias de flexibilización adquieren una forma original en cada país y siguen caminos diversos, según la historia misma de las relaciones laborales, las especializaciones industriales y el tipo de inserción en los mercados mundiales".

La comparació internacional, per tant, no es presenta senzilla i això serveix per a què Recio doni un toc d'atenció sobre la suposada major rigidesa del mercat laboral espanyol respecte al seu entorn. I és que després d'analitzar amb deteniment les diferents modalitats de flexibilitat abans enunciades i la seva aplicació al mercat laboral espanyol arriba a la següent conclusió,

"No parece que a la luz del análisis realizado pueda darse una respuesta categórica al grado de rigidez del mercado laboral español. Es mucho más flexible en todo lo que se refiere a organización interna del trabajo, con la posible excepción de algunas empresas con tradiciones particulares. Es posiblemente más rígido en cuanto a costes de despido y, aunque en este caso la

---

³⁰ Un estudi sintètic però interessant de la vinculació entre el mercat laboral i l'estructura de la població espanyola es troba a Blanes, Gil, Pérez (1996).

³¹ Recio, per exemple, indica que "el discurso 'flexibilizador' de corte netamente antiobrero ha calado socialmente en referencia a dos problemáticas. Por una parte presentando a las organizaciones y prácticas sindicales como enemigas de las necesidades de la sociedad (...). La otra vía de justificación es el hecho de que muchos de los expedientes flexibilizadores (...) requieren el empleo de una mano de obra precaria dispuesta a aceptar empleo inestable y poco retribuido. Se trata en este caso de justificar cínicamente las enormes desigualdades en aras a una abstracta eficiencia social" (Recio, 1988, p. 88-89).

³² En aquest sentit, Recio (1997) sistematitza i distingeix entre tres grans modalitats de flexibilitat: a) flexibilitat quantitativa, que són aquelles mesures que adequen el volum de la plantilla al volum de la producció i que fonamentalment passen pel recurs a la contractació temporal i a temps parcial, l'abaratiment dels costos de contractació i acomiadament, la mobilitat geogràfica i funcional i, per últim, l'adaptació dels treballadors a la jornada laboral; b) la flexibilitat qualitativa en què la capacitat d'adaptació a les noves necessitats productives deriva especialment de la qualificació professional i la cooperació entre les persones que participen en el procés productiu; i c) la flexibilitat salarial, en la qual els salaris s'adapten a les circumstàncies de la producció.

comparación es compleja, en materia salarial. Un juego de claroscuros característico de todos los mercados laborales del mundo" (Recio, 1996, p. 114)

En el cas espanyol l'aplicació de mesures flexibilitzadores s'ha decantat bàsicament per aquelles formes corresponents a la flexibilitat quantitativa i que han estat dirigides a l'augment en la temporalitat de la contractació laboral³³ (Segura et al, 1991). La conseqüència més directa i constatable de les successives reformes laborals implementades des de 1984 ha sigut la precarització laboral i social d'importants segments de la població³⁴.

Tanmateix, no és una repercussió homogènia sobre la totalitat de la població ocupada sinó que ha tingut una major repercussió sobre determinats col·lectius. Això incideix en la progressiva fragmentació del mercat laboral en diversos segments que es diferencien pel seu nivell de qualificació professional, les seves condicions laborals, el grau de major o menor precarietat contractual i, en definitiva, per una millor o pitjor posició per defensar els seus drets laborals (Herrero, 1991; Méndez, Caravaca, 1997; Recio, 1996).

Un tema sobre el que no hi ha una postura unitària és respecte a l'evolució "requalificadora" o "desqualificadora" que experimenta el treball avui en dia. Gallie (1994) constata l'existència de tres perspectives principals sobre aquest tema de debat. Una primera que denomina com a "optimista" i que sota el terme "*upskilling*" (requalificació) suposa que el desenvolupament tecnològic actual incideix en un augment dels nivells de qualificació dels treballadors i en un increment de les ocupacions no manuals. En segon lloc, des de la perspectiva "*deskilling*" (desqualificació) s'indica que, pel contrari, s'està produint un procés de disminució en la demanda de qualificació en el treball. Per una banda, la mecanització retalla les qualificacions necessàries en el treball manual i, per altra banda, malgrat l'augment de les feines no manuals, aquestes cada cop són més rutinàries i estandarditzades. En tercer lloc se situaria la "*polarization*"

---

³³ Segons les últimes dades disponibles de l'EPA (4ª trimestre de 1998) la proporció de temporals sobre el total d'assalariats se situa en el 32,5%. Una proporció que s'ha mantingut força estable des de principis de la dècada dels noranta. Les branques d'activitat amb un major percentatge de persones amb contracte temporal sobre el total d'assalariats són: construcció (62%); agricultura (61%) i hoteleria (44%). En l'extrem inferior se situen el grup d'activitats que engloben l'educació, la sanitat i l'administració pública (21%) on la presència del sector públic i del funcionariat és destacable.

³⁴ La primera reforma del marc legal de l'ocupació es va portar a terme el 1984 en què es van introduir noves figures de contractació temporal. El 1994 la reforma del Estatuto de los Trabajadores va donar lloc a la creació de noves figures contractuals amb un menor nivell de protecció, la legalització de les ETTs, el canvi en les normes d'acomiadament i un augment de les prerrogatives empresarials en matèria de mobilitat laboral (geogràfica i funcional) i d'horaris. En aquest sentit, la reducció constant de les despeses d'acomiadament dels treballadors amb les noves modalitats de contractació indefinida fan que la diferenciació entre contracte temporal i indefinit comenci a perdre sentit. Per altra part, la creació d'un ampli ventall de tipus de contracte sembla que estan produint un efecte d'aflorament de gran part del treball informal de l'economia, tal com indica Miguélez (1990)

(polarització) que sosté que l'increment d'ocupats es concentra en els segments o grups extrems dintre de les escales de qualificació professional.

Els estudis efectuats en diversos països i àrees metropolitanes no arriben a poder definir quin és el procés generalitzat que segueix el treball. Gallie considera que no es pot recolzar la desqualificació de manera generalitzada i que sembla que és més evident el procés de requalificació, però de manera especial la polarització, molt lligada al creixement dels serveis dintre de l'estructura ocupacional,

“Those that already had relatively high levels of skill witnessed an increase in their skill levels, while those with low levels of skill saw their skills stagnate (...). The growth of the service sector has clearly been one of the structural factors that has contributed to this. Its public sector has been a major source of the growth of the service class, while the expansion of its private sector has been associated with the presence of a particularly large and exceptionally low-skilled category of non-skilled manual work” (Gallie, 1994, p. 75)

En el cas específic d'Espanya, diversos estudis recolzen aquesta idea de la creixent polarització en la segmentació laboral³⁵. Una segmentació que, tal com indiquen Miguélez (1990) i Recio (1991), no és nova sinó que és un tret persistent en la història del capitalisme. La novetat actualment passaria per l'expansió d'aquells segments amb una major precarietat laboral juntament amb el reforçament del segment on es troben les ocupacions estables, de major qualificació i que gaudeixen d'unes millors condicions laborals. Així ho explicita Recio quan assenyala que,

“Ambos procesos (*en referència a l'externalització d'activitats i el recurs a l'ocupació temporal*) tienden a aumentar el empleo secundario, precario, poco protegido y constituyen el fenómeno más visible de la reestructuración del mercado de trabajo español (...) La precarización sólo constituye una parte del proceso. La profesionalización y tecnificación de las empresas españolas, generadas en parte por el proceso de internacionalización en su doble vertiente de adaptación a un mercado más sofisticado y de intensificación de la presencia de multinacionales en el país, se ha traducido en un fuerte crecimiento de los sectores de empleos altamente considerados, abiertos a carreras sustanciosas y, al menos aparentemente, muy cualificados. Este doble proceso de crecimiento de los extremos viene acompañado de un cierto retroceso de los empleos centrales, estables. En el contexto de crecimiento del empleo precario, los trabajadores con empleo estable se reducen y viven de forma diferenciada su existencia con respecto a los eventuales (...)

En conjunto asistimos a una proliferación de las formas de trabajo de la gente. Ello se traduce en un aumento de las diferencias en las condiciones de trabajo, lo que tiene consecuencias sobre las relaciones laborales y la formación de identidades colectivas” (Recio, 1991, p. 107-109)

En aquest sentit, el que podríem qualificar com els “novinguts” al mercat laboral han sigut els que estan patint un empitjorament més accentuat de condicions en les que

---

³⁵ Dintre dels estudis sobre el treball i el mercat laboral s'han configurat dues grans tradicions de pensament i anàlisi. Per una part, l'escola neoclàssica, que és l'enfocament dominant i, per altra part, tota una sèrie de propostes alternatives elaborades per diferents corrents de pensament que plantegen la no existència d'un mercat laboral únic sinó d'una pluralitat de segments dintre del mercat laboral. Destaquen les propostes dualistes -divisió del mercat laboral en dos segments: primari i secundari- de Piore (1970, 1979). Per a una exposició més àmplia dels postulats d'ambdues escoles són interessants els treballs de Recio (1991) i Toharia (1983).

desenvolupen el seu treball (Blanes, Gil, Pérez, 1996; Recio, 1996). Els col·lectius que habitualment s'assenyalen són, per una part, els joves que s'incorporen per primera vegada al treball; les dones, moltes d'elles pertanyents a les generacions recents que s'estan incorporant de manera massiva al mercat laboral; i, per últim, els immigrants o el que sovint es conceptualitza com els "immigrants estrangers".

I és sobre aquest últim col·lectiu sobre el qual considero convenient i necessari fer algunes apreciacions. La inserció laboral dels immigrants estrangers passa avui dia per ser un tema àmpliament difós i tractat, sobretot en els seus aspectes més impactants per a l'opinió pública. Moltes vegades s'oblida que sota el concepte "immigrant estranger" –com també sota la denominació de "joves", "dones" o el concepte general de "immigrant" o "immigrat"- s'engloben realitats molt diferents, persones amb característiques diverses i que ocupen una posició en la societat i en l'estructura laboral heterogènia.

Òbviament la importància de ser estranger o no ser-ho introdueix –encara que cada cop menys, com a exemple la Unió Europea- tota una sèrie de matisos i limitacions vinculades a aspectes legislatius i administratius que fan convenient tenir en compte aquest aspecte. No obstant això, hi ha altres factors, entre els quals cal destacar el nivell de qualificació educativa i professional i la classe social, que incideixen d'una manera tant o més important que la nacionalitat en el procés d'integració i d'inserció en la societat i el treball.

A partir dels elements que s'han anat apuntat quedaria patent la progressiva terciarització de l'economia en un context d'increment de la precarietat de l'ocupació i, per extensió, d'empitjorament de les condicions laborals per a un sector cada vegada més ampli de la població ocupada. Una part cada vegada més important de la població pateix aquesta situació de deteriorament, que no només té efectes sobre el seu treball sinó que s'estén a nombrosos aspectes de la seva vida. Les implicacions, per tant, fan que sigui un tema subjecte a forta polèmica pels lligams evidents que té amb l'estructura social i política.

2.2.2.2 La vinculació entre economia, treball i migració des dels principals marcs teòrics de referència: la perspectiva neoclàssica i la perspectiva marxista

Des del punt de vista teòric, dos grans marcs de reflexió serveixen de referència per a l'estudi del desplaçament de la població i la seva vinculació amb l'economia i el treball. Són uns marcs de referència que es corresponen, si fa no fa, amb els principals enfocaments des dels quals s'analitza el treball i les relacions laborals i que ja he citat en l'apartat anterior.

Per una banda, les aportacions de l'escola neoclàssica han posat l'accent en les diferències salarials entre diverses àrees geogràfiques com a motor dels fluxos de població, tant dintre d'un estat com a nivell interestatal, en cerca d'un suposat anivellament dels desequilibris salarials i dels desequilibris entre oferta i demanda de mà d'obra,

"Countries with a large endowment of labor relative to capital have a low equilibrium market wage, while countries with a limited endowment of labor relative to capital are characterized by a high market wage (...). The resulting differential in wages causes workers from the low-wage country to move to the high-wage country. As a result of this movement, the supply of labor decreases and wages rise in the capital-poor country, while the supply of labor increases and wages fall in the capital-rich country, leading, at equilibrium.." (Massey et al, 1993, p. 433)

La decisió de migrar i a on, per part dels individus, s'entén com a resultat del càlcul racional que aquests efectuen dels possibles costos i beneficis que la migració els comportarà. Tant la situació laboral de partida com el coneixement del mercat laboral de destinació juguen un paper fonamental a l'hora de prendre una decisió.

Aquesta perspectiva presenta una falta de contextualització històrica i espacial, en el sentit de no prestar prou atenció als elements que defineixen l'estructura i evolució d'una societat i que són l'origen i el marc en el qual es desenvolupa la mobilitat de les persones. Per altra banda, la consideració del mercat laboral com a mercat únic no s'ajusta a la constatació de la seva segmentació ja sigui de manera dual (segment primari i secundari)³⁶, ja sigui des de noves perspectives que plantegen una segmentació no en termes de dualitat sinó de major complexitat i on es destaquen els rols que hi juguen els diversos actors que incideixen en l'estructuració del treball i del marc institucional que el regula, com són els empresaris, els sindicats i l'administració (Gordon, 1995; McNabb, Ryan, 1990). Tal com indica Rubery,

"The term 'segmentation approach' is thus retained here to reflect the impetus to the revival interest in institutional, non-neoclassical and historically-based approaches to labour market (...). Its use does not imply the emergence of one particular and specific theoretical construct which can be readily operationalised into specific empirical hypotheses to be taken up and 'tested' against neoclassical theory" (Rubery, 1992, p. 246)

Des d'aquesta aproximació teòrica es dóna primacia a la demanda del mercat laboral i al rol que hi tenen tant les institucions com els diferents actors socials sobre l'estructura i l'organització de l'ocupació. I, en definitiva, es descarta l'existència d'un procés de convergència entre societats.

---

³⁶ Els estudis de Piore (1970, 1979) són la base en la qual es fonamenta aquesta perspectiva del mercat laboral dual. La seva aplicació a la interrelació entre el mercat laboral i la immigració, fonamentalment estrangera, al cas dels Estats Units es pot trobar a Piore (1979). Ha sigut així mateix aplicada al cas europeu per Reyneri (1985).

Una altra crítica que es fa als plantejaments neoclàssics és la consideració que la migració respon a un càlcul més o menys racional de costos i beneficis, càlcul en el qual les diferències salarials tenen un pes destacat. Una qüestió que no queda tan clara si s'analitzen amb detall els desplaçaments de població. Generalment no són els grups més febles econòmicament o les zones o països amb una situació més deprimida les zones d'origen dels migrants. Les diferències en els nivells salarials i de condicions de vida són òbviament factors a tenir en compte però no expliquen per sí mateixes ni els fluxos de població i el seu inici ni determinen el seu volum i la seva destinació.

L'altre plantejament teòric s'articula al voltant de tot un seguit d'aportacions teòriques procedents de corrents crítics pròxims al marxisme i l'estructuralisme. Encara que sense constituir un corpus teòric homogeni, sí que podem distingir certs trets comuns que els caracteritza:

a) Per una part, s'hi destaquen les repercussions que la implantació del sistema de producció capitalista té sobre la societat, especialment pel que fa a l'assalarització progressiva d'una part cada vegada més important de la població. L'assalarització permetria, entre d'altres coses, una major mobilitat dels treballadors als convertir-los en una mà d'obra sense tenir cap tipus de control sobre els mitjans de producció i, per tant, àmpliament dependent de l'oferta de treball (Miles, 1986; Castles, Kosack, 1973; Gaudemar, 1976; Cardelús, Pascual, 1979),

"Quant aux objectifs visés, ils sont au nombre de trois, explicitement définis par le gouvernement et le patronat: mobiliser la main d'oeuvre, la dynamiser, savoir la reconvertir. Ces objectifs convergent tous vers une même politique: encourager et développer la mobilité tout en la maîtrisant. En quelque sorte, planifier la mobilité. Mais tous les mouvements de main d'oeuvre ne sont pas équivalents. Seuls intéressent le capital ceux qui assurent sa valorisation, soit qu'ils correspondent à une intensification ou à une productivisation accrues du travail, soit qu'ils se dirigent vers les espaces de polarisation capitaliste propres à l'absorber" (Gaudemar, 1976, p. 12)

b) Per altra banda i enllaçant amb el punt anterior, es fa un especial èmfasi en les diferències en el nivell de desenvolupament entre territoris, amb una especial atenció a la creació i manteniment de processos de dependència d'unes determinades societats sobre altres. Des d'aquest punt de vista, la progressiva introducció del sistema capitalista en nous territoris -ja sigui mitjançant processos de colonització política i/o processos de colonització econòmica i cultural- produeix tota una sèrie de disruptcions en l'estructura econòmica i social prèvia que crea una força de treball potencialment més mòbil³⁷.

L'estat i les relacions interestatals, força asimètriques, juguen un paper clau en la penetració capitalista i en la consolidació dels fluxos migratoris. Aquest plantejament

---

³⁷ Aquestes aportacions queden englobades per Massey et al. (1993) dintre de l'apartat sobre la iniciació del moviment migratori amb la denominació de "*world systems theory*".

teòric s'ha aplicat especialment a les migracions internacionals dintre dels països perifèrics i d'aquests cap als països central (Castles, Kosack, 1973; Nikolinakos, 1975; Portes, Böröcz, 1992; Sassen, 1988).

A diferència dels plantejaments neoclàssics, la migració no seria un procés d'anivellament i de reequilibri entre territoris. Els desplaçaments de la població són una conseqüència de les desigualtats i de la dependència que es produeix a causa de l'extensió global del capitalisme com a mode de producció dominant i, per tant, contribueix al reforçament d'aquests desequilibris.

Aquesta perspectiva presta una major atenció al marc històric i social que dóna origen a la mobilitat enfront de la modelització i els plantejaments teòrics de l'economia neoclàssica. I, en aquest sentit, dóna una especial importància a l'existència de lligams entre diferents territoris, moltes vegades fruit d'antics processos de colonització i, en l'actualitat, de processos de dependència econòmica i d'imposició de determinades pautes culturals. Tanmateix, aquesta consideració es realitza sovint des d'una perspectiva macro, sense tenir en compte o analitzar aspectes tals com el paper que tenen les xarxes migratòries, com a canals d'informació i ajuda entre els individus, i que es troben al darrera de la circulació de persones entre diferents àrees territorials

De manera general, en tots dos casos, teorització neoclàssica i teorització d'arrel marxista, l'atenció ha tendit a centrar-se en uns tipus concrets de la multiplicitat de desplaçaments de la població, en principi, la migració entesa com a canvi amb més o menys voluntat de permanència, i així mateix sobre un grup social concret, els treballadors assalariats amb nivells de qualificació baixos i mitjans.

Els desplaçaments d'altres sectors de la població, cas de la migracions de personal qualificat per exemple, han merescut menys atenció i troben un difícil encaix en aquestes propostes teòriques, almenys tal com es plantegen habitualment. En aquest cas, és obligat remetre's a altre tipus de plantejaments que tinguin en compte elements com la vinculació de la carrera professional amb la mobilitat geogràfica o la deslocalització i globalització de l'estructura de les empreses i de l'economia a nivell mundial (Pascual de Sans, Cardelús, 1991).

La direcció dels fluxos en tots dos enfocaments, així mateix, es contempla bàsicament des d'una perspectiva unidireccional, que molt sovint correspon al flux entre una societat menys desenvolupada i una altra que té un major nivell de desenvolupament -en el cas dels neoclàssics-; de la perifèria al centre -en les teories d'arrel marxista-, descuidant, tanmateix, que la mobilitat, diguem-ne laboral o la mobilitat en general sense adjectius,

constitueixen un entramat molt més divers, en què el predomini d'un determinat tipus de flux no pot amagar l'existència de xarxes de desplaçaments amb orígens, destinacions, distàncies i motivacions molt diverses. I en la qual hi ha un considerable gruix de desplaçaments –alguns d'ells motivats per un canvi de feina- que no responen a les lògiques de les diferències socials o salarials o a relacions de dependència o dominació entre societats distintes.

2.2.2.3 Nous escenaris, noves qüestions: les transformacions laborals i la seva interrelació amb la mobilitat

Els plantejaments neoclàssic i d'arrel marxista que hem vist en l'apartat anterior han sigut i encara són dominants -potser amb més força l'escola neoclàssica que es troba fortament implantada en el món acadèmic- i s'utilitzen com a enfocaments de referència per a l'anàlisi dels moviments migratoris. Així, l'estudi de l'evolució de la mobilitat a Espanya i, en especial, del període de migracions massives s'ha fet des d'aquestes dues perspectives³⁸. La consideració dels principals fluxos migratoris entre camp i ciutat, entre regions amb uns nivells de desenvolupament econòmic diferenciats i unes dinàmiques de creixement i d'estructura productiva clarament divergent facilitaven l'anàlisi de la mobilitat i la migració des d'aquestes perspectives.

L'interès per un tipus de fluxos i un tipus de migrants concrets ha fet descuidar la mobilitat com un sistema de fluxos que afecta de manera generalitzada a la societat i que no respon només a situacions patents de desigualtats socials o laborals³⁹. Per tant, la seva utilitat com a plantejaments analítics no pot amagar, tanmateix, les seves febleses teòriques i metodològiques

A partir de la constatació d'aquestes limitacions i davant del nou panorama laboral i de mobilitat en què es troba immersa la societat espanyola actualment es fa necessari plantejar tot un seguit de qüestions sobre com la transformació del treball pot estar incidint en les pautes de mobilitat de les persones i quina és la imbricació mútua entre ambdues variables. Per exemple, en quin sentit incideix el creixement de l'atur o la precarització laboral i social en la mobilitat de la població? I l'increment dels serveis o els

---

³⁸ Un exemple d'estudi des d'una perspectiva marxista es pot trobar en Cardelús, Pascual (1979). Per altra part, des del servei d'estudis del Banco de España es realitzen continus estudis sobre les migracions internes a Espanya des d'una perspectiva clarament neoclàssica (Bentolila, Dolado, 1990; Bover, Velilla, 1999).

³⁹ Per exemple, poca atenció s'ha prestat a les migracions institucionals, ja fossin dintre de les empreses com dintre de l'administració, a les migracions de personal qualificat, al retorn en els anys de màxima incidència del què s'ha anomenat "èxode rural", als desplaçaments de curta distància o als desplaçaments entre àrees territorials homogènies econòmicament i socialment.

canvis en l'estructura de qualificacions amb una creixent polarització de les posicions que les persones ocupen en el mercat laboral?

Aquestes són algunes de les preguntes que inviten a reflexionar respecte a les vinculacions actuals entre el treball i la mobilitat. Com apunten Champion i Fielding en un estudi sobre l'estat de la recerca sobre migracions, els canvis econòmics estan alterant, i força, l'estructura del mercat laboral i conseqüentment les formes de reclutament laboral i els processos de presa de decisió dels individus respecte a la migració,

“Some of the most marked and far-reaching changes in the last few years, however, have been taking place in the economy, altering the structure of the labour market and the labour requirements of employers (...). All these developments are contributing to a complete recasting of the environment within which labour recruitments operates and migration decisions are made.” (Champion, Fielding, 1992, p.5-6)

No és un tema, però, que avui dia mereixi molta atenció. Un intent de sistematització es pot trobar a Green (1992) que apunta a tot un seguit de canvis en el treball (el creixement dels serveis i la disminució de l'ocupació a la indústria; la incorporació de la dona al mercat laboral; l'extensió de les formes de contractació precàries, treball a temps parcial i treball temporal; l'embranchada dels autònoms –“*self-employed*”-) i la seva vinculació amb la mobilitat. A Pascual de Sans, Cardelús (1998) també s'apunten algunes pautes de com la situació econòmica i laboral actual condiona i potencia o deprimeix els nivells de mobilitat.

Tots dos articles, però, ressalten la presència de factors contradictoris en l'evolució actual del treball en relació amb la potenciació o no de la mobilitat. Tal com indica Green a l'hora de fer un balanç general dels nous trets econòmics i laborals i la seva vinculació amb el treball,

“In both spatial and organisational terms, changing labour processes are characterised by conflicting tendencies towards centralisation and decentralisation, globalisation and localisation. In some industries, rationalisation has led to concentration of production in fewer units, whereas in others the development of regional and sub-regional branch networks have led to a more even spatial distribution of a wide range of employment opportunities (...).

What is clear is that changes in urban structure and transportation systems, together with the development of information and telecommunication technologies, have widened the scope of possible spatial outcomes from changing labour processes, with consequent uncertain implications for migration (...).

In many instances, it is unlikely that the outcomes of processes such as a changing industrial structure and changing occupational structure, will be uni-directional in terms of their implications for migration.” (Green, 1992, p. 112-114)

Tot i així, em sembla convenient indicar alguns dels principals trets que, segons el meu parer, poden apuntar-se sobre l'evolució del marc econòmic i laboral i la seva vinculació amb la mobilitat, així com les possibles discrepàncies que els efectes d'aquesta nova estructura econòmica i laboral pot tenir sobre la mobilitat de la població

En primer lloc, s'ha de considerar l'atur i la precarietat laboral. L'atur s'ha plantejat, tot sovint, com una condició prèvia per a la migració. Per exemple en els plantejaments neoclàssics abans citats, l'atur i la precarietat laboral són una motivació bàsica del desplaçament dels individus. Una connexió que, com a mínim, es planteja dubtosa ja que a partir de nombrosos estudis empírics no sembla pas que els aturats -i altres persones amb una situació laboral precària- optin per la migració com a sortida a la seva situació (Kitching, 1989; Owen, Green, 1989).

Les noves formes de contractació precària: la contractació temporal, la contractació a temps parcial i, sovint, l'increment del nombre d'autònoms –“*self-employed*”- semblen que tindrien un efecte depressor sobre la mobilitat. Tal com apunten Green (1992) i Kitching (1989), la immobilitat és una resposta racional d'aquests grups davant d'un mercat laboral insegur. Kitching, per exemple, mostra com per aquelles persones aturades o amb menys qualificació (“*low skilled workers*”) la immobilitat espacial o la cerca de feina dintre d'un àrea propera al lloc de residència és la resposta més racional davant dels riscos i els costos que representa la mobilitat,

“Spatial immobility is a rational response for the unemployed and least skilled groups in the labour market. They effectively trade off insecurity in the labour market against security in the housing market (...). Clark and Whiteman (...) have also demonstrated that poor people are disadvantaged in searching for work outside their home districts, and research in deprived outer urban estates has indicated that those at the lower end of the occupational hierarchy are dependent upon local and informal information networks for news of job opportunities in the local labour market” (Kitching, 1989, p. 31)

A una altra escala i sense anar més lluny, a Catalunya i Espanya, la crisi econòmica dels anys vuitanta, amb la consegüent elevació de la taxa d'atur, va tenir un efecte depressor sobre les taxes de mobilitat. Taxes que només s'han recuperat a partir dels períodes de reactivació econòmica. La institucionalització d'un sistema d'ajudes als aturats, si més no una situació relativament nova al nostre país, pot estar comportant un fre a la mobilitat, tal com assenyalen Pascual de Sans, Cardelús (1998), i com sovint es critica des de certs sectors empresarials.

És aquest un terreny on actuen pressions contradictòries. Si bé aturats i, també, treballadors poc qualificats tenen una major resistència a la mobilitat, la nova regulació laboral tendeix a facilitar a les empreses una major capacitat per mobilitzar els seus empleats, com una mesura més de flexibilització del mercat laboral (Recio, 1996). La pròpia temporalitat en la contractació que pateix un gran nombre de persones, per una banda, i l'estandardització dels processos del treball que demanarien cada cop més una població poc qualificada, especialitzada i, per tant, intercanviable i potencialment mòbil,

tal com apunten Pascual de Sans, Cardelús (1998), també hauria d'anar en aquest sentit de potenciar la predisposició al desplaçament, a la migració.

Per altra banda, el constant augment dels serveis no sembla que marqui unes pautes clares respecte al volum i la direcció de la mobilitat. Una situació, en certa manera, oposada a l'època anterior a la crisi dels setanta. Anys en què la pèrdua de llocs de treball a l'agricultura i el creixement paral·lel de la industrialització i els serveis, dintre d'un marc territorial de desenvolupament desigual, va generar aquells moviments migratoris massius.

L'assalarització no s'ha detingut avui dia. Durant la dècada 1980-91 el nombre d'assalariats va tenir un increment comparable al de la dècada 1960-71 (1.570.549 assalariats més durant el 1980-91 enfront de 1.622.314, el 1960-71). Una població assalariada, en principi, vol dir una població més mòbil, més susceptible de desplaçar-se en busca de feina, tal com s'indica des de certs enfocaments teòrics. Ara bé, la gran novetat és l'embranchada en el nombre d'assalariats dins dels serveis. Augmenta en prop d'un 1,9 milions de persones en tan sols deu anys (1980-91). La indústria, tot el contrari, perd pes dins de l'estructura ocupacional del país⁴⁰.

La vinculació entre mobilitat i serveis, però, es revela com a força contradictòria (Green, 1992). En aquest sentit, Green considera que els serveis frenen la mobilitat degut a què les oportunitats de feina es troben més disperses en el territori enfront de la concentració de la indústria que, durant la seva expansió, va afavorir la focalització dels fluxos migratoris cap a unes destinacions concretes. Els serveis, molt més dispersos territorialment, semblaria que tendeixen a configurar unes estructures espacials dels fluxos més complexes, menys dirigides cap a unes destinacions determinades i, per tant, tindrien un efecte depressor sobre la migració ja que les oportunitats de trobar feina actualment estarien menys concentrades en unes localitzacions específiques.

Ara bé, Green descuida l'àmplia varietat d'activitats que s'inclouen sota l'epígraf serveis i l'ampli ventall de qualificacions i nivells socio-professionals. Cert tipus de serveis comporten una gran mobilitat, especialment els lligats a les tasques de direcció i assessorament tècnic i professional a les empreses que configuren moltes vegades uns mercats laborals a escala no només estatal sinó també internacional (assegurances i altres serveis financers, serveis a les empreses, transport i logística, etc.) i que es troben concentrats en certes àrees territorials. I és aquest un grup professional amb clara

---

⁴⁰ Dades facilitades pel BBV sobre l'estructura de l'ocupació a Espanya (BBV (diversos anys), Renta Nacional de España). Un fet curiós i destacable és que durant totes les dècades analitzades

expansió, com ja he indicat prèviament, on hi ha una vinculació molt important entre la carrera professional i els desplaçaments migratoris (Pascual de Sans, Cardelús, 1998).

En aquest sentit, les categories laborals amb un major grau de qualificació socio-professional són les que tradicionalment han presentat uns nivells més elevats de mobilitat i, a més, són les que mostren en l'actualitat una major propensió al desplaçament, a la mobilitat en tots els sentits, tant si comporta o no un canvi de residència habitual.

Moltes vegades aquesta mobilitat es correspon al que ja anteriorment he denominat com a "migracions institucionals". Aquestes s'han estudiat prioritàriament en relació amb els grups de major nivell de qualificació professional i s'ha prestat molta menys atenció als altres nivells professionals on la importància de les migracions institucionals també sembla ser destacable.

En referència als grups d'alt nivell de qualificació, la constitució de grans empreses a escala nacional i internacional ha portat a la creació del que hom ha anomenat com el mercat laboral intern ("*internal labour markets*" o ILM, en la seva accepció anglesa) dintre dels quals circulen els empleats qualificats com a part de la seva carrera professional (Beverstock, 1990; Gould, 1988; Salt, 1988). La mobilitat d'aquest personal seria força elevada, encara que moltes vegades és difícil la seva "captació" pels sistemes tradicionals de registre estadístic. Moltes vegades els canvis de residència duren poc temps i se succeeixen de manera contínua amb una escassa vinculació amb la societat o els llocs de destinació i de residència d'aquesta població (Pascual, Cardelús, 1987, Tarrius, 1992)⁴¹. Tal com apunten Johnson, Salt (1990) i Owen, Green,

"In Keeping with the tendency for migrants to move from positions of economic strength, it is to be expected that job-related migrants would be concentrated in higher-status occupational groups and in those occupations which display a propensity to operate in regional and national scale labour markets. By contrast, more 'open' occupational groups, characterised by more localised labour markets, would be expected to display lower job-related mobility rates" (Owen, Green, 1989, p. 10)

---

des dels anys cinquanta, els serveis sempre han crescut més que la indústria tant en nombre absolut com relatiu. (Cardelús, Pascual de Sans, Solana Solana, 1999).

⁴¹ L'estudi de la mobilitat i el treball s'ha focalitzat molt més en un grup específic, els treballadors. Científics, empresaris i professionals han quedat més al marge o s'han estudiat des d'uns plantejaments teòrics que, encara que amb molts punts de contacte amb l'estudi general de la mobilitat i el treball, incideixen en certs aspectes específics (la carrera professional; l'estructura organitzativa de les empreses; la localització/deslocalització de les empreses, etc.). Alguns estudis interessants al respecte des d'una perspectiva teòrica - a part dels ja citats de Gould (1988), Pascual de Sans, Cardelús (1991), Salt (1988) i Tarrius (1992)- són els de Findlay (1990), Findlay, Gould (1989), Salt (1992) i Salt, Findlay (1989), entre d'altres. Una completa bibliografia al respecte, a part de la que es pot trobar en els articles anteriorment assenyalats, apareix a Pascual de Sans, Cardelús (1991) i Todisco (1993).

Així mateix, al tractar-se d'un personal amb un fort poder adquisitiu tenen més possibilitats de decidir la localització de la seva residència a nivell territorial. Per això l'estructura professional i de qualificacions dels ocupats i del treball en una àrea determinada pot donar pistes respecte els nivells de mobilitat,

"The corollary of inter-occupational variations in job-related migration propensities outlined above is that inter-local labour market area differentials in migration propensities will be related to the occupational structure of the local areas. Thus, the greater the volume of higher-status occupations, the higher the levels of gross in- and out- migration. Conversely, the greater the volume of lower-status occupations, the lower the gross migrations rates anticipated" (Owen, Green, 1989, p. 12)

El panorama que es presenta, per tant, està ple d'elements contradictoris. Els moviments migratoris més massius lligats al procés d'industrialització i assalariació de la societat s'han vist desplaçats en importància per una mobilitat molt més difusa, sovint de menor escala. Una mobilitat, en definitiva, on les qüestions estrictament laborals van perdent pes davant d'altres factors de caràcter residencial i vinculats amb el cicle de vida de les persones (Pascual de Sans, Cardelús, 1998; Módenes, Pascual, 1998). Els nivells de mobilitat, i dintre d'aquests les migracions, augmenten de manera constant i contínua, però la seva repercussió territorial es fa d'una manera més progressiva que en etapes precedents.

2.3 Treball, mobilitat i assentament de la població: síntesi i propostes

En els apartats anteriors s'han exposat tota una sèrie de consideracions sobre diversos elements metodològics i teòrics que es prenen en consideració en aquesta tesi. A continuació els sintetitzaré i indicaré les línies d'anàlisi que han servit de guia en la recerca que he portat a terme.

En primer lloc, he volgut deixar patent les dificultats de conceptualització i classificació que comporta el treballar amb la mobilitat espacial de la població. I això s'accentua quan, com en aquest cas, es vol tenir en compte la mobilitat en un sentit ampli. Així, he constatat la inexistència i impossibilitat de definir i establir uns criteris clars de delimitació entre els diversos desplaçaments espacials de la població. Aquests s'estructuren, més bé, com un *continuum* dintre del qual els criteris de classificació sempre tindran un cert component d'arbitrarietat i on és possible constatar la seva interrelació, els vincles que els uneixen.

Malgrat la focalització que sovint es fa sobre uns determinats tipus de desplaçaments, el sistema de mobilitat territorial s'estructura com una xarxa complexa de fluxos on se superposen desplaçaments amb procedències i destinacions diverses, on se superposen immigració i emigració i on l'escala de distàncies dels desplaçaments es força variada. Aquesta multiplicitat, varietat i interrelació dels moviments de la població ha sigut sovint oblidada per plantejaments teòrics i aplicats que han posat l'èmfasi en certs tipus de desplaçaments i en certs grups o col·lectius socials, normalment plantejant factors com la desigualtat salarial, laboral i social com els elements únics de referència a tenir en compte i que, des d'aquestes perspectives, han tractat el que comunament s'anomena com "migració laboral".

És aquest un concepte que, com he exposat amb anterioritat, té moltes limitacions i problemes. Com és problemàtic sempre adjectivar la mobilitat de la població atribuint una causa o una motivació única i preponderant a un procés molt més complex i multicausal.

Generalment el factor distància té una importància destacable en el sistema de mobilitat. Així, els desplaçaments de curt radi tendeixen a ser més nombrosos que aquells que comporten distàncies superiors o el traspàs de certes fronteres administratives. No obstant això, moltes vegades aquell tipus de desplaçaments queda amagat per altres fluxos que tenen un major impacte sobre la societat. Un exemple clar, avui dia, el tenim en l'interès que desperten els fluxos procedents de l'estranger a Catalunya que, malgrat el seu creixement, encara mantenen una posició relativament discreta en el conjunt de la mobilitat i en el funcionament del mercat laboral.

Una atenció especial, des del meu punt de vista, requereix la diferenciació entre la mobilitat residencial i la migració, aquesta última com a desplaçament que comporta tota una sèrie de trencaments en els lligams de l'individu amb el seu marc espacial i social de referència. La matisació a partir del concepte espai de vida es força suggerent, però de difícil aplicació pràctica. No obstant això, tenir en compte les dificultats que presenta la conceptualització i classificació de la mobilitat permet una millor apreciació dels esbiaixaments i limitacions de les dades estadístiques disponibles.

Sembla evident que els anys setanta constitueixen un període de canvi, de manera general, en relació amb l'estructura econòmica i el treball; de manera més específica, pel que fa a les tendències en la localització de l'activitat econòmica i la població. Però malgrat els anys transcorreguts existeix un elevat grau d'incertesa i imprecisió sobre la magnitud i la direcció d'aquests canvis.

Per una part, tenim l'aturada o ralentització de l'anomenat procés d'urbanització. L'aparició de certes tendències desconcentradores en les pautes d'assentament de la població i de localització de l'activitat econòmica han donat lloc a l'aparició d'un debat sobre l'abast i l'evolució d'aquests canvis i els factors que es troben implicats.

Per altra part, s'apunta a què la reestructuració actual del capitalisme semblaria, en un primer moment, que està provocant una pèrdua de la importància i del pes de les grans ciutats i àrees metropolitanes, amb una difusió espacial creixent de la població i els llocs de treball. Malgrat el creixement en certes àrees rurals, fora de les ciutats i les seves àrees metropolitanes, crec que no és un fenomen que es pugui generalitzar al conjunt del territori. El procés de difusió de la població i de l'activitat econòmica sembla, a la llum de diversos estudis internacionals, que és força selectiu i és conseqüència més de la pròpia extensió territorial de les àrees metropolitanes que d'una veritable pèrdua de pes d'aquestes en relació a la resta del territori.

Aquest és un fenomen que es veu afavorit per les infraestructures de comunicació que fan de la distància un element cada cop menys important a causa de la millora en la capacitat d'accés i de connexió dins del territori. Un element destacable que s'ha de considerar, així mateix, és el canvi en les pautes residencials i la cerca d'una millor qualitat de vida (suposada i construïda socialment?) en àrees menys congestionades que els grans nuclis urbans.

Tanmateix no és una difusió homogènia. Les ciutats principals i el seu entorn més pròxim retenen gran part de l'activitat econòmica i les ocupacions que impliquen un major nivell de qualificació socio-professional i, per tant, encara mantenen la seva capacitat de direcció i administració de l'estructura econòmica. Altres activitats de menys qualificació, amb un caràcter més intensiu pel que fa a la utilització de mà d'obra i, entre les quals destaquen, un gran nombre de serveis que es presten a la població semblen que es configuren com aquelles activitats amb un major grau de dispersió territorial.

Un dels elements clau d'aquestes noves tendències del poblament i la localització de l'activitat econòmica ve determinat per la mobilitat espacial de la població, entesa aquí en un sentit ampli.

La mobilitat de caràcter més quotidià s'incrementa notablement fruit de la creixent dissociació entre el lloc de residència i els diversos llocs on l'individu realitza les seves activitats: oci i esbarjo, compres, educació i, amb una atenció especial per ser una variable fonamental d'aquesta recerca, feina. Aquest increment de la mobilitat ve acompanyat per un augment de les distàncies recorregudes. La millora i el creixement de les

infraestructures que faciliten la mobilitat suposen aquesta progressiva “compressió” de l’espai.

Per altra part, els desplaçaments que impliquen un canvi de la residència habitual –ja siguin estrictament mobilitat residencial o es puguin definir com a migració- presenten tot un seguit de canvis. Els desplaçaments de caràcter més massiu i polaritzats geogràficament, que van tenir tanta importància durant els moments de transformació econòmica i social lligats a la reestructuració del treball i el mercat laboral, disminueixen el seu pes dintre del conjunt de mobilitat. Paral·lelament augmenta el pes dels desplaçaments de menor distància i augmenten els desplaçaments que es configuren com simple mobilitat residencial i que comporten pocs canvis en l’espai de vida dels individus.

Malgrat aquest increment generalitzat, tant els desplaçaments habituals com aquells que impliquen un canvi de residència no tenen una incidència homogènia en la societat, sinó que la mobilitat és un fenomen altament selectiu. El nivell de qualificació i l’activitat professional estan estretament vinculats a les pautes i el volum de mobilitat. El major poder adquisitiu de certs estrats professionals i socials els hi permet una millor llibertat residencial a l’hora de fixar la seva residència i una major capacitat d’assumir els costos que es deriven d’aquesta elecció i que tenen a veure amb un increment de la mobilitat habitual.

Dintre dels canvis en el món laboral, mereix destacar-se el creixement de l’ocupació en els serveis. L’anomenada urbanització va anar acompanyada del creixement industrial - també en el sector serveis- i l’assalarització d’una part molt important de la població. Actualment, l’increment més important de l’ocupació es protagonitzat pels serveis que presenten dues característiques diferencials respecte a l’ocupació industrial.

Per una part, la seva major dispersió territorial pel que fa especialment a tota una sèrie de serveis bàsics per a la població. Una situació oposada a la major concentració que presenta la indústria i l’ocupació industrial. Per altra part, la major heterogeneïtat respecte a les condicions laborals i els nivells de qualificació socio-professional. Dintre dels serveis hi ha una forta polarització ja que inclou tota una gamma d’activitats molt diverses amb condicions laborals i nivells salarials força diferenciades.

Aquesta progressiva terciarització de la societat ve acompanyada d’una nova regulació laboral. Una regulació laboral que ha tingut com a principal conseqüència una menor estabilitat de l’ocupació i que ha incrementat, a la vegada, la polarització i segmentació dels ocupats pel que fa a les seves condicions de treball i a la seva capacitat de negociació

laboral. Aquesta transformació es produeix i afecta al conjunt de la societat, encara que la seva incidència no és homogènia.

És en aquest nou marc laboral on s'inscriuen els desplaçaments de la població. Habitualment s'acostuma a situar a certs col·lectius en una posició de major feblesa. Joves, dones i migrants es consideren com els grups sobre els quals recau amb major pes aquest progressiu deteriorament de les condicions de treball. La seva condició de "novinguts" al mercat laboral els fa partir amb una posició de desavantatge respecte a altres treballadors amb més antiguitat i una posició més assentada en el mercat laboral. Això pot ser cert de manera general, però normalment suposa un reduccionisme dels conceptes a l'atorgar a aquests grups unes característiques educatives, professionals i de qualificació determinades.

En aquest sentit, els migrants no constitueixen, com tampoc els joves i les dones, un col·lectiu homogeni, sinó que precisament la seva diversitat condueix a què ocupin posicions laborals i socials altament diferenciades. La variable nacionalitat té una certa importància per a determinats col·lectius, especialment per les dificultats que pot suposar els problemes de documentació i de "legalitat". Però les variables que s'han de considerar com a bàsiques a l'hora de plantejar la inserció laboral són les més directament relacionades amb el nivell educatiu i professional que són les que determinen en gran mesura els llocs de treball, les condicions laborals i el nivell de retribució.

Per tant, és d'esperar que es produeixi un fort paral·lisme en la inserció laboral dels migrants depenent d'aquestes variables apuntades amb una major independència de la seva procedència o de la seva nacionalitat. Els punts de connexió i paral·lisme entre les migracions interiors –enteses dintre del territori estatal- i exteriors són nombrosos i evidents com es demostrarà al llarg d'aquesta tesi.

És l'abast i les repercussions d'aquests processos, allò que es vol estudiar dintre d'una àrea geogràfica concreta: el Baix Empordà.

Aquesta comarca ha sigut lloc d'origen, destinació i assentament per a un nombre important de persones durant gran part de la segona meitat d'aquest segle, però en especial durant les dècades dels anys cinquanta i seixanta i des del segon quinquenni dels anys vuitanta fins a l'actualitat. Les seves especificitats pel que fa a la localització geogràfica dintre de Catalunya –una comarca costanera i a prop de les concentracions urbanes de Barcelona i Girona- i la seva especialització econòmica l'han preservada dels efectes més negatius que les crisis industrials han tingut sobre altres parts del territori català. I és que, al contrari que altres àrees de Catalunya, el Baix Empordà va basar el seu

creixement recent en el sector turístic i en el dinamisme originat per la construcció de les infraestructures hoteleres i les segones residències.

Els moments d'expansió econòmica han suposat una empenta de la mobilitat en tots els sentits, tant de la immigració com de l'emigració, tant de la mobilitat intracomarcal com dels intercanvis de població amb la resta de Catalunya, Espanya o altres països. Encara que normalment s'ha prestat atenció de manera prioritària a la immigració d'uns col·lectius concrets, en detriment d'una consideració més àmplia del sistema de mobilitat que es genera al voltant d'un territori i el seu mercat laboral.

I és que la mobilitat s'articula com un sistema complex de fluxos interrelacionats. Un exemple clar d'aquesta connexió entre fluxos es pot trobar en els efectes que la immigració extracomarcal, en principi de major distància, té sobre els desplaçaments migratoris dintre de la comarca. La presència de població forana, menys assentada en un territori, genera, per una part, una major mobilitat de menor distància, moltes vegades lligada a canvis residencials; per altra part tota una sèrie de moviments migratoris de retorn o de desplaçaments cap a altres indrets.

Per tant, la mobilitat de curta distància i la mobilitat de llarga distància, la immigració i l'emigració hi són presents de manera simultània amb independència de les conjuntures econòmiques. I un error seria definir certes etapes a partir de la prioritització absoluta d'un determinat tipus de flux sobre d'altres.

La capacitat d'atracció de població de la comarca deriva de les insuficiències pròpies d'una oferta laboral petita, clarament insuficient per proporcionar tota la mà d'obra necessària ja sigui durant tot l'any ja sigui amb un caràcter més temporal, la qual cosa ha donat com a resultat uns saldos migratoris àmpliament positius.

En l'actualitat una part cada vegada més important d'aquest assentament s'efectua per persones que només hi resideixen però sense treballar a la pròpia comarca. La conversió de segones residències en primeres o el trasllat definitiu a la comarca semblen trobar-se en la base del creixent caràcter residencial que adquireix.

El Baix Empordà, com gran part del territori català, reforça la seva vinculació amb Barcelona i la seva àrea metropolitana. Això suposa i ha de suposar un increment constant dels fluxos de mobilitat entre ambdues àrees. Encara que amb unes característiques que li són pròpies, com és l'existència de certs processos d'industrialització endògena i d'una important especialització turística, la seva funció vindrà cada cop més determinada per la

seva especialització com a espai residencial dependent de les àrees de Barcelona i, en menor mesura, de Girona.

Les característiques de la seva oferta residencial determinen un desplaçament i un assentament cada cop més important dels segments professionals més qualificats. Ara bé, aquest creixement està més determinat per la seva especialització com a àrea residencial que a canvis en l'estructura econòmica d'aquest espai. Estaríem, per tant, davant d'una creixent dissociació entre l'estructura de la població resident ocupada i l'estructura laboral del territori.

Juntament amb aquesta especialització residencial, apareix un continu creixement del pes que a nivell econòmic i d'ocupació tenen els serveis. I, en especial, d'aquells més lligats a la provisió de serveis de caire personal i social: activitats turístiques, comercials, assistencials, educatius; dirigits no tan sols a la població estacional turística, sinó a l'increment de població resident i amb un alt nivell professional i poder adquisitiu. Una part cada vegada més important d'aquests serveis és ocupada per aquesta població que es desplaça, ja sigui de manera estacional o de forma més permanent. El volum de serveis d'alta qualificació que es localitzen a la comarca es mantindria en uns nivells baixos, malgrat la progressiva concentració i elevació professional de la població ocupada resident a la comarca. I això és un símptoma de la progressiva conversió de la comarca en un espai residencial i dependent de l'àrea de Barcelona on encara es concentra la generació d'ocupació i, en especial, de les ocupacions amb nivells de qualificació més elevades.

Per tant, no estaríem assistint a una redistribució de l'activitat econòmica a nivell territorial. I, en tot cas, s'hauria de tenir més en compte el progressiu creixement territorial de la ciutat real de Barcelona com a conseqüència de la pèrdua relativa d'importància de l'espai mesurat a nivell de temps i de les possibilitats d'interconnexió entre els diferents llocs.

Encara que sovint s'han destacat els desplaçaments més aparents -generalment els que comporten una major distància recorreguda-, els desplaçaments que han tingut i tenen, en una proporció creixent, un major pes són els més propers. Gran part d'aquests es poden englobar dintre del concepte de mobilitat residencial, de desplaçament sense un canvi significatiu de l'entramat de relacions socials i lligams amb els llocs de l'individu.

La distància mitjana recorreguda en els desplaçaments que comporten un canvi de residència cau, però a la vegada es produeix un increment significatiu d'uns desplaçaments de població que compten amb un gran ressò mediàtic: la immigració de

població estrangera. Aquesta immigració no és un fenomen nou ni a Catalunya ni a la comarca del Baix Empordà. El que sí que és nou és la progressiva modificació de les característiques d'aquesta immigració, determinada bàsicament per l'augment del nombre de països de procedència d'aquests immigrants, de les seves nacionalitats i, el que és més important, de les característiques de la seva formació educativa, professional i laboral prèvia.

Malgrat la diferent posició jurídica de la immigració interior i una part de la immigració exterior, ambdues mostren certs punts de contacte en les seves pautes d'inserció dins el món laboral de la societat de destinació. I és que, com he indicat amb anterioritat, la importància de les variables procedència o nacionalitat s'ha de relativitzar enfront d'altres factors més lligats als nivell social, educatiu i professional de la població que es desplaça.

Mobilitat habitual, mobilitat residencial i migració no afecten de manera homogènia tota la comarca. Les diferències entre els municipis que la componen són força evidents. No només és una qüestió de grandària municipal, sinó també d'especialització de la seva activitat econòmica. Així, es pot parlar dels municipis costaners –en general els més populosos i amb una activitat més abocada als serveis- enfront dels municipis interiors, més petits i on encara tenen una major importància –que no predomini- les activitats vinculades a les activitats agràries. Constatar les divergències, però també les semblances, entre ells serà, així mateix, un dels objectius d'aquesta recerca.

3. Desenvolupament de la recerca i treball de camp

3.1 Criteris per a la delimitació de l'àrea geogràfica d'estudi

Un dels primers problemes plantejats en el moment de definició i configuració de la recerca va ser la tria de l'àrea d'estudi. Però quin o quins criteris eren els més idonis per a l'elecció? Criteris que s'havien de vincular necessàriament amb la reflexió teòrica prèviament formulada.

Des d'un principi es van descartar les grans àrees urbanes del país -el cas paradigmàtic a Catalunya seria el de Barcelona i la seva àrea metropolitana- degut a la inherent complexitat que deriva, entre altres raons, de la seva escala i la seva heterogeneïtat. La consideració de què era convenient fer una anàlisi pormenoritzada de l'estructura econòmica i del conjunt de la mobilitat feia molt difícil abastar un espai on s'estructura un entramat econòmic, social i, així mateix, de mobilitat tan complex.

Descartat aquest tipus d'àmbits territorials, l'elecció passava a fer-se sobre altres àrees que, sense quedar al marge de les dinàmiques dels grans nuclis urbans -en aquest sentit, ens podríem interrogar sobre quina part del territori català queda al marge d'aquestes i molt especialment de l'àrea de Barcelona-, tingués una certa autonomia en el seu desenvolupament econòmic i, també, constituís un espai amb una certa cohesió interna i amb unes característiques i problemàtiques comunes.

L'elecció d'una província sencera va ser desestimada, en part per motius semblants als què ja s'han exposat respecte a les grans àrees urbanes de Catalunya i, en part, perquè es tracta d'una divisió purament administrativa del territori.

Una unitat més petita, que podia permetre una anàlisi més pormenoritzada de la seva estructura econòmica i social, és la comarca. La comarca, com a entitat administrativa, va suposar un intent de divisió sobre la qual fonamentar una nova organització del territori i de la provisió de serveis a la població en els anys trenta⁴². Per aquest motiu, la divisió comarcal va tenir en compte tota una sèrie de factors encaminats a delimitar aquells espais

---

⁴² La Divisió Territorial de Catalunya de 1936 va ser el resultat dels treballs portats a terme per una ponència creada per iniciativa del Conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Els seus treballs varen iniciar-se el 1931 i Pau Vila i Josep Iglésies van assumir els càrrecs de vice-president i secretari respectivament -la presidència va recaure en el Conseller de Cultura- (Vila, 1977 [1937], p.124).

d'interrelació mútua, d'intercanvi i, per tant, un dels criteris claus per a la seva delimitació van ser els intercanvis comercials concretats en les àrees de mercat⁴³.

Però és evident que les transformacions econòmiques i territorials han sigut molt profundes des d'aquells anys. El pes poblacional i econòmic de municipis i comarques ha experimentat grans canvis i ha afectat de manera força diferenciada el territori. A més, en el cas de les comarques costaneres, l'evolució durant la segona meitat del segle, com a conseqüència de la irrupció del turisme, ha produït un extens fenomen de redistribució de recursos, d'inversions i de població entre els municipis litorals i interiors.

Així mateix, el fet de delimitar una comarca comporta tota una sèrie de problemes inherents a l'establiment dels seus límits i, per tant, dels municipis que hi són inclosos. Però a la vegada són àmbits amb un reconeixement oficial que facilita l'obtenció de tota una sèrie d'informació.

Tenint en compte aquests factors, la comarca seleccionada finalment va ser el Baix Empordà. Una elecció que té, com qualsevol tria d'un àmbit territorial d'estudi, un cert grau d'arbitrarietat.

El Baix Empordà, com d'altres comarques catalanes, complia amb tota una sèrie de requisits degut a la seva localització fora de l'àmbit que s'ha establert com a corresponent a la Regió Metropolitana de Barcelona. El seu desenvolupament econòmic i urbanístic ha propiciat una àmplia mobilitat en tots els sentits. Els desplaçaments intracomarcals i intercomarcals són importants així com les procedències i destinacions d'aquests fluxos migratoris o la diversitat en els seus trets socio-econòmics. Aquesta àmplia mobilitat ha afavorit els processos d'assentament d'un gran nombre de població forana, de procedència i nivell de qualificació professional força divers.

La pròpia coherència de la comarca com a espai d'interrelació, d'intercanvi es troba, tanmateix, més questionat. En part per la pròpia dinàmica que han "patit", com he apuntat anteriorment, les comarques costaneres degut al turisme i que ha produït un desenvolupament territorial força desigual. En part per la pròpia estructura del poblament a la comarca amb nombrosos nuclis de població de grandària i pes econòmic similar que l'estructuren en una sèrie de subzones⁴⁴.

---

⁴³ "...d'acord amb aquest pla d'estudis, el mes de novembre de 1931 fou adreçat un qüestionari ben senzill a tots els ajuntaments de Catalunya. Se'ls demanava 1) ¿a quina comarca penseu que pertany el vostre poble? 2) ¿a quin indret aneu principalment a mercat? i 3) aneu també a algun altre mercat?" (Vila, 1977 [1937], p. 126).

⁴⁴ Referències al problema de la delimitació del Baix Empordà com a comarca, especialment en relació als límits amb l'Alt Empordà i el Gironès es poden trobar a Cals i Güell (1984) o Badia i

En un treball destacable sobre una possible futura divisió administrativa que superés l'esmicolament del mapa municipal, Casassas; Clusa (1981) van proposar un nou mapa administratiu local basat en les "municipalies", enteses com a agrupacions de municipis que presten tota una sèrie de serveis a la població. Les àrees delimitades en la comarca del Baix Empordà són cinc i els municipis que comprenen cadascuna coincideixen força amb les proposades a la Gran Geografia Comarcal de Catalunya, tal com es pot veure a la figura 3.1.

Però, ¿existeixen intercanvis i fluxos, tan econòmics com socials, que permetin afirmar que al Baix Empordà hi ha una certa cohesió, més enllà d'aquestes subdivisions?. Fer una anàlisi pormenoritzada sobre aquests aspectes és una tasca inviable en aquesta tesi ja que no constitueix l'objecte principal de la recerca. Ara bé, aquí podem atendre un dels elements més utilitzats per delimitar àrees funcionals com són els fluxos de mobilitat residència-treball, en aquest cas la plasmació espacial del funcionament dels mercats laborals.

La constitució d'un mercat laboral dóna, si més no, una certa visió de l'existència d'un grau significatiu d'interrelació i de comunicació entre els diferents municipis que el componen, no només una coherència en el sentit de desplaçaments residència-feina.

A diferència d'altres països com és el cas del Regne Unit (Ball, 1980; Smart, 1974), aquestes unitats mai han tingut un reconeixement administratiu al nostre país. No obstant això, no han faltat intents de copsar la seva estructura en el conjunt del territori català. Així, s'han elaborat tot un seguit de treballs per al conjunt de Catalunya, entre els quals destacaria els estudis de Clusa, Rodríguez Bachiller (1995) i Castañer, Gutiérrez, Vicente (1995), ambdós agrupats en un mateix volum publicat per la Direcció General de Planificació i Acció Territorial; i per l'àrea de Barcelona tenim tot un reguitzell d'estudis: Clos i Costa (1986); Esteban (1989); Nunes i Alonso (1986) i Serra (1991), entre d'altres.

En aquest sentit, les anàlisis fetes pel conjunt de Catalunya delimiten una sèrie d'àrees territorials segons els llindars de mobilitat laboral que s'apliquin. Clusa, Rodríguez-Bachiller (1995, p.24) fan referència a diversos llindars d'autosuficiència, cadascun dels quals defineix un àmbit territorial diferent. Així el del 50% delimitaria els "*municipis obvis* perquè agrupen els municipis que tenen més entrades o sortides que població ocupada que treballa al mateix municipi"; el llindar del 75%, utilitzat en els estudis de

---

Homs (1981). Algunes reflexions interessants sobre el tema es poden també trobar a l'obra de l'escriptor Josep Pla, especialment aquells més lligats a l'Empordà o el conjunt de comarques gironines.

Smart (1974) per la Gran Bretanya, delimitaria “els *sistemes urbans* reals perquè només són agrupables els municipis amb proporcions d’entrades o sortides superiors al 25%”; per últim, el llindar del 90% delimitaria “regions urbanes o metropolitanes que estan a prop del límit de l’autosuficiència o autocontenció total”.

En aquest cas, es va tenir en compte prioritàriament el llindar mínim del 90% a l’any 1986 (Clusa, Rodríguez Bachiller, 1995) i a l’any 1991 (Castañer, Gutiérrez, Vicente, 1995) a partir del qual es dibuixen grans àrees, entre les quals destaquen, al nord-est de Catalunya, dues que coincideixen amb bastant precisió amb els límits administratius de l’Alt Empordà i, en el cas que ens ocupa, del Baix Empordà (figura 3.2). Un fet que és interessant de constatar i posar de relleu ja que pel conjunt de Catalunya hi ha una marcada disparitat entre els límits comarcals i els límits que dibuixen els mercats laborals.

No així a les dues comarques empordaneses, les úniques que apareixen delimitades segons aquest nivell d’autocontenció de la mobilitat treball-residència i, per tant, constitueixen en certa mesura uns fenòmens singulars. A partir dels mapes es pot observar, encara que amb certes excepcions, que es dibuixen clarament els límits comarcals del Baix Empordà. L’evolució d’aquest mercat ha vingut marcada pel seu creixement i, en especial, per la inclusió el 1991 de la Vall d’Aro que comprèn els municipis de Castell-Platja d’Aro, Sant Feliu de Guíxols i Santa Cristina d’Aro.

El progressiu augment de la mobilitat i el continuat increment de la distància que separa la localització de la residència i la feina segurament trastocaran aquests límits i, potser, s’arribi a la seva absorció dins d’un mercat laboral més ampli com pot ser el que s’està estructurant al voltant de la ciutat de Girona i amb una vinculació, cada cop més intensa, amb l’àrea urbana de Barcelona.

En el cas d’aquest estudi, i reprenent un dels punts anteriors sobre el policentrisme i l’heterogeneïtat de la comarca, he considerat convenient fer una categorització del Baix Empordà intermèdia entre la comarca i els municipis. Per tant, al llarg d’aquesta tesi faré referència constant a la divisió municipal vigent avui dia, per una banda, i, per altra banda, als àmbits supramunicipals que s’exposen a la figura 3.3, que he considerat els més adequats i fidels a tota una sèrie de trets dels municipis de la comarca.

Normalment se solen classificar els municipis segons la seva grandària a l’hora d’analitzar el poblament, la seva evolució, i altres variables socio-econòmiques (Kayser, 1993; INRA-INSEE, 1998). Tanmateix, no es té en compte la localització dels mateixos i altres característiques com la seva especialització econòmica, ja que sovint són estudis per àmbits territorials molt grans amb un considerable nombre d’unitats que fan força difícil

introduir altres elements en l'elaboració de tipologies i classificacions. En aquest cas i pel fet de tenir un àmbit territorial reduït i acotat, vaig plantejar una tipologia municipal que tingués en compte no només la grandària sinó també la localització i l'especialització econòmica dels municipis. D'aquesta manera, els municipis del Baix Empordà han quedat dividits en tres grups:

1. Municipis costaners (amb o sense façana litoral). La seva localització litoral els ha afavorit ja des d'antic de cara als intercanvis comercials i el desenvolupament de certes activitats no agrícoles. Amb el desenvolupament turístic des dels anys cinquanta incrementaren amb molta força la seva població i el seu pes dintre de la comarca. Concentra –amb excepció de la Bisbal– els municipis més grans de la comarca que, a més, tenen les taxes de creixement de població més elevades. A causa del seu pes respecte al conjunt comarcal i per tal de fer grups més o menys equivalents els he subdividit, quan ho he considerat convenient, en les següents agrupacions: àrea de Torroella, àrea de Palafrugell, àrea de Palamós i àrea de Sant Feliu de Guíxols, cadascuna d'elles amb el nucli de població corresponent que les estructura (indicat en la figura 3.3)

2. Municipis interiors. En general, corresponen a municipis petits (excepció feta de Verges) que han patit un procés de pèrdua de població durant gran part del present segle que no ha fet més que reduir el seu pes dins de la comarca. Situats sobre la plana del riu Ter, han tingut i encara tenen una significativa especialització agrària amb un desenvolupament industrial escàs i estan menys afectats, de moment, pel turisme i la construcció massiva de segones residències.

3. La Bisbal d'Empordà i rodalies. Encara que situats a l'interior mostren un certs trets diferencials amb el grup precedent. Comprenen tota una sèrie de nuclis de població que s'agrupen entorn la capital comarcal, La Bisbal d'Empordà. La seva grandària poblacional i la major especialització industrial els ha dotat d'una dinàmica pròpia, diferenciada de l'interior més rural i agrari.

3.2 Fonts d'informació: estadístiques⁴⁵ i altres eines de treball de camp

3.2.1 La mobilitat de la població: l'estadística de variacions residencials

Comença a ser un fet comú ressaltar la mobilitat com un dels temes sobre el qual la informació és força incompleta. Així, dels tres fenòmens demogràfics bàsics: natalitat,

---

⁴⁵ Cada vegada més aquesta informació es facilita mitjançant les pàgines web dels diversos instituts d'estadística. En especial ha sigut de gran utilitat el banc de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Això permet oferir una gran quantitat de dades amb un nivell molt elevat de desglossament, una qüestió que ha sigut fonamental i força útil en la realització d'aquesta recerca.

mortalitat i mobilitat, aquest últim és el que pateix de més problemes per a la seva medició i, per tant, per la seva aprehensió pels aparells estadístics (Livi-Bacci, 1993; Arango, 1985).

Un problema bàsic és l'absència -i potser la impossibilitat- d'establir-ne una classificació clara. En aquest sentit, certes convencions són recollides pels organismes estadístics, en especial en els intents de delimitar la migració respecte a la resta de formes de mobilitat. Sobre aquest punt ja s'ha parlat més extensament al capítol segon; ara només apuntaré alguns dels principals trets de la informació estadística disponible sobre la mobilitat, així com les seves mancances.

L'estadística de referència per a l'estudi dels fluxos de població l'ha constituït des de principis dels anys seixanta l'Estadística de Variacions Residencials –en endavant, EVR-. Aquesta, resultat del flux constant d'altres i baixes residencials sobre el padró municipal, suposa una aproximació a la mobilitat de la població molt més acurada i precisa que els saldos migratoris estimats amb què es contava fins aquell moment.

Ara bé, l'EVR ha sigut una font fortament criticada per les seves mancances i imprecisions. L'absència d'obligació de donar-se d'alta i, molt especialment, de baixa del municipi d'origen; les reticències del ajuntaments a l'hora de comunicar aquestes baixes a l'INE i, per tant, perdre habitants i fons procedents de l'estat; l'absència d'informació sobre els desplaçaments intramunicipals o, en un altre ordre de coses, les consideracions fiscals que poden fer els individus respecte al lloc més adequat per fixar-hi la residència⁴⁶ han sigut i encara són alguns dels problemes que té la informació facilitada per aquesta estadística.

Diverses modificacions introduïdes durant el 1987 -així, per exemple, es passa a tramitar conjuntament l'alta i la baixa padronal- han millorat la recollida dels canvis de residència i, consegüentment, s'ha produït un augment dels moviments registrats a tota Espanya (Pujadas, García Coll, 1995; García Coll, Puyol, 1997; Pascual de Sans, Solana, 1995).

---

⁴⁶ Problemes que no es limiten al passat, sinó que alguns d'ells estan plenament vigents. Seria el cas de les informacions aparegudes als diaris de Barcelona sobre un estudi fet per l'ajuntament d'aquesta ciutat sobre els habitatges desocupats. Així, dels aproximadament 79 mil habitatges oficialment desocupats segons constava a l'estadística de població de 1996, es calculava que prop de 46 mil estaven efectivament habitats amb nivells molt variables de temporalitat (Avui, 31 de març de 1998). Aquest fet té una especial repercussió al Baix Empordà, on la gran quantitat de segones residències fa que puguem considerar que hi ha un nombre significatiu de persones procedents de Barcelona i altres ciutats que per motius fiscals -desgravacions per la compra de l'habitatge principal i menor nivell de pressió fiscal local- es donen d'alta en aquests municipis, la qual cosa donaria lloc al que es podria denominar com a "alta fictícia".

A continuació voldria destacar dues consideracions que condicionen fortament les dades i que tenen una especial incidència al Baix Empordà. En primer lloc, aquesta estadística s'elabora a partir d'un registre administratiu i, per tant, les dades només abasten a aquelles persones que decideixen donar-se d'alta i baixa als respectius municipis d'origen i destinació. D'aquesta manera, no es reflecteixen els desplaçaments que tenen un caràcter temporer i que moltes vegades estan lligats a les activitats econòmiques que tenen una incidència més important al Baix Empordà: construcció i turisme.

En segon lloc, tenim l'escassetat de dades per a àmbits territorials tan reduïts, fora dels municipis més grans. Només des de 1980, l'antic Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya –CIDC-, ara substituït per l'Institut d'Estadística de Catalunya –IEC-, ha començat a donar dades d'altres i baixes municipals per a tots els municipis de Catalunya. Abans d'aquesta data tot el que podem fer és una estimació de la mobilitat a partir del creixement total de la població i dels saldos migratoris. I no serà fins 1988 que aquestes dades es desglossaren per municipis segons procedència-destinació i altres variables socio-econòmiques com són l'edat, l'estat matrimonial, el nivell d'estudis i la nacionalitat.

Per últim, i en especial referència al tema d'aquesta tesi, des de l'any 1986 es deixa de preguntar als migrants sobre la seva professió, perdent una informació que, encara que força limitada, era de gran utilitat per caracteritzar els fluxos segons la seva incidència en els mercats de treball d'origen i/o destinació. En l'actualitat les úniques variables sobre les quals es té informació són, a part òbviament del municipi d'origen i destinació, l'edat, el sexe, la nacionalitat i el nivell d'estudis. I, en el cas d'aquesta última variable, amb una reducció progressiva de les categories en què se subdivideix.

3.2.2 La mobilitat de la població: els padrons municipals i les altes i baixes per canvi de residència

La falta d'informació municipal només pot ser suplida mitjançant l'explotació de les altes i baixes residencials⁴⁷ que encara es conserven en diversos arxius municipals i històrics de la comarca. Això permet disposar d'una valuosa informació, amb tota una sèrie de mancances, això sí, però que permet perfilar una mica més les característiques de la mobilitat de la població. No obstant, no vaig fer un buidatge sistemàtic i exhaustiu de tots els arxius. I això per una sèrie de raons. Primera, per la impossibilitat material de buidar les dades de 36 municipis per a un període que comprèn pràcticament quaranta anys. A més a més s'ha de tenir en compte l'elevada mobilitat que ha caracteritzat la comarca

---

⁴⁷ A continuació utilitzaré alta i baixa com a sinònim de canvi residencial entre municipis diferents. S'ha de tenir en compte que sota el concepte "alta" s'engloben, entre d'altres casuístiques, els naixements i tots els canvis de domicili tant si són intramunicipals com

durant els últims anys. Un altre problema deriva de la pèrdua de dades, especialment en aquells municipis més petits que no comptaven ni compten avui dia amb molts mitjans materials i humans.

Així, vaig decidir limitar la recollida directa de dades a dos períodes, concretament dos quinquennis⁴⁸: el de 1966-1970 i el de 1981-1985. Ambdós corresponen a un moment molt concret i representatiu de l'evolució econòmica i de la mobilitat de la població. Les dades de 1966 a 1970 proporcionen informació sobre els fluxos migratoris i les pautes de poblament en uns moments d'àmplia reestructuració del mercat laboral espanyol i català. Per altra part, el sistema d'altres i baixes que es va implementar el 1962 ja funcionava de manera normalitzada a tots els municipis. El període 1981-1985 correspon a la crisi econòmica que va marcar un moment d'inflexió en les pautes de mobilitat de la població. Pels anys més recents, ja es disposa de les dades que treballa i facilita l'Institut d'Estadística de Catalunya.

L'altre delimitació va ser espacial. Donada la impossibilitat d'abastar tots els municipis de la comarca, vaig decidir fer un buidatge dels més importants: la Bisbal d'Empordà, Palafrugell, Palamós, Sant Feliu de Guíxols i Torroella de Montgrí. Aquests són representatius dels municipis costaners i, en el cas de la Bisbal d'Empordà, d'un municipi interior afectat d'una manera indirecta pel sector turístic i amb un cert teixit industrial. Les dades a què vaig tenir accés i he buidat per aquesta recerca són les següents:

Anys pels quals es disposa d'informació. 1966-1970 i 1981-1985

	Altes		Baixes	
	1966-1970	1982-1985	1966-1970	-----
La Bisbal d'Empordà	1966-1970	1982-1985	1966-1970	-----
Palafrugell	1966-1970	1981-1985	1966-1970	1981-1985 (1)
Palamós	1966-1970	1983-1985 (2)	1966-1970	1981-1985 (2) (3)
Sant Feliu de Guíxols	1967-1971(4)	1981-1985 (5)	1967-1971(4)	1982-1985

(1) Les dades de l'any 1982 comencen a l'abril

(2) El buidatge d'altres i baixes va ser fet pel personal de l'arxiu municipal de Palamós ja que no se'm va concedir permís per fer el buidatge personalment

(3) Les dades de l'any 1981 comencen el juny

(4) A causa de la falta de l'any inicial vaig decidir en aquest cas compensar-lo amb un altre any, 1971, que coincideix amb el cens de 1970

(5) No hi ha cap alta entre gener i juny de 1981. Les dades de l'any 1983 comencen el març

Com es pot comprovar, inclús per a aquests municipis grans existeixen certs problemes per tenir sèries completes i senceres ja que, en principi, es tracta d'una documentació que

---

intermunicipals. Amb el concepte "baixa" passa el mateix però els naixements són substituïts, òbviament, per les defuncions.

⁴⁸ El fet de presentar les dades per quinquennis es deu a dos factors: primer, s'atenua el problema que presenten els anys censals i padronals durant els quals hi ha una subvaloració dels moviments migratoris, ja que durant els tres primers mesos de l'any les altres i baixes s'incorporen directament al cens o padró d'aquell any; segon, perquè al tractar-se de municipis relativament petits s'augmenta el seu grau de significació estadística.

s'ha anat acumulant sense que se'n faci cap tipus de tractament. La pròpia classificació de la informació als arxius va donar, per exemple, certs problemes per a la seva correcta localització, cosa que, no obstant això, es va resoldre en pràcticament tots els casos gràcies a l'ajuda del personal dels diferents arxius.

El cas de Torroella de Montgrí constitueix un cas especial degut a la precària situació del seu arxiu municipal, que va impossibilitar, encara que vaig contar amb el suport del seu director, el trobar la informació per als períodes que havia delimitat. Només vàrem poder localitzar dades –altes i baixes- per al període comprès entre el març de 1981 i l'any 1983 i altes per al període entre 1971 i 1975. A causa d'aquestes mancances, vaig optar per desestimar aquest municipi.

En la següent taula faig constar el nombre de persones sobre les quals es disposa d'informació a partir del buidatge de les altes i les baixes. Entre parèntesi apareixen les altes i baixes per als anys 1981-1984 que facilita l'Institut d'Estadística de Catalunya⁴⁹ i que m'han servit per avaluar la fiabilitat del buidatge realitzat per mi mateix. S'ha de puntualitzar, això no obstant, que la comparació queda una mica desvirtuada ja que l'IEC només facilita dades per a quatre anys, pel fet que desestima els anys censals i padronals.

Nombre d'immigrants i emigrants per períodes (1966-1970 i 1981-1985) i segons població de destinació i origen⁵⁰

	Altes		Baixes	
	1966-1970 (1)	1981-1985	1966-1970 (1)	1981-1985
La Bisbal d'Empordà	570	528 (516)	272	-----
Palafrugell	1.051	1.162 (927)	576	1.076 (793)
Palamós	639	881 (569)	443	750 (459)
Sant Feliu de Guíxols	905	769 (787)	475	654 (551)
Total	3.165	3.340 (2.799)	1.766	2.480 (1.803)

(1) 1967 a 1971 per Sant Feliu de Guíxols.

En general el nombre d'altes i baixes obtingudes està per sobre del facilitat per l'IEC, la qual cosa és lògica si tenim en compte que els períodes computats són lleugerament diferents. En algun cas, com les altes de la Bisbal d'Empordà en què només es disposava de la informació per els anys 1982-1985, ambdues xifres coincideixen molt. Les discordances més grans es troben a Palamós, on em resulta impossible avaluar els

⁴⁹ Web de l'IEC. Des de 1981 a 1988 només es facilita el total municipal d'altes i baixes sense cap tipus de desglossament.

⁵⁰ El nombre d'immigrants i emigrants als municipis sempre està subestimat. I aquest fet no només deriva de tota aquella població que no s'empadrona en el municipi perquè fa una estada curta i temporal. Existeix un nombre apreciable del que apareix conceptualitzat en els padrons municipals com a "omissions" i que corresponen a aquelles persones que no hi consten ja sigui per descuit, problemes administratius o per una voluntat en un determinat moment de no constar en el padró, una estadística oficial. Una part d'aquestes persones no són nascudes en el municipi, sinó que

possibles baixos que puguin tenir les dades ja que no vaig tenir accés directe als butlletins d'altres i baixes padronals, com ja he puntualitzat anteriorment.

Quedaven, però, fora d'aquesta primera selecció els municipis de l'interior més rural. El fet de disposar de part dels arxius municipals dels mateixos a l'Arxiu Històric Comarcal⁵¹ em va permetre fer un intent d'exploració i explotació de diversos municipis, la qual cosa enriquiria la informació que ja tenia a partir dels municipis més importants de la comarca. Els anys pels quals disposava d'informació a l'Arxiu Històric Comarcal eren els següents:

Anys pels quals es disposa d'informació (1966-1970 i 1981-1985)

	Altes		Baixes	
	1966-1969	1981-1985 (1)	1966-1969 (2)	1981-1985
Belcaire d'Empordà	1966-1969	1981-1985 (1)	1966-1969 (2)	1981-1985
Corçà	1966-1969	-----	1966-1969 (3)	-----
Fontanilles	1966-1970 (4)	-----	1966-1970	-----
Parlavà	1966-1970 (5)	-----	1966-1970 (6)	-----
Regencós	1966-1969 (7)	-----	1966-1969	-----
Ullastret	1966-1967 (8)	-----	1966-1967	-----

(1) No hi ha informació per a l'any 1982 o no es va produir cap alta

(2) No hi ha informació per a l'any 1966 o no es va produir cap baixa

(3) No hi ha cap baixa registrada entre els anys 1966 i 1969 per a un municipi pròxim a la Bisbal d'Empordà, amb creixement de població i relativament gran (969 habitants en 1970)

(4) No hi ha cap alta els anys 1966 i 1967

(5) No hi ha cap alta per al període 1966-1970

(6) No hi ha cap baixa pels anys 1967 i 1970

(7) Per a l'any 1969 només es disposa del total d'altres i baixes sense cap tipus de desglossament

Com es pot observar a partir de la taula i les observacions que la complementen, la informació és força defectuosa a causa de què hi ha tota una sèrie de llacunes, les sèries no estan completes i no es disposen de dades per als anys vuitanta ja que segurament encara es troben als respectius ajuntaments. També era molt difícil el procés de consulta directa als ajuntaments ja que són municipis molt petits, de recursos limitats i que segurament posarien molta resistència per a la consulta d'una informació, en certa manera, privada i personal.

---

provenen d'altres contrades. Són migrants, per tant, el desplaçament dels quals no queda reflectit en l'EVR.

⁵¹ En concret, l'Arxiu Històric Comarcal –que es localitza a la capital, la Bisbal d'Empordà– disposa d'informació censal i padronal així com d'altres i baixes per als municipis de Belcaire d'Empordà, la Bisbal d'Empordà, Colomers, Corçà, Fontanilles, Gualta, Palamós –fins als anys vuitanta–, Parlavà, Regencós, Ruplà, la Tallada d'Empordà, Torrent, Ullastret i Ultramort. Així com la d'antics nuclis municipals que han sigut absorbits per altres municipis: Castell d'Empordà, Fonteta i Monells.

Nombre d'immigrants i emigrants per períodes (1966-1970 i 1981-1985) i segons població de destinació i origen

	Altes		Baixes	
	1966-1970 (1)	1981-1985 (1)	1966-1970 (1)	1981-1985 (1)
Belcaire d'Empordà	89	28	48	36
Corçà	16	-----	0	-----
Fontanilles	9	-----	32	-----
Parlavà	0	-----	7	-----
Regencós	0	-----	21	-----
Ullastret	13	-----	16	-----

(1) Normalment el període pel qual es disposa de dades no cobreix cinc anys. En la taula anterior s'especifica el nombre d'anys pels quals es té informació.

Els números absoluts mostren poca consistència excepte, potser, en el cas de Belcaire d'Empordà. Les diferències entre anys consecutius són molt grans. Aquest efecte pot tenir certa lògica si tenim en compte que són municipis de poca població i on el grau de "arbitrarietat" de les dades es multiplica. Tanmateix, no es pot descartar la pèrdua d'una part de la documentació de cada municipi. Però, a més, normalment no es disposa dels documents d'alta i baixa i només consta la modificació que es fa en el padró municipal, cosa que suposa una pèrdua molt important de gran nombre de variables, algunes tan bàsiques com, per exemple, les referides als municipis d'origen i destinació⁵².

Per tot aquest cúmul de factors, vaig desestimar utilitzar la informació d'aquests municipis i vaig decidir centrar l'anàlisi en els quatre municipis abans mencionats: la Bisbal d'Empordà, Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols. Per tant, les pautes de mobilitat que es poden dibuixar a partir d'aquestes dades no són representatives del conjunt comarcal. Ara bé, sí que permeten copsar alguns dels trets que van tenir els fluxos migratoris durant els períodes seleccionats ja que es tracta dels quatre municipis més grans de la comarca, origen i destinació de gran part de la mobilitat.

A part de determinar el volum dels fluxos migratoris, una dada relativament poc interessant, les altes i baixes municipals són una font estadística rica i poc explotada pel que fa referència a conèixer alguns dels trets socio-econòmics dels fluxos migratoris. En concret, és possible determinar el municipi d'origen i destinació com a informació que apareix sempre consignada en tots els impresos. Altres informacions que s'hi han obtingut són: l'edat, el sexe, el lloc de naixement⁵³ i la professió⁵⁴. Aquestes quatre variables són bàsiques i apareixen contínuament en totes les butlletes (la professió desapareixerà a partir de 1986, però això no afecta als períodes seleccionats). I a partir del nombre de persones

⁵² Un problema bastant comú és que en comptes de tenir el municipi de procedència, es consigna en el padró la naturalesa o el municipi on residia la persona en l'últim cens de població.

⁵³ No es consigna per les baixes entre 1981-1985.

⁵⁴ Aquesta variable és la que té un major nombre de no respostes. No es consigna per les baixes entre 1966 i 1970 i en moltes de les altes d'aquest quinquenni només es dona pel cap de família.

que apareixen en cada butlleta d'alta o baixa també es pot fer una estimació del nombre de persones que componen cadascú dels que podríem anomenar “nuclis migratoris”.

A partir de 1980 és possible obtenir informació de la “professió actual” en el lloc de destinació, la “professió anterior” al lloc d'origen i el “motiu” pel qual s'ha efectuat el canvi de residència. Són totes elles variables que és aconsellable tractar amb prudència. Respecte a la comparació entre la professió actual i la professió anterior, les dades mostren un nombre de canvis molt petits, cosa que faria pensar que els desplaçaments, inclús aquells que suposen una distància força llarga, tenen poca repercussió sobre l'ocupació dels individus. En aquest sentit, es pot suposar que una part de les persones declaren la seva qualificació professional o formació sense correspondència amb l'activitat que en realitat desenvolupen. Major prevenció és convenient tenir respecte a una variable tan qualitativa i plena de matisos com és la “motivació”. És una pregunta en la qual hi ha un gran nombre de no respostes i inclús de resistència a donar qualsevol classe d'explicació com quan es consigna “motius personals”.

Van ser aquestes les variables amb les quals vaig tenir més problemes a l'hora de la seva codificació per al posterior tractament estadístic. Els formularis s'estructuren com tot un seguit de “preguntes” obertes i, per tant, les respostes són força disperses, cosa que implica nombrosos problemes per assignar, especialment en el cas de la professió, algunes respostes a una categoria professional determinada.

3.2.3 Els estocs de població: censos i padrons

Com a estadístiques complementàries han sigut utilitzats el cens i el padró de població, els quals per definició donen informació sobre diverses característiques de l'estoc de població. La seva complexitat i cost de realització fa que només es realitzi cada deu anys - cinc si tenim en compte la informació, més escassa, dels padrons- i per a un moment molt concret, la qual cosa no permet tenir informació sobre la variació estacional-temporal de la població i, en especial, de la població activa. Aquesta limitació es troba parcialment compensada per la possibilitat de disposar de tot un conjunt de dades per a tots els àmbits geogràfics, amb les evidents limitacions que el secret estadístic imposa.

Una altra limitació d'aquestes fonts deriva del caràcter “únic” que es dona a la residència. Això vol dir que només permeten a les persones fer constar un únic lloc de residència, malgrat que un nombre creixent de població no només en disposa, de més d'una, sinó que fa una utilització cada cop més àmplia d'aquest parc residencial. És aquest un tema que ha estudiat de manera més aprofundida Mendizàbal i Riera (1996) que planteja les diferències que existeixen en la distribució territorial de la població si es considera la

població segons el seu lloc de residència, respecte a la població que es localitza temporalment sobre el territori.

A partir d'aquestes estadístiques s'han treballat tant les variables referents a l'ocupació⁵⁵, com la mobilitat quotidiana de la població (en el cens només referida a la mobilitat per estudis i feina) i aquells desplaçaments que han comportat un canvi de residència. En aquest sentit, no només ens hem de referir a la possibilitat de treballar amb les dades més "clàssiques" d'estoc -lloc de naixement de la població, any d'arribada al municipi de residència o nacionalitat, per exemple-, sinó que cada vegada més, la quantitat d'informació sobre els moviments migratoris es va ampliant amb la inclusió de tot un seguit de preguntes sobre el lloc de residència de la població en anys anteriors.

Ja he apuntat amb anterioritat el problema que representa en l'actualitat l'absència de dades sobre l'ocupació dels migrants. Des de 1986, l'EVR ha suprimit la variable "professió" dins dels seus fulls de registre. Aquesta informació permetia dibuixar, encara que només fos d'una manera aproximada, les vies d'inserció dels forans en el treball i el mercat laboral de la societat de destinació. Així, a partir de les altes i baixes municipals que he explotat dels quatre municipis que vaig seleccionar he pogut analitzar la inserció laboral de les persones que van efectuar canvis de residència entre els anys seixanta i vuitanta. Els resultats es presenten en el capítol vuitè, on s'exposen els trets i l'evolució de les persones que protagonitzaren aquests fluxos entre 1966-1970 i 1981-1985.

Malauradament, la pèrdua d'aquesta variable a l'EVR no ha sigut compensada per cap altre registre estadístic, si exceptuem l'Encuesta de la Población Activa i la publicació complementària que a partir de la mateixa es realitza sobre els moviments migratoris. El problema d'aquesta font és la seva incapacitat per proporcionar informació sobre àmbits territorials i parcel·les del mercat laboral a escala més petita. En aquest cas, la informació sobre moviments migratoris ni tan sols apareix desglossada per províncies o per comunitats autònomes.

És per aquest motiu que l'única alternativa en certa manera vàlida i que pot aportar una mica més de llum per a la reflexió sobre les interrelacions i vinculacions entre el treball i la mobilitat és el cens i el padró de població. Des de 1981 s'han anat ampliant i consolidant tota una sèrie de preguntes sobre els desplaçaments de població. El cens de

---

⁵⁵ L'altra font principal d'informació sobre ocupació, l'Encuesta de Población Activa (EPA) no és una estadística útil en aquesta recerca ja que, encara que completa i força exhaustiva respecte a la radiografia que proporciona del treball, només té validesa per a tot l'àmbit espanyol i, amb un nombre menor de variables, per a l'àmbit provincial. De manera complementària, també s'han analitzat les dades facilitades pel Servei Català de Col·locació (denominació a Catalunya de l'antic

1991, en aquest sentit, consta de tota una sèrie de qüestions sobre el lloc de residència actual i el lloc de residència fa 10 anys, 5 anys i 1 any. L'encreuament d'aquestes variables amb la resta d'informació social i econòmica que conté ajuda a perfilar amb més detall aquestes qüestions.

Ara bé, el fet de tractar-se d'un cens de població fa que la informació disponible no sigui de flux sinó d'estoc i, per tant, només quedin registrats una part del total de desplaçaments amb canvi de residència efectuats per la població. Es podria dir que el cens registra migrants i no migracions. En aquest sentit, només apareix consignat un cert nombre del canvis de residència efectuats per una persona mentre que la resta queda fora dels registres. Així mateix, la seva realització en un moment temporal concret fa que la població sobre la qual s'obté informació és la que es troba residint en aquell moment en el Baix Empordà. Això provoca que es "perdin" totes aquelles persones que van morir o aquelles que en algun moment i durant algun temps van fixar la seva residència en la comarca però que en el moment de realització del cens o padró ja no hi residien. Com tampoc queden recollits els moviments migratoris realitzats per les persones que, entre la realització dels dos censos, van marxar i van tornar posteriorment a la mateixa localitat d'origen.

Un problema afegit és la presència de certs col·lectius amb especial dificultats per a la seva correcta "visualització" en les estadístiques (Domingo, Osácar, 1997; Domingo, 1998). Si en general tot el sistema estadístic presenta problemes de subregistre en el cas de les persones de nacionalitat no espanyola, aquest sembla encara més accentuat en el cas dels censos i padrons, tal com es pot constatar a la taula 3.1.

Les dades de la primera columna provenen del cens de 1991 i es refereixen al conjunt d'actius (ocupats i aturats), les dades de la següent columna són una estimació de l'estoc de treballadors estrangers el 1991 a partir dels permisos de treball concedits i en vigència aquell any. En aquest últim cas, s'ha de tenir en compte que el procés de regularització de la població estrangera en situació irregular entre 1991 i 1992 va suposar un fort increment de certes nacionalitats en els registres tant de permisos de residència com de permisos de treball i, conseqüentment, de l'estimació de l'estoc a finals de 1991, amb una forta incidència en el cas de Girona⁵⁶.

INEM estatal) que faciliten informació sobre el volum de contractació, el tipus de contracte i els nivells d'atur.

⁵⁶ Per exemple, Navarro (1992) estima que es van presentar al Baix Empordà al voltant de les 1.800 sol·licituds de regularització. Palafrugell va ser la població amb un major nombre de sol·licituds de tota la província de Girona, en concret 539. Girona en conjunt es va situar en el quart lloc del rànking espanyol tant pel nombre de sol·licituds de regularització com pel nombre de permisos concedits, darrera de les províncies de Madrid, Barcelona i Múrcia. Aquestes dades

Són dades, en principi, comparables ja que fins 1992 els ocupats de la Unió Europea encara necessitaven el permís de treball per exercir una feina a Espanya, amb l'excepció dels que treballaven per compte propi. L'entrada en vigor, el 1992, de l'Espai Únic Europeu va suposar la desaparició d'aquest requisit per al conjunt de ciutadans comunitaris, que desapareixen així dels registres de l'Estadística de Permisos de Trabajo Concedidos a Extranjeros. Això invalida, des d'aquell any, aquesta font com a radiografia més o menys precisa de la inserció dels estrangers en el mercat laboral català o espanyol ja que la seva informació deixa de banda un col·lectiu amb una presència molt important al nostre país, com són els ciutadans de la Unió Europea.

L'estoc d'actius estrangers es desglossa en les variables que he considerat més significatives: "nacionalitat", "sector d'activitat" i "professió". A partir d'aquestes es poden apreciar les diferències entre ambdues fonts estadístiques i els biaixos que presenten. En principi, la divergència de les dades en el cas dels nacionals europeus i d'Amèrica del Nord (Estats Units i Canadà) és escassa. Tot el contrari succeeix amb la resta de nacionalitats i, molt especialment, amb les persones de nacionalitat africana entre les quals he destacat, a causa de la magnitud que assoleix a Catalunya, el col·lectiu de marroquins. La major o menor presència de certes nacionalitats es transmet a les variables laborals. Les diferències entre ambdues fonts en les ocupacions de major nivell professional i on la presència d'europeus és més destacada són petites i força ajustades. El nombre superior que registra el cens respecte a l'estoc de permisos de treball pot ser degut a què en aquesta última font no queden registrats els actius que treballen per compte propi i que són força nombrosos en les categories de professionals i tècnics i la de comerciants i venedors. En el conjunt d'ocupats amb nivells de qualificació mig i baix (personal dels serveis, l'agricultura, la indústria i la construcció) és on se situa la major subestimació per part del cens de 1991.

En principi, l'estimació de l'estoc a partir de l'estadística de permisos de treball retrata de manera més ajustada la realitat, la presència i la distribució en l'activitat econòmica dels estrangers pel fet, ja mencionat anteriorment, de la realització en aquell any del procés de regularització. No obstant això, es tracta d'una estimació feta a partir dels permisos concedits, cosa que, si per una part provoca una certa subestimació ja que hi ha tot un col·lectiu d'estrangers que treballen sense disposar del permís de treball corresponent, per altra banda hi ha una certa sobrevaloració degut al fet que es tracta d'una estimació feta a partir dels permisos de treball concedits. Això suposa la comptabilització com a ocupats

---

mostren el gran col·lectiu de població estrangera sense documentació que havia a les comarques gironines abans del 1991.

d'estrangers que poden estar en aquell moment fora del mercat laboral català, ja sigui perquè han marxat, ja sigui perquè es troben en situació d'inactivitat.

El cens, a diferència de l'estimació d'estoc a partir dels permisos de treball, no té perquè deixar fora als ocupats que treballen en el sector informal de l'economia. La seva realització parteix de la pròpia autodeclaració dels individus i, per tant, no "elimina" de manera explícita als ocupats en situacions d'irregularitat en la feina com ho fa l'estadística de permisos de treball concedits. No obstant això, és possible suposar que queden fora del cens tota una sèrie de persones que, a causa de la seva situació d'indocumentació, difícil localització o condicions residencials molt específiques, no queden o prefereixen no quedar registrades en el cens de població.

Durant el desenvolupament d'aquesta recerca vaig demanar un seguit d'explotacions particulars de censos i padrons de població. En principi, la informació facilitada ha permès un acostament a tota una sèrie d'aspectes concrets de la comarca sobre els quals no hi ha cap tipus de dades publicades. Aquesta aproximació, tanmateix, no està mancada de dificultats i limitacions. Les possibles explotacions s'han de cenyir a la informació realment disponible a partir de les preguntes que es fan en els qüestionaris censals i padronals, i vénen condicionades per la manera en què se'n va efectuar el buidatge.

Això fa que, malgrat que censos i padrons es constitueixen com una sèrie consecutiva de qüestionaris on el volum i la forma de les preguntes mantenen unes línies bàsiques, hi ha certs canvis en els apartats més complexos, com és el cas de la mobilitat de la població. Per exemple, l'estadística de població de 1996⁵⁷ elimina totes les preguntes sobre lloc de residència anterior, que apareixien en el cens de 1991, i només inclou dues preguntes sobre mobilitat: "any d'arribada a Catalunya" i "any d'arribada al municipi", sense especificar l'origen. D'aquestes dues variables, l'IEC només va explotar la primera a causa del baix nombre de respostes detectat en la pregunta "any d'arribada al municipi".

Malgrat aquestes limitacions, vaig considerar convenient i interessant d'analitzar en la mesura del possible les dades facilitades per censos i padrons i que són, per certs temes, les úniques estadístiques que permeten disposar d'informació per a escales tan petites. Això no obstant, he volgut deixar patent els problemes que suposa treballar amb totes aquestes dades per tenir-los en compte a l'hora d'analitzar la informació.

---

⁵⁷ Degut a problemes legals, el padró de 1996 va reduir el nombre de qüestions sobre les quals demanava informació a un mínim: edat, sexe, estat civil i nivell d'estudis. A Catalunya, per tal de continuar amb la sèrie de censos i padrons cada cinc anys, es va realitzar, per primera vegada i de manera conjunta amb el padró municipal de 1996, l'anomenada Estadística de Població 1996.

3.3 Fonts d'informació: les entrevistes

La informació quantitativa proporcionada per les estadístiques és la base principal sobre la qual s'ha treballat en aquesta recerca. Estadístiques de flux, com les altes i baixes padronals, i estadístiques d'estoc, com els censos i padrons, han sigut utilitzades àmpliament com a fonts d'informació.

Això no obstant, aquest treball a partir d'estadístiques l'he volgut complementar amb la realització d'una sèrie d'entrevistes. Els objectius principals eren, per una banda, contextualitzar la informació quantitativa. L'estadística proporciona un número, ens dóna un cert sentit de la importància que pot revestir un fenomen, però a vegades ens trobem davant de la impossibilitat d'entendre'l en el seu context i apreciar adequadament el seu valor. Per altra banda, també volia obtenir informació sobre certs aspectes tant de la mobilitat com del treball sobre els quals no es disposa de cap tipus de dada estadística, almenys per a aquesta escala geogràfica. La mobilitat estacional, molt important en certes activitats econòmiques com el turisme o, en altre ordre de coses, les condicions laborals dels treballadors i la direcció que prenien l'evolució de certs sectors econòmics són exemples d'aquesta informació recollida a partir de les entrevistes.

Les entrevistes, amb guió⁵⁸, es van dirigir a un conjunt de persones considerades com a informants clau pels seus coneixements sobre la comarca i sobre el mercat laboral, especialment en els aspectes de la mobilitat, la migració d'estrangers i el treball. En aquest sentit, he aprofitat per aquesta tesi un volum important d'entrevistes que el Grup de Recerca sobre Migracions del Departament de Geografia –del qual formo part– va realitzar per a un estudi sobre la presència d'immigrants estrangers en la construcció i en l'hoteleria i restauració a les comarques del Maresme i la Selva⁵⁹. Són unes entrevistes que s'han treballat en diversos estudis realitzats pels diferents membres del equip i que jo vaig abordar i treballar, en part i específicament pel que fa a la branca de l'hoteleria i restauració, en la meua memòria de recerca amb la qual vaig completar els cursos de doctorat⁶⁰.

La informació proporcionada pels entrevistats no se circumscriu només a la situació específica de les comarques abans indicades. Per exemple, les seccions sindicals dels

---

⁵⁸ A l'annex s'exposen el guió de les entrevistes dirigides a sindicats i organitzacions empresarials i gremials i, per altra part, les dirigides a ONGs i associacions d'immigrants.

⁵⁹ Per aquesta recerca també es van realitzar tota una sèrie d'entrevistes amb qüestionari a estrangers presents en el sector de la construcció i l'hoteleria i la restauració de les comarques del Maresme i la Selva. No obstant això, a continuació només comento els aspectes concrets relacionats amb les entrevistes amb guió.

serveis turístics tenen la seva seu a Lloret de Mar (la Selva) però la seva actuació s'estén al conjunt de la Costa Brava. De la mateixa manera, les branques sindicals o empresarials de la construcció tenen com a àmbit de referència normalment tota la província de Girona o el conjunt de Catalunya. Tot i això, i amb posterioritat, vaig completar la sèrie amb unes entrevistes específiques a persones i institucions del Baix Empordà.

Les entrevistes es varen realitzar a persones vinculades a diferents tipus d'organitzacions socials i laborals: associacions d'immigrants estrangers i altres ONGs; responsables de l'administració pública local (ajuntaments i consell comarcal) i provincial; sindicats i organitzacions gremials i patronals.

Per a la realització d'aquestes entrevistes es van elaborar diversos guions amb l'objectiu d'atendre la diversitat d'informants: ONGs i associacions d'immigrants; sindicats i organitzacions empresarials i gremials; Direcció Provincial de Treball i administracions municipals.

Els principals temes que es plantejaven en aquestes entrevistes s'agrupaven en diversos blocs. Només es ressenyen els guions d'entrevista que es formulaven al primer grup (ONGs i associacions d'immigrants) i al segon grup (sindicats i organitzacions empresarials i gremials). La resta de guions d'entrevista sorgien de la combinació dels dos anteriors, als quals s'afegia una sèrie de qüestions específiques.

-ONGs i associacions d'immigrants:

- Qüestions de caire general sobre els immigrants estrangers (any d'arribada, nacionalitat, evolució del flux i de l'estoc, etc.)
- Situació jurídica i principals problemes que tenen els immigrants estrangers
- Nivell de qualificació professional i educativa
- Activitat laboral desenvolupada dins del mercat de treball català i en les seves societats de partida i/o origen
- Condicions laborals
- Formes d'accés al treball
- Polítiques municipals respecte als estrangers
- Valoració i propostes sobre la inserció laboral dels estrangers.

-Sindicats i organitzacions empresarials i gremials:

- Característiques de l'activitat econòmica i de les empreses. Presència de capital estranger
- Formes de subcontractació del personal

---

⁶⁰ Immigració i treball. La inserció dels immigrants estrangers en l'activitat econòmica a Catalunya: el cas de l'hoteleria i restauració. Memòria de recerca dirigida per Àngels Pascual de Sans i presentada en el Departament de Geografia el juliol de 1996.

- Mercat de treball i condicions laborals (formes de flexibilització, nivell d'accidentalitat, formació professional, etc.)
- Incidència i formes que adopten les activitats econòmiques submergides
- Mètodes de selecció i contacte amb el personal
- Atur
- Mobilitat professional
- Mobilitat geogràfica tant del personal nacional com estranger

El nombre d'entrevistes de les quals disposava era de 43 –sumades les realitzades pel grup de recerca per a l'anterior treball (33), més les 10 entrevistes complementàries que vaig efectuar a la comarca-. La distribució és la següent: 11 a col·lectius empresarials i gremials; 14 a ONGs i associacions d'immigrants; 8 a sindicats i, finalment, 10 a organismes administratius tant municipals com estatals⁶¹. El llistat que s'ha adjuntat en la anterior nota a peu de pàgina s'hauria de completar amb tot un seguit de persones amb les quals es van mantenir entrevistes i diàlegs a títol individual, però que no ens van atendre com a representants d'una organització empresarial, sindical, ONG o associació d'immigrants. Aquest llistat inclou totes les persones entrevistades pels membres del grup de recerca que vam participar en el projecte sobre la inserció laboral dels estrangers a les

---

⁶¹ En concret, el conjunt de persones entrevistades va ser:

- a) **Sindicats:** el Secretari Nacional de la Federació de Construcció UGT Barcelona; un representat de la Federació d'Hosteleria UGT Barcelona; el Secretari General del Sindicat de Girona de Treballadors dels Serveis (comerç, hosteleria, turisme) de la UGT; el Secretari General de la Federació d'Hosteleria CCOO Catalunya; el responsable de l'àrea d'assessorament jurídic de CCOO-Maresme; el Secretari General i el Secretari d'Organització de la Intercomarcal de Girona de la Federació d'Hosteleria de CCOO; el responsable d'acció sindical de la Federació de Construcció i Fusta de CCOO a Catalunya; un dirigent sindical de la Federació de Construcció i Fusta de CCOO a Girona.
- b) **Empresaris i organitzacions empresarials i gremials:** el President de la Unió d'Empresaris de la Construcció de Girona; el Secretari General del Gremi d'Hosteleria i Turisme de Mataró i Maresme; el President del Gremi d'Hosteleria del Maresme a Calella; el President de l'Associació d'Hosteleria de Blanes; el gerent del Gremi d'hotelers de Lloret de Mar; el vice-president de l'Associació Professional d'Empresaris d'Hosteleria de Tossa de Mar; el President de l'Associació de Càmpings de Barcelona; el President de l'Associació de càmpings i ciutats de vacances de Girona; el Director de la Unió d'Associacions d'Empresaris d'Hosteleria de la Costa Brava Centre; un empresari del sector de la indústria surera de Palafrugell i membre de la AGEKORK.
- c) **Representats d'ONGs, associacions d'estrangers i altres informants clau:** una col·laboradora de la Parròquia de Pineda de Mar; un advocat de CARITAS de Girona; tres membres del GRAMC (Grups d'Actuació sobre Minories Culturals i Treballadors Estrangers) de Palafrugell, Teia i el Masnou; un membre de SOS Racisme a Mataró; quatre membres del CITE a l'Alt Maresme, Barcelona, Girona i Mataró; un membre de l'Associació d'Africans de Girona; un col·laborador de Blanes Solidari; un ex-membre de l'Associació de Marroquins de Girona; el Director del Centre EASU i vice-president de l'Associació Espanya-Africa Social Unity; un membre de Jama-Kafo Mataró; un membre de Moussa Molo a Calella; la responsable del Servei d'Orientació Laboral del Baix Empordà (servei de Càritas i Creu Roja).
- d) **Administració:** una assistenta social a Arenys de Mar; un membre del Gabinet jurídic de l'Àrea de Serveis Social de l'Ajuntament de Mataró; el Cap de l'Oficina d'Atenció als Estrangers de l'Ajuntament de Mataró; una assistenta social del Consell Comarcal de la Selva; la Cap de la Secció de Migracions de la Direcció Provincial de Trabajo de Girona; el Secretario General de la Direcció Provincial del Ministerio de Trabajo a Barcelona; el Cap del Servei d'Urgències i de la Unitat de Medicina per a immigrants de l'Hospital de Mataró; la Cap de l'Àrea de Serveis Socials de l'Ajuntament de Mataró; el Responsable del Registre

comarques del Maresme i la Selva més les entrevistes que de manera complementària vaig realitzar a la comarca del Baix Empordà⁶².

El nivell de resposta i atenció va ser elevat i només un reduït nombre de persones amb les quals es va contactar van decidir no participar en l'estudi. Es van enregistrar pràcticament en la seva totalitat encara que no es van arribar a transcriure. A partir de la informació proporcionada pels diversos informants es van elaborar una sèrie d'informes de treball estructurats per les principals matèries que constaven en els guions d'entrevista i on es feia constar la informació proporcionada.

El període de realització d'aquest apartat del treball de camp va ser dilatat en el temps, principalment per les dificultats que comporta el procés de contacte i realització final de l'entrevista. Una part important de les entrevistes es van realitzar des de mitjans de gener de 1995 fins a finals de març de 1995 –en concret, les entrevistes realitzades per a la recerca sobre els immigrants estrangers en el sector de la construcció i l'hoteleria a les comarques del Maresme i la Selva-. Les entrevistes específiques realitzades per complementar la informació obtinguda de cara a aquesta tesi, majoritàriament realitzades a Girona capital i el Baix Empordà, es van realitzar a la primavera-estiu de 1998 i, de forma complementària, també es van realitzar algunes entrevistes durant la primavera-estiu de 2000 per completar tota una sèrie d'aspectes i donar respostes a dubtes i preguntes que sorgiren en el decurs de la redacció de la tesi doctoral i l'anàlisi de tota la informació acumulada durant el treball de camp.

Com es pot comprovar en el llistat mencionat, el nombre d'entrevistes efectuades a la comarca del Maresme va ser elevada. La pròpia dimensió poblacional de la comarca, la seva tradició industrial i associativa així com la forta entrada i presència d'estrangers dota aquesta comarca d'un teixit organitzatiu ric a tots els nivells.

També es pot comprovar que hi ha una marcada focalització en els sectors de la construcció i l'hoteleria i restauració perquè eren les activitats econòmiques sobre les quals es va delimitar la recerca. Tot i això, són dues activitats bàsiques que sustenten gran part de l'economia no tant del Maresme, però sí de les comarques costaneres de Girona. El desenvolupament d'un turisme massiu juntament amb la forta concentració d'un parc de segones residències ha fet que l'hoteleria i restauració, però especialment la

---

Padronal de Palafrugell, un membre del Servei Català de Col·locació de la Bisbal d'Empordà; una assistenta social de l'Ajuntament de Palafrugell.

⁶² Els entrevistadors van ser: Ricard Morén (ONGs i associacions d'estrangers i administració); Berta Pongiluppi (organitzacions patronals i gremials) i Miguel Solana (sindicats i administració). Totes les entrevistes efectuades en una segona fase i específicament dirigides a completar la informació sobre el Baix Empordà –10 en total- van ser fetes per mi mateix.

construcció hagin assolit una forta participació en l'economia i en el mercat laboral de tota la Costa Brava.

La realització d'aquesta enquesta es va efectuar en dos moments on la conjuntura econòmica era força diferenciada, la qual cosa es va reflectir en les entrevistes. Així, el 1995 correspon a un moment de crisi econòmica. La crisi de l'any 1993 havia sigut molt accentuada encara que limitada en el temps. Les condicions de vida i treball de la població havien empitjorat, especialment en aquells sectors que ja es trobaven en una posició laboral més feble com eren els estrangers amb problemes de documentació i permisos. La taxa d'atur es va incrementar amb força i es va situar a un nivell elevat. Aquesta situació canvià en els anys següents amb la progressiva entrada del país en un cicle sostingut de creixement econòmic i de creació d'ocupació. Progressivament el discurs que comença a agafar força és el de la falta de mà d'obra i el seu agreujament en un futur més o menys pròxim.

Tanmateix, les tendències en l'evolució del treball i el mercat laboral són pràcticament les mateixes en tots dos períodes i és això el que m'interessava constatar. Els processos de reestructuració econòmica i empresarial, els canvis en les condicions laborals, l'extensió de la precarització laboral són tendències de fons que es marquen ja des de les primeres reformes laborals posades en marxa als anys vuitanta i que continuaren amb independència del cicle econòmic.

En general, aquesta part del treball de camp es va desenvolupar sense moltes dificultats. Molt més problemàtica va ser la segona fase de la recerca consistent en la realització d'entrevistes amb qüestionari a immigrants estrangers residents i ocupats a les comarques del Maresme i la Selva. No obstant això, aquestes no les comento degut a què no han sigut treballades en aquesta tesi.

Sí que m'agradaria puntualitzar certs punts sobre les entrevistes amb guió. Una primera puntualització es refereix als problemes de receptivitat mostrada per alguns entrevistats. En principi, totes les persones entrevistades eren contactades prèviament per carta o FAX i se'ls exposava d'una manera sintètica però força explícita els objectius del nostre treball. En el moment d'efectuar l'entrevista, però, semblava que hi havia cert desconeixement dels temes que s'havien de tractar i de l'enfocament que tenia el nostre estudi.

Aquestes reticències i prevencions van ser més marcades en el cas dels informants pertanyents a organitzacions empresarials i gremials. A part de les opinions summament contrastades que es donaven entre ells i els representats sindicals en temes polèmics com ara l'atur, la subcontractació, les condicions laborals o les activitats econòmiques

informals, hi havia una certa reticència a parlar d'aquests temes tan delicats i que constitueixen avui dia el cavall de batalla de les relacions laborals.

Un altre tema una mica “desconegut” era el de la presència d'estrangers en aquestes activitats econòmiques, les seves vies d'inserció laboral i les seves condicions socials. Aquest desconeixement era molt més marcat en el sector de l'hoteleria i restauració que en el de la construcció, on la presència de treballadors estrangers està molt més assentada i, a més, ofereix un perfil molt més clar i menys diversificat. L'hoteleria i restauració és una activitat difícil d'estudiar de manera conjunta ja que la seva diversitat no només deriva de l'atomització o la coexistència d'empreses i establiments amb unes grandàries molt diferents, sinó que també hi ha una marcada heterogeneïtat territorial. Així, per exemple, l'evolució i les problemàtiques que presenta el sector a Barcelona ciutat són un món apart a les que es donen en les principals localitats turístiques costaneres.

Per últim, voldria destacar el fet de què malgrat el nostre –i més endavant el meu personalment- interès per tractar la immigració d'estrangers des d'una òptica àmplia que abastés la pluralitat de nacionalitats, és evident que el col·lectiu d'ONGs i d'associacions d'estrangers d'aquestes comarques es dirigeix i està conformat pels col·lectius del Tercer Món que són de manera majoritària els que es troben en una situació més precària. A tall d'exemple, al CITE (organisme de CCOO dedicat específicament als treballadors estrangers) a pesar de la seva voluntat d'atenció a tot els estrangers, només s'hi adrecen determinats col·lectius nacionals.

Malgrat tots aquests problemes que he ressenyat, les entrevistes van ser una eina útil que em va permetre obtenir tot un seguit d'informació. Especialment en el cas de les condicions de treball on l'absència de dades per a àmbits territorials tan petits és pràcticament nul·la. Temes com els processos de subcontractació entre empreses; la incidència i formes que adquireixen les pràctiques informals en l'economia o els problemes d'accés al treball i de qualificació de les feines, amb una especial incidència en el tema de la pèrdua de professionalitat de moltes tasques en els sectors de la construcció i l'hoteleria i restauració, van ser alguns dels temes tractats en aquestes entrevistes. Fora de l'àmbit més laboral, les entrevistes també permetien delinear les principals característiques dels moviments migratoris en dates passades i més recents. I treure a la llum tota una sèrie d'aspectes més amagats i desconeguts. Els problemes jurídics, els processos de reagrupació familiar, la constitució i el funcionament de les xarxes socials, l'accés al treball i les condicions laborals són alguns, entre d'altres, dels temes tractats.

Amb aquestes últimes apreciacions sobre diversos aspectes del treball de camp realitzat per a aquesta tesi i per a altres estudis tanco el capítol. A continuació passaré a comentar els principals resultats obtinguts en la realització de la recerca.

Zona part: El context català. Població, poblament i treball al Baix Empordà

Aquesta segona part de la tesi conté una sèrie de capítols que serveixen per emmarcar l'estudi dels moviments migratoris que es realitza amb posterioritat. L'anàlisi de l'assentament de la població, la distribució territorial de l'activitat econòmica i de l'ocupació i els fluxos migratoris al Baix Empordà feia necessari incloure, des del meu punt de vista, un apartat en què s'analitzés aquesta comarca en referència al seu context: Catalunya i, en una posició més secundària, Espanya, "*Capítol 4. El context català: població, treball i mobilitat*". Això permet una millor identificació dels trets que són propis de la comarca, però també permet apreciar quines són les tendències que, sobre aquests temes, es posen de relleu en la resta del territori català. Tot això té com a objectiu contextualitzar els resultats estrets de la comarca del Baix Empordà i contrastar-los amb altres unitats espacials. Encara que es fa referència a l'evolució durant aquest últim segle, m'ha semblat més interessant incidir en els últims anys i, en concret, en l'última dècada, 1986-1996.

Feta aquesta panoràmica de Catalunya –en la qual s'incideix i es destaquen les particularitats i especificitats del Baix Empordà–, a continuació entro en l'anàlisi de la meua àrea d'estudi. Un primer capítol tracta sobre l'evolució de la població i el poblament a la comarca del Baix Empordà, "*Capítol 5. Evolució de la població i el poblament al Baix Empordà: trets generals*". És un capítol breu i sintètic en que s'ha posat l'èmfasi en els trets que han caracteritzat l'assentament de la població i la seva distribució, força heterogènia, entre els diversos municipis de la comarca.

Al segon capítol s'analitzen les característiques més destacables de l'estructura ocupacional i del treball a la comarca, "*Capítol 6. Treball i ocupació a la comarca del Baix Empordà*". No només es fa referència a l'evolució del nombre d'ocupats i dels llocs de treball, sinó que també s'intenten posar de manifest les transformacions estructurals que ha experimentat aquest mercat laboral respecte a la composició dels sectors econòmics, l'estructura professional i les condicions laborals de la població ocupada. Una atenció especial es dedica als dos sectors d'activitat més importants de la comarca: la construcció i l'hoteleria i restauració.

4. El context català: població, treball i mobilitat

És innegable la importància i l'impacte que els desplaçaments de població han tingut en la configuració de les pautes de poblament no solament a les comarques gironines sinó a tota Espanya al llarg d'aquest segle que acaba. Una evolució, en certa manera, producte de les seves especificitats territorials i econòmiques, però que s'ha de situar dintre d'un procés general que s'ha estès per tot el territori i que ha primat, en termes generals, la concentració de la població en unes àrees determinades (Cardelús, Pascual de Sans, Solana Solana, 1999; Vinuesa, 1996).

A Catalunya els nivells de mobilitat tant interior com exterior –amb la resta d'Espanya– han sigut elevats durant tot el segle, però sotmesos a profundes oscil·lacions. Tres períodes destaquen per damunt de la resta. Primer, l'etapa que va de les acaballes de la 1a Guerra Mundial fins a l'esclat de la Guerra Civil. Segon, l'etapa que s'inicia en la dècada dels anys cinquanta fins als primers embats de la crisi del petroli a finals dels anys setanta. Tots dos formen part del procés de “modernització” econòmica del país, entenent com a tal la implantació global del sistema capitalista amb el consegüent transvasament intersectorial d'ocupats, l'assalarització d'una gran part del treball, la constitució d'un mercat laboral unificat i el desenvolupament de la indústria i els serveis.

Si bé sobre ambdós períodes hi hauria un cert consens respecte a la seva importància, considero que també ha de tenir-se en compte l'etapa que s'inicia a mitjans dels vuitanta fins els nostres dies. Els nivells de mobilitat han augmentat força, tot i que les seves característiques mostren algunes diferències respecte als anys precedents.

4.1 Una societat en transformació: mobilitat i assentament de la població, 1900-1986

La primera etapa aquí considerada –des de la 1ª Guerra Mundial fins a la Guerra Civil Espanyola– ve marcada, en el cas de Catalunya, per la importància dels primers fluxos migratoris d'una certa importància procedents de la resta d'Espanya amb una destinació principal, la ciutat de Barcelona i altres ciutats industrials properes. El dinamisme industrial i constructiu d'aquesta àrea va fer que fos un dels principals focus d'immigració de tota Espanya absorbint gran part dels desplaçaments originats dintre de la pròpia Catalunya i una part molt important dels fluxos exteriors. A l'augment de les necessitats laborals d'aquest pols de creixement, hauria d'afegir-se l'inici molt més precoç de la transició demogràfica a Catalunya amb la corresponent caiguda de les taxes de fecunditat. Tanmateix, el lligam causal entre migracions, conjuntura econòmica i situació

demogràfica és un tema subjecte a debat, difícil de sintetitzar en unes poques línies (Arango, 1976; Cabré, Moreno, Pujadas, 1985; Cabré, Pujadas, 1989).

Una plasmació espacial, encara que indirecta, de la mobilitat en aquells anys es troba exemplificada en la figura 4.1 corresponent a les taxes de migració neta de la dècada de 1921 a 1930. Són, com s'indica, mapes de migració neta a causa de la inexistència de dades de flux, les quals aportarien una informació encara més interessant. Destaquen en el cantó positiu, per sobre de totes les províncies, Barcelona i Madrid; amb taxes menys elevades, València, les Illes Balears i Canàries, les dues províncies costaneres basques així com algunes províncies de l'Andalusia Occidental –Sevilla, Còrdova i Huelva.-.

Girona, però, presenta un saldo migratori lleugerament negatiu que ja s'estenia des de la dècada passada i que arribarà fins als anys quaranta. De la poca informació disponible sobre les migracions d'aquells anys, destaca la facilitada per Sancho i Valverde, Ros i Navarro (1998) que han mapificat els saldos migratoris de tots els municipis de Catalunya per al període 1923-1936 a partir de les dades facilitades pels Servei d'Estadística de Catalunya. Es constata la concentració dels saldos migratoris positius a Barcelona i els principals nuclis urbans que l'envolten tal com ja he apuntat anteriorment. Fora d'aquesta àrea i pel que fa a les comarques gironines, gran part dels municipis presenten un saldo migratori negatiu. Només algunes capitals comarcals com Girona, Banyoles, Figueres, Olot, Puigcerdà o Ripoll i altres poblacions com Campdevàrol, Lloret de Mar, Ribes de Freser, Roses o Tossa de Mar, entre d'altres, presentaven un saldo migratori positiu. Pel que fa al Baix Empordà només hi ha dos municipis dintre d'aquest grup, la Bisbal d'Empordà i Sant Feliu de Guíxols. Encara que sabem poc de la direccionalitat dels fluxos migratoris, es pot aventurar encara la persistència d'un cert "èxode rural". Uns fluxos migratoris que, encara que menys importants que en anys anteriors, tindrien com origen el camp català i com destinació les principals ciutats del país, ja fossin les que estructuraven les comarques o l'àrea de Barcelona.

Una segona etapa d'importants moviments migratoris és la que abasta des dels anys cinquanta fins a la dècada dels setanta. En aquest sentit, Girona des dels anys quaranta ha mantingut un saldo migratori constantment positiu⁶³. Un fet que només es registra en tres províncies espanyoles més: Àlaba, Alacant i Balears. Com podem observar es tracta d'un grup de províncies amb certs trets comuns: la seva posició capdavantera dins del context espanyol pel que fa a tota una sèrie d'indicadors econòmics i de riquesa, la proximitat a

---

⁶³ El saldo migratori es pot calcular a partir d'un mètode indirecte quan no es disposa dels fluxos migratoris, però es disposa de les poblacions censals i/o padronals i del registre de naixement i defuncions. O bé, es pot calcular d'una manera directa si es tenen les dades de flux, emigració i immigració. Per tots dos mètodes, a vegades dispars pel que fa als resultats obtinguts, la província de Girona sempre ha mantingut un saldo migratori positiu.

les principals àrees urbanes i industrials del país i una gran importància del sector serveis, especialment el relacionat amb les activitats turístiques.

Tornant a l'anterior figura 4.1, s'ha inclòs el mapa corresponent als anys cinquanta on ja es dibuixen els perfils que adquirirà la mobilitat de la població durant les dues dècades següents. El territori espanyol es polaritza en una sèrie d'àrees territorials on un dels dos vectors, immigració o emigració, destaca molt per sobre de l'altre. Així, en el mapa de la dècada 1951-1960 es presenta la polarització entre aquelles àrees amb un saldo migratori negatiu i elevat –gran part de les dues Mesetes, Extremadura, l'Andalusia més oriental, Terol, Lugo i Pontevedra-; i unes províncies amb uns saldos migratoris força elevats, Barcelona, Madrid i les dues províncies costaneres basques. Girona, amb una menor intensitat, ja apareix enquadrada en el grup de les províncies amb saldo migratori positiu.

Si fins aquí només era possible comptar amb dades indirectes, producte dels saldos migratoris que Barbancho va calcular per províncies i partits judicials (García Barbancho, 1967, 1975), la posada en marxa de l'Estadística de Variacions Residencials per part de l'Institut Nacional de Estadística permet disposar de les dades de fluxos. L'aproximació a la mobilitat interior a Espanya es pot realitzar de manera més completa i enriquidora. La figura 4.2 mostra les taxes d'emigració i d'immigració interprovincial del conjunt de províncies espanyoles per al quadrienni 1962-1965, primers anys pels quals es disposa d'aquestes dades.

Els mapes són perfectament il·lustratius del sistema de mobilitat interprovincial de l'etapa que ha quedat en la memòria col·lectiva com la dels grans fluxos migratoris a Espanya i Catalunya. La polarització entre províncies és força evident i es mantindrà fins el quinquenni 1976-1980. El caràcter en certa manera excepcional d'aquests anys deriva de la importància que adquireixen els desplaçaments de major distància, més "excepcionals" en la vida dels individus i que s'afegeixen al complex entramat de mobilitat en totes direccions i a totes les escales de distància.

Catalunya i, especialment, les seves tres províncies costaneres se situen en la banda alta pel que fa a la taxa d'immigració. Una posició que mantindran tant les comarques gironines com tarragonines en tots els quinquennis següents. Així mateix, Girona presenta una de les taxes de migració entre els seus municipis –migració intraprovincial- més elevades entre totes les províncies espanyoles. Aquesta és una comparació que presenta alguns problemes a causa de les diferències en la divisió municipal del territori, la qual incideix directament sobre la migració i les taxes de mobilitat dintre de les províncies. Malgrat aquesta consideració, sí que sembla existir una certa correlació entre ambdós tipus de desplaçaments. Així l'elevada entrada de població forana –en aquest cas, des

d'altre província- incidiria en la corresponent elevació dels nivells de mobilitat interna. És una apreciació que s'anirà constatant en els anys successius.

Ara bé, la unitat provincial no és la més interessant ni la més convenient per a un estudi detallat sobre migracions, encara que freqüentment és l'única sobre la qual es disposa d'una mica d'informació. La figura 4.3 presenta el mapa dels saldos migratoris per partits judicials elaborat per G. Barbancho (1975) per al decenni 1961-1970 que permet una aproximació territorial més detallada. Pocs són els partits judicials en tota Espanya amb saldo migratori positiu. Normalment corresponen a les capitals provincials o als municipis més grans. Dins de Catalunya, a part de les quatre capitals de província, ja s'ha incorporat a aquesta dinàmica positiva gran part de la franja costanera catalana i pràcticament tota la província de Barcelona, constituint-se com l'àrea territorialment més gran amb saldo migratori positiu de tot Espanya. Les comarques interiors catalanes continuen amb saldos migratoris negatius i, en gran part, amb pèrdua de població.

Espanya entra en aquests anys en una etapa d'accelerada modernització de les seves estructures econòmiques. El desplaçament de població entre les diferents activitats econòmiques no tan sols té un component sectorial sinó també espacial⁶⁴. La pèrdua d'actius en l'agricultura que són progressivament absorbits per la resta de sectors va acompanyat d'un desplaçament de la població a gran escala i la seva relocalització en el territori. La importància del factor treball és, per tant, molt evident durant aquest període pel que fa a la mobilitat. Una part significativa de les persones i les famílies es desplacen en cerca de feina fora de l'agricultura i d'unes suposades millors condicions de vida⁶⁵.

Aquesta redistribució de la població a escala interna es veurà acompanyada, així mateix, per l'emigració a l'exterior, fonamentalment als països de l'Europa Occidental. La immigració des de l'estranger es mantindrà en nivells molt menors, composta bàsicament per població de nacionalitat espanyola que retornava i un petit grup de població estrangera que venia acompanyant la penetració cada vegada més massiva de capital estranger, o que

---

⁶⁴ Ja Arango, en el seu estudi sobre el canvi econòmic i els moviments migratoris en el primer terç del segle XX dintre de la que ell denominava com l'Espanya Oriental, apunta aquesta relació causal entre ambdós processos, "Este proceso [*referint-se a la transformació de l'economia*] obliga a un trasvase continuo de mano de obra entre los diferentes sectores. Pero ocurre además que, en el curso normal de las cosas, la industria y los servicios no están repartidos de modo uniforme en el espacio, sino concentrados mayoritariamente en aquellas áreas que ofrecen 'ventajas comparativas' sobre las demás. De aquí se deduce que los movimientos intersectoriales de población trabajadora tiendan a ser al mismo tiempo interregionales" (Arango, 1976, pp. 51-52)

⁶⁵ L'impacte que les transformacions durant aquests anys van tenir sobre la societat i la pròpia vida dels individus i famílies ha donat lloc a una abundant literatura sobre el tema. Entre les diferents aportacions a l'anàlisi de les migracions interiors i les seves conseqüències socials convé ressenyar, a part dels ja mencionats estudis de García Barbancho (1967, 1975) a partir de l'estimació dels saldos migratoris, els estudis de Cabré, Pujadas (1989); Cardelús, Pascual (1979);

s'establia a les zones turístiques del país ja fos com a població retirada, ja fos per desenvolupar alguna feina relacionada majoritàriament amb els serveis turístics.

Cabré, Pujadas (1989) han estimat el saldo migratori de Catalunya en aquests vint-i-cinc anys –des de 1950 a 1975- en un milió quatre-cents mil persones. Una entrada massiva que va esperonar també a un gran creixement de la població activa catalana. Segons les dades facilitades per les autores, si el 1950 aquesta era de prop d'un milió i mig d'actius, al final d'aquest període arribava a una xifra que voltava els dos milions tres-cents mil. Encara que la taxa d'activitat va davallar lleugerament.

El tomb que s'aprecia en els mapes corresponents a les taxes d'emigració interprovincial i taxes d'immigració interprovincial de la figura 4.4 respecte a la figura 4.2 ja es venia insinuant en el quinquenni anterior. Podríem dir que els mapes s'aclareixen respecte a dècades passades. Les taxes provincials disminueixen de nivell i recula el nombre de províncies situades en les categories extremes. Dintre del context català, Barcelona se situa per sota dels nivells de les seves províncies frontereres. Tal com indiquen molt gràficament Cabré, Moreno, Pujadas (1985) hi va haver una “reconversió territorial”, utilitzant un terme tan habitual en aquells temps. La crisi, com podem veure, va anar acompanyada d'una ralentització considerable dels desplaçaments dels individus. L'elevació de les taxes d'atur fins a nivells en aquells moments inimaginables no va suposar un al·licient a la mobilitat. En part perquè la situació de crisi econòmica i social era generalitzada en tot el país.

Passats els moments més durs, s'entra en una nova etapa. Una etapa, al meu entendre, força interessant i potser una mica desconeguda degut a la pèrdua de vigència i actualitat en l'estudi i l'observació dels desplaçaments interiors de la població, si exceptuem aquells més lligats a la mobilitat residencial dintre de les grans àrees urbanes del país.

4.2 Nou escenari, noves pautes de mobilitat i de poblament: 1986-1996

Contra el que podria semblar a priori, la mobilitat de la població durant aquesta última dècada (1986-1996) ha arribat a nivells força elevats⁶⁶, pròxims als que s'havien donat als

---

García Barbancho, Delgado Cabeza (1988); Nadal (1984); Pérez Díaz (1971); Puyol (1979) i Santillana del Barrio (1982).

⁶⁶ Això pel que fa referència a la mobilitat a partir de la definició dels moviments migratoris que fa l'EVR, és a dir, els que suposen traspasar un límit municipal. Però aquests desplaçaments només són una porció dels canvis residencials. Tal com han estudiat Módenes Cabrerizo, Pascual i Ruiz (1998), a partir de les dades de la Encuesta Sociodemográfica i del Cens de població, el nombre total de canvis residencials que s'efectuen anualment dobla al nombre d'aquells que suposen canviar de municipi de residència.

anys seixanta⁶⁷. No obstant això, hi ha dos canvis significatius en les característiques d'aquests desplaçaments respecte als períodes precedents.

Un primer canvi el tenim en la composició –intraprovincial i interprovincial- dels desplaçaments. Com es pot observar a la figura 4.5, la taxa de mobilitat intraprovincial supera a la corresponent als moviments interprovincials i cada vegada adquireix una major importància. Encara que la correspondència mobilitat interprovincial/mobilitat de llarga distància, mobilitat intraprovincial/mobilitat de curta distància no és del tot exacta, sí que hi ha un cert paral·lelisme entre ambdues. I tal com vàrem constatar en un recent estudi en què combinàvem distància i fluxos migratoris, cada vegada més predominen a la societat espanyola els desplaçaments de distància curta (Cardelús, Pascual de Sans, Solana Solana, 1999).

El segon element a considerar, i aquest es pot detectar molt clarament en els mapes de la figura 4.6, en especial en el corresponent a l'últim quinquenni sobre el qual es té informació -1991-1995-, és la coincidència espacial dels nivells d'emigració i d'immigració interprovincial. Una situació oposada a la que es configurava a principi de la dècada dels anys seixanta.

Són precisament aquelles províncies que envolten les grans àrees metropolitanes del país –Barcelona, Madrid, València i, en un segon terme, el sistema urbà que conformen les províncies costaneres basques- les que presenten els nivells més alts d'ambdues taxes, en especial pel que respecte a la immigració. Les principals àrees urbanes del país ja desborden el seus límits provincials i l'intercanvi de població amb les províncies que les envolten es posa cada cop més de manifest. Si hi afegim l'elevada mobilitat intraprovincial a la qual ja he al·ludit anteriorment, es pot intuir la importància que està tenint la mobilitat residencial de curta distància, aquella que tot sovint va associada a un canvi de residència, però possiblement sense canvi de feina, dintre del conjunt de la mobilitat a Espanya.

Aquesta elevada mobilitat de curta distància -en el cas de Catalunya fonamentalment intracomarcal o interna dintre dels límits del país- juntament amb el pes que els adults joves adquireixen en els fluxos fa pensar, tal com indiquen Pascual de Sans, Cardelús (1998), en una mobilitat associada bàsicament als processos d'emancipació dels joves, de

---

⁶⁷ No està de més recordar aquí les conseqüències, ja mencionades en el capítol tercer, que ha introduït la millora en el procés de recollida i tractament de la informació de l'EVR. Una millora que ha fet que el nombre de canvis residencials registrats augmenti i conseqüentment s'hagi produït un increment que es podria qualificar en certa mesura de “artificial” respecte a anys anteriors, però que dona resultats més fidedignes a l'hora de copsar els nivells de mobilitat actuals.

formació de la parella i d'incorporació al treball. Per tant, es tracta d'una mobilitat que està més condicionada pel mercat de l'habitatge que pel mercat laboral.

En definitiva, podríem concloure que passades aquelles etapes, en certa manera excepcionals, en les quals hi va haver uns desplaçaments massius que van alterar, i molt, la distribució de la població entre les províncies, hem passat a una mobilitat amb predomini de la distància curta, molt més generalitzada en tot l'àmbit geogràfic i en totes direccions que dibuixen unes noves tendències en les pautes de distribució territorial de la població espanyola i catalana.

4.2.1 Canvi i continuïtat en les pautes de localització de la població a Catalunya

Un estudi que analitza l'evolució recent de la població a Catalunya porta l'expressiu títol de: La població de Catalunya 1975-1986. De l'explosió demogràfica al creixement zero (Pujadas, Mendizàbal, 1991a). Com indica aquest títol, el creixement continuat durant tot el segle que ha experimentat la població catalana ha assolit en determinats moments uns creixements molt intensos que, tanmateix, s'han anat moderant des dels anys setanta fins a arribar a l'estabilització de la població. Avui dia, la població catalana continua creixent, però ho fa a un ritme molt més pausat com ho demostren les últimes dades disponibles: 1986-1991 (2,7‰), 1991-1996 (1,0‰)⁶⁸.

Però aquesta estabilització no ha suposat una aturada en els processos tan intensos de relocalització espacial de la població que ha experimentat Catalunya, especialment en aquelles etapes de major creixement demogràfic. Actualment, la dinàmica poblacional de comarques i municipis mostra una gran vitalitat. Ara bé, les tendències que es perfilen, encara que mantenen certs paral·lelismes amb les dècades precedents, mostren també l'aparició d'unes noves pautes en el poblament.

Una de les àrees més estudiades, a causa del seu pes poblacional i la seva importància econòmica, la constitueix la ciutat de Barcelona i els municipis que l'envolten⁶⁹. Una consideració justificada degut tant al seu pes dins de Catalunya, tal com es pot observar a la taula 4.1, com a les peculiaritats de la seva dinàmica poblacional.

El total de població de la RMB el 1975 era de 4.017.197 habitants. Una xifra que augmentà als 4.229.527 habitants el 1986 i que ha quedat pràcticament "congelada" des

---

⁶⁸ Dades facilitades per la web de l'IEC.

⁶⁹ Sense ànim de ser exhaustiu, alguns dels estudis més interessants que s'han realitzat sobre població, poblament i mobilitat en aquesta àrea han comptat amb una participació destacada de geògrafs: Durà i Guimerà, 1995; Mendizàbal, 1992; Módenes, 1992 i 1995; Nel·lo, 1995 i 1998; Pujadas et al, 1991b.

de llavors. Tal com indica Nel.lo (1998a), un fet significatiu és que s'ha trencat la continuïtat en el procés de concentració de població a la RMB. Aquesta aturada, tanmateix, es dona paral·lelament al fort procés de redistribució interna de la població dintre de l'àrea metropolitana, actuant el Barcelonès com a impulsor d'aquests canvis. Les seves pèrdues de població entre 1986 i 1996 han sigut molt copioses, de l'ordre de les 25.000 persones anualment, amb un fort deteriorament durant l'últim quinquenni.

Entre el 1986 i el 1991, 16 de les 41 comarques catalanes experimentaven una taxa de creixement negativa que anava des d'un mínim del -14,6‰ al Pallars Jussà fins a l'insignificant -0,1‰ del Solsonès. El Barcelonès se situava en una posició intermèdia amb una taxa negativa del -6,5‰. L'últim quinquenni (1991-1996), tanmateix, es van experimentar uns canvis substancials. Set comarques passen a tenir una taxa de creixement positiva i només nou comarques continuen presentant una evolució negativa, però amb una moderació generalitzada i significativa. L'excepció la constitueix el Barcelonès que arriba a més que duplicar la negativitat en l'evolució de la seva població, amb una taxa del -15,4‰⁷⁰.

Aquestes pèrdues tan importants del Barcelonès són compensades pels guanys de població de la resta de la RMB, la qual, com a conjunt territorial, té unes taxes de creixement elevades en tots dos períodes. Les seves comarques se situen en la banda alta del creixement, especialment des de 1986.

Un percentatge cada vegada més gran de la població es desplaça a viure a municipis més perifèrics en un procés de creixent difusió de la ciutat sobre el territori. Barcelona i els municipis més pròxims que l'envolten perden població enfront de la primera i, cada vegada més, segona corona metropolitana (Ajenjo et al, 1993; Módenes Cabrerizo, Pascual i Ruiz, 1998). Encara que també els municipis més grans d'aquesta segona corona

---

⁷⁰ Dades facilitades per la web de l'IEC. Són taxes calculades pel propi institut a partir dels padrons i censos corresponents; EVR; estadística de població i estimacions de població. Concretant la informació anterior, les taxes de creixement negatives de 1986-1991 són, en ordre decreixent: Pallars Jussà (-14,6‰), Priorat (-12,0‰), Berguedà (-8,7‰), Ripollès (-8,4‰), Garrigues (-8,1‰), Terra Alta (-7,8‰), Barcelonès (-6,5‰), Alta Ribagorça (-6,4‰), Noguera (-6,1‰), Ribera d'Ebre (-5,2‰), Conca de Barberà (-4,5‰), Pla de l'Estany (-3,3‰), Pallars Sobirà (-1,7‰), Urgell (-1,2‰), Segarra (-0,8‰) i Solsonès (-0,1‰). Un grup, com es pot comprovar, heterogeni on destaquen les comarques interiors tarragonines, algunes comarques pirenaïques, comarques de l'interior de Catalunya fortament afectades per diversos processos de reconversió de la seva estructura econòmica com el Berguedà o el Ripollès i, per últim, el Barcelonès.

El 1991-1996 les comarques que presenten una evolució negativa són: Barcelonès (-15,4‰), Ripollès (-6,0‰), Terra Alta (-5,7‰), Priorat (-5,6‰), Ribera d'Ebre (-5,4‰), Berguedà (-1,9‰), Garrigues (-5,6‰), Noguera (-2,3‰) i Pallars Jussà (-1,6‰). A part del Barcelonès, les comarques que continuen amb pèrdua de població són les de l'interior de Tarragona. Les comarques pirenaïques desapareixen d'aquesta relació si exceptuem el Pallars Jussà i el Ripollès, comarca per a la qual s'ha de tenir en compte la continuïtat de la crisi derivada la seva especialització industrial.

(Sabadell, Terrassa, Mataró i Granollers) no creixen o inclús perden població⁷¹. Una transformació del poblament degut, en bona mesura, a la creixent mobilitat intrametropolitana on els canvis residencials cada vegada es fan a una distància més elevada del lloc d'origen, la direccionalitat predominant són les àrees menys denses, de poblament més difús i on el factor explicatiu principal el constitueix el mercat d'habitatge mentre que queda en un pla secundari el laboral (Nel.lo, 1998a).

Però, fora d'aquest àmbit metropolità, què succeeix a la resta de Catalunya? Una primera constatació interessant ve de la suavització de la polaritat o dualitat que es donava en el territori català abans de la dècada dels vuitanta entre comarques amb creixement i comarques amb decreixement, comarques amb saldo migratori positiu i comarques amb saldo migratori negatiu⁷². Actualment hi ha una major heterogeneïtat de les evolucions i, en general, les tendències apunten cap a una major desconcentració de la població (Ajenjo et al, 1993; Módenes Cabrerizo, Pascual i Ruiz, 1998). De totes maneres, aquesta superació d'evolucions tan contraposades no ens ha de fer perdre de vista que encara hi ha una gran part del territori català, a vegades comarques senceres, que pateix una pèrdua constant de població motivada ja sigui per un creixement natural negatiu o un creixement natural positiu però cada cop més esquifit, ja sigui per la continuïtat del saldo migratori negatiu⁷³.

---

⁷¹ Nel.lo apunta que “el desplaçament del creixement de la població tendeix a produir-se no només des del centre cap a la perifèria metropolitana sinó que avança, en termes generals, des de les àrees més denses i poblades de la regió metropolitana cap a les menys habitades i de poblament més difús” (Nel.lo, 1998a, p. 310).

⁷² En referència a això, Módenes, Pascual indiquen que “El comportament migratori de les comarques catalanes, amb la desaparició dels espais netament emigratoris apunta a una transformació profunda del territori català. En primer lloc, la tradicional emigració cap a ciutat ha exhaurit quantitativament el potencial emigratori. El sistema migratori tradicional s'ha capgirat: els espais fins ara rurals comencen a constituir-se com nous espais de creixement. El canvi de funcionalitat del territori atrau nous immigrants que superen els emigrants, redreça tendències històriques i qüestiona seriosament la continuïtat d'algunes etiquetes com ara les d'espai rural enfront de l'espai urbà en parlar de Catalunya” (Módenes Cabrerizo, Pascual i Ruiz, 1998, p. 204). Tanmateix, s'ha de puntualitzar que malgrat tot hi ha una forta inèrcia de dècades passades i una gran part de les àrees que havien suportat una pèrdua constant de població per emigració continuen amb la negativitat dels seus saldos migratoris.

⁷³ Per a un context diferent, però pròxim al català, hi ha els estudis que sobre el País Valencià s'estan efectuant i que apunten a unes tendències força similars (Burriel, Salom, Delios, 1998). L'existència d'àmplies zones interiors tradicionalment regressives i, en aquest cas, dues àrees urbanes importants –València i Alacant- juntament amb un ampli grup de ciutats mitjanes i petites que estructuraven el País Valencià, fan que sigui interessant apreciar l'evolució en aquest territori per copsar les semblances i diferències que es puguin presentar amb Catalunya. Una de les conclusions a les quals arriba aquest estudi indica: “aunque es evidente que los procesos territoriales no efectúan giros bruscos a corto plazo, y que en la mayor parte de la región las tendencias de crecimiento actuales tienen sus raíces en el decenio anterior, es de destacar la intensificación de los procesos de suburbanización en torno a Valencia, así como el cambio aparente de sentido de los flujos migratorios que afectan a una parte importante de las áreas rurales interiores, de distinta intensidad según la proximidad a los núcleos de crecimiento que les lleva a atenuar su ritmo de vaciamiento” (Burriel, Salom, Delios, 1998, p. 128).

Aquestes tendències es poden observar en la ja citada taula 4.1. Dos casos paradigmàtics es troben en el que he denominat com les “comarques perifèriques a la RMB i comarques litorals”, on s’inclou la comarca del Baix Empordà, i, en segon lloc, les “comarques de muntanya”.

Les primeres mantenen, en tots dos períodes en què s’han subdividit les dades, un ritme de creixement positiu encara que normalment per sota de les comarques que voregen el Barcelonès. Només el Baix Penedès escapa a aquesta tendència i se situa destacadament per sobre de la resta de comarques catalanes durant tots els anys. El Baix Empordà es manté en valors relativament pròxims als que registra aquest conjunt (amb una taxa de creixement entre 1975 i 1996 del 20,1‰), situat en la banda alta junt amb les comarques que més creixen en termes de població. L’estudi més pormenoritzat de la comarca i els seus municipis es farà en els capítols següents.

Pel que fa a les comarques de muntanya, la pèrdua de població s’alenteix. Les comarques que mostraven un creixement positiu el reforcen mentre que, en general, disminueixen les pèrdues i fins i tot es passa a una situació de creixement en altres comarques de muntanya, cas de la Cerdanya, el Pallars Sobirà i el Solsonès.

Però tal com apunten Ajenjo et al (1993), que analitzen l’evolució a escala municipal, encara hi ha àmplies àrees del país –en general les més allunyades de la RMB com aquelles pertanyents a la Catalunya del sud i de l’interior, a la zona pirinenca, i pràcticament tota la província de Lleida- amb taxes de creixement negatives. I és que no totes les àrees rurals han pogut entrar en un cicle més positiu, de guany de població⁷⁴. Una disparitat de situacions que a nivell municipal constataré que també s’ha donat al Baix Empordà amb un agreujament de les taxes de decreixement en els municipis més petits i rurals entre 1975 i 1991, data a partir de la qual sembla que la situació comença a redreçar-se.

Les àrees amb un major creixement de població coincideixen força amb les que tenen uns saldos migratoris positius i serien, segons Ajenjo et al (1993), a part de la regió

---

⁷⁴ En una petita aportació que vaig efectuar juntament amb altres companys geògrafs al Vè Congrés de la Població Espanyola, vàrem estudiar l’evolució de la població, l’habitatge i la família en les àrees rurals catalanes entre 1970 i 1991 (Gil Alonso et al, 1995). Es considerava com a municipi rural tot aquell que no superava els 2.000 habitants i que no estigués localitzat dintre de la RMB –una definició potser poc refinada, però útil per a l’escala de treball que utilitzaven: tot Catalunya-. La taxa de creixement anual acumulativa de tots els municipis rurals si bé entre 1975-1981 i 1981-1986 era negativa, passà a ser positiva en 1986-1991. Això no obstant, s’ha d’apuntar que el conjunt de municipis més grans -de 1.000 a 2.000 habitants- sempre havia mantingut una taxa positiva que s’ha anat accentuant cada vegada més. Els municipis de menys de 1.000 habitants s’incorporen a aquesta dinàmica positiva en l’últim quinquenni, però amb unes taxes que fluctuen tan sols entre l’1 i el 2 per mil.

metropolitana de Barcelona –excepció feta dels nuclis urbans més grans-, la conurbació Tarragona-Reus, la franja costanera, les comarques que envolten ambdues regions metropolitanes i les comarques gironines. Les comarques pirinenques presenten una certa especificitat. Encara que els conjunts comarcals guanyen població els últims anys, fonamentalment degut a un saldo migratori positiu, continuen les pèrdues de nombrosos municipis arrossegats per un creixement natural força negatiu, producte dels moviments migratoris passats que han deixat una estructura poblacional molt envellida.

En els últims anys el nombre de comarques amb un creixement natural negatiu ha passat de les 20 del quinquenni 1986-1991 a les 25 en el quinquenni 1991-1996. És a dir, a més de la meitat de les comarques del nostre país el nombre de defuncions ja supera el nombre de naixements. Un gran nombre d'elles, no obstant això, el compensen amb el saldo migratori i d'aquesta manera només nou comarques presenten, com ja he apuntat anteriorment, una evolució negativa de la seva població. Per altra part, la resta de comarques amb creixement natural positiu experimenten un fort deteriorament i cada cop es troben amb un major equilibri entre naixements i defuncions. És d'esperar, donada la continuïtat en la caiguda-estabilització de la fecunditat en els nivells actuals, que la suavització del creixement natural s'hagi mantingut durant l'últim quinquenni del segle i que un nombre major de comarques hagin passat a experimentar saldos naturals negatius. En aquest context, l'únic "redreçament" possible en el creixement de la població passaria per un saldo migratori positiu i suficient que compensi el saldo natural negatiu.

4.2.2 La recomposició del treball a Catalunya: ajust estructural, localització espacial i mobilitat quotidiana

Les transformacions que ha experimentat el treball i el mercat laboral des dels anys setanta no només han tingut repercussió en la seva estructura sectorial i professional i en el marc legislatiu que regula les condicions laborals dels treballadors. La localització espacial de l'activitat econòmica i de l'ocupació, encara que d'una manera més subtil, també està experimentant certs canvis en les darreres dècades.

No vull entrar a analitzar de manera detallada l'ajust estructural del treball a Catalunya. Aquest és un tema complex i que requeriria un desenvolupament molt més gran que el que puc dedicar-hi en aquesta tesi. Ara bé, sí em sembla interessant perfilar, encara que sigui de manera introductòria, quines són les tendències en l'ocupació que es manifesten en l'actualitat i quina és, en definitiva, la reestructuració sectorial que sembla que s'ha produït i es produeix en l'economia catalana.

En aquest sentit, el cas de Catalunya no és una excepció dintre del panorama d'economies i societats europees occidentals. La crisi dels anys setanta i vuitanta va ser una crisi que va afectar de manera especial a la indústria en conjunt i, amb especial virulència, a certes branques industrials més tradicionals, amb un menor component d'innovació tecnològica. La recuperació econòmica posterior, a partir de 1986, vindrà acompanyada per una recuperació del teixit industrial i un augment de l'ocupació en les activitats manufactureres. Ara bé, la seva dinàmica de creixement es mostra més ralentitzada davant la forta empenta dels serveis. El pes del sector terciari, que ja era majoritari dins de l'economia catalana als anys setanta, es reforça. Malgrat això, encara es pot parlar de Catalunya com d'un país industrialitzat, especialment si es té en compte el context espanyol (Artís et al, 1995). Per la seva banda, l'agricultura continuarà amb la pèrdua de població ocupada fins a arribar actualment a un nivell de mínims relatius. Per altra part, la construcció mostrarà un acusat comportament cíclic depenent de la conjuntura econòmica.

Els resultats de l'anàlisi efectuada per Artís et al (1995) sobre l'evolució de les branques d'activitat de l'economia catalana en la dècada dels anys vuitanta revela que el creixement de l'ocupació a Catalunya s'ha efectuat a ritmes superiors als de la mitjana espanyola. La configuració d'una estructura productiva equilibrada i l'especialització en sectors claus que actuen com a dinamitzadors del conjunt d'activitats productives són, a parer d'aquests autors, els fonaments d'aquesta recuperació de l'ocupació. Les branques en què s'especialitza l'economia catalana són els sectors químic; tèxtil; cuir, calçat i confecció; productes de metall, maquinària i material elèctric; i paper i arts gràfiques, pel que fa a la indústria. En el cas dels serveis cal destacar el sector del comerç i el sector de l'hoteleria i restauració.

Aquesta recomposició entre branques d'activitat s'ha efectuat dintre d'un context de fort creixement de l'ocupació. Si el quinquenni 1981-1986 va ser molt crític a causa de la gran destrucció de llocs de treball, que va situar a Catalunya entre les comunitats espanyoles amb una taxa d'atur més elevada, durant els anys posteriors assistirem a una major recuperació de les taxes d'ocupació i, per consegüent, de reducció de la taxa d'atur, només trencada per la crisi de principis dels anys noranta.

A la taula 4.2 he ordenat de forma decreixent els percentatges d'increment que han experimentat les comarques catalanes i el conjunt de Catalunya entre 1986 i 1996 respecte a la població resident ocupada i els llocs de treball⁷⁵.

---

⁷⁵ He utilitzat la terminologia que Clusa, Rodríguez-Bachiller (1995) proposen per diferenciar entre la població ocupada resident i els llocs de treball localitzats a la comarca. Són uns conceptes que parteixen de l'obra seminal de Smart (1974) sobre l'ús i la definició de les àrees espacials dels mercats laborals, on distingeix entre la "*resident employed population*" (REP) i la "*day employed population*" (DEP) (Smart, 1974, p. 262). Clusa, Rodríguez-Bachiller (1995) a partir d'aquest

El creixement durant aquests deu anys a Catalunya es destacable, un 21%, sense variacions significatives entre ambdues variables. Majors diferències, òbviament, es poden trobar per a unitats espacials menors. El nombre de comarques amb reducció tant del nombre de residents ocupats com de llocs de treball durant aquesta dècada és realment petit. Només hi consten quatre comarques: Berguedà, Priorat, Terra Alta i Garrigues, comarques on ha sigut especialment acusada la destrucció d'ocupació. La Noguera i l'Alt Urgell també presenten una reducció dels llocs de treball, encara que la població ocupada que hi resideix ha augmentat.

Fora d'aquestes comarques, la resta del territori ha experimentat un creixement tant de la seva població resident ocupada com dels llocs de treball amb un grau de variabilitat molt heterogeni. Per a una millor visualització de les diferents evolucions comarcals he considerat convenient presentar les dades de la taula 4.2 en la figura 4.7.

En general, hi ha coincidència espacial entre els mapes que fan referència a la variable "residents ocupats" i a la variable "llocs de treball". Així mateix, les comarques que destaquen en aquests mapes coincideixen, a grans trets, amb aquelles amb un major creixement de la població i, com veurem més endavant, amb les comarques amb una major dinàmica migratòria i un saldo migratori positiu més accentuat.

Les comarques litorals i que voregen el Barcelonès, des del Baix Camp fins a l'Alt Empordà -incloent-hi el Baix Empordà-, es constitueixen en l'àrea de major creixement de la població resident ocupada i, encara que d'una forma no tan clara, dels llocs de treball.

---

estudi proposen els següents conceptes i les següents definicions: "Segons la metodologia original d'Smart cada municipi o grup de municipis queda definit per les variables següents: població ocupada resident (POR): conjunt de persones actives que tenen una ocupació laboral i que hi resideixen, hi tinguin o no el lloc de treball. Aquesta variable s'ha qualificat també com la població ocupada de nit de l'àmbit considerat i els llocs de treball localitzats (LTL): conjunt de persones ocupades que hi treballen, hi tinguin o no la residència. Es pot qualificar també com la població ocupada de dia de l'àmbit considerat" [*el subratllat és meu; les cursives apareixen en el text original*] (Clusa, Rodríguez-Bachiller, 1995, p. 19).

En un altre estudi, (Atlas Comarcal de Catalunya. Baix Empordà, 1998), els temes utilitzats són el de població ocupada resident i població ocupada efectiva. Aquest últim fa referència als ocupats residents a la comarca o a l'àrea geogràfica considerada, els ocupats no residents i se n'exclouen els residents que estan ocupats fora de la comarca. Per tant, és equivalent al concepte anteriorment emprat de llocs de treball localitzats.

Fins a certs punt aquests termes, població ocupada efectiva i llocs de treball localitzats, equivalen a l'estructura ocupacional o les ocupacions localitzades en una determinada comarca o municipi. No obstant això, s'ha de fer una puntualització. Les dades amb les quals es treballa provenen de censos i padrons de població que no només tenen en compte un dels diversos llocs en què una persona pot residir, sinó que també només recull una de les múltiples activitats laborals que una persona pot tenir. Normalment es demana que es consignin les característiques i la localització corresponent a aquella activitat que l'individu considera com a principal. Per tant, el nombre de llocs de treball o ocupacions que es localitzen en qualsevol àrea és superior a les dades que proporcionen censos i padrons, a les quals a continuació farà referència amb el terme de "llocs de treball" o de "llocs de treball localitzats".

El Barcelonès es manté força per sota de la mitjana català en tots dos casos, especialment en el cas de la població resident ocupada (+4,9%), mentre que mostra un increment major en la localització de llocs de treball (+8,7%). Uns segons màxims es poden localitzar en certes comarques interiors, cas del Solsonès i la Segarra, i certes comarques dels Pirineus, com la Val d'Aran i l'Alta Ribagorça. Totes elles són comarques de poca població amb problemes de significació estadística.

Les comarques amb un major creixement de la població resident ocupada s'estenen al llarg de la façana litoral amb màxims al Baix Penedès i al Garraf. El mapa del creixement en els llocs de treball, no obstant això, mostra una major concentració en unes comarques determinades on els increments han sigut molt accentuats. Sobresurten, en aquest sentit, el Baix Llobregat i el Vallès Occidental com els territoris on hi ha hagut el major creixement de llocs de treball. Els percentatges d'increment d'aquestes dues comarques, al voltant del 50%, donen idea de la important localització d'ocupació que han experimentat totes dues en els últims anys.

Si observem la taula 4.3 es constata clarament aquest fet. Aquestes comarques, malgrat tenir una població força inferior a la del Barcelonès, són les que fan una major "aportació" al creixement del nombre d'ocupats i, encara més significatiu, a la creació de llocs de treball del conjunt de Catalunya. La participació del Baix Empordà, encara que positiva en tots dos casos, és molt més modesta, com correspon a la menor dimensió de la seva població.

Per últim, a la figura 4.8 s'han classificat les comarques segons quina de les dues variables ha tingut un major creixement. Com es pot observar, la major part de les comarques catalanes han vist créixer amb més força el nombre de residents ocupats que el dels llocs de treball, excepte en casos molt determinats: Alt Penedès, Baix Llobregat, Barcelonès i Vallès Occidental, en el cas de la RMB; Gironès; Segarra-Solsonès i, per últim, Alt Camp i Ribera d'Ebre a Tarragona. És de destacar que les comarques amb capitals de província: Gironès, Segrià i Tarragonès mostren una evolució força equilibrada d'ambdues variables, ocupats i llocs de treball.

Si atenem al conjunt d'informació que s'exposa en les taules i figures que he anat presentant, destacaria diversos fenòmens. Especialment interessant és el cas de les comarques litorals perifèriques a la RMB o que voregen la RMB. Hi ha una forta diferenciació en l'evolució d'ambdues variables al Baix Empordà, Baix Penedès, Garraf, Maresme i la Selva, a favor d'un increment molt més accentuat de la població resident ocupada que en la creació de llocs de treball. L'increment percentual és al voltant del doble en el cas de la comarca tarragonina i les comarques de Barcelona i més moderat en

el cas de les comarques gironines (com es pot comprovar en la ja citada taula 4.2). En el cas específic del Baix Empordà, l'increment en el nombre de residents ocupats se situa en el 29% enfront del 23,5% d'increment del nombre de llocs de treball.

En principi, les comarques citades anteriorment semblen configurar-se com l'espai residencial preferent dels ciutadans del Barcelonès i d'altres ciutats importants de l'entorn metropolità, que són el principal flux migratori que alimenta gran part de la població que reben els municipis catalans. L'exacerbat creixement de població i d'ocupats que hi resideixen no es correspon a un creixement de la mateixa intensitat pel que fa als llocs de treball.

Al contrari, la desconcentració de l'activitat productiva del Barcelonès cap als polígons industrials de les comarques més pròximes accentua que el Baix Llobregat i el Vallès Occidental s'hagin situat al capdamunt de la classificació pel que fa al creixement de l'ocupació que es localitza a les comarques. En segon terme, destaquen la resta de comarques metropolitanes i les comarques amb capital de província, Gironès, Tarragonès-Alt Camp i Segrià.

Tots aquests canvis estructurals i en la localització dels ocupats i l'ocupació es fan dintre d'un context del que podríem anomenar com de "explosió" de la mobilitat laboral. Les dades de la taula 4.4 en són una bona mostra. Només fan referència a la mobilitat laboral entre comarques que, en principi, és una mobilitat de major distància que la mobilitat laboral entre municipis⁷⁶.

El creixement de la mobilitat laboral es fa a un ritme força superior al del creixement del nombre d'ocupats. Si a tot Catalunya aquests s'havien incrementat en un 21% entre 1986 i 1996, la mitjana d'increment dels desplaçaments intercomarcals se situa lleugerament per sobre del 100%. És a dir, que en tan sols deu anys s'ha doblat el nombre de població que resideix en una comarca i treballa en una altra, cosa que ens posa sobre la pista de la creixent dissociació entre el lloc de residència i el lloc de treball. Els possibles canvis de feina implicarien, en principi, una menor propensió a la migració ja que cada cop més les distàncies que es poden cobrir de manera quotidiana són més grans. Això sembla que

---

⁷⁶ Sobre la mobilitat laboral a Catalunya s'han fet diversos estudis, ja citats prèviament, que prenen com a base la mobilitat intermunicipal (Palacio (coord), 1995; Palacio (coord), 1998). La mobilitat laboral intermunicipal és cada cop més intensa i, encara que és una mobilitat força heterogènia territorialment, afecta a tot tipus de municipis amb independència de la seva grandària i la seva localització. En aquest sentit, l'estudi de Castañer et al que estudia l'evolució de les àrees de cohesió entre 1981 i 1991 apunta que "es passa d'un mapa on el dominant era el buit a un mapa on la característica principal és el ple. S'ha donat un augment del nombre i extensió de les àrees de cohesió, la qual cosa vol dir un increment de la mobilitat per motius laborals i, consegüentment, un augment de les relacions intermunicipals. En definitiva, les relacions que caracteritzen el fet urbà s'han estès a tot el territori català" (Castañer et al, 1998, p. 52).

quedaria compensat pel que es podria denominar com una major llibertat residencial de les persones que deslligarien l'espai de treball de l'espai de residència. Llibertat, evidentment, tamisada per les diferències socials i territorials.

El percentatge d'ocupats a tot Catalunya que resideixen i treballen en comarques diferent passa del 12% aproximadament en 1986 a una xifra superior al 20% en 1996. El nombre de població resident ocupada que és capaç de retenir cada comarca és cada cop menor. En el cas de la mobilitat laboral entre municipis, les xifres encara són més impactants, ja que s'ha passat d'un 29%, l'any 1986, d'ocupats que no treballen en el seu municipi de residència a un 42% a l'any 1996. En xifres absolutes l'increment ha sigut de prop de quatre-centes mil persones (1986: 526.152; 1996: 923.443)⁷⁷. En aquesta dada és convenient tenir en compte l'esmicolament municipal que presenta Catalunya, així com la composició d'una àrea metropolitana al voltant de Barcelona conformada per un gran nombre de municipis, superior per exemple a l'Àrea Metropolitana de Madrid, però que de totes maneres no invalida la constatació d'aquest creixement de la mobilitat laboral.

Com en el cas anterior, he considerat convenient traspasar la informació de la taula 4.4 a la figura 4.9 per a una millor visualització espacial de l'estructura dels sistema de mobilitat quotidiana i de les tendències que s'apunten de cara al futur. Aquests mapes il·lustren el que es podria definir com el nivell o grau de "obertura" comarcal als fluxos de mobilitat exteriors per a dos moments concrets, 1986 i 1996. En primer lloc, he calculat el percentatge que representen les "entrades" de població ocupada provinent d'altres comarques catalanes sobre el total de llocs de treball que s'hi localitzen. En segon lloc, he calculat el percentatge de "sortides", és a dir, el percentatge d'ocupats residents a una comarca que es desplacen a treballar a una altra.

Els mapes mostren una clara tendència a l'enfosquiment com a conseqüència de què el grau d'obertura comarcal a la mobilitat laboral s'accentua clarament. A l'any 1996 només una comarca de Catalunya, la Terra Alta, es trobava per sota del 5% d'entrades sobre el total de llocs de treball que s'hi localitzaven i cap comarca se situava per sota d'aquesta barrera en el cas del percentatge de sortides sobre el total de residents ocupats a la comarca. En les categories oposades, les que defineixen un major grau d'interrelació i obertura (20% com a mínim de les entrades o de les sortides), l'increment de comarques és destacable: es passa de 2 a 6, en el cas dels llocs de treball ocupats per població provinent d'altres comarques; de 1 a 17 en el cas dels ocupats que no treballen en la seva comarca de residència.

---

⁷⁷ Castañer et al (1998, p.53).

Els mapes corresponents al percentatge de llocs de treball ocupats per residents d'altres comarques mantenen una major similitud en les dues dates de referència, respecte als altres dos mapes. En el primer cas es perfila més o menys tota la façana costanera, a excepció de l'Empordà –l'Alt i el Baix Empordà mantenen una posició més discreta-, i les comarques que s'estructuren a partir dels grans eixos viaris interiors. Les comarques que presenten un major grau de recepció d'ocupats són les comarques metropolitanes que concentren gran part de l'activitat econòmica i contenen els grans polígons industrials de Catalunya: Barcelonès, Baix Llobregat i els dos Vallès. El fet de constituir una àrea metropolitana cada vegada més interrelacionada té el seu reflex en aquest creixement dels fluxos de mobilitat laboral tant d'entrada com de sortida. Per altra part, també destaca el cas del Tarragonès, on es localitzen les grans instal·lacions petroquímiques dels països.

Al contrari, els mapes del percentatge d'ocupats que treballen a una altra comarca mostra una evolució molt més dispar. Com en el cas precedent, es perfilen les comarques metropolitanes i, en especial, el Baix Llobregat, on els fluxos de mobilitat laboral són tan intensos en tots dos sentits. No obstant això, la imatge que dona el mapa de 1986 és d'una mobilitat molt més concentrada en aquesta àrea propera a la ciutat de Barcelona. Només 5 de les 41 comarques “expulsen” cap a una altra comarca a més del 15% dels seus residents ocupats (en ordre decreixent són: Baix Llobregat, Maresme, Vallès Occidental, Baix Camp i Vallès Oriental) i 28 comarques es mantenen per sota del 10%, entre elles el Baix Empordà. El panorama a l'any 1996 canvia radicalment. Ara són 28 comarques les que se situen per sobre de la barrera del 15%, de les quals, 17, ho fan inclús per sobre del 20%. En les categories inferiors, menys del 10%, només resten cinc comarques (en ordre decreixent: Alt Empordà, Garrotxa, Osona, Segrià i Val d'Aran). El Baix Empordà, encara que escala posicions, presenta uns percentatges de “sortides” inferiors –entre el 10% i el 15%- si el comparem amb les comarques metropolitanes i les més properes a la RMB: Baix Penedès, Garraf i La Selva.

La distribució espacial de les comarques mostra, així mateix, tota una sèrie de canvis. Per una part, les comarques de la RMB accentuen la ja marcada “expulsió” d'ocupats que venien registrant el 1986 i s'hi afegeixen altres comarques situades al voltant de les principals ciutats, Girona (Pla de l'Estany, Selva i Baix Empordà), Lleida (Garrigues, Noguera, Urgell i Pla d'Urgell) i Tarragona (Priorat, Baix Penedès, Conca de Barberà i Alt Camp). Més difícil d'explicar és el sobtat increment de la mobilitat en l'eix del Pirineu i en certes comarques de la plana de Lleida i del Sud de Tarragona.

Per últim i per completar tota aquesta informació s'han representat, en la figura 4.10, les dades corresponents a l'evolució dels fluxos de mobilitat laboral tant de sortida com d'entrada a les diferents comarques, és a dir el percentatge d'increment del nombre

d'ocupats que “entren” i “surten” de cada comarca per motius laborals de forma quotidiana. Les dades de referència es troben en la taula 4.4.

El mapa corresponent a l'evolució de les “sortides” registra els màxims al voltant de les grans concentracions urbanes i econòmiques del país. A la província de Girona: Pla de l'Estany, Alt Empordà, Baix Empordà i la Selva; a Barcelona: Baix Penedès, Garraf i Anoia; a Lleida, Urgell i Pla d'Urgell. Comarques on ha crescut, generalment, amb més força l'establiment de residència de població ocupada que la localització de llocs de treball. També destaca el cas de les comarques pirenaïques més occidentals: Alta Ribagorça, Pallars Jussà i Val d'Aran.

De l'altre costat, tenim la classificació segons l'evolució dels desplaçaments rebuts des d'altres comarques. Una primera constatació que es pot fer és que el nombre de comarques amb increments més extrems, per sobre del 150%, es redueix en comparació amb el mapa precedent. Dintre de la RMB només destaquen les comarques que en el mapa anterior no hi figuraven: Alt Penedès, Baix Llobregat, Barcelonès i Vallès Occidental. El Garraf, Maresme i Vallès Oriental, que tant havien augmentat la seva població ocupada resident i els fluxos de mobilitat externs cap a altres comarques, mostren una major feblesa en la seva capacitat per atraure ocupats. En una situació similar es troben altres comarques litorals com l'Alt Empordà, Baix Empordà, Baix Penedès i la Selva.

El Barcelonès juga un rol molt important en tots aquests desplaçaments per motius laborals. Tal com es pot apreciar a la figura 4.11, on s'ha representat la primera comarca de destinació de la mobilitat laboral el 1996, el Barcelonès es constitueix en primera destinació per a tots els fluxos de la RMB⁷⁸ a les quals s'hi sumen les comarques que la voregen: Anoia, Bages, Baix Penedès i Osona, així com tot un seguit de comarques pirinaïques i pre-pirinaïques, amb l'excepció del Berguedà i el Solsonès.

Girona, Lleida, Tarragona i Tortosa structuren per la seva banda la resta de la mobilitat laboral. En el cas que més m'interessa, el de les comarques gironines, Girona encara es constitueix com la primera destinació per a la mobilitat laboral de les comarques veïnes, les quals, no obstant això, estan experimentant una forta atracció pel Barcelonès. El creixement cap a aquesta comarca i tota la RMB és patent, com en el cas que a continuació estudiaré del Baix Empordà. Aquesta és una situació i una tendència força generalitzada. Gran part del territori català té el Barcelonès o bé com a la comarca de

---

⁷⁸ Castañer, Gutiérrez, Vicente (1995) indiquen que el Barcelonès i la constel·lació de ciutats mitjanes que l'envolten, Sabadell, Terrassa, Granollers o Martorell, articulen el territori més proper dintre d'una dinàmica de forta mobilitat en tots dos sentits, amb una acusada primàcia en aquests fluxos per part de la ciutat de Barcelona. Aquestes relacions intenses establertes pels lligams de mobilitat s'estenen a tota la façana litoral i al corredor prelitoral.

principal destinació de la seva mobilitat laboral o bé com a una de les comarques principals. Un fet que quedaria encara més clar si, en comptes de només agafar el Barcelonès, es prengués en consideració tota la RMB.

4.2.3 Els fluxos migratoris a les comarques catalanes

Com he apuntat abans, l'evolució poblacional està fortament lligada als intercanvis de població. La participació del creixement natural sobre el creixement total disminueix progressivament. I, per altra banda, cada cop més hem de tenir en consideració l'envelliment i, per tant, les altes taxes de mortalitat que poden arribar a anul·lar un creixement migratori positiu. Abans d'entrar en l'anàlisi més específica dels intercanvis poblacionals del Baix Empordà, he considerat convenient situar aquesta comarca dintre del context català. I tal com he fet en l'apartat anterior sobre l'evolució de la població i l'ocupació en els últims anys, fer esment dels trets que considero més significatius en referència als desplaçaments de la població que comporten un canvi de residència.

Les dades disponibles de fluxos comarcals abasten tan sols un període de quinze anys. Les primeres dades corresponen a l'any 1982 i les últimes al 1995 (taula 4.5). No es té informació dels anys censals o padronals que es consideren defectuosos⁷⁹ i, per això, els períodes utilitzats comprenen només quatre anys. Una apreciació important a fer és el de les disparitats entre la informació dels anys vuitanta i la dels anys noranta. Les primeres corresponen al total d'altres i baixes residencials amb independència del seu origen o procedència. En tot cas, no consten les baixes cap a l'estranger degut a què no queden registrades pel propi funcionament de l'estadística de variacions residencials. En canvi, les dades pels anys noranta només tenen en compte els moviments interns -dintre d'Espanya- amb la qual cosa es perden les altes procedents de l'estranger, la qual cosa representa un handicap per a un correcte estudi dels moviments migratoris⁸⁰.

Pel que fa a les altes i les baixes registrades per Catalunya es pot observar que les diferències són certament petites durant aquests quinze anys i, en tot cas, indicarien una certa pèrdua molt discreta de població per migració, si exceptuem el quadrienni 1986-1989.

---

⁷⁹ En el capítol tercer, a l'analitzar l'estadística de variacions residencials, ja he fet referència a alguns dels principals problemes que presenta aquesta estadística. Un d'ells és el subregistre dels moviments migratoris en els anys de realització de censos i padrons. Durant el període de realització d'aquests, tres mesos aproximadament, els padrons municipals no registren cap alta ni baixa. Aquestes s'incorporen directament en el cens o padró que s'estigui realitzant en aquell moment.

⁸⁰ Només es faciliten les altes de l'estranger per a les comarques i per als municipis de més de 5.000 habitants de Catalunya.

Una primera constatació que es pot apreciar és l'increment generalitzat de les taxes per a totes les comarques i, en especial, durant els últims cinc anys. Ara bé, s'ha de tenir en compte en primer lloc, que es partia d'uns nivells baixos a principis dels anys vuitanta com a conseqüència de l'impacte de la crisi econòmica en la societat catalana. En segon lloc, s'ha de matisar l'increment des de 1986 degut a la millora en els sistemes de registre de les altes i baixes municipals.

El càlcul de taxes permet situar la importància relativa dels desplaçaments respecte a la població resident a cada comarca. Així, veiem que en el cas del Barcelonès les taxes d'immigració i, en menor mesura, d'emigració se situen per sota de la mitjana catalana, malgrat que en termes absoluts acapara un percentatge molt important dels fluxos.

Una visualització més clara a nivell territorial s'obté a partir de la figura 4.12 on es poden apreciar unes tendències clares pel que respecte als nivells migratoris de les diferents comarques catalanes i la seva evolució. En general hi ha un "enfosquiment" dels mapes, és a dir, cada cop hi ha un major nombre de comarques que es van situant dintre de les categories superiors de les taxes d'immigració i d'emigració.

Les taxes d'immigració⁸¹ més elevades s'estenen per l'eix format per les comarques litorals gironines, inclòs el Gironès i el Pla de l'Estany, les comarques de la RMB exceptuant el Barcelonès i, en menor mesura el Vallès Occidental, per estendre's fins al Tarragonès amb un màxim que es manté de forma constant i que correspon al Baix Penedès. Però uns altres màxims es registren a certes comarques pirinenques. Així la Val d'Aran i la Cerdanya se situen durant tots els quinze anys dintre del grup de comarques amb major taxa d'immigració. Altres com l'Alta Ribagorça, els Pallars o l'Alt Urgell mostren una fluctuació més evident. La Catalunya que podríem definir com menys immigratòria correspon a les comarques interiors, si exceptuem les d'alta muntanya i les comarques litorals del sud de Tarragona.

La dinàmica de l'emigració –les baixes– sembla més erràtica, encara que cada vegada tendeix a apropar-se més als mapes de les taxes d'immigració. Aquesta correspondència es dona en les comarques pirinaiques d'alta muntanya i, cada vegada de forma més clara, en les comarques de la RMB i en les que l'envolten. Totes elles formen el conjunt d'àrees amb nivells d'emigració més elevats. El Barcelonès, en termes relatius, no destaca per la

---

⁸¹ El concepte "taxa d'immigració" és un concepte discutit ja que una taxa, en principi, posa sempre en relació un determinat fenomen demogràfic amb la seva població de referència. En el cas de la taxa d'emigració això queda clar, però en el cas de la taxa d'immigració el fenomen, la immigració, no es posa en relació amb la seva població de referència, en aquest cas la resta del món o d'Espanya. No obstant això, de manera convencional s'ha optat per utilitzar aquest concepte, sempre, però, tenint en compte aquesta peculiaritat.

magnitud de les seves pèrdues, encara que es constitueix en l'origen d'una part molt considerable dels fluxos de població del conjunt de Catalunya, tal com ja he indicat prèviament. No és aliena aquesta "invisibilitat" del Barcelonès als efectes que produeix la no consideració dels fluxos que no suposen un canvi de municipi. El Barcelonès només està constituït per cinc municipis i això fa que tots els canvis residencials que es produeixen dintre de les fronteres de cadascun d'ells no siguin considerats per l'EVR com a fluxos migratoris.

És clar, per tant, que la consideració d'altres i baixes sense tenir en compte el seu origen i/o destinació tendeix a desvirtuar, en certa mesura, l'anàlisi dels fluxos, ja que s'hi inclouen tot un conjunt de desplaçaments molt diversos. I, dintre d'aquests, ha de tenir-se en compte la migració intracomarcal, molt condicionada per les diverses estructures de compartimentació municipal que es poden trobar al territori català. La consideració dels orígens/destinacions, encara que només sigui tenint en compte dues categories - intercomarcals i amb procedència/destinació fora de Catalunya-, permet aportar una mica més d'informació sobre la mobilitat a Catalunya⁸².

El primer parell de mapes (figura 4.13) il·lustra els fluxos migratoris que tenen com a punt de referència els desplaçaments dintre de la mateixa Catalunya, sense tenir en compte els desplaçaments intracomarcals. La migració interna catalana està molt determinada per les pulsacions migratòries del Barcelonès i per les comarques que l'envolten. El Barcelonès se situa entre les comarques amb una major taxa d'emigració (15,0‰), però no estableix el nivell relatiu màxim ja que és superat per la comarca amb la major capacitat d'atracció de població de tot Catalunya, el Baix Penedès (19,2‰), i se situa al mateix nivell que les comarques pirinenques dels Pallars i la Val d'Aran. Malgrat aquesta posició de relativa importància de l'emigració des del Barcelonès, en nombres absoluts, entre 1992 i 1995, prop del 50% de les migracions intercomarcals –descomptats els moviments interns de cada comarca- que tenien com a destinació un altre punt de Catalunya tenien el seu origen precisament en el Barcelonès i si es tingués en compte tota la RMB el percentatge s'elevaria a prop del 75%.

Les comarques amb unes taxes d'immigració més elevades són les més pròximes al Barcelonès: Alt Penedès, Baix Llobregat, Baix Penedès, Garraf i Tarragonès en la costa sud; Maresme, La Selva, el Vallès Oriental i, amb una taxa una mica inferior, el Baix

---

⁸² Només és possible disposar de l'origen i la procedència als municipis i a les comarques des de l'any 1988. Abans d'aquesta data només es té constància del nombre total d'altres i baixes que registra cada municipi, però sense cap altra característica. És per aquest motiu, i amb la voluntat de reduir el volum de mapes, que he considerat més adequat representar només les dades corresponents a l'últim quadrienni sobre el qual es té informació, 1992-1995. Tanmateix, també apuntaré les principals característiques del sistema de mobilitat en el trienni 1988-1990.

Empordà⁸³, al nord. Totes elles amb un consolidat desenvolupament urbanístic pel que fa a la creació de segones residència i urbanitzacions. I a les quals s'haurien de sumar les comarques pirinenques de l'Alta Ribagorça, la Cerdanya, el Pallars Sobirà i la Val d'Aran, amb un important volum de població rebuda en els últims anys en relació amb la seva població.

Una constatació interessant, si comparem aquests dos mapes, és l'existència d'una certa correlació entre la immigració i l'emigració intercomarcal. Les comarques pirinenques més els dos "extrems" de la RMB, el Baix Penedès i la Selva, podrien ser qualificades com comarques molt dinàmiques des d'un punt de vista migratori i de recanvi de població. Els fluxos, encara que aquí només es tinguin en compte els interiors a Catalunya, són intensos en tots dos sentits. En l'altre extrem se situen certes comarques del sud i de l'interior de Tarragona, el Segrià i el conjunt Bagès-Osona-Garrotxa que presenta els nivells més baixos d'immigració i emigració dintre del context català.

Aquesta "correlació" es quasi perfecta si atenem als moviments migratoris més externs, en aquest cas circumscrits a la resta d'Espanya (figura 4.14). I, a més, amb l'importat afegit de què mostren una gran similitud amb els moviments migratoris intercomarcals dins de Catalunya. Les taxes d'emigració són força homogènies entre totes les comarques: 32 sobre 41 se situen en la franja del 2,0‰ al 6,0‰. Les majors taxes de mobilitat amb la resta d'Espanya es donen en les comarques ja mencionades dels Pirineus –de manera molt destacada a la Val d'Aran, que presenta una situació geogràfica dintre de Catalunya força singular- i algunes comarques litorals (Alt Empordà, Baix Penedès, la Selva i el Tarragonès). El Baix Empordà se situa en un segon grup però amb taxes força properes al primer, el de les comarques amb més intercanvis amb la resta d'Espanya⁸⁴.

---

⁸³ Módenes Cabrerizo, Pascual i Ruiz (1998) situen el Baix Empordà dintre de la categoria de "vinculació intermèdia" amb el Barcelonès ja que, si bé manté -rep i envia- uns apreciables fluxos migratoris i de mobilitat habitual amb aquesta comarca i la resta de la RMB, conserva, a la vegada, una estreta vinculació amb Girona i la seva comarca i, en segon terme, amb la resta de comarques que l'envolten: Alt Empordà i la Selva. Una pregunta a formular-se, però, és si es mantindren aquests nivells de vinculació amb les àrees urbanes més pròximes o bé, tal com semblaven apuntar les dades de mobilitat laboral i de fluxos migratoris que veurem més endavant, la vinculació amb Barcelona i la seva RMB cada cop serà més intensa, en detriment de Girona i la seva comarca.

⁸⁴ La taxa durant el trienni 1988-1990 era de les més elevades de tot Catalunya amb un 10,3‰. El primer quinquenni dels anys noranta va suposar, no tan sols per a la comarca del Baix Empordà sinó per a tot Catalunya, un descens dels intercanvis migratoris amb la resta d'Espanya i una accentuació de l'emigració des de Catalunya a Espanya. Una situació inversa a la que es va produir durant el quinquenni de bonança econòmica que va tenir lloc en la segona meitat dels anys vuitanta. La qüestió, força interessant des del meu punt de vista, que es planteja en l'actualitat és la possible evolució en aquests darrers anys dels intercanvis migratoris entre Catalunya i Espanya donat el dinamisme en l'economia i en la creació d'ocupació de totes dues àrees. Malauradament, encara no es disposen de dades recents ni consistents. Actualment comencen a sortir les primeres dades per a l'any 1997 en referència a Catalunya i per a l'any 1998 en referència a Espanya.

Les menors taxes, en aquest cas, no es donen de manera generalitzada en l'interior a causa de l'efecte frontera que es produeix a certes comarques catalanes que limiten amb l'Aragó i el País Valencià. Aquests desplaçaments "externs" estan, però, subjectes a una forta variabilitat. Les situacions econòmiques de relançament i de crisi troben eco en una major o menor mobilitat amb la resta d'Espanya, tal com veurem més endavant en el cas del Baix Empordà.

El resultat d'aquests intercanvis migratoris, per últim, queda reflectit en la figura 4.15. La importància del Barcelonès com a comarca que condiona de manera molt significativa la migració interna de Catalunya queda de relleu si tenim en compte que només tres comarques mantenen un saldo migratori negatiu amb la resta de Catalunya: Barcelonès, Noguera i Segrià. I només en el cas del Barcelonès la dada és destacable (-10,7‰). La Noguera (-0,1‰) i el Segrià (-0,8‰), com es pot constatar, mantenen una taxa negativa mínima. L'altre saldo migratori s'estableix amb la resta d'Espanya. Aquí només he destacat la consideració de si era positiu o negatiu, sense fer una categorització més detallada ja que, com es pot comprovar en el màxim i el mínim, l'interval entre ambdós és força baix. Són unes diferències escasses.

He fet constant referència en aquest apartat a la importància que la migració interior dintre de Catalunya ha anat adquirint enfront dels desplaçaments que suposen traspasar les seves fronteres. No obstant això, no voldria finalitzar sense fer una menció més explícita a aquests últims fluxos. I és que, si bé han descendit en nombre, especialment pel que fa referència a la immigració, encara representen un volum significatiu de desplaçaments, amagats sovint per la persistència d'un saldo migratori d'una importància molt menor al que s'ha registrat durant gran part d'aquest segle (taula 4.6). La part més important dels intercanvis "exters" –fora de Catalunya- encara s'estableix amb la resta d'Espanya, molt per sobre dels que tenen lloc amb l'estranger. Així, per exemple, davant de les 235.000 persones que aproximadament s'han desplaçat cap a Catalunya durant el decenni 1986-1996 procedents d'altres comunitats autònomes, les entrades procedents de l'estranger tan sols han arribat a les 47.000 persones⁸⁵. A més, prop del 40% d'aquesta darrera xifra és de ciutadans amb nacionalitat espanyola, "retornats" en el sentit ampli de la paraula.

Això no obstant, la presència cada vegada més gran de població de nacionalitat estrangera a Catalunya i, particularment, a certes comarques⁸⁶ fa que aquest fet sigui motiu

---

⁸⁵ Càlcul realitzat a partir dels *Anuarios de Migraciones* de 1992 i 1996, publicats per la Dirección General de Migraciones. Les dades procedeixen de l'EVR.

⁸⁶ Una aproximació a la presència d'estrangers es pot efectuar a partir de la població nascuda fora d'Espanya. És, per tant, una aproximació feta a partir de la naturalesa i no de la nacionalitat, una variable sobre la qual existeixen importants carències de la informació que es facilita per

d'observació i anàlisi a causa de les seves peculiaritats i la importància que pot anar agafant en un futur més o menys pròxim. La seva condició d'estrangers els relega, en certs casos, a una posició de feblesa dins de la societat i del mercat laboral català. Una posició no només derivada de la seva condició, a vegades, de forans, de nousvinguts a una societat que els pot ser més o menys estranya i diferent a la que han deixat en els seus països d'origen. La carència dels corresponents permisos de residència i treball⁸⁷, producte d'una restrictiva política d'admissió i concessió per part de les autoritats espanyoles, fa que un important col·lectiu d'estrangers es trobi abocat a la realització de feines només dintre de l'economia informal, amb tota la precarització laboral i social que aquest fet comporta.

Feta aquesta panoràmica i contextualització de l'evolució dels fluxos migratoris tant temporal com geogràfica, a continuació estem en disposició d'entrar en l'anàlisi més pormenoritzada del sistema de mobilitat del Baix Empordà.

4.3 Recapitulació

En aquest capítol he introduït alguns dels trets més destacats en l'evolució de la mobilitat i del poblament a Espanya i, amb més detall, a Catalunya durant aquest últim segle. He considerat que l'anàlisi d'una comarca específica com el Baix Empordà sense tenir com a punt de referència el seu context podia fer perdre de vista un marc més ampli de referència, origen i destinació de gran part dels seus intercanvis migratoris. D'aquí la necessitat d'aquest capítol.

Les migracions durant aquest últim segle a Espanya han sigut, en general, intenses, concentrades en certs períodes temporals i amb una acusada polarització geogràfica pel que fa als punts d'origen i de destinació dels migrants. Ara bé, aquestes migracions més massives s'han de contextualitzar dintre d'un sistema de fluxos de mobilitat força més complex del que sovint es presenta i es té consciència.

---

comarques. Les comarques que en la dècada dels noranta tenen un major percentatge de població nascuda fora d'Espanya són: Alt Empordà (6,3%); Baix Empordà (5,6%), Val d'Aran (4,3%), Garraf (3,9%), Baix Penedès (3,8%) i Selva (3,8%). El Barcelonès té un percentatge del 3,3% i el conjunt de Catalunya se situa en el 2,8%. Dades per a l'any 1996, facilitades per la web de l'IEC.

⁸⁷ L'entrada en vigor del Tractat de Maastricht, a més, ha suposat un altre cop a certs col·lectius d'estrangers, ja força marginats per unes pràctiques administratives discriminatòries. Maastricht ha significat un control més estricte de les fronteres i dels fluxos d'entrada als països que l'han signat. Per altre part, han augmentat les diferències existents entre els diversos col·lectius d'estrangers ja que, a partir de l'any 1992, els ciutadans de la Unió Europea han deixat d'estar subjectes a la reglamentació general d'estrangeria. El primer efecte positiu que han experimentat aquests és la seva exclusió de tot l'entramat burocràtic de petició i concessió/denegació dels permisos de residència i de treball.

El desplaçament de l'activitat i de l'ocupació des de l'agricultura cap a la indústria i els serveis ha anat acompanyat pel desplaçament massiu d'una població en busca de noves oportunitats de feina cap als principals centres econòmics del país. Així, l'època de les grans migracions ha coincidit temporalment amb els moments d'embranchada econòmica i de forta creació de llocs de treball en les activitats no agràries. Aquest procés es pot donar per finalitzat a partir de la crisi econòmica dels anys setanta i vuitanta. A l'esgotament poblacional de part de les àrees "emigratòries", s'hi han de sumar els embats de la crisi, fonamentalment industrial, que colpejà els anteriors centres econòmics més dinàmics i, per tant, més immigratoris.

El canvi de situació ha portat a què la mobilitat interna dintre d'Espanya i Catalunya hagi passat a un pla secundari. Per una part, tenim l'anivellament entre immigració i emigració, en nombroses províncies i comunitats autònomes –entre elles Catalunya-, que dóna com a resultat uns saldos lleugerament positius o negatius enfront de l'anterior situació de polarització; per altra part, es pot constatar que la disminució dels fluxos migratoris de llarga distància ha contribuït a fer les migracions interiors menys evidents i, per tant, aquestes han quedat relegades a un segon pla respecte a altres fluxos que adquireixen actualment una major importància i "visibilitat".

Tanmateix, com es pot comprovar a partir de les dades del conjunt d'Espanya, això és una impressió força equivocada. Els nivells de mobilitat tornen a pujar, encara que s'ha de tenir en compte l'efecte positiu que ha tingut la millora en el sistema de registre de l'EVR. Els desplaçaments intraprovincials –en principi, de curta distància- cada cop cobren un major protagonisme, encara que no hem de descuidar que els desplaçaments entre províncies també estan experimentant un creixement constant. Això sí, sense la marcada polarització i diferenciació entre àrees d'origen i destinació que es produïa en anys anteriors. La novetat, actualment, és la coincidència i simultaneïtat d'altres taxes d'emigració i d'immigració en certes àrees geogràfiques.

Girona ha sigut, juntament amb les altres províncies catalanes, destinació d'un considerable flux de població durant gran part d'aquest segle que finalitza. Poca informació hi ha sobre els fluxos i els saldos a nivell municipal fins als anys vuitanta. Tanmateix, la pròpia evolució de la població permet intuir la concentració d'aquesta immigració en les ciutats més importants de la província i al llarg de tota la zona costanera, mentre una part important del territori continuava amb pèrdues de població.

Les fortes dinàmiques de concentració de la població i l'activitat econòmica presents a Espanya i, més concretament, a Catalunya, es comencen a trencar als anys vuitanta. Catalunya passa de l'explosió demogràfica a una situació d'estancament poblacional.

Aquesta ralentització del creixement, però, no ha suposat una aturada en els processos de relocalització de la població. La tendència cap a la concentració de la població en certes àrees sembla aturar-se i es posen en marxa noves pautes de poblament, en les quals comença a predominar una major difusió de la població sobre el territori.

El nombre de comarques catalanes que tenen una evolució negativa es va reduint progressivament així com les seves pèrdues de població, amb una excepció important: el Barcelonès, que dobla durant el quinquenni 1991-1996 la taxa de decreixement de la població que tenia en el quinquenni anterior i es constitueix de manera destacada com l'única comarca amb una pèrdua important de població. Davant d'un creixement natural cada cop més esquifit i ja negatiu en més de la meitat de les comarques de Catalunya (es passà de 20 comarques el 1986-1991 a 25 el 1991-1996), els intercanvis espacials de població es van configurant progressivament en els factors principals en la distribució de la població i en l'única possibilitat de creixement de la mateixa.

Passats els moments més durs de la crisi econòmica, anys 1981 a 1986, la recuperació del teixit econòmic i de l'ocupació s'ha fet a un fort ritme. Entre 1986 i 1996, el nombre d'ocupats a Catalunya creix en un 21%, tot i haver sofert un retrocés durant el cicle baixista de l'economia en els primers anys noranta. És un creixement pràcticament generalitzat en tot el territori malgrat que amb una important heterogeneïtat espacial, dependent, així mateix, de si es té en consideració o bé la població ocupada resident o bé els llocs de treball.

Aquest creixement de l'ocupació es fa de manera paral·lela a l'empenta que agafa la mobilitat de la població, tant si es té en compte la mobilitat quotidiana i, més concretament, la mobilitat laboral, com tot el conjunt de desplaçaments que comporten un canvi de residència. En aquest capítol he volgut deixar patent aquesta "explosió" de la mobilitat de tot tipus en el conjunt de Catalunya i, per aquest motiu, he utilitzat tota una sèrie d'indicadors i de taxes, de taules i de mapes.

La mobilitat laboral entre comarques a Catalunya pràcticament es dobla i es passa d'un percentatge del 12% de població que resideix i treballa en comarques diferents a l'any 1986 al 20% en 1996. És una explosió de la mobilitat quotidiana que encara queda més patent si tenim en compte la mobilitat intermunicipal, del 29% en 1986 es passa al 42% en 1996. És evident que la particular estructura municipal de Catalunya, amb una acusada parcel·lació del territori en gran nombre de municipis, fa convenient prendre aquestes dades amb una certa prevenció. Malgrat tot, l'evolució sembla apuntar clarament cap a una situació de major mobilitat, de forta "agitació" de la població usant el concepte encunyat per Pascual de Sans, Cardelús (1998). La creixent dissociació del lloc de

residència i de treball ve, a la vegada, acompanyat per un increment de la distància recorreguda habitualment. Encara que de forma indirecta, això es pot apreciar en el fort increment de la mobilitat entre comarques diferents.

En principi, la població pot efectuar recorreguts diaris cada cop de major distància i, per tant, els possibles canvis de feina no necessàriament implicarien un canvi de residència. No obstant això, les taxes de migració s'eleven de forma acusada des de principis dels anys vuitanta. Deixant de banda que es partia d'una situació de mínims i que els canvis en l'EVR han tingut un impacte significatiu en un millor registre de les altes i baixes, és evident que la mobilitat interna a Catalunya que comporta un canvi de residència experimenta un creixement continuat. Això porta a plantejar l'existència de tota una sèrie de processos de reorganització territorial on l'habitatge, el seu preu i les seves característiques, així com les preferències residencials de la població semblen jugar un paper cada cop més destacat en la mobilitat. En principi, es podria parlar d'una major "llibertat" residencial de les persones si no fos per les importants barreres socials i territorials que existeixen a l'hora de l'elecció del lloc de residència.

Dintre de Catalunya, cal destacar la importància que en la configuració de les pautes de poblament, ocupació, mobilitat laboral i fluxos migratoris té la comarca del Barcelonès i, per extensió, la RMB. El pes demogràfic i econòmic que té aquesta àrea condiona en forta mesura tota la dinàmica de la resta de Catalunya. La RMB, juntament amb el conjunt de comarques costaneres que s'estenen des del Baix Camp fins a l'Alt Empordà, és l'àrea territorial on es donen les majors taxes de creixement de la població ocupada, dels llocs de treball i dels desplaçaments de població.

El Barcelonès es configura, tal com he indicat anteriorment, com la principal expulsora neta de població, sent l'única comarca de la RMB que en perd. Això no obstant, la relativització del nombre absolut d'altes i baixes que representa treballar amb taxes rebaixen els nivells d'immigració i, sobretot, d'emigració de la comarca del Barcelonès a uns nivells més propers als de la resta de comarques de la RMB. Això en principi no està suposant una pèrdua d'importància de Barcelona respecte a la resta del territori català. El procés de difusió de la població i, així mateix, de l'ocupació es fa dintre d'un radi força limitat, on destaquen la resta de comarques metropolitanes i aquelles comarques que segueixen els principals eixos de comunicació. Per tant, més aviat estaríem davant d'un fenomen de creixement territorial del que es podria denominar com la "ciutat real" de Barcelona.

Dintre d'aquesta àmplia àrea, per tant, el Barcelonès se situa com un cas especial. Les seves abundoses pèrdues de població no suposen tanmateix una reducció del nombre

d'ocupats i de llocs de treball, almenys tal com indiquen les últimes dades disponibles per 1996, encara que el seu increment, en especial el de la primera variable mencionada, se situa clarament per sota de la mitjana catalana.

Fora del Barcelonès, interessa destacar la reorganització que es produeix en aquestes comarques que l'envolten, tant siguin dintre de la RMB com exteriors a la RMB. En totes elles tant el creixement del nombre de residents ocupats com de llocs de treball és molt destacable. La RMB, en conjunt, destacava i continua destacant per l'obertura de les seves comarques als fluxos de mobilitat laboral. La seva dinàmica com a àrea metropolitana fa que els intercanvis de població, ja sigui mobilitat habitual o mobilitat que comporta un canvi de residència, siguin intensos i cosa més important que donades les diferències territorials en el procés de difusió de la població i l'ocupació, la mobilitat habitual s'intensifiqui.

Ara bé, es pot fer una certa diferenciació entre aquelles comarques on el creixement de població i d'ocupats es fa de forma paral·lela al creixement en la localització de noves activitats econòmiques juntament amb una forta creació de llocs de treball, respecte a aquelles altres comarques que encara que també experimenten un significatiu increment en el nombre de llocs de treball, tendeixen a configurar-se com a espais residencials on l'increment de població i de població ocupada és superior i que demostren una menor dinàmica de la seva oferta ocupacional.

En el primer cas se situen algunes comarques al voltant del Barcelonès, en especial el Baix Llobregat i els dos Vallès. Sembla que la forta desconcentració d'activitat econòmica del Barcelonès cap a àrees properes i la disponibilitat de grans extensions de terreny per localitzar nous polígons industrials situen aquestes comarques al capdamunt en la creació de llocs de treball. A nivells molt més discrets, però també destacables, es troben la resta de comarques que contenen les principals ciutats del país: Gironès, Tarragonès i Segrià. En totes elles el nivell de creixement entre ocupats i llocs de treball és força ajustat.

En el segon cas, trobem tot un seguit de comarques costaneres amb un important parc de segones residències i urbanitzacions tant dintre com fora dels límits de la RMB. Destaquen especialment les comarques del Baix Penedès, Garraf i el Maresme i, en un segon pla, les comarques gironines del Baix Empordà i la Selva. Aquest decalatge entre el creixement dels ocupats i els llocs de treball produeix que aquestes comarques es vagin configurant com les majors "expulsores" de població ocupada de tot Catalunya i contribueix a remarcar el seu caràcter residencial.

Són comarques que se situen en els nivells més elevats pel que fa referència a la taxa d'immigració i, també s'ha de destacar, d'emigració. Encara que la immigració té una major dimensió que l'emigració i, per tant, dóna lloc a un saldo migratori positiu, és interessant observar aquesta correspondència entre entrades i sortides que mostraria l'existència a Catalunya de tot un seguit de comarques amb un forta circulació i "recanvi" de població, enfront d'altres comarques on les dues taxes mantenen un perfil baix.

La "expulsió" de la població resident ocupada, així mateix, és una tendència generalitzada en el conjunt de les comarques catalanes. Especialment acusada ha sigut la tendència a incrementar-se el nivell d'expulsió de població ocupada que arriba a assolir uns nivells molt destacables. L'any 1996, pràcticament la meitat de les comarques dirigien més del 20% de la seva població ocupada resident a una altra comarca on es localitzava el lloc de treball.

En definitiva, passades aquelles etapes, en certa manera excepcionals, en les quals hi va haver uns desplaçaments massius que van alterar, i molt, la distribució de la població entre les províncies, hem passat a una mobilitat amb predomini de la distància curta, molt més generalitzada en tot l'àmbit geogràfic i en totes direccions que dibuixen unes noves tendències en les pautes de distribució territorial de la població espanyola i catalana⁸⁸.

Malgrat la importància que han adquirit els fluxos migratoris procedents de l'estranger i, en concret, de certes nacionalitats, la dinàmica de la mobilitat a Catalunya està encara àmpliament dominada pels desplaçaments interiors tant dins de Catalunya com els intercanvis amb la resta d'Espanya. I, per tant, l'estudi de la dinàmica de la mobilitat associada al treball i als canvis en el mercat laboral fa convenient tenir en compte una visió més àmplia i menys reduccionista dels desplaçaments de la població.

---

⁸⁸ Unes pautes que Ajenjo et al. defineixen, en el cas de Catalunya, com la metropolització del territori català, "Aquestes tendències de poblament conformen, junt amb una gran mobilitat, tant residencial com obligada -d'estudi i de treball-, i consoliden el procés de metropolització del territori català; l'establiment d'unes mateixes relacions funcionals que fan que tot el territori català formi part del mateix sistema urbà. Tanmateix, si bé aquest procés s'escampa clarament ja més enllà de la regió metropolitana de Barcelona la seva implantació en el territori és diversa en la intensitat de les relacions que s'estableixen i heterogènia en la distribució espacial d'aquestes. El decreixement demogràfic de Barcelona, primer, i després del seu entorn metropolità, per emigració, és una de les principals causes dels creixement, per immigració, dels municipis més dinàmics d'aquest període i és un factor a destacar del procés de metropolització" (Ajenjo et al, 1993, p. 21)

5. Evolució de la població i el poblament al Baix Empordà: trets generals

5.1 Declivi i puixança: 1900-1975

5.1.1 El declivi. La crisi de la indústria del suro i la Guerra Civil

A partir dels alts i baixos en l'evolució de la població des de principis del segle XX es poden advertir diversos períodes estretament vinculats a l'evolució econòmica de la comarca (taula 5.1). Així, els deu primers anys del segle són un reflex del màxim apogeu de la indústria surera que durant tot el XIX havia marcat, en gran mesura, l'economia del Baix Empordà, especialment de les poblacions costaneres més grans: Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols. La taxa de creixement anual acumulativa –en endavant, TCAA– dels municipis costaners, entre 1900 i 1910, és força superior a la dels municipis interiors, on aquesta indústria tenia un pes sobre l'activitat econòmica molt menor⁸⁹.

La Primera Guerra Mundial va produir una primera sotragada sobre el sector del suro, que mai va poder recuperar del tot el seu esplendor (Barbaza, 1988⁹⁰; Medir, 1986). L'atur va créixer força i un reflex de l'impacte que va tenir la crisi va ser la pèrdua contínua de població. De 1910 a 1930 –últim cens disponible abans de la Guerra Civil– el Baix Empordà havia perdut 5.580 habitants, prop d'un 10% de la població. Uns anys, per altra part, caracteritzats pel fort creixement de la població en el conjunt de Catalunya, molt vinculat a l'expansió urbana i industrial de Barcelona i la seva rodalia. Gran part dels municipis més petits i més rurals de les comarques gironines, com de la resta de Catalunya, es troben encara afectats per l'anomenat “èxode rural” que havia tingut el seu moment culminant entre 1860 i 1900 i que els feia tenir un creixement molt feble o clarament negatiu degut a les pèrdues per emigració (Sancho i Valverde, Ros i Navarro, 1998). La crisi dels municipis més industrialitzats de la comarca va fer que tota ella entrés en una etapa de recessió econòmica i de declivi demogràfic.

Ara bé, és una caiguda que té un impacte heterogeni sobre els diversos municipis. Així, els municipis interiors acusen un descens molt menor, tal com es pot observar a la taula 5.1. És un fet, en certa manera, significatiu i aïllat ja que aquests dos decennis, 1910-1920 i 1920-1930, juntament amb la dècada de 1930-1940, són els únics períodes d'aquest

---

⁸⁹ Les dades pormenoritzades per a cada municipi de la comarca, l'evolució del seu pes sobre el total comarcal i la TCAA, es poden consultar a l'annex. El baix nombre de població de certs municipis fa que la significació estadística de certs indicadors no sigui gaire elevada.

⁹⁰ Les citacions de l'estudi de Barbaza, El paisatge humà de la Costa Brava, es refereixen a la seva versió catalana publicada en 1988, que és la que he utilitzat en aquesta tesi. No obstant això, s'ha de tenir en compte que l'estudi d'aquesta investigadora es va fer en els anys seixanta i que es va publicar l'original en francès l'any 1966.

segle en què aquests municipis se situen amb unes pèrdues inferiors als municipis costaners i, inclús, guanyen població -segurament a causa d'un creixement natural suficientment fort com per compensar uns saldos migratoris moderadament negatius-. Si considerem les dades resum per grans períodes, podem constatar que, des de 1900 a 1950, la població comarcal va experimentar un decreixement (-0,12%) del qual només van restar exclosos els municipis interiors, això sí amb un lleugeríssim increment del 0,07%.

5.2.2 La puixança: l'aparició i la consolidació del turisme de masses

La situació, però, canvià radicalment a partir dels anys cinquanta. Passats els efectes de la Guerra Civil en què les pèrdues de població es generalitzaren, com es pot observar en la caiguda de la TCAA de Catalunya (figura 5.1), i els anys de postguerra amb una profunda atonia econòmica i social, ens trobem amb tot un seguit de transformacions força significatives. Tot sovint s'ha arribat a definir el període 1950-1975 com els "anys daurats del capitalisme" degut a la magnitud i durada que va tenir el creixement econòmic, només trencat parcialment per petites crisis provocades per la seva pròpia empenta.

La industrialització i el creixement econòmic van tenir una repercussió molt desigual sobre el territori català i espanyol, donant lloc a una marcada polarització espacial. L'aparició de grans fluxos migratoris amb un marcat caràcter unidireccional juntament amb la intensa redistribució de la població no van ser més que una conseqüència directa d'aquesta remodelació de l'estructura laboral i econòmica de la societat espanyola.

La particularitat del Baix Empordà, com la d'altres comarques costaneres catalanes, vindrà determinada per l'embranchida que va experimentar el turisme de masses. Hoteleria, restauració, comerç, transport i tot el seguit de serveis que es mouen al voltant del turisme, així com la construcció, es consolidaren com els sectors més expansius, en unes àrees que presentaven una estructura industrial força reduïda i de petites dimensions.

La comparació entre els mapes de la figura 5.2 exemplifica l'impacte que el desenvolupament d'aquestes noves activitats va tenir sobre la comarca i les diferents evolucions que des de llavors s'observen entre municipis. Si durant 1900-1950 no hi ha una clara divisió entre la franja costanera i els municipis interiors pel que fa al creixement de la població, aquesta es perfila clarament durant el període que va de 1950 a 1975, amb alguna excepció, com és el cas d'alguns dels municipis més importants de l'interior de la comarca: la Bisbal d'Empordà, Bellcaire d'Empordà, Corçà, Ullà i Verges.

Aquesta diferenciació espacial ve acompanyada per una polarització en els creixements/decreixements dels municipis. Si durant la primera meitat del segle, les taxes

de creixement anual acumulatives no arribaven al 1% tant en sentit positiu com negatiu - excepció feta, i significativa, de Begur-, durant els vint-i-cinc anys posteriors un gran nombre de municipis se situen en taxes superiors, tant positives com negatives. La distància entre el màxim i el mínim municipal s'amplia de manera espectacular.

La població al Baix Empordà creix a un ritme fort, més gran que el de la província de Girona, encara que inferior al del conjunt de Catalunya⁹¹, tal com es pot observar gràficament a la ja citada figura 5.1. La TCAA màxima se situa en el decenni 1960-1970, 1,89%, i es manté en un nivell alt durant el següent quinquenni -1970-1975-, 1,61%, constituint els dos màxims d'aquest segle. Ara bé, tan important com el creixement experimentat per la població, fruit d'un saldo migratori i un creixement natural força positius, són les transformacions experimentades per les pautes de poblament.

La concentració de població en els nuclis urbans i els municipis més grans no era un procés nou si prenem com a referència Espanya i Catalunya (Vinuesa, 1996; Cardelús, Pascual de Sans, Solana Solana, 1999). Durant tot el segle XX, el procés de concentració de població en els municipis més grans i el conseqüent despoblament d'àmples àrees rurals ha sigut una constant amb certs altibaixos. Si baixem cap a àrees més petites, trobem situacions heterogènies producte de les seves particularitats socials i econòmiques. És el cas del Baix Empordà que, com hem vist, va patir uns anys de decreixement dels seus municipis més grans en detriment dels més petits i agraris com a conseqüència de la crisi de la indústria del suro.

Tanmateix, durant els anys seixanta i setanta la comarca s'incorpora a la tendència general de Catalunya i Espanya. Les fortes taxes de creixement es localitzen exclusivament en els municipis costaners, que reben l'impacte directe de l'accelerat creixement del turisme i del sector de la construcció. L'interior (a excepció de la Bisbal i rodalia), mentrestant, cau en una situació de pèrdua progressiva de població. Les taxes són i seran fins als nostres dies constantment negatives. Poc sabem de la magnitud i la direccionalitat dels seus fluxos migratoris, a causa de l'absència de registres fins als anys seixanta i, a partir d'aquesta data, per l'escassa informació disponible sobre els municipis. L'evolució de la població, això no obstant, dóna certes pistes de l'impacte i de les conseqüències que van tenir.

Durant els vint-i-cinc anys d'aquest període, 1950-1975, els municipis costaners van créixer a un ritme força elevat (2,15%), molt similar a l'experimentat pel conjunt de

---

⁹¹ La TCAA del Baix Empordà situa a la comarca en el lloc quinzè de tot Catalunya, per al període 1960-1975. Superada pels creixements que experimenten les comarques que avui dia formen la RMB i les comarques on es localitzen les capitals provincials. Fora d'aquestes, les cinc comarques amb més creixement de la població van ser el Baix Camp, Baix Penedès, Anoia, Selva i Baix Empordà, en ordre descendent.

Catalunya (2,26%). El màxim es va donar durant la dècada dels seixanta amb un 2,50%. La Bisbal i la seva rodalia també van sumar-se a aquest creixement, encara que amb taxes més modestes (1,02%). Els municipis de l'interior entren en una fase plenament recessiva, ja des de la dècada dels cinquanta, -0,89%, encara que un fet destacat és que no serà durant aquesta i la dècada corresponent als anys seixanta quan es registrin les taxes més negatives. El quinquenni 1970-1975 inicia un període de màxim decreixement de la població, amb un -1,53%, que s'estendrà durant el quinquenni següent, on encara aquestes pèrdues seran més elevades (taula 5.1).

5.2 Continuïtats i canvis en l'evolució de la població i el poblament: 1975-1996⁹²

El final de la dècada dels setanta marca l'inici d'una nova situació. A l'estudi elaborat per Ajenjo et al (1998) apareixen una sèrie de mapes que permeten la comparació, a escala municipal, entre l'evolució de la població en el període 1960-1975 i l'evolució en el període 1975-1991 a tot Catalunya. Aquesta comparació posa de relleu l'existència de tendències territorials de canvi, però també de continuïtats en l'evolució de la localització de la població. Pel que fa al Baix Empordà, la comarca apareix englobada en les dues categories en què se subdivideixen els municipis amb creixement de la població⁹³ (accelerat i desaccelerat) juntament amb la perifèria de la RMB i la resta de comarques que l'envolten. Pràcticament tota la franja costanera forma un *continuum* de creixements positius amb més o menys intensitat.

Ara bé, aquests vint anys són força heterogenis i poden dividir-se en dos períodes. En primer lloc, el període de la crisi econòmica (1975-1986) que, malgrat que té el seu màxim impacte en el primer quinquenni dels anys vuitanta, ja comença a insinuar-se a les acaballes del decenni anterior. En segon lloc, tenim els últims deu anys, en què s'assisteix a una recuperació generalitzada de l'economia malgrat la crisi de principis dels anys noranta, curta però intensa.

---

⁹² La cada vegada més àmplia utilització del territori (en extensió i en temps) per part dels seus habitants introdueix nous elements de reflexió. Aquí faig referència a la població resident, empadronada en els municipis, amb tots els problemes que aquesta estadística ja hem vist que comporta. Per altra banda, és convenient tenir en compte els estudis fets sobre l'ocupació temporal del territori (Mendizàbal i Riera, 1996; Mendizàbal i Riera, Sánchez Sánchez, 1998) que introdueix tota una sèrie de matisacions a l'anàlisi de la població i el territori.

⁹³ Al respecte és convenient fer una precisió important. El fet d'agrupar els municipis de menys de 5.000 habitants amaga les importants diferències internes entre els diferents tipus de municipis presents a la comarca. Així, les taxes positives molt elevades de municipis relativament grans però que no arriben a la xifra abans indicada: Santa Cristina d'Aro, Castell-Platja d'Aro, Begur o Pals, per exemple, compensen la negativitat en el creixement de gran part dels municipis més petits de la comarca.

Les taxes de creixement durant el quinquenni 1981-1986 cauen de manera generalitzada i significativa en tots tres àmbits considerats: Baix Empordà, Girona i Catalunya (figura 5.1). Gran part d'aquesta caiguda de la comarca del Baix Empordà i del conjunt de Catalunya és conseqüència de la disminució del flux immigratori i un augment paral·lel del flux emigratori que produeix una certa compensació entre les entrades i sortides. El saldo migratori de Catalunya voreja el zero o és lleugerament negatiu i només serà el creixement natural el que mantingui, en gran mesura, una evolució positiva de la població (Ajenjo et al, 1993; Cabré, Pujadas, 1989; Pujadas, Mendizàbal, 1991a).

Aquesta sotragada dels anys vuitanta és bastant significativa perquè permet comprovar la profunda interrelació entre mobilitat i economia. Una situació de crisi i d'atur massiu va anar acompanyada per una caiguda generalitzada dels nivells de mobilitat a tota Espanya (Cardelús, Pascual de Sans, Solana Solana, 1999; Kitching, 1989), en contra de certs plantejaments que es fan i que situen l'atur com un dels principals impulsors de la migració.

La TCAA del Baix Empordà⁹⁴ arriba a un mínim durant el quinquenni 1981-1986, (0,46%), si prenem com a referència l'evolució des dels anys cinquanta, encara que se situa clarament per sobre de la mitjana catalana que, tan sols, voreja el zero (0,07%). Ara bé, si descendim a un major desglossament dels municipis podem constatar, com malgrat la baixada generalitzada, els situats a la costa i la Bisbal i la seva rodalia encara mantenen taxes positives. Els municipis més petits de l'interior, tanmateix, continuen i reforcen la negativitat de les seves taxes: 1975-1986 (-1,34%), amb un mínim per a tot el segle durant el quinquenni 1975-1981 (-1,80%).

Per tant, i amb la prudència lògica que comporta el treball amb una àrea petita, on les especificitats i particularitats de la seva estructura demogràfica i econòmica es fan més paleses, podríem apuntar que s'aprecia una important continuïtat amb l'etapa precedent. Els canvis són poc clars i en tot cas continua el procés de concentració de població en els nuclis més importants de la comarca. Unes tendències que també seguirà la resta de Catalunya, on l'aturada en el procés de concentració a Barcelona i el seu entorn encara anirà acompanyada de taxes negatives en gran part d'aquell territori que ja perdia població durant l'etapa anterior (1960-1975). Tot i això, el procés s'atenua i hi ha un progressiu desplaçament cap a les taxes intermèdies, més properes al zero (Ajenjo et al, 1993).

La situació canvia amb la recuperació iniciada a finals dels anys vuitanta. La distribució dual del territori català es trenca (Pujadas, Mendizàbal, 1991a; Ajenjo et al, 1993).

S'accentua la suavització de les taxes i poques àrees presenten uns nivells extrems. Junt amb la incorporació de nous municipis i comarques que guanyen població, alguns de tan significatius com els que es localitzen als Pirineus, l'altre canvi que s'ha de destacar és el de Barcelona i una part dels municipis de la primera corona metropolitana. Per primera vegada en molts anys, entren en un procés regressiu amb pèrdues absolutes molt destacades⁹⁵, encara que és convenient relativitzar-les en termes relatius.

La TCAA del Baix Empordà se situa en nivells força elevats, comparables amb els que va experimentar la comarca durant la dècada dels seixanta: 1986-1991, 1,40% i 1991-1996, 1,31%. Això col·loca la comarca entre les que tenen un nivell més elevat de tot Catalunya. A més, es produeix en un context en què els guanys de població es deuen fonamentalment a l'aportació migratòria, a diferència d'anys anteriors, on el creixement natural tenia un paper destacat a causa de l'elevada natalitat conjuntural⁹⁶.

Això dóna una certa idea de la força que la migració exterior -i no només em refereixo a la que ha vingut de l'estranger- ha tingut sobre la comarca durant els últims deu anys. I un altre fet destacat és la dissociació de la comarca de l'atonia generalitzada que mostra el conjunt de Catalunya (arriba a un increment de població de tan sols un 0,27% durant el quinquenni 1986-1991). La seva estructura econòmica, menys especialitzada en les activitats industrials i més bolcada cap als serveis, sembla que l'ha protegida de les sotragades més fortes de la crisi econòmica.

La distinció dels municipis segons la seva localització dintre de la comarca mostra les diferenciacions que ja es configuraven des dels anys seixanta (figura 5.3). Als municipis costaners se'ls incorpora la Bisbal i tota la seva rodalia com a àrea de creixement⁹⁷. Les diferències entre el màxim i el mínim municipal es mantenen de manera clara. Ara bé, el nombre de municipis amb taxa negativa i la magnitud dels seus valors es va reduint

---

⁹⁴ Les dades de la TCAA que es citen a continuació es poden consultar a la taula 5.1 de l'apartat anterior.

⁹⁵ Tan sols recordar, una altra vegada, els 245.222 habitants que perd el Barcelonès en només deu anys, de 1986 a 1996: 74.463 habitants menys entre 1986-1991 i 170.759 habitants menys entre 1991-1996.

⁹⁶ Així, si la taxa de creixement (no TCAA) va ser similar entre el 1976-1981 (6,85%) i el 1986-1991 (7,17%), els seus components han mostrat una evolució dispar. Durant el quinquenni 1976-1981, l'aportació del creixement natural i el creixement migratori és pràcticament la mateixa, 3,53% i 3,32% respectivament. Però al quinquenni 1986-1991 el creixement natural havia descendit fins al 0,71% mentre que el creixement migratori arribava al 6,46%, el noranta per cent del creixement total. Aquesta evolució mostra els canvis experimentats pels nivells de fecunditat -ja que la mortalitat es manté molt més estable- en un lapsus de temps tan breu. Càlculs procedents d'Ajenjo et al (1993, p. 127)

⁹⁷ L'únic municipi costaner que queda al marge d'aquesta tendència positiva és Calonge, en el qual és possible suposar l'existència d'alguns problemes en els recomptes de població ja que es tracta d'un municipi litoral amb una forta especialització turística i amb un ampli parc de segones residències, però que segons les dades padronals va perdre prop de 400 habitants entre 1975 i 1986.

progressivament. En tot cas, les diferències entre el màxim i el mínim es deuen especialment a l'embranchida que agafa el creixement de població dels municipis costaners durant els últims deu anys.

En conjunt, la taxa de creixement dels municipis costaners se situa en nivells elevats (1,15%, entre 1975 i 1986; 1,65% entre 1986 i 1996). De manera paral·lela, es veu acompanyada per una ralentització del decreixement en els municipis de l'interior. En aquests es passa d'una taxa negativa del -1,34% el 1975-1986 al -0,55% en el decenni següent. Per últim, és interessant ressaltar la suavització d'aquesta taxa fins al -0,23% durant l'últim quinquenni pel qual es disposa d'informació, 1991-1996. En nombre absolut, el descens dels municipis interiors durant aquests últims cinc anys és pràcticament imperceptible ja que es passa d'una població de 5.996 habitants el 1991 als 5.928 habitants el 1996.

Per altra part, es poden veure en la figura 5.3 els municipis que tenen un saldo migratori negatiu en aquests dos períodes⁹⁸. Per a 1975-1986 hi ha quasi una total coincidència entre saldo migratori negatiu i decreixement de la població. Només la Bisbal aconsegueix compensar el saldo migratori negatiu amb el creixement natural. De 1986 a 1996 ja hem vist com es redueix la taxa de creixement negativa dels municipis interiors. Molts d'aquests, a més, van tenir un saldo migratori positiu, molt lleuger, això sí, i que, en certs casos, no aconsegueix compensar l'envelliment manifest de la població d'aquests municipis.

Tot plegat són unes tendències de canvi significatives que conviden a estar atents respecte a quina serà l'evolució futura de la població: ¿hi haurà una confirmació i manteniment d'aquesta ralentització en la pèrdua de població o s'ha tractat d'una simple estrebada conjuntural? La moderació de les pèrdues porta a plantejar que la seva reducció pugui ser conseqüència ja sigui d'un cert "esgotament" dels recursos poblacionals, que ha desembocat en una estructura per edats molt envellida, ja sigui d'una certa embranchida poblacional producte d'una aportació migratòria cada vegada més positiva.

Per últim i a manera de visió globalitzadora d'aquesta última etapa, a la figura 5.4 s'han classificat els municipis segons la seva evolució durant els dos últims decennis sobre els quals és possible tenir informació fins ara, 1975-1986 i 1986-1996. El fet més destacat és

---

⁹⁸ L'estudi dels saldos i els fluxos migratoris s'abordarà amb més deteniment en el capítol novè. El mètode que s'ha utilitzat per al càlcul dels saldos migratoris és el de l'equació compensatòria. En aquest sentit, 1975 és el primer any pel qual es disposen de dades de naixements i defuncions per tots els municipis de Catalunya i, per tant, és el primer pel qual es pot aplicar aquesta tècnica d'estimació indirecta dels saldos. Les dades de naixements i defuncions són les facilitades per l'IEC a la seva web.

la dualitat d'evolucions independentment de la conjuntura econòmica, crisi en el primer decenni i recuperació en el segon, respectivament. Així, tenim tot un conjunt de municipis interiors, petits, de poca població i on les activitats agràries tenen un pes encara important, que al llarg de tots dos períodes s'han saldat amb un decreixement de la població que hi residia. Enfront d'aquests trobem els municipis de la façana litoral als quals cal afegir-hi la Bisbal i la seva rodalia, amb una evolució positiva del seu creixement.

És significatiu el fet que no hi ha cap municipi que durant la crisi registrés un comportament positiu per esdevenir negatiu posteriorment. El cas contrari sí que es dona per a un nombre molt reduït de municipis que tenen com a tret característic la seva vinculació a municipis relativament grans -Albons i Belcaire amb l'Escala (ja a la comarca veïna de l'Alt Empordà), Ullà amb Torroella i Regencós amb Palafrugell-, cosa que pot ser conseqüència de l'extensió del creixement dels municipis veïns més grans, possiblement per la creació de noves urbanitzacions.

5.3 Recapitulació

Abans d'abordar l'anàlisi dels fluxos de població, he considerat convenient examinar el seu resultat, és a dir, la seva contribució pel que fa a l'evolució que ha seguit tant la població com el poblament de la comarca. La lenta evolució d'aquestes variables ha fet que consideri convenient prendre com a referència les dades municipals des de principis de segle. Aquesta perspectiva d'anàlisi permet comprovar l'estreta vinculació que existeix entre els moments del cicle econòmic i l'assentament de la població a la comarca.

Fins 1950, l'estructura econòmica comarcal es caracteritzava, com veurem en el següent capítol amb més detall, pel predomini de les activitats agràries i el desenvolupament d'una indústria molt específica, però de gran importància a la comarca, com era la transformació del suro i els seus derivats, per una banda, i per la indústria de la ceràmica i dels materials per a la construcció, per l'altra banda. La crisi de les manufactures sureres, durant la segona dècada del segle, i posteriorment la Guerra Civil i la postguerra va postrar la comarca en una situació d'atonía econòmica i social que es va traduir en un descens progressiu de la seva població.

El trencament es produirà a partir dels anys cinquanta i seixanta amb la transformació propiciada per la irrupció dels serveis turístics com a activitat econòmica principal. El desenvolupament de tots els serveis que es vinculen amb el turisme i, amb una especial importància, la construcció, va propiciar una àmplia transformació econòmica que es va concentrar bàsicament al llarg de la façana costanera de la comarca.

Aquestes dècades marquen l'inici en la incorporació d'una important població forana ja sigui de la pròpia Catalunya o de la resta d'Espanya, que va incidir en un creixement explosiu de la població resident i de la població activa al Baix Empordà. La dinamització induïda pels serveis turístics es va traslladar al conjunt de l'economia, destacant la resta de serveis que hi estan vinculats, així com el sector de la construcció. No va ser, però, una evolució homogènia a tot el territori. Les diferències, que ja es venien marcant entre els municipis costaners respecte als de l'interior de la comarca –a excepció de la Bisbal i la seva rodalia-, s'accentuaren. Els municipis interiors van iniciar un període de fort declivi demogràfic en contraposició a la façana costanera. La situació ha continuat fins als nostres dies malgrat que en els últims anys s'ha ralentitzat el ritme de disminució de la població en els municipis interiors de la comarca i la progressiva concentració de la població en la façana litoral.

El cicle econòmic canvià a partir de mitjans dels anys setanta. Una de les conseqüències del canvi va ser la caiguda sobtada de tot tipus de desplaçaments de la població i, en concret, de les migracions. Ara bé, la crisi d'aquells anys i la recuperació posterior no han significat una ruptura important ni destacable en l'evolució de la població i el poblament al Baix Empordà. Això no vol dir que els ritmes de creixement, sobretot en els anys més crítics, anessin a la baixa, però el descens va ser molt moderat i immediatament va recuperar-se un creixement consistent, cada vegada més, en l'aportació migratòria i menys en el creixement natural a causa de la caiguda de la fecunditat. Una altra qüestió són els canvis en la procedència-destinació dels fluxos migratoris i les seves vies d'inserció laboral i social.

Si pel que fa a la població es podria afirmar l'existència d'una certa continuïtat respecte a l'etapa precedent, una situació semblant la tenim en l'assentament de la població en el territori. No hi ha un canvi de les tendències. La contraposició entre els municipis costaners i de l'interior no només continua sinó que s'aprofundeix. Mai durant tot aquest segle han patit els municipis interiors unes pèrdues de població tan elevades, en nombre absolut i en taxa com l'experimentada en les dècades dels setanta i vuitanta. La població de la comarca ha continuat concentrant-se en els municipis més grans, localitzats a la costa –amb l'excepció de la Bisbal-. No obstant això, durant l'últim quinquenni les pautes d'evolució semblen que varen iniciar un canvi significatiu. Les pèrdues dels municipis interiors, en aquest sentit, es ralentitzen, i molt. La qüestió que s'obre a partir d'ara és si es produirà la possible consolidació d'aquestes tendències o bé si es tracta d'un fenomen puntual, transitori, producte de l'esgotament poblacional d'aquestes poblacions.

La comarca mostra, per tant, en l'actualitat una forta capacitat d'atracció de població, que deriva de tota una sèrie de factors que analitzaré més endavant. El seu dinamisme econòmic, amb un elevat pes dels serveis vinculats al turisme i la construcció, així com la seva localització en la façana costanera i prop de les àrees urbanes de Girona i Barcelona, l'han convertit en una destinació preferent en la localització de la residència per part d'un nombre significatiu de població.

6. Treball i ocupació a la comarca del Baix Empordà

6.1. Magnituds bàsiques de l'ocupació: ocupats i llocs de treball a la comarca. 1975-1996

6.1.1 L'evolució del conjunt comarcal

A diferència de l'apartat anterior, l'anàlisi aquí se centrarà exclusivament en el període 1975-1996. A la taula 6.1 s'exposen una primera sèrie de dades. Són només quatre variables: població, població activa, població ocupada i llocs de treball, però que donen una informació, al meu parer, força interessant sobre l'evolució recent de la situació del treball i de l'ocupació a la comarca del Baix Empordà.

La primera variable –població- ja ha sigut comentada amb anterioritat. L'evolució de les altres dos variables –població activa i població ocupada- introdueix un primer element d'interès que permeten calibrar millor l'impacte que va tenir la crisi dels anys vuitanta. Impacte que, en línies generals, va comportar una pèrdua significativa de població ocupada en un context d'elevat creixement de la població activa. El resultat immediat va ser, i continua sent, l'increment de l'atur fins a nivells força elevats.

Un dels trets que sobten d'aquesta evolució és la pèrdua tan marcada de població ocupada de Catalunya en el quinquenni 1975-1981 (-12,2%). Una caiguda que és el doble a la registrada pel Baix Empordà (-5,2%) i que apuntaria a una millor resistència de l'estructura laboral i econòmica d'aquesta comarca davant una crisi que va colpejar especialment el sector industrial. En tots dos casos la destrucció d'ocupació es fa a un ritme molt intens durant aquest primer quinquenni. Una lleugera recuperació s'experimentarà en el següent quinquenni (1981-1986) i de manera més consolidada durant els anys 1986 a 1991, per tornar a minvar en l'últim quinquenni.

Això no obstant, la taxa d'atur, en aquest cas calculada a partir de les dades censals, mostra una forta resistència a la baixa. Encara que la del Baix Empordà es manté per sota de la mitjana de Catalunya, no ha mostrat cap inflexió a la baixa ni tan sols durant el quinquenni 1986-1991 de fort dinamisme econòmic. Les últimes dades disponibles -a partir dels registres de l'atur del Servei Català de Col·locació- mostrarien que, malgrat una certa tendència a la baixa, la taxa d'atur a la comarca se situa per sobre de la mitjana catalana i dintre del grup de comarques amb més atur del país⁹⁹. Aquestes són les

---

⁹⁹ Dades de l'*Anuari Estadístic Comarcal 1999* editat per Caixa de Catalunya. Les dades sobre atur han sigut facilitades pel Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya. Com és força conegut, els percentatges d'atur són inferiors en els registres d'aturats respecte a l'altre estadística

comarques metropolitanes i costaneres, on la creació de llocs de treball sembla que no pot compensar totalment els efectes d'una estructura d'edats jove amb el que suposa de pressió sobre el mercat laboral i, a més, una forta capacitat d'atracció de població que es desplaça a aquestes àrees.

El nombre d'ocupats es recupera des de principis dels anys vuitanta, però d'una manera molt més important al Baix Empordà que a Catalunya. Si comparem la dada de 1975 amb la de 1996 podrem observar la situació força diversa entre ambdós àmbits. El Baix Empordà augmenta en prop de deu mil ocupats, el que representa un increment del 37,2%. El conjunt de Catalunya, després de vint anys, manté, més o menys, el mateix volum d'ocupació, això sí amb fortes sotregades dependent del moment del cicle econòmic. L'increment en nombre absolut ha sigut d'aproximadament uns 179 mil ocupats, un creixement de tan sols un 8,8%.

Aquests increments de població activa i ocupada en el cas del Baix Empordà es deu a dos factors. Un té un caràcter que es podria qualificar de més exogen, com és la incorporació per immigració d'un elevat nombre de població durant aquest període, tal com analitzaré més endavant. L'altre factor, que no s'ha de menystenir pel seu impacte sobre l'estructura ocupacional, és l'increment derivat de l'arribada de les generacions del "*baby boom*" a l'edat activa i de la incorporació massiva de la dona al món laboral i assalariat. A la figura 6.1 es pot constatar aquest eixamplament dels grups en edat laboral, especialment dels adults joves. Si el 1975 la població entre 15 i 65 anys representava un 61% de la població total de la comarca, aquest percentatge s'ha anat incrementant fins al 64,5% el 1986 i fins al 68% el 1996.

Una altra característica important marca l'evolució de la taxa d'activitat¹⁰⁰ dels homes respecte a les dones. Si bé pels homes es manté pràcticament invariable, al voltant del 83%, entre els anys 1986 i 1996, la taxa d'activitat de les dones experimenta un increment de prop de quinze punts, passant del 37,7% al 51,9% per a les mateixes dates, com es pot observar gràficament en la figura 6.2 i en la ja mencionada figura 6.1. L'entrada de la dona al mercat laboral durant aquests deu anys pren força, encara que continua sensiblement per sota de la taxa d'activitat corresponents als homes.

L'última variable que s'ha pres en consideració, "llocs de treball" (taula 6.1), introdueix un element de matisació respecte a l'estructura ocupacional ja que ens indica com és l'estructura de les activitats econòmiques que es localitzen en un territori determinat, que

---

bàsica del mercat laboral, l'Encuesta de la Población Activa, i, així mateix, de les dades censals. Els processos d'elaboració de les estadístiques provoquen aquestes divergències.

pot o no correspondre amb l'estructura ocupacional de la població ocupada que hi resideix.

En línies generals i amb un simple cop d'ull, es pot apreciar un cert dèficit de llocs de treball a la comarca respecte al volum de població ocupada. Aquest és un fet que tindrà força repercussió sobre la mobilitat laboral quotidiana. El nombre de llocs de treball no creix tant a la comarca com el nombre d'ocupats i, a més, les divergències s'accentuen. Si el nombre d'ocupats residents es va incrementar en un 19,1% i un 7,7% entre 1986-1991 i entre 1991-1996, respectivament; el nombre de llocs de treball ho va fer a un ritme inferior, especialment durant l'últim quinquenni, 18,7% i 4,8%. Amb la precaució que s'ha de prendre en consideració amb aquestes dades, es pot aventurar la menor dinàmica de l'oferta ocupacional de la comarca enfront del creixement més accentuat de la població que hi habita. El desglossament d'aquesta variable juntament amb la dels ocupats residents segons la seva ocupació i la localització de la mateixa permet apuntar aspectes interessants sobre la mobilitat quotidiana laboral. Aquest aspecte serà tractat amb un major deteniment al capítol següent.

6.1.2 L'heterogeneïtat municipal

L'espectacular creixement d'ocupats i de llocs de treball a la comarca mostra, tanmateix, importants diferències entre els diversos municipis. Tal com es pot comprovar a la taula 6.2, les dades sobre el volum d'ocupats segueixen, en gran mesura, les divergències quant a l'evolució de la població. Els municipis costaners monopolitzen el creixement comarcal amb un increment mitjà molt elevat, 42,1%. La Bisbal i la seva rodalia també creix però ho fa a un ritme molt inferior, del 8,2%, que se situa curiosament força proper a la mitjana catalana¹⁰¹.

L'evolució negativa correspon als municipis interiors que arriben a perdre prop del 15% d'ocupats residents, encara que es recuperen tímidament en el subperíode 1986-1996. El nombre de municipis que perden ocupats durant l'últim decenni es redueix a quatre (Gualta, Palau Sator, Ruplà i Ultramort), tal com es pot apreciar en la figura 6.3.

Així mateix, i aquesta és una dada significativa, els municipis interiors són els únics que incrementen més els llocs de treball que la població ocupada resident. Són dades, però,

---

¹⁰⁰ Taxa d'activitat=actius/població de 15 a 65 anys. Dades censals de 1986 i 1996 extretes de la web de l'IEC.

¹⁰¹ La Bisbal i els municipis que l'envolten tenen una estructura ocupacional –distribució de la població ocupada per sectors d'activitat–, com veurem més endavant, pràcticament idèntica a la del conjunt de Catalunya.

que s'han d'agafar amb prudència, especialment les corresponents als municipis més petits, a causa de les seves reduïdes dimensions que introdueixen un cert grau de variabilitat estadística. L'heterogeneïtat d'aquest grup de municipis, tal com es pot observar a la figura 6.4, és força important, donant-se des de creixements molt intensos però relativitzats per les seves reduïdes dimensions, fins a nombrosos municipis que en perden.

Fora d'aquesta àrea –interior de la comarca- no hi ha cap municipi que vegi decreïxer el volum de llocs de treball. Ara bé, els màxims creixements no es donen a les poblacions més importants de la comarca, tret de Palamós que conta amb un important polígon industrial en expansió. Els creixements més elevades se situen al voltant d'aquests municipis més grans amb la qual cosa sembla que es configura un procés de difusió, a petita escala, de l'ocupació des dels nuclis urbans més importants cap a àrees més perifèriques.

Si combinem l'evolució a escala municipal dels residents ocupats i dels llocs de treball, el resultat que ens apareix mostra una situació complexa. A la figura 6.5 s'han classificat els municipis segons la seva evolució en relació amb aquestes dues variables. Les àrees més dinàmiques, amb augments dels residents ocupats i dels llocs de treball superiors a la mitjana comarcal, es localitzen preferentment al sud, amb l'excepció de Sant Feliu de Guíxols. És l'àrea més propera a la conurbació barcelonina i que, com veurem més endavant, s'ha configurat com el principal pol d'atracció d'immigrants durant els últims anys. Un altre municipi amb un creixement d'aquestes dues variables molt destacat és Torroella de Montgrí que engloba dins dels seu terme municipal la població costanera de l'Estartit.

En l'extrem oposat, amb una evolució per sota de la mitjana comarcal, se situen nombrosos municipis interiors, inclosa la Bisbal d'Empordà, però també alguns costaners com Sant Feliu de Guíxols, Palafrugell o Pals. Possiblement en el cas dels dos primers, que són els més importants de la comarca, una certa saturació ha conduït a la seva difusió en termes de població i llocs de treball cap als municipis que els envolten.

6.2 Els sectors d'activitat econòmica: l'impacte del turisme i la terciarització de l'economia

6.2.1 Antecedents històrics d'una configuració laboral específica. El mercat laboral abans de la crisi dels anys setanta

En els apartats anteriors ja s'ha fet una sèrie de referències als trets que han caracteritzat l'estructura econòmica de la comarca. A la tradicional especialització en activitats agràries

i ramaderes pròpia de societats pre-industrials, s'afegeix la importància que ha tingut l'activitat pesquera a la comarca, la qual, segons Cals i Güell (1984) i Campistol, Lluch (1972), ha complert una funció de regulació, de subministrament de mà d'obra a altres sectors i de reabsorció en períodes de crisi.

Per altra part, la comarca no ha estat desproveïda d'un cert teixit industrial. Encara que fortament especialitzat, el Baix Empordà i, més concretament, certes poblacions de la comarca podrien considerar-se com un exemple més a Catalunya de desenvolupament industrial endogen en un medi bàsicament rural, tal com apunta Cals¹⁰². Ens referim a la indústria surera i, en un pla més secundari, a la indústria vinculada als materials de la construcció, especialment la ceràmica. Aquestes indústries tradicionals encara mantenen avui dia un cert pes a la comarca, però s'han vist àmpliament superades per la irrupció del turisme, en el seu vessant de l'hoteleria i de les segones residències, i d'un dels sectors que està més vinculat amb aquestes activitats turístiques: la construcció¹⁰³.

A la taula 6.3 hi ha la classificació de la població ocupada resident a la comarca per tres anys: 1975, 1986 i 1996. La comparació entre la comarca i el conjunt de Catalunya, pel que fa als principals sectors d'activitat, permet copsar les especificitats pròpies de l'evolució econòmica del Baix Empordà.

S'ha optat per treballar amb les dades d'ocupats residents i no de llocs de treball perquè aquestes últimes només estan disponibles a partir de 1986. La segona variable –llocs de treball– permetria caracteritzar millor l'estructura ocupacional de la comarca ja que una part dels ocupats residents a la mateixa treballen fora. Les diferències, sovint petites però força significatives, entre ocupats residents i llocs de treball s'exposaren amb més

---

¹⁰² Cals i Güell (1984, p. 145) cita aquesta expressió a partir del treball d'A. Vázquez Barquero, "Industrialisation in Rural Areas. The Spanish Case", OECD Intergovernmental Meeting, Senigallia (Itàlia), juny de 1983, no publicat. L'anomenada "industrialització espontània o endògena en àrees rurals" vindria "caracteritzada per una dedicació a activitats no agràries, desenvolupada sense intervenció de l'Estat, no relacionada amb processos de descentralització de grans empreses, basada en la utilització de recursos propis de l'àrea i pròpia d'àrees rurals o petits centres urbans".

¹⁰³ La irrupció del turisme a la Costa Brava ha sigut magníficament analitzada per Cals que indica com "la recepció del turisme determinà canvis radicals en les activitats econòmiques preexistents, així com una profunda reassignació de recursos. La gran demanda de mà d'obra –bé que temporera– deguda al turisme, i, tal vegada més encara, la deguda al creixement del sector de la construcció, creà des de la darrereria dels anys cinquantes greus problemes al camp i generà una intensa dinàmica de reestructuració en les formes i tècniques de producció agrària, en una conjuntura en què el creixement capitalista arreu de l'Estat estava igualment posant en crisi el model agrari tradicional (...). La indústria del suro experimentà igualment grans transformacions, si bé llur responsabilitat és atribuïble, en una gran proporció, a canvis en la demanda i a problemes en l'exportació i l'aprovisionament de primeres matèries (...). En contrapartida, el sector de la construcció i les indústries que hi són lligades experimentaren una gran expansió a l'igual que determinades activitats artesanals (cuero, ceràmica, fusta...)" (Cals, 1982, p. 58-59).

deteniment al capítol següent on s'analitzarà detalladament la mobilitat quotidiana (específicament els fluxos residència-treball).

El Padró de 1975 permet obtenir una fotografia de l'estructura ocupacional de la comarca del Baix Empordà en un moment anterior als canvis que s'esdevindran a partir d'aquella data. Per una part, es pot constatar l'especialització de la comarca en tota una gamma de serveis molt vinculats a la seva vocació turística i que es troben força representats en l'anomenat "serveis 1": comerç, hoteleria, serveis personals, serveis culturals i d'oci, entre d'altres. Tanmateix, si els desglosem, trobarem la importància que hi té l'hoteleria, que donava ocupació al 6,4% de la població activa en 1975 enfront del 2,4% corresponent al conjunt de Catalunya¹⁰⁴, la qual cosa la situa com una de les branques amb un dels índexs d'especialització més elevats.

Malgrat això, l'hoteleria mai ha tingut al Baix Empordà ni el desenvolupament ni la capacitat d'atracció de mà d'obra que en altres poblacions de la Costa Brava i del litoral espanyol. Les temporades turístiques han sigut tradicionalment molt curtes, un màxim de dos o tres mesos¹⁰⁵, i l'estructura empresarial i d'inversions s'ha fonamentat en els capitals locals, en la creació d'una infraestructura hotelera de dimensions petites i mitjanes i en una especialització en el lloguer d'apartaments i, en especial, en el desenvolupament de les segones residències¹⁰⁶. Això ha produït que l'ocupació en l'hoteleria s'hagi combinat amb altres activitats ja fossin dins del sector serveis o, especialment entre els homes, en la construcció.

---

¹⁰⁴ Percentatges calculats a partir de la informació del Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya (CIDC), Padrón de 1975. Els percentatges s'han calculat sobre el total de població activa sense incloure-hi els "no consta".

¹⁰⁵ És una temporalitat que actualment s'intenta trencar no només als municipis del Baix Empordà i de la resta de la Costa Brava sinó en totes les zones costaneres espanyoles. Aquesta marcada estacionalitat estableix una diferència apreciable de les característiques del sector en aquestes zones enfront de l'hoteleria i restauració en una àrea com Barcelona i el seu entorn metropolità. En aquest sentit, es podria parlar de l'existència de dos sectors amb uns condicionants laborals diferents.

¹⁰⁶ No tota la Costa Brava presenta aquests mateixos trets. Es pot distingir entre la Costa Brava sud que correspondria als municipis costaners de la Selva: Blanes, Lloret de Mar i Tossa de Mar, de la resta de municipis costaners. A la Selva, però especialment a Lloret de Mar, és on es concentra la major infraestructura hotelera de mitjans i grans hotels de tota la Costa Brava. La presència dels apartaments i la residència secundària no és tan significativa com en les zones costaneres de l'Empordà. Així mateix, es tracta d'un turisme de masses de menys qualitat que el que es dirigeix cap a les poblacions de la Costa Brava central i del nord. Aquesta concentració d'hotels de grans dimensions a Lloret de Mar ha convertit el municipi en la base des d'on actuen els sindicats a tota la Costa Brava. Les dinàmiques de la negociació i de la implantació sindical entre Lloret i la resta de la costa són força divergents a causa de les diferències en l'estructura empresarial i en les característiques de l'oferta turística. Per a un estudi en profunditat sobre el procés d'expansió de les segones residències i la seva difusió espacial a la província de Girona és d'interès la consulta de Fraguell (1994), on es posa l'èmfasi en la diferent evolució costa-interior i, dintre dels municipis costaners, en les diferents evolucions que han seguit els municipis de la Costa Brava com a conseqüència de les seves característiques econòmiques i la seva planificació urbanística.

La construcció de les infraestructures hoteleres, però, més important encara, les infraestructures bàsiques per a una població en ràpid creixement així com el desenvolupament de les segones residències, van situar a la construcció com l'eix sobre el qual pivotava i encara pivota una part molt important de l'ocupació de la comarca. Prop d'una quarta part dels ocupats de la comarca l'any 1975 ho feien en el sector de la construcció, enfront del 11,3% corresponent al conjunt de Catalunya. Un percentatge que, segons indica Sau (1993), ja era força elevat en comparació amb altres economies desenvolupades. El dinamisme d'aquest sector l'ha convertit en una de les principals vies d'inserció de població forana a la comarca. Com veurem més endavant, les migracions interiors dels anys seixanta i setanta i els fluxos migratoris d'aquesta última dècada, ja siguin procedents de la resta d'Espanya o d'altres països, han trobat una important via d'inserció laboral en el sector de la construcció.

L'altre sector que encara mantenia un pes destacat a la comarca era l'agricultura, ramaderia i pesca, gràcies a la conservació en tota la plana empordanesa, al voltant de la conca del Ter, de les activitats agràries, per una banda, i de la pesca, per l'altra banda, a les poblacions costaneres de Palamós i Sant Feliu de Guíxols. De manera conjunta, aquesta branca d'activitat és una de les sis branques en les quals la comarca presentava, l'any 1975, un índex d'especialització¹⁰⁷ superior a la unitat, en concret un 2,2.

Les ocupacions menys representades són les corresponents a les activitats industrials. L'ocupació dins el sector industrial només arribava al 24,6% enfront del 43,3% de Catalunya. La branca industrial més important era la de transformació i tractament del suro i la fusta (índex d'especialització del 3,7, el més alt de totes les branques a l'any 1975) localitzada bàsicament als municipis de Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols i, en segon terme, la indústria de materials de la construcció, ciment i vidre i, sobretot, la ceràmica, implantada a la Bisbal i els municipis de la seva rodalia (amb un índex del 2,8).

En resum, i contra el que podria semblar a primera vista, el Baix Empordà no era el 1975 una comarca terciaritzada. No molt més que el conjunt de Catalunya. La importància de les activitats turístiques donava una certa empenta a tots aquells negocis que es movien al seu voltant: comerç, restauració, oci, transport i comunicacions. Però la comarca, tant abans com ara, s'ha vingut caracteritzant molt més pel pes que ha adquirit la construcció

---

¹⁰⁷ L'índex d'especialització indica quines són les activitats econòmiques que predominen en un territori determinat, en aquest cas el Baix Empordà, en referència a la composició de l'activitat econòmica en el conjunt de Catalunya. La fórmula de càlcul és: (Població del Baix Empordà en cada branca d'activitat/Població ocupada al Baix Empordà) / (Població de Catalunya en cada branca d'activitat/Població ocupada a Catalunya).

de les infraestructures turístiques i les segones residències¹⁰⁸. Totes aquestes són activitats intensives en mà d'obra amb una relació de capital invertit per lloc de treball baix. La seva difícil substitució per maquinària i la impossibilitat d'exportació cap a altres contrades amb salaris més baixos les col·loca en un lloc preferent per a la seva ocupació, en un moment de creixent precarització laboral, per part dels sectors més “febles” de la població, entre els quals es troba una part important dels nouvinguts a la comarca.

6.2.2 La transformació de l'estructura ocupacional des dels anys vuitanta: repercussions en el Baix Empordà

Com ja he apuntat anteriorment, la crisi econòmica dels anys setanta i vuitanta va afectar el Baix Empordà en menor mesura del que ho va fer sobre Catalunya. La crisi, amb el seu fort component de crisi industrial va colpejar menys durament la comarca que, malgrat tot, va patir una caiguda en el seu volum d'ocupació¹⁰⁹.

A la ja mencionada taula 6.3 es pot apreciar aquesta evolució per a la comarca i per al conjunt de Catalunya. És important remarcar els problemes de comparabilitat derivats dels canvis en la classificació de l'activitat econòmica, especialment entre 1975 i 1986 respecte a 1996. Això no obstant, he intentat mantenir una certa classificació homogènia a partir de l'agrupació de les branques d'activitat en els sis grups que es presenten.

Quins són els trets més destacats d'aquesta evolució? Per una banda, la caiguda constant i intensa de l'agricultura fins a nivells força similars als del conjunt de Catalunya. L'any 1996 l'ocupació agrícola arriba a un percentatge de mínims¹¹⁰, tan sols un 6,2% de la població ocupada resident a la comarca declara com a activitat principal l'agricultura.

---

¹⁰⁸ Segons les dades censals disponibles des de 1970 a 1991, el nombre d'habitatges a la comarca ha passat dels 37.884 en 1970 a 63.470, el 1981, i 81.423, el 1991. És a dir un increment del 114,9%, molt més fort, com es pot observar, en la primera dècada que en la segona. La relació habitants/habitatge ha caigut des del 1,8 l'any 1970 al 1,1 el 1991. Òbviament la repercussió territorial ha sigut força diferent amb increments superiors al 100% en tots els municipis costaners, amb l'excepció de Palamós i Mont-ras, i amb un màxim del 300% a Pals. Per una altra banda, tenim l'interior més rural menys afectat, fins ara, per aquesta “voracitat” constructiva on destaca, malgrat tot, el creixement més baix de la comarca, que correspon a Rupià, amb un 18,3%. (Una informació detallada per municipis del nombre i l'evolució dels habitatges es proporciona a l'annex)

¹⁰⁹ L'anàlisi comarcal efectuada per Sau (1993) permet apreciar l'impacte diferencial de la crisi territorialment a Catalunya. Les comarques més poblades i amb una major especialització industrial van perdre més del 15% de volum d'ocupació entre 1975 i 1986, enfront dels percentatges significativament menors de la resta de comarques. Només la Selva, el Pla de l'Estany, el Baix Penedès i la Val d'Aran van incrementar el nombre d'ocupats durant els anys més negatius de la crisi econòmica.

¹¹⁰ El decreixent pes dels agricultors i la pèrdua d'importància d'aquestes activitats econòmiques en el PIB comarcal no s'hauria d'enfocar amb una consideració de l'agricultura com a sector residual dins la comarca. La seva modernització, la millora dels conreus i dels productes i la seva tasca de manteniment d'un paisatge històricament modelat per una presència humana constant, són elements prou importants per a no menystenir la seva importància.

Aquesta caiguda ha estat acompanyada per un descens acusat en el nombre d'exploracions dedicades al conreu (-20,6%), el nombre d'hectàrees conreades (-15,7%) i el nombre d'exploracions ramaderes (-77,7%) durant la dècada dels vuitanta¹¹¹. La reducció en el nombre de població ocupada, no obstant això, ve acompanyada per la progressiva professionalització en el sector agrari, on cada cop un major nombre de persones declaren l'agricultura i la ramaderia com a ocupació principal i, per tant, amb un augment de la importància del treball dels titulars i dels assalariats en detriment de les ajudes familiars (Atles Comarcal de Catalunya. Baix Empordà, 1998).

Per l'altra banda, la construcció redueix el seu pes dintre de la comarca, però aquesta apreciació ha de ser matisada, per una part, a causa de les fortes oscil·lacions que presenta depenent del moment del cicle econòmic en el qual s'hagin pres les dades i, per l'altra part, és possible constatar que encara, en l'actualitat, manté un elevat índex d'especialització, 2,1.

Un aspecte destacat i significatiu és el manteniment del pes de l'ocupació industrial a la comarca. Aquesta descendeix lleugerament, però a un ritme molt inferior que el de Catalunya, amb la qual cosa els percentatges dels dos àmbits es van apropant progressivament.

L'únic sector que incrementa el seu pes és el dels serveis que ja el 1996 donava treball al 57,1% de la població ocupada. Aquesta evolució segueix els trets generals del context català i europeu (Sau, 1993), on els serveis augmenten cada cop més la seva participació quant a la producció de riquesa i a la creació d'ocupació. La dada comarcal se situa a nivells força semblants a la del conjunt de Catalunya, 57,7%. I és que la creació de nous llocs de treball a la comarca ha sigut acaparada bàsicament pels serveis. Dels prop de 9.300 "llocs de treball" creats en el període 1986-1996, només un 15,6% i un 8,4% ho van ser per la indústria i la construcció, respectivament. La resta, un 76% del total, ho va ser pels serveis destacant-se l'hoteleria i restauració -19%- i els serveis financers i a les empreses -16,5%-.

Però per copsar més bé l'evolució de l'estructura ocupacional i el creixement diferencial de les branques d'activitat és força més interessant prestar atenció a l'índex d'especialització. Així, podem constatar que si bé en percentatge els tres grups en què s'ha subdividit els serveis augmenten la seva participació en l'ocupació, aquest increment se situa molt proper al corresponent al conjunt de Catalunya.

---

¹¹¹ Dades procedents de l'Atles comarcal de Catalunya. Baix Empordà (1998), a partir de les dades dels censos agraris de 1982 i 1989. Les dades de l'actual cens agrari de 1999, que s'està realitzant en l'actualitat, segurament marcaran la continuïtat d'aquestes pautes.

Els índexs d'especialització de totes les branques dels serveis es mantenen en uns nivells que el 1975 ja eren força baixos –excepció feta de l'hoteleria i, en menor mesura el comerç i els serveis agrupats en “serveis diversos”-. Però és que són aquells més relacionats directament amb les empreses, cas dels transports i les comunicacions, els establiments financers i de les assegurances o els propis serveis a les empreses, els que baixen fins a nivells mínims, al voltant del 0,6 i el 0,7¹¹². Es troben en nivells molt baixos amb tendència a disminuir la seva importància, no en termes relatius –en percentatge incrementen el seu pes dintre de l'estructura ocupacional de la comarca-, però sí en relació amb el context general de major creixement que experimenten en el conjunt de Catalunya. La importància d'aquest tipus d'activitats econòmiques deriva de què, segons el plantejament de diversos investigadors (Indovina, 1990; Nel.lo, 1995; Miguélez, 1998), dintre de les transformacions laborals i la localització territorial de l'activitat econòmica, correspondrien en gran mesura als serveis més especialitzats, els serveis amb tendència a la localització dintre dels nuclis urbans més importants.

Per tant, al Baix Empordà es constata la permanència dels trets ocupacionals que l'han caracteritzat des de 1975. Òbviament s'han produït significatius transvasaments d'ocupats entre les diferents branques d'activitat. L'agricultura no para de perdre pes enfront de la importància que la construcció té a la comarca i, especialment, de la progressiva terciarització de l'estructura ocupacional. Tanmateix, si observem els índexs d'especialització, els canvis es fan menys patents i el pes de cada activitat en relació a l'evolució general del conjunt de Catalunya es manté.

6.2.3 L'evolució recent de l'hoteleria i restauració i la construcció al Baix Empordà: precarització i polarització professional

La importància dels sectors de l'hoteleria i restauració així com el de la construcció, tant pel que fa als índexs d'especialització de la comarca com pel que fa a la seva dimensió quantitativa i la seva capacitat de generació d'ocupació, fa que sigui interessant tractar-los més detalladament.

---

¹¹² Aquestes activitats mostren els índexs de localització sectorial més elevats segons exposa Sau (1993). Aquest índex mesura el grau de dispersió o concentració d'una determinada activitat en el territori. En concret, “transports i comunicacions” i “finances, assegurances, immobiliàries i serveis a les empreses” tenen valors clarament superiors al 8, situant-se entre els tres primers. Amb una forta concentració al Barcelonès i, per extensió, a la resta de la Regió Metropolitana de Barcelona. Com a punt de comparació es pot assenyalar que la mitjana de totes les branques d'activitat se situa lleugerament per sobre del 6 (dades per a l'any 1986, p.25).

Les dades disponibles sobre aquests dos sectors per comarques són escasses. Les dades bàsiques a les que faré referència a continuació són les proporcionades per l'IEC a partir del cens de 1991 i de l'estadística de població de 1996. Són xifres potser un xic desfasades en el temps, però que, tanmateix, ja perfilen la situació i l'evolució actual d'aquestes activitats econòmiques i, precisament, en un moment de forta recepció de fluxos de població a la comarca tant interns –des de la resta de Catalunya i Espanya- com des de l'estranger.

El sector de la construcció donava feina, segons el cens de 1991, a 6.619 persones i l'hoteleria i restauració a 3.104. Les últimes dades disponibles referents a l'estadística de població de 1996 donen 5.270 ocupats en la construcció i 4.488 ocupats en l'hoteleria i restauració. La baixada de la construcció es deu a les variacions cícliques tan acusades d'aquest sector econòmic i que, en aquest cas, reflecteix encara els efectes de l'aturada en la construcció de principis de la dècada.

Segurament ambdues activitats han incrementat el nombre d'ocupats des de 1996 com a resultat de la situació de bonança econòmica i de la forta creació d'ocupació des de mitjans dels noranta. En aquest cas, la construcció i l'hoteleria i restauració han sigut dos dels sectors que han agafat una major empenta com a creadors d'ocupació en els darrers anys. Diverses informacions aparegudes en la premsa recentment, en especial durant els mesos previs a l'inici de la temporada turística d'estiu, apunten contínuament a l'escassetat de personal per cobrir llocs de treball en aquests sectors, especialment dintre de l'hoteleria i restauració¹¹³.

Les últimes dades disponibles quant a l'oferta i la demanda de treball gestionada pel Servei Català de Col·locació al Baix Empordà així semblen indicar-ho també. Les ocupacions més sol·licitades durant els últims cinc anys, 1995-2000, són les de cambrer, agent comercial, auxiliar de cuina, dependent de comerç, cuiner, paleta, ajudant de restaurant i cafeteria, mosso de magatzem, auxiliar administratiu i manobre¹¹⁴.

---

¹¹³ Una mostra són els següents titulars apareguts a la premsa: “Se busca camarero. Los empresarios aseguran que la reducción del paro ha dejado a la hostelería sin personal para cubrir la temporada alta” (*La Vanguardia* (Girona), 5-8-1998); “Els hotels catalans tenen un gran descens de temporers” (*El Periódico de Catalunya*, 7-9-1998); “Falta camarero. Los hoteleros de la Costa Brava no encuentran trabajadoras para la temporada que comienza” (*La Vanguardia* (Girona), 28-6-1999); “Si no se soluciona la falta de mà d'obra a les comarques de Girona abans del 2004, serà catastròfic” (*Avui*, 13-12-1999); i l'últim en aparèixer, “La hostelería cifra en 1500 los puestos de trabajo a cubrir en Girona” (*La Vanguardia* (Girona), 6-4-2000). No és aquest un tema que es limiti només a l'hoteleria o a certes comarques gironines. La falta de mà d'obra en certes àrees i en certes feines és un tema de debat que comença a ressorgir amb força a Catalunya.

¹¹⁴ Dades facilitades pel Servei Català de Col·locació a la seva web.

Diversos són els factors que s'apunten com a responsables d'aquesta situació. Les organitzacions empresarials sostenen que una de les causes principals d'aquesta manca de treballadors es deu a la baixada de l'atur tant a Catalunya com a altres àrees d'Espanya, subministradores tradicionals de temporers i de mà d'obra per al sector turístic; l'altre factor implicat seria l'escàs atractiu que tenen pels treballadors les activitats relacionades amb el turisme que presenta unes condicions laborals especialment dures, com són la sobrecàrrega de feina i les llargues jornades laborals que moltes vegades es prolonguen durant tot el cap de setmana. A aquests factors, els sindicats també afegeixen el baix nivell salarial d'aquestes feines, un nivell que se situa per sota dels salaris, per exemple, de la construcció, un sector amb una dinàmica d'expansió i de creació d'ocupació actualment molt forta.

Quins són els trets que caracteritzen aquests dos sectors al Baix Empordà? L'estructura empresarial està composta en tots dos casos per l'ampli predomini de la petita i, en menor mesura, la mitjana empresa. Al Baix Empordà, a diferència dels municipis costaners de la Costa Brava Sud (municipis de la Selva) i el Maresme, no s'ha creat una infraestructura hotelera de gran capacitat com, per exemple, la desenvolupada a Lloret de Mar.

En l'actualitat el Baix Empordà és la cinquena comarca de Catalunya en nombre d'establiments hotelers, la primera en nombre de càmpings i la setena en nombre d'establiments dedicats a la restauració (restaurants, bars, cafeteries, etc.). Se situa, per tant, en posicions capdavanteres pel que fa a la seva oferta de serveis turístics. Malgrat això, es caracteritza per la petita dimensió que tenen els seus establiments hotelers. Així, si a la Selva la mitjana de places per hotel arriba a les 135 i al Maresme a les 155, els dos Empordans se situen en una banda inferior, al voltant de les 70 places per establiment hotelier¹¹⁵.

L'oferta turística de la comarca s'ha orientat molt cap els apartaments i les segones residències que tenen, en principi, un menor efecte sobre l'ocupació, si més no de forma directa. De manera indirecta, incideixen mitjançant l'ocupació creada pel sector de la construcció i per la dinamització dels serveis que es presten a aquesta població que, amb caràcter més o menys temporal, s'estableix a la comarca.

En el cas de la construcció cap gran empresa es localitza a la comarca. Només una empresa declarava tenir una plantilla superior a les 100 persones a mitjans dels anys

---

¹¹⁵ Càlculs a partir de les dades de l'IEC, Anuari Estadístic de Catalunya 1998.

noranta¹¹⁶. El domini correspon a la petita i mitjana empresa. La presència de la gran empresa, en tot cas, està vinculada a la construcció de grans obres públiques que contracten directament de l'administració i, a la vegada, subcontracten a altres empreses més petites o fins i tot al que es conceptualitza com a "falsos autònoms".

Aquesta cadena de subcontractació entre empreses és un dels factors que sembla que ha incidit més directament en un deteriorament de les condicions laborals al sector¹¹⁷. Un exemple clar és la substitució de pràcticament tot el personal fix per personal eventual en les grans empreses de la construcció. Aquestes retenen gran part de les ocupacions que requereixen un major nivell de qualificació: arquitectes, delineants, projectistes, capatassos, etc, els quals gaudeixen d'una situació laboral d'estabilitat. La resta de tasques vinculades a la construcció queda, cada cop més, en mans de petites i mitjanes empreses que són subcontractades per les grans firmes del sector, especialment en la realització de grans obres públiques o d'obres que requereixen un volum considerable d'inversió i de recursos. Les condicions laborals en aquestes empreses subcontractades se'n ressenteixen a causa de les condicions que, moltes vegades, imposen les empreses més grans respecte a terminis i salaris. La cadena de subcontractació i les implicacions que es deriven de la seva implementació és, avui dia, un dels temes més criticats pels sindicats que actuen a la comarca i a tot Catalunya.

En tots dos casos, construcció i hoteleria i restauració, la presència de capital estranger¹¹⁸ és avui dia escassa i pràcticament inexistent, fora de casos específics en els serveis turístics en els quals a nivell individual un cert nombre d'estrangers ha instal·lat negocis d'hoteleria i restauració (cafès, bar, pubs, restaurants, etc.).

A l'any 1991 ja quedava patent en l'ocupació l'efecte que havia tingut la reforma de la legislació laboral sobre el treball i, en concret, en aquests dos sectors. El 1991 ja es pot constatar aquesta precarietat (taula 6.4). El nivell d'assalariats eventuais en ambdues

---

¹¹⁶ Dades extretes del directori DUNS & Bradstreet CIDEM, Catalunya: 20.000 principals empreses catalanes 1996. Aquesta empresa de la construcció era Servià Cantó SA, amb seu a Pals. La resta se situava força per sota. De totes maneres s'ha de tenir en compte la forta variabilitat en la grandària de les empreses de la construcció depenent dels ritmes de treball, la concessió de contractes i el moment econòmic, la qual cosa suposa una elevada volatilitat d'aquestes xifres.

¹¹⁷ Un estudi amb profunditat de les transformacions de la indústria de la construcció i, en concret, d'aquest procés d'extensió de la subcontractació entre empreses es pot trobar a Miguélez, Recio (1990), on s'analitzen les pautes d'evolució del sector a Catalunya.

¹¹⁸ Cals (1982) manifesta, al respecte, la necessitat de diferenciar entre els conceptes de "inversió estrangera" i "penetració o control estranger". Si bé el volum de capital estranger a tota Espanya és modest, no ho és el grau de control estranger sobre el sector que s'exerceix a partir de la posició de domini sobre el subministrament del corrent turístic i a partir de les ajudes de les agències turístiques estrangeres a la financiació de la indústria hotelera. Tot i això, la Costa Brava sembla que ha sigut un dels espais turístics, on tant la inversió com el control per part dels estrangers, ha sigut menys important dintre del context espanyol.

branques se situa molt pròxim al percentatge d'assalariats fixos i per sobre del total del nivell d'eventualitat de l'ocupació a la comarca (22,7%) i a Catalunya (21,6%)¹¹⁹.

Els assalariats, en conjunt, representen entre el 75% dels ocupats residents que treballen a la construcció i el 65% dels que treballen a l'hoteleria i restauració. El volum d'empresaris amb o sense assalariats també és destacable, especialment en el cas de l'hoteleria i restauració on hi ha una gran presència d'autònoms i de petits establiments amb o sense assalariats.

És convenient tenir en compte les particularitats d'ambdós sectors. Els seus ritmes d'activitats mostren marcades oscil·lacions depenent de les conjuntures econòmiques i, en el cas de l'hoteleria i de la restauració, s'hi ha de sumar la seva variabilitat estacional¹²⁰. Això els configura com activitats econòmiques amb una forta fluctuació en les seves necessitats de mà d'obra, amb marcades contraccions i expansions de l'ocupació. No són pas les úniques activitats econòmiques que presenten aquests trets: per exemple un altre dels sectors destacats amb aquestes característiques és l'agricultura. Són especificitats que s'han de tenir en compte per a la correcta interpretació de la interrelació entre els fluxos de mobilitat i les característiques del treball i el mercat laboral a la comarca del Baix Empordà.

Són unes especificitats que no queden prou reflectides en les dades estadístiques però que sí que apareixen en les entrevistes efectuades. El nivell real d'eventualitat podria augmentar, ja que als que declaren tenir la construcció i l'hoteleria i restauració com a ocupació principal s'hauria d'afegir un volum de població, de difícil quantificació, que accedirien a aquestes ocupacions en moments molt determinats com és la temporada turística en el cas de l'hoteleria i restauració¹²¹ i els pics d'activitat que de manera cíclica

---

¹¹⁹ Dades calculades a partir de IEC, Cens de població 1991 vol. 11.

¹²⁰ En el cas de la Costa Brava aquesta marcada estacionalitat ha tingut un impacte força negatiu sobre les condicions laborals i de retruc sobre la pròpia imatge turística, a parer de Cals: "com més forta és l'estacionalitat, més difícil es fa mantenir uns nivells mínims d'estabilitat i professionalitat en la plantilla; aquesta és una de les causes principals que feren que la proporció entre treballadors estables i treballadors eventuais experimentés un gran descens en l'hoteleria de la Costa Brava, de la mateixa manera que porta a treballar amb plantilles molt curtes (cada vegada més curtes), a les quals s'exigeixen jornades laborals de durada excessiva per obtenir dels treballadors un rendiment acceptable (...). Tanmateix la sobreocupació significa l'allotjament d'una part dels clients en condicions deficientes, cosa que ja en la primera època del turisme de masses a la Costa Brava preocupava per les repercussions que, més d'hora o més tard, tindria sobre la imatge del conjunt de l'oferta d'allotjament" (Cals, 1982, p. 220).

¹²¹ Aquest és un tema sobre el qual es té informació degut a les repercussions que sobre el mercat laboral té l'estacionalitat de les activitats turístiques al nostre país. Segons les estimacions publicades per l'IEC, Anuari Estadístic de Catalunya 1998 a partir de l'estadística elaborada per l'INE, Movimiento de Viajeros en establecimientos turísticos, el nombre de personal ocupat en establiments hotelers passà el gener de 1998 de 1.219 ocupats als 9.228 en agost, per tornar a descendre fins als 1.338 al desembre. Això són dades referides només al Baix Empordà.

registra la construcció. L'atur, per tant, s'ha de relativitzar en el sentit de què ambdós sectors actuen a vegades com a refugi per la mà d'obra desocupada.

Aquesta precarització s'acompanya de la constatació d'una certa "desprofessionalització" en totes dues activitats. Les dades proporcionades pel cens de 1991 no permeten aprofundir molt en aquesta línia. El pes de les categories professionals de més qualificació (professionals, tècnics i similars més directius) representa tan sols al voltant del 3,5%-4% del total d'ocupats residents que treballen en la construcció i en l'hoteleria i restauració a la comarca. Uns percentatges, així mateix, força pròxims als que es registren pel total de Catalunya.

Aquesta desprofessionalització és una de les crítiques més arrelades que fan els sindicats respecte a l'evolució actual de les condicions laborals. Una pèrdua que paradoxalment s'efectua en direccions contraposades en cadascú dels sectors¹²². Així a la construcció la pèrdua de qualificació professional passaria per la creixent especialització d'un sector de la mà d'obra en una sèrie de tasques molt concretes i, per una altra banda, la constitució d'una gran massa de peons d'obra amb una qualificació mínima i sobre els quals, a parer dels sindicats, haurien d'incidir les polítiques de formació i qualificació professional. La figura del paleta que domina totes les tasques relacionades amb l'ofici de la construcció s'aniria perdent en detriment d'aquestes dues figures.

En el cas de l'hoteleria i restauració, la pèrdua de qualificació professional tindria un sentit invers: la polivalència que es busca dels treballadors. Cada cop més, els establiments d'hoteleria i restauració cercarien un personal més polivalent, disposat a fer totes les tasques que requereix el seu funcionament, i s'aniria perdent la professionalitat específica de certes ocupacions com són les activitats relacionades amb la cuina, cambriers, recepció, etc. En aquest cas la crítica dels sindicats es dirigeix cap a aquesta pèrdua de professionalitat i a la falta d'inversió en cursos específics, de preparació i de reciclatge del personal. Els sindicats, en principi, no s'oposen a una major polivalència dels treballadors sempre que aquesta quedi circumscrita al mateix departament, és a dir, a un conjunt de tasques relacionades: bar, cuina, manteniment, etc. El tipus de polivalència que no accepten és la de "personal que serveix per a totes les feines", model que, segons ells, promouen els empresaris.

L'increment entre gener i agost, per tant, se situa en un espectacular 657%. L'increment per al conjunt de Catalunya mostrà una major moderació, tan "sols" del 160% entre gener i agost.

¹²² En dos recents estudis efectuats pel Colectivo IOE (1998, 1999) sobre el sector de l'hoteleria i la construcció a Espanya, també queda constància d'aquests processos de desqualificació professional, que passen per la "polivalència funcional" en el cas de l'hoteleria i la "sobreespecialització" en el cas de la construcció.

6.2.4 L'especialització municipal: la transformació de l'estructura ocupacional dels municipis

Baixar en l'escala geogràfica d'anàlisi sempre comporta un problema: incrementar el nombre d'unitats –en aquest cas municipis- i, a la vegada, augmentar l'arbitrarietat estadística dels números petits ja que es prenen en consideració municipis amb un reduït nombre d'efectius. Per això en la taula 6.5 he considerat més oportú no donar les dades municipi per municipi, sinó agrupades en els tres grups municipals que ja he utilitzat anteriorment, encara que aquí he subdividit els municipis costaners entre el grup de les principals poblacions de la comarca: Palafrugell, Palamós, Sant Feliu de Guíxols (SFG) i Torroella de Montgrí i la resta de municipis costaners¹²³.

La distribució dels ocupats per branques d'activitat mostra clarament les diferències existents entre cada grup. L'ocupació agrícola mantenia, el 1975, un pes considerable en els municipis interiors amb un 50,8% dels ocupats mentre que a la resta de municipis la seva presència era més testimonial, però amb una certa importància en el grup que engloba aquells municipis costaners, exceptuant les quatre grans poblacions que structuren la comarca. Encara l'any 1975 l'agricultura donava feina a una part significativa de la població d'aquests municipis tant afectats, per altra part, pel procés de terciarització i l'empenta de la construcció derivada del desenvolupament de les activitats turístiques. Precisament la construcció és el segon sector d'activitat amb major percentatge d'ocupats als municipis interiors i es configura com el primer sector en els municipis costaners amb menys població, atenent a la classificació de les branques d'activitat de la taula 6.5.

L'ocupació industrial marca un altre punt de diferenciació gràcies a la seva importància als municipis de la Bisbal i rodalies. En un segon pla, se situarien les quatre principals poblacions de la comarca hereves d'una antiga tradició industrial en una sèrie d'activitats força especialitzades que ja he comentat anteriorment. En els municipis interiors té un pes molt escàs, al voltant del 9%.

Els serveis, per últim, mostren l'impacte de les activitats turístiques a la costa. A aquests municipis ja era el primer sector l'any 1975, i sobresurt l'apartat de "serveis 1" que correspon al comerç, l'hoteleria i la restauració i la resta de serveis domèstics i personals.

Per a l'any 1996 s'han tingut en compte dues variables: el nombre d'ocupats residents als municipis de cada grup i la quantitat de llocs de treball segons branques d'activitat

localitzats en cada grup de municipis. Els trets que caracteritzen el procés que ha seguit l'estructura ocupacional són similars als que ja s'han exposat pel conjunt comarcal. La pèrdua constant d'ocupació en l'agricultura resulta més evident en aquells municipis que partien de nivells elevats. El cas dels municipis interiors és el més clar ja que si al 1975 la meitat dels seus ocupats residents es dedicaven a aquestes activitats, el 1996 ja només ho declara un 25,8%. En el cas de la "resta de municipis costaners", la caiguda és encara més espectacular. Les oportunitats de trobar feina en altra activitat són més nombroses i, en especial, dintre del sector serveis.

El nombre d'ocupats a la indústria manté amb lleugeres baixades el seu pes en els diferents grups de municipis, encara que sorprèn l'increment important en els municipis interiors¹²⁴. El més significatiu és que, en nombre absolut, la quantitat d'ocupats a la indústria residents en aquests municipis va passar de les 235 persones, l'any 1975, a les 461, el 1996. Paral·lelament el nombre de llocs de treball es dobla. En aquest cas, només dispo de les dades de 1986 i 1996. El primer any, el nombre de llocs de treball industrials localitzats en els municipis interiors era de 221, que van passar a ser de 403 el 1996.

Aquesta relativa importància de les activitats industrials en els municipis interiors no només es pot observar a partir de les dades d'ocupació. Segons les llicències fiscals

---

¹²³ A l'annex es faciliten les dades municipals per als anys 1975 i 1996 subdividides en: agricultura, indústria, construcció i serveis. S'han calculat, així mateix, els percentatges corresponents a cada municipi.

¹²⁴ Aquests trets sobre l'ocupació en les àrees rurals sembla que no són un fet aïllat o arbitrari que es detectaria en aquesta comarca. Estudis fets a una altra escala, en aquest cas considerant la totalitat d'Anglaterra (Green, 1999), França (INRA-INSEE, 1998) i Espanya (Molinero, 1990) mostren que l'evolució recent de l'ocupació industrial ha sigut més favorable en el medi rural que en el urbà, en els municipis més petits que en els de majors dimensions. En aquest sentit i considerant la dificultat de traspassar els conceptes utilitzats per l'INRA-INSEE al cas català és interessant remetre'ns a les hipòtesis plantejades en l'anàlisi del territori rural francès, "Les ouvriers qui résident dans l'espace à dominante rurale sont aujourd'hui près de trois fois plus nombreux que les actifs agricoles. Les données relatives aux activités économiques mettent en évidence un quasi-maintien de l'emploi industriel dans les espaces ruraux. Or, celui-ci recule fortement dans les grandes villes, de sorte que la proportion des ouvriers dans la population rurale (un ménage sur trois, plus de 35% de la population active) est plus élevée qu'elle ne l'est dans les pôles urbains. Cette 'résistance' de l'emploi industriel rural pose question: elle peut être vue à la fois comme l'expression d'un avantage comparatif de l'espace rural pour la mise en oeuvre de certaines activités, ou comme un signe de fragilité, dépeignant cet espace comme une vaste région-atelier, spécialisée dans des activités standardisées faisant appel à une main-d'oeuvre peu qualifiée" (INRA-INSEE, 1998, p. 7).

Una primera resposta es pot donar a partir de l'anàlisi i l'estudi de les àrees rurals a Espanya (Molinero, 1990), (Caravaca, Jordá, 1990), Climent López (1993). I les conclusions a les quals s'arriben sembla que no són molt optimistes al respecte. Els processos d'industrialització endògena al medi rural es combinen amb la descentralització productiva i l'extensió a les àrees rurals dels sectors industrials de demanda feble, sotmesos a la competència d'un mercat cada cop més obert i globalitzat (cas del tèxtil i confecció, calçat, fusta i moble, materials de construcció o transformació de productes minerals). Només el sector agroalimentari sembla que tindria una presència molt més assegurada a llarg termini com a indústria en expansió dintre del medi rural (Climent López, 1990).

d'activitats¹²⁵, als municipis costaners només un 5,9% sobre el total de llicències corresponen a establiments industrials, un 18,1% a establiments dedicats a la construcció i un 66% als serveis. La distribució en els municipis interiors mostra el major pes que tenen les activitats industrials (11,8%) i de la construcció (26,7%) enfront dels serveis, amb tan “sols” un 53%. Dintre dels establiments industrials dels municipis interiors destaquen els relacionats amb la transformació dels productes agraris, seguits dels que es conceptualitzen com a “indústries bàsiques” i els establiments dedicats a la “transformació de metalls”.

Els diagrames triangulars de la figura 6.6 mostren d'una manera prou gràfica el sentit de les trajectòries municipals en relació amb l'ocupació. Així es pot constatar el creixent pes que en molts municipis interiors tenen les activitats industrials i la construcció. Òbviament, el fet de tractar-se de municipis petits, amb un escàs nombre d'ocupats o de llocs de treball els fa especialment sensibles al problema de la significació estadística. Tanmateix, la tendència sembla força generalitzada, molt més marcada en el cas dels llocs de treball localitzats que en el cas dels residents ocupats i, per tant, no sembla que sigui només fruit de l'arbitrarietat estadística.

Tornant a la taula 6.5, és possible apreciar en els municipis costaners que els serveis mantenen la seva trajectòria ascendent i cada vegada més patent dintre de la seva estructura ocupacional. Les activitats englobades a “serveis 1” (comerç, hoteleria i restauració més serveis personals) mostren el seu predomini en tots els grups municipals, amb més repercussió en els municipis costaners a causa de la seva especialització en el turisme i les activitats col.laterals. Un grup de serveis importants s'engloben en els “serveis 2” (serveis financers i a les empreses) degut a la seva incidència i repercussió sobre la resta del teixit econòmic. Els percentatges, tal com ja he comentat en referència al conjunt de la comarca, es mantenen per sota, en tots els casos, de la dada global de Catalunya. Les diferències no són molt marcades entre els diversos municipis si només tenim en compte els residents ocupats. En canvi, la localització dels llocs de treball il.lustra una diversitat més clara i queda especialment patent la seva escassa importància en el cas dels municipis interiors. En aquests, la proporció de residents ocupats en aquestes activitats dobla el nombre de llocs de treball que s'hi localitzen.

L'anàlisi en més profunditat d'aquestes discrepàncies entre ocupats i llocs de treball es tractarà amb més detall en el capítol setè i es relacionarà, així mateix, amb les pautes de mobilitat laboral de la població ocupada. Aquí només he volgut apuntar alguns trets generals.

---

¹²⁵ IEC, Localització de l'activitat econòmica. Establiments, superfícies i professionals 1995.

6.3 L'estructura socio-professional: assalariació i qualificació dels ocupats

La reestructuració del treball que va tenir lloc des dels anys cinquanta fins als seixanta es va caracteritzar pel transvasament de població des del sector agrari cap a la indústria i els serveis. Menys atenció, però, es presta a l'altra transformació significativa d'aquest període com és la creació d'un gran mercat laboral d'assalariats. L'origen de l'anomenat "èxode rural" i els grans fluxos migratoris cap a les àrees més industrialitzades i amb major dinamisme econòmic no van ser sinó un reflex d'aquesta important transformació en la vinculació de les persones amb el treball.

L'any 1975 aquest procés sembla, en certs moments, esgotat. El creixement del nombre d'assalariats es ralentitza amb l'aparició de noves formes de treball en què el treballador apareix com un autònom, però que en certs casos no fa més que ocultar una relació assalariada. Una pràctica, per exemple, molt estesa dins del sector de la construcció. El nombre d'empresaris sense assalariats creix des d'aquella data fins ara significativament, tant al Baix Empordà com a Catalunya. Per una altra banda, el nombre d'assalariats es manté pràcticament invariable a Catalunya: 1.767 milers a l'any 1975 i 1.702 milers a l'any 1996. En ambdós casos representa el 77% de la població ocupada. En el cas del Baix Empordà és més destacable l'augment en nombre absolut a causa del creixement general de la població ocupada a la comarca, de 20.127 assalariats es passa a 26.396. Els percentatges, però, matisen aquest increment. Si el 1975 els assalariats eren el 72,4% de la població activa, vint anys després es manté en un 71,7%¹²⁶.

L'absència de grans canvis en la relació d'assalariats respecte al total d'ocupats no ha d'amagar la profunda recomposició que s'ha produït a la comarca, com a tot Catalunya. Per una part, com ja he assenyalat anteriorment, hi ha el creixement del sector serveis que cada vegada més engloba un percentatge superior d'assalariats enfront de la indústria. L'altra recomposició interna té a veure amb l'estabilitat de la contractació en el mercat laboral. Si bé el 1975 el percentatge d'assalariats eventuais era pràcticament testimonial en ambdues àrees, 2,4% i 2,8% per al Baix Empordà i Catalunya respectivament, aquests vint anys han suposat la multiplicació quasi bé per deu del seu pes, fins el 27,2% i el 22,2%, amb una tendència cap a l'increment constant que sembla, tanmateix, que s'ha anat ralentint aquests últims anys.

---

¹²⁶ Dades del CIDC (sense any, no publicat), Dades estadístiques del Padró Municipal d'Habitants 1975. Catalunya (per comarques i municipis), i estadística de població de 1996, web de l'IEC. Les dades de 1975 mostren algunes variacions respecte a les utilitzades en altres taules d'aquesta recerca.

Aquesta major precarietat del treball al Baix Empordà respecte al conjunt de Catalunya deriva de la seva especialització en activitats econòmiques com la construcció i l'hoteleria i restauració que es troben entre les branques amb una major taxa de temporalitat dels contractes¹²⁷. La pròpia oscil·lació en el ritme d'activitat i en les necessitats de mà d'obra les converteixen, juntament amb l'agricultura, en les activitats amb un nivell de precarització i eventualitat en la contractació més elevada.

Les successives reformes laborals han incidit en una considerable ampliació del ventall de contractes amb una temporalitat més marcada i amb una major desprotecció. L'extensió d'aquestes noves figures contractuals ha sigut molt elevada i situa actualment a Espanya al capdavant de la incidència de la contractació temporal dintre de la Unió Europea. Són formes de contractació que progressivament han fet aflorar a la superfície un important volum d'ocupació informal. D'aquesta manera, i segons les informacions proporcionades pels sindicats, el volum de treballadors sense contracte va disminuint. En el cas de l'hoteleria i restauració i de la construcció aquesta disminució no va acompanyada d'una desaparició de la presència del treball informal. Ara bé, aquesta adquireix més importància en tota una sèrie de pràctiques força esteses en aquestes activitats econòmiques, com és la simultaneïtat del cobrament de l'atur amb una ocupació no declarada o bé la realització d'hores extres i feines puntuals en determinades jornades.

La qüestió que és convenient plantejar-se són les possibles repercussions que pot tenir sobre la mobilitat. Si una població amb predomini d'assalariats tendeix a augmentar el volum dels desplaçaments dels individus degut a la seva dependència respecte a la demanda de mà d'obra, la major inestabilitat laboral hauria d'anar, en principi, en aquesta mateixa direcció.

Ens trobem en una situació, però, en què tal com apunten Pascual de Sans, Cardelús (1998), existeixen tota una sèrie de processos que actuen en direccions contraposades, potenciant o reduint la mobilitat, tal com ja he apuntat en el capítol segon. Així, la política de subsidis a aquelles persones en atur o altres situacions precàries i l'extensió dels falsos autònoms permeten una situació de resistència davant la mobilitat. Però la creixent flexibilització i desregulació del treball i, en certa manera, la que aquests investigadors

---

¹²⁷ En el cas de l'hoteleria i restauració, una de les figures contractuals més utilitzades fins a la reforma laboral de 1994 era la corresponent als fixos-discontinus. Era una figura que s'acomodava a les especials característiques del sector degut a la seva estacionalitat, molt pautaada en certs períodes de l'any. Tanmateix, a la Costa Brava no ha tingut pràcticament implantació amb l'excepció significativa de Lloret de Mar. A la resta de municipis costaners, l'escassa dimensió dels establiments turístics i la forta presència d'empreses familiars fa que el nivell d'assalariats sigui més petit i el percentatge de personal amb aquest tipus de contracte molt menys important. La reforma de 1994 ha donat peu a una substitució progressiva dels fixos-discontinus per la contractació temporal, tot i que s'ha mantingut aquesta figura per aquells ocupats amb una major antiguitat a les empreses.

denominen com la “estandarització dels processos de treball”, que demanen una població poc qualificada i intercanviable, anirien en la direcció d’incrementar la mobilitat. Per tant, tenim una situació poc definida. Molt menys que la produïda en els anys cinquanta i seixanta on els processos i els factors econòmics implicats en la mobilitat es perfilaven de manera més clara.

Aquest capítol sobre l’ocupació quedaria incomplet si no es fes referència al nivell de qualificació de la població ocupada. Es tracta d’una variable sobre la qual hi ha poca informació. Les dificultats per a la seva conceptualització i aplicació són moltes. Si més no una certa aproximació es pot tenir a partir de la variable “estructura professional” dels censos i padrons. Fruit de la importància d’una correcta utilització del concepte “qualificació” és la nova divisió en professions posada en pràctica pels organismes estadístics, “Classificació Nacional d’Ocupacions” (CNO-94), que substitueix a l’antiga, anomenada CNO-79. La CNO-94 suposa un intent més acurat de distingir entre els nivells professionals segons el seu grau de qualificació i, per exemple, es diferencien els treballadors qualificats de la indústria i la construcció respecte als no qualificats, tal com es pot observar a la taula 6.6.

El problema es planteja amb la continuïtat de les sèries estadístiques. A causa de la impossibilitat de fer unes agrupacions equivalents entre 1975, 1986 i 1996, he optat per conservar les categories de cada classificació. No obstant això, les xifres són poc comparables i no permeten apreciar l’evolució durant els últims vint anys. La tendència a un increment dels grups professionals més qualificats –directius, tècnics i professionals– sembla clara si es compara 1975, on sumen un total del 5,4% dels actius, amb les dades de l’any 1986, en què representen un 10% dels ocupats. Tanmateix, les dades de l’estadística de població de 1996 no semblen equiparables ja que aquests grups sumen en conjunt un 33%, xifra que revela clarament que la classificació ha canviat de manera radical.

Més reveladores, des del meu punt de vista, són les diferències, petites però prou significatives, que es poden observar entre la població ocupada resident i els llocs de treball localitzats a la comarca. El nombre d’aquests últims, tal com he exposat anteriorment, és sempre menor que el d’ocupats, des del primer any que se’ns facilita aquesta informació, 1986. Però a més existiria, tant el 1986 com el 1996, un percentatge més elevat d’ocupats que de llocs de treball en aquelles professions englobades dintre de les categories de directius i, especialment, en les categories de professionals i tècnics, en una tendència que sembla incrementar-se. La qual cosa seria consistent amb la creixent dissociació de lloc de residència i lloc de treball, que s’efectuaria no d’una manera homogènia socialment, sinó marcada per les diferències socials.

La professió, d'alguna manera, permet donar-nos una certa idea de la posició que les persones ocupen a la societat. El Baix Empordà és una comarca amb molts atractius naturals i paisatgístics i amb una qualitat de vida notable que atrau a un gran nombre de persones d'una determinada posició social. Ara bé, arribats a aquest punt hem de considerar les cada vegades més esteses situacions del que podríem anomenar “multiresidencialitat” de la població, en especial en certs segments socials amb una capacitat adquisitiva i un nivell de vida més elevat respecte a la mitjana de la població. La generalització de la segona residència i l'alternància constant de temps d'oci i treball estaria donant lloc a una localització espacial “múltiple” dels individus. Les persones cada vegada més distribueixen el seu temps entre les residències que posseixen. El cens, però i tal com ja he indicat prèviament, encara obliga a declarar només una d'aquestes residències, normalment la que el propi individu considera com el seu lloc de residència principal (Mendizàbal i Riera, 1996; Mendizàbal i Riera, Sánchez Sánchez, 1998).

Per últim, no voldria finalitzar aquest apartat sense fer referència a les diferències que es poden trobar quant a l'estructura professional dels llocs de treball localitzats segons els diferents tipus de municipis (taula 6.7). Abans de passar a veure la distribució per professions, és important indicar la distribució força heterogènia de la localització d'aquests llocs de treball. Així, els municipis costaners copen pràcticament el 82% del total comarcal, la Bisbal i rodalies el 12% i els municipis interiors un esquifit 6%, en correspondència amb la desigual distribució de la població i, per tant, dels ocupats sobre el territori.

La distribució dels llocs de treball localitzats a cada grup de municipis mostra les diferents especialitzacions que tenen en una sèrie d'activitats productives. Així, les ocupacions agràries mantenen una presència destacable en els municipis interiors¹²⁸, el grup d'artesans i treballadors qualificats de la indústria a l'àrea bisbalenca, i als municipis costaners hi ha la major proporció de treballadors dels serveis i el comerç, encara que no és la categoria majoritària ja que es troba superada pels artesans i treballadors qualificats de la indústria i la construcció.

Pel que fa a les categories extremes de l'escala professional, “treballadors no qualificats” i els grups corresponents a personal directiu, tècnic i professional, podem observar que respecte al primer hi ha poques diferències entre els tres grups de municipis, encara que aquestes sí que són importants pels grups de més qualificació entre els municipis costaners i l'àrea de la Bisbal respecte als municipis interiors. L'estructura ocupacional

---

¹²⁸ Encara que, en nombre absolut, el major nombre de treballadors qualificats en activitats agràries tant pel que fa als ocupats residents (1.364) com als llocs de treball (1.340) es dona en els municipis costaners, molt per sobre dels 526 i 538, respectivament, dels municipis interiors.

dels municipis interiors mostra el menor pes que les categories de major nivell professional tenen (21,8%) respecte a la resta de municipis de la comarca (al voltant del 31% tant en els municipis costaners com en la Bisbal i la seva rodalia).

Aquesta diferència es trasllada a la comparació entre la població ocupada resident i els llocs de treball que es localitzen a cada grup de municipis. Per una part trobem que la comparació entre les estructures d'ocupats i llocs de treball mostren poques diferències pel que fa als municipis costaners i la Bisbal i rodalies, però no pel que fa als municipis interiors, on les xifres mostren significatives divergències, en especial la que fa referència a aquelles professions de més qualificació. El percentatge d'ocupats residents d'aquestes categories que resideixen als municipis interiors (32,9%) se situa en nivells similars als altres dos grups de municipis, que ronden el 32% a 33% de la població ocupada, malgrat que com hem vist l'estructura ocupacional respecte a les categories professionals és força diferenciada segons el tipus de municipi que es prengui en consideració.

A pesar de tot i com he apuntat anteriorment, l'acusada descompensació a nivell territorial de la localització d'ocupats i llocs de treball fa que els municipis interiors tinguin un pes que quasi podríem qualificar de marginal dintre de l'estructura i de l'evolució del conjunt de la comarca.

6.4 Recapitulació

Durant aquests últims vint anys, la comarca del Baix Empordà ha vist créixer el volum de població activa i ocupada en consonància amb el creixement de la població que hi resideix. Les conseqüències de la crisi dels anys setanta i vuitanta sembla que van tenir una menor repercussió al Baix Empordà que a la resta de Catalunya. La composició de l'activitat econòmica de la comarca, amb un menor pes de la indústria i un pes superior dels serveis especialment relacionats amb l'oci i el turisme, va contribuir a reduir l'impacte de la crisi econòmica.

El ritme d'increment d'actius i ocupats, des de la recuperació econòmica iniciada a mitjans dels anys vuitanta, s'ha fet molt per sobre de la mitjana catalana. En concret, el nombre d'ocupats residents a la comarca durant els últims vint anys sobre els quals es disposa de dades (1975-1996) s'ha incrementat en un 37% enfront del 9% pel conjunt de Catalunya. Encara que si només considerem els últims deu anys les diferències no són tan importants, un 29% i un 20% respectivament.

Aquest dinamisme a la comarca s'ha donat en un període de forta pressió sobre el mercat laboral per l'arribada de les generacions nascudes durant el "*baby boom*" dels anys seixanta i per la incorporació de la dona al mercat laboral que, en el cas del Baix Empordà, ha experimentat un gran increment ja que s'ha passat d'una taxa d'activitat del 38% al 52%, en tan sols deu anys (1986-1996). I tot això, dintre d'un context d'increment de la població resident a la comarca durant els últims vint anys. Malgrat el dinamisme en la creació d'ocupació i l'increment d'ocupats, la taxa d'atur mostra una forta resistència a la baixa i només des de 1996 sembla que inflexiona cap a un descens continuat, però sempre mantenint el Baix Empordà dintre del grup de comarques catalanes amb unes taxes d'atur més elevades.

Malgrat això, es comencen a apreciar certes tensions en el mercat laboral derivades de la falta de personal suficient per cobrir la demanda en certs sectors d'activitat i en certs moments puntuals. Un dels més afectats per aquesta relativa "manca" de personal és l'hoteleria i restauració, que es troba amb dificultats per retenir els seus treballadors davant de l'oferta d'altres sectors com ara la construcció o altres serveis amb uns salaris i unes condicions laborals més favorables i atractives.

Un element destacat que matisa les anteriors apreciacions sobre els ocupats residents el constitueix l'increment del nombre de llocs de treball que s'hi localitzen. Això sí, a un ritme inferior respecte al creixement del nombre de residents ocupats, cosa que produeix un augment del que podríem anomenar "dèficit" comarcal, cada vegada més ampli i que ens posaria sobre la pista d'una creixent consolidació residencial de la comarca i la manca d'una dinàmica suficient de la seva oferta ocupacional. Des de 1986 a 1996, únic període pel qual es pot disposar d'aquesta variable, l'increment de llocs de treball localitzats al Baix Empordà és del 23,5%, inferior a l'increment del 29% en el nombre de residents ocupats a la comarca. A Catalunya, ambdós percentatges van ser pràcticament idèntics durant aquest decenni, al voltant del 20%.

Ha sigut un creixement concentrat en els municipis costaners de la comarca i, en menor mesura, en la Bisbal i la seva rodalia. Els municipis de l'interior han continuat amb la seva dinàmica de pèrdua constant d'ocupats residents i de llocs de treball, malgrat que des de 1986 es ralentitza el procés de pèrdues, de forma paral·lela al que succeix amb la població.

A pesar d'aquest increment en el nombre de població absoluta que hi treballa, el percentatge d'assalariats mostra una gran estabilitat des de 1975. El transvasament de població que es va produir en dècades anteriors des de l'agricultura cap a la indústria i els serveis i que va tenir la seva plasmació espacial en els processos de migració i concentració a gran escala en tot el territori espanyol sembla ralentitzar-se. D'aquesta

manera, s'atura el procés d'assalarització de l'ocupació que ja ha arribat a assolir uns nivells màxims destacables, més de les tres quartes parts de la població ocupada. Aquest manteniment, tanmateix, anirà acompanyat d'un nou fenomen com és el de la precarització constant del treball. Aquí, a causa de les dificultats per trobar altre tipus de variables, només he fet referència al tema de l'increment en els nivells de contractació temporal, una variable que, per altra part, em sembla prou significativa.

Respecte a l'activitat econòmica, és convenient destacar que, malgrat que sovint s'identifica el Baix Empordà com una comarca abocada al sector dels serveis, és tracta d'una apreciació no ajustada completament a la realitat. La presència i l'evolució dels serveis se situa a nivells similars als del conjunt de Catalunya. Ara bé, econòmicament la comarca s'ha caracteritzat per la creixent especialització turística, la qual ha dinamitzat no només les activitats estretament vinculades com l'hoteleria i la restauració sinó tot el conjunt dels serveis i amb molta força, així mateix, la construcció. La demanda d'infraestructures turístiques però cada vegada més la demanda de segones residències ha actuat com a espoleta per aquest boom constructiu que donava i, encara avui dia, dona ocupació a un volum molt considerable de població. Construcció i hoteleria i restauració són les branques d'activitat en les quals la comarca mostra una major especialització respecte al conjunt de Catalunya.

Tots dos són sectors en expansió actualment no només a la comarca sinó en el conjunt de Catalunya. Un dels trets més significatius que els caracteritza és la seva inestabilitat laboral, molt dependent dels cicles econòmics, i de la pròpia variabilitat intrínseca de la seva activitat, com és el cas de l'estacionalitat del turisme. Així mateix, són feines intensives en mà d'obra, feines considerades dures degut a les llargues jornades laborals i a la seva concentració en períodes molt concrets de l'any. Per tant, són activitats que mostren una acusada variabilitat pel que fa a la demanda de mà d'obra.

En general, en el cas del Baix Empordà es tracten d'establiments i empreses de petites dimensions i amb una presència de capital estranger baixa. Un fenomen que cada vegada té una major incidència sobre el sector de la construcció és el de la subcontractació. La subcontractació en cadena entre diverses empreses juga un paper fonamental en el deteriorament de les condicions laborals i de seguretat dels treballadors. La precarietat laboral, com en la resta del mercat laboral, s'accentua en tots dos sectors els quals, per les seves pròpies característiques i condicionants, han presentat tradicionalment una eventualitat més acusada que altres activitats econòmiques.

A aquesta inestabilitat s'ha de sumar la progressiva desprofessionalització de les feines lligades a la construcció i l'hoteleria i restauració que s'està produint i que des de certs

sectors es critica. Una desprofessionalització que sembla que paradoxalment agafa vies diferenciades segons el sector. En la construcció, passaria per una major especialització en tasques molt concretes dintre de l'obra i la pèrdua del domini del conjunt de tasques que componen el procés constructiu. En l'hoteleria i restauració, al contrari, s'estaria davant d'un augment en els requeriments de polivalència que s'exigeixen als treballadors, cosa que van en detriment de la seva adequada formació professional.

En contraposició als dos sectors mencionats anteriorment, les activitats agràries i pesqueres perden cada vegada més força però encara tenen un paper destacat dins de l'estructura ocupacional dels municipis interiors i, el que és més important, augmenta el grau de capitalització i d'inversió de les explotacions agràries i, consegüentment, la professionalització, la qual cosa comporta una major demanda de població assalariada que treballi en aquest sector.

El teixit industrial és esquifit malgrat la tradició industrial de la comarca. No és una indústria diversificada sinó que mostra una forta especialització en uns sectors molt determinats, entre els quals sobresurten els tradicionals de la fusta i suro i la ceràmica, en primer terme i, en un segon pla, les indústries de l'alimentació i les relacionades amb els transformats metàl·lics. La pròpia demanda produïda per la construcció i el turisme ha actuat de dinamitzadora d'aquestes branques de la indústria.

Un element destacat i, fins a cert punt, sorprenent és el manteniment d'aquestes activitats industrials dintre de l'ocupació comarcal. En el cas dels municipis interiors queda exemplificat amb un increment tant en nombre absolut com relatiu del nombre d'ocupats residents i de llocs de treball. En aquests municipis la constant pèrdua d'ocupació a l'agricultura queda compensada més per la indústria que pels serveis.

Per tant, la comarca mostra unes determinades especialitzacions respecte al conjunt de Catalunya. L'evolució, però, de la seva estructura ocupacional segueix els trets generals que caracteritzen a la societat catalana com a part integrant de les societats occidentals. Així, cada vegada tenen un pes més fort les activitats terciàries. En el cas del Baix Empordà, molt lligades a la provisió de serveis personals i serveis turístics que demanden una gran quantitat de mà d'obra per la seva baixa productivitat. Una mà d'obra a la qual se li demana una acusada flexibilitat, general en l'evolució que avui dia experimenta el treball, però més forta en aquest tipus d'ocupacions de prestació immediata i presencial. I més en una comarca on les temporades turístiques són curtes (2 a 3 mesos) amb molts problemes per a la desestacionalització del turisme.

Són serveis força dispersos a nivell territorial en contraposició a altres tipus com serien aquells que es troben més estretament vinculats a la indústria: serveis financers, transports i comunicacions i serveis a les empreses. Aquests últims estan fortament concentrats a les grans àrees urbanes dels països: Barcelona i, en menor mesura, Girona. Els índex d'especialització de la comarca en aquest tipus de serveis són molt baixos, entre els menors del sector serveis.

S'ha de destacar la creixent diferenciació que és possible establir entre l'estructura professional dels residents ocupats i dels llocs de treball a la comarca. L'increment del nombre d'ocupats en tasques d'elevat nivell de qualificació es fa a un ritme força superior a la creació d'ocupació en aquests segments professionals a la pròpia comarca. Per tant, al ja mencionat creixement diferencial entre residents ocupats i llocs de treball, s'ha d'afegir un cert component d'esbiaixament en uns sectors professionals concrets. La deriva cap a la residencialitat de la comarca s'estaria fent, així, amb un tipus de població amb un estatus laboral i social mitjà-alt.

Aquests canvis en el mercat laboral de la comarca porten a plantejar tot un seguit de qüestions en relació amb el tema que ens ocupa i sobre el qual passaré a tractar a continuació: la incidència sobre la mobilitat de la població.

En primer lloc, aquest transvasament de població cap als serveis s'efectua en un context de creixent precarització de les condicions laborals, si més no respecte a l'estabilitat de la contractació. Dins d'una població ocupada on els assalariats ja constitueixen i, de lluny, el grup més important, cada vegada adquireixen més pes aquells que tenen un contracte eventual. De forma paral·lela també és possible constatar l'aparició de processos de desprofessionalització en les activitats econòmiques bàsiques de la comarca, construcció i hoteleria. Aquesta desprofessionalització permetria reduir les exigències de qualificació i de preparació en certes tasques i feines i això afavoriria una major circulació de personal derivada de la seva fàcil substitució i intercanvi. Ara bé, no és una empresa fàcil determinar quins són els efectes té sobre la mobilitat aquesta continuada precarització de la població assalariada i, cada cop més, dedicada als serveis.

En segon lloc, el creixement de l'ocupació a la comarca s'efectua dintre d'un tipus d'activitat econòmica caracteritzada bàsicament per la forta variabilitat en els ritmes d'activitat i ocupació. La flexibilització o, més ben dit, la precarització laboral és una constant que afecta al conjunt del treball en l'actualitat. Tanmateix, la seva incidència segons sectors econòmics i nivells professionals és diversa. Al Baix Empordà hi ha una certa especialització en aquelles activitats que presenten els nivells més elevats de precarització i eventualitat laboral: agricultura de temporada, construcció i serveis

turístics. La indústria té un paper molt menor dintre de l'estructura econòmica comarcal. Són precisament aquelles activitats cap a les que s'ha dirigit tradicionalment la migració interior procedent d'altres comarques catalanes i, especialment, des de altres contrades d'Espanya. I són les activitats que avui dia es constitueixen en la via d'entrada i d'inserció en el mercat laboral d'un important contingent d'estrangers.

Ara bé, concentrar l'atenció en un tipus d'activitat i uns segments professionals molt determinats, caracteritzats per la seva baixa qualificació socio-professional i la precarietat en les condicions de vida i treball, pot fer perdre de vista la major pluralitat de la mobilitat i els fluxos migratoris a la comarca, tal com veurem posteriorment. Les dades mostren un continuat increment del nombre de residents ocupats en nivells professionals d'alta i mitjana qualificació, encara que no es corresponen plenament amb l'evolució de l'estructura ocupacional de la comarca.

Això ens posaria sobre la pista del creixent caràcter residencial i de dependència de la comarca respecte a altres àrees. Encara que es tractarà amb més detall en el capítol següent, una de les primeres constatacions que surgeixen al comparar la població ocupada resident a la comarca i els seus municipis respecte a la localització dels llocs de treball ens posa sobre la pista d'un continuat increment de la mobilitat habitual de tipus laboral. L'extensió de les infraestructures i del vehicle privat juntament amb l'elevació del nivell de vida de la població permet una major llibertat residencial, especialment per a certs grups socials, que poden determinar, dins d'un ampli ventall de llocs, la seva localització residencial. Aquest fet incideix sobre el conjunt de la comarca i, en especial, pot jugar un paper rellevant en la futura dinàmica d'aquells municipis de l'interior que fins ara havien quedat més al marge de la creixent especialització turística de la comarca.

3ª part: La mobilitat al Baix Empordà

La tercera part d'aquesta tesi ja està dedicada íntegrament a l'anàlisi del conjunt dels desplaçaments de població que han tingut com origen o destinació el Baix Empordà. Per tant, és la part més extensa i, en certa manera, la part central d'aquest treball ja que es tracta d'analitzar de la manera més detallada possible aquesta xarxa de desplaçaments, la seva evolució i la seva interrelació amb l'estructura econòmica i laboral de la comarca.

El primer capítol d'aquesta part, "*Capítol 7. La mobilitat quotidiana de la població: els desplaçaments laborals*", es dedica íntegrament a aquells desplaçaments que no comporten un canvi en el lloc de residència dels individus i que, normalment, són definits com mobilitat habitual o quotidiana de la població. No serà una anàlisi de tots els desplaçaments que s'engloben sota aquest concepte. Qüestions d'espai, de temps i de disponibilitat d'informació han fet necessari limitar l'àmbit d'estudi a la mobilitat laboral de la població ocupada. Una mobilitat subjecte avui dia a molts canvis i que revela l'existència de tot un procés de transformació territorial i de relocalització de la població i l'activitat econòmica.

A continuació, analitzaré aquells desplaçaments que sí que comporten un canvi en la residència habitual dels individus. Aquesta definició tan sintètica que s'associa normalment amb el concepte de migració ve acompanyada de tota una sèrie de problemes. La introducció de l'espai de vida permetria distingir entre la "simple" mobilitat residencial i la migració, la qual ve caracteritzada per una major ruptura en la xarxa de desplaçaments i vinculació dels individus amb l'espai i la societat que els envolta. Traspasar a un estudi concret aquesta diferenciació és força difícil. El treball amb aquests conceptes necessita d'unes eines metodològiques refinades i creades específicament per a l'estudi dels diversos desplaçaments de la població. Les dades amb les quals he treballat no permeten arribar fins aquest punt. El registre dels canvis residencials dels individus ens informa poc de com ha afectat a la seva vida i a la seva inserció social o laboral en la societat d'arribada, entre d'altres aspectes.

El període temporal de referència en el qual centro la meua atenció és aquell més immediat, més proper als nostres dies. Tanmateix, ara, com abans, faré referència a un passat més llunyà. En concret, he considerat que podia ser interessant analitzar els fluxos migratoris per a uns períodes concrets (1966-1970 i 1981-1985) i que exemplifiquen situacions socials i econòmiques ben diferents: "*Capítol 8. Migració assentament de la població al Baix Empordà: antecedents*". En aquest capítol s'exposaran els resultats

obtinguts a partir de les explotacions de les altes i baixes residencials fetes en els municipis seleccionats (la Bisbal d'Empordà, Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols), tal com he indicat en el capítol tercer. Considero que prestar una mica d'atenció al passat, encara que aquí sigui un passat molt proper, pot donar pistes i pautes per situar la mobilitat i l'assentament de la població en l'actualitat dintre d'un marc de referència més ampli.

Com en la resta de capítols anteriors em tornaré a centrar en un període de temps més recent i, en especial, faré èmfasi en l'última dècada relacionant la vinculació de les variables abans mencionades, ocupació i assentament de la població, amb els fluxos migratoris de la població, "*Capítol 9. Continuitat i canvi en les pautes de mobilitat i d'assentament de la població: la situació actual*". A partir dels anys vuitanta ja es possible disposar de dades d'altres i baixes residencials per a tots els municipis de Catalunya, encara que no serà fins més tard –en concret, fins 1988- que contindran una mica més d'informació que no la simple relació del seu volum total.

Una part del període de referència d'aquest capítol novè se solapa amb el capítol anterior –primer quinquenni dels anys vuitanta-. Malgrat això, la informació que proporcionen ambdós és complementària. En el capítol vuitè, l'anàlisi de les altes i baixes dels quatre municipis seleccionats permet destriar els principals elements en l'evolució de la mobilitat entre dos períodes tan divergents com són els anys de creixement econòmic –des de finals dels cinquanta fins a la segona meitat dels setanta-, en front de la crisi que es desfermarà a partir d'aquests anys i que durarà aproximadament una dècada. Aquesta comparació permet copsar les divergències i particularitats entre ambdós períodes. En el capítol novè ja hi ha una aproximació més global a la comarca, global en el sentit de què s'analitza tant el conjunt comarcal com la totalitat dels municipis del Baix Empordà.

La inserció laboral dels immigrants a la comarca es tracta en un capítol propi a causa de la importància que aquesta variable té en aquesta recerca, "*Capítol 10. Les característiques dels migrants: el treball*". S'ha prestat una atenció especial al col·lectiu d'estrangers ja que, malgrat que constitueixen un col·lectiu secundari en relació amb el volum total d'immigració que rep la comarca, el seu creixement actual i les seves especificitats, pel que fa a la seva situació jurídica i les seves vies d'accés i d'inserció laboral, introdueixen tota una sèrie d'elements d'interès. Per últim, també es presta una especial atenció a les característiques i al funcionament dels mercats laborals dels dos sectors d'activitat econòmica més significatius de la comarca: la construcció i l'hoteleria i la restauració.

7. La mobilitat quotidiana de la població: els desplaçaments laborals

Dintre de tot el conjunt de desplaçaments que es comprenen sota el concepte de mobilitat, centraré la meua atenció sobre dos tipus: primer, sobre la mobilitat laboral quotidiana, o sigui els desplaçaments que es realitzen habitualment entre el lloc de residència i el lloc de feina. Són desplaçaments que s'inscriuen, retornant aquí a les propostes de Thumerelle (1986) i Courgeau (1988), dintre de l'espai de vida dels individus i que no suposen cap canvi, almenys directament, en les característiques territorials del poblament.

El segon aspecte, que començaré a tractar en el capítol vuitè, seran els desplaçaments que sí que comporten un canvi residencial. Canvis que poden suposar o no una ruptura amb l'espai de vida. Aquests, però, sí que tenen una repercussió territorial directa, ja que canvia la localització de l'assentament de l'individu. I més en aquest cas que només tenim en compte els canvis residencials que suposen traspasar almenys un límit municipal.

El període pel qual disposem de dades sobre mobilitat habitual és certament curt. Només deu anys. I és que la mobilitat quotidiana per treball o per estudis només apareix per primera vegada com a pregunta censal a partir del cens de 1981. La informació, tanmateix, que es facilità aquell primer any només era per a les unitats provincials i per als municipis de més de 10.000 habitants –Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols, en aquest cas-. Els anys considerats aquí són 1986 i 1996, primer i últim pels quals és possible tenir la informació a escala municipal. Malgrat el reduït període susceptible de ser analitzat, és possible constatar tota una sèrie de transformacions força interessants respecte a la mobilitat laboral dels individus tant pel conjunt de Catalunya¹²⁹ com, en el cas que m'ocupa, pel Baix Empordà.

7.1 Increment dels nivells de mobilitat, increment de la distància recorreguda

En el capítol anterior ja hem fet referència a un fet destacable a la comarca del Baix Empordà. Vam veure que com a fruit del seu dinamisme econòmic el creixement de la població ocupada era remarcable, força superior al del conjunt de Catalunya. També ho

---

¹²⁹ En aquest sentit, Castañer et al comenten sobre l'evolució de la mobilitat en l'últim decenni –1986 a 1996- que “les dades assenyalen que l'increment de la mobilitat es dona en el conjunt de tot Catalunya. Tanmateix és important destacar l'augment a les comarques de la costa –influenciades per les grans transformacions dels mercats laboral i residencial de l'àrea metropolitana de Barcelona- i a les pirinenques” (Castañer et al, 1998, p. 53)

era l'increment de llocs de treball localitzats a la comarca, però sempre a una escala menor, cosa que feia aprofundir les diferències entre totes dues variables¹³⁰.

Una conseqüència immediata és el progressiu increment de població que necessàriament ha de sortir habitualment de la comarca a treballar. Dic necessàriament ja que encara que el nombre d'ocupats residents fos idèntic al de llocs de treball a la comarca, aquest fet no implicaria *per se* absència d'intercanvis de població amb d'altres comarques. Si en 1986 el "dèficit" de llocs de treball respecte a la població ocupada resident era de 1.072, s'havia més que doblat el 1996 amb un "dèficit" de 2.650. Però és que el nombre de persones que entren i surten prenent com a referència el Baix Empordà no para d'augmentar i, amb això, baixa el nivell d'autocontenció¹³¹, el qual va passar del 93% el 1986 al 86% el 1996. Tot i així es manté en uns paràmetres elevats respecte a altres comarques catalanes.

Una primera qüestió que es planteja és si l'increment dels fluxos de mobilitat és intrínscic o només respon a un creixement molt accelerat del nombre d'ocupats a la comarca. En la taula 7.1 es constata, primer de tot, que el nombre de persones que resideixen i treballen, en aquest cas al mateix municipi, es manté pràcticament invariable en un context de creixement de l'ocupació, amb la qual cosa augmenta significativament el percentatge de població que treballa fora del seu municipi de residència. Així, si el 1986 una quarta part del total dels ocupats a la comarca treballaven fora del seu municipi de residència, el 1996 el percentatge ja se situava en el 40% i, possiblement, les dades del pròxim cens ja mostraran que més de la meitat dels ocupats s'han de desplaçar a un municipi diferent al de residència per treballar¹³².

No només cada vegada hi ha una creixent dissociació entre municipi de residència i municipi de treball¹³³, sinó que les distàncies recorregudes van en augment. Això sembla indicar l'increment cada vegada més accentuat dels desplaçaments que suposen traspassar el límit comarcal respecte als fluxos intracomarcals –descomptats els fluxos dintre del mateix municipi-. Així veiem que aquells –els fluxos intracomarcals- experimenten un

---

¹³⁰ Només com a recordatori, voldria apuntar l'evolució entre 1986 i 1996 del nombre de residents i llocs de treball amb uns increments del 29,0% i el 23,5% respectivament.

¹³¹ Nivell d'autocontenció: percentatge de residents ocupats que treballen a la pròpia comarca.

¹³² Percentatges que se situen al mateix nivell, encara que una mica per sota, del que es registra pel conjunt de Catalunya: 29%, el 1986 i 42%, el 1996, segons les dades facilitades per Castañer et al (1998, p. 53).

¹³³ Com a element il·lustratiu d'aquesta evolució en un període més llarg es pot fer referència al cas dels municipis de Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols, els únics pels quals és possible disposar de dades des de 1981. Així, si el 1981 un 16% dels seus residents ocupats marxaven a treballar a un altre municipi, aquesta xifra ha anat progressivament en augment, en especial des de 1986 (20%), fins a arribar a uns percentatges del 27% (1991) i del 34% (1996). Per tant, s'ha doblat el percentatge de persones que resideixen i treballen en municipis diferents. En tot cas, és convenient apuntar que són municipis amb baixos nivells de mobilitat intermunicipal,

increment del 83,7% durant la dècada, molt important, però força inferior al 150,4% i al 109,0% en què ho han fet els fluxos dirigits cap a altres comarques i aquells que tenen el seu origen en altres comarques.

Òbviament les comarques d'origen i destinació prioritàries són les comarques properes i veïnes al Baix Empordà. A aquestes s'ha d'afegir el Barcelonès i, per extensió, tota la RMB. Així, a la taula 7.1 es presenten, en nombre absolut i en percentatge, les relacions de mobilitat laboral més destacables del Baix Empordà amb d'altres comarques. Un fet a ressenyar per la seva magnitud: el progressiu increment dels intercanvis laborals amb la RMB –un 447,0%–, dintre de la qual té un fort pes la comarca del Barcelonès. El percentatge d'increment és força espectacular i fa convenient plantejar-se si es tracta d'un fet conjuntural o bé mostra l'existència d'unes tendències que continuaran en el futur. Així, si el 1986, el Barcelonès era destinació del 12% dels fluxos intercomarcals –el conjunt de la RMB: 15%–, aquest percentatge es dobla fins arribar al 23% el 1996 –RMB, 32%–. El Gironès encara manté una posició preeminent com a destinació de la mobilitat laboral intercomarcal del Baix Empordà, però el seu pes cau des del 60% fins al 43% entre aquestes dues dates.

És una evolució que no té correspondència amb l'origen de la població que per motius laborals es dirigeix de manera quotidiana a la comarca. Encara que l'increment general és fort, del 109%, es deu bàsicament a la població procedent de les comarques veïnes, Alt Empordà i Gironès. La població procedent del Barcelonès pràcticament no registra augment, però sí la procedent de la resta de la RMB. Tanmateix, en xifres absolutes, la població procedent de la RMB, exclòs el Barcelonès, és tan petita que no té la mateixa significació que en el cas de les dues comarques gironines prèviament citades.

Una interpretació immediata d'aquesta evolució seria el creixent caràcter residencial de la comarca i la seva dependència dels principals nuclis urbans amb els quals manté una major interrelació, Girona i Barcelona. S'incrementa el nombre de persones que es desplacen a treballar a ambdues comarques. Si el 1986 eren 1.451 persones, deu anys més tard la població s'ha més que doblat, arribant a les 3.343.

Aquesta evolució suggeriria el pas creixent de població, i ara pel que fa específicament a la comarca del Barcelonès i rodalies on l'increment de la mobilitat laboral és espectacular, cap al Baix Empordà. Un nombre cada vegada més important de persones estaria traslladant-se cap a les segones residències que ja hi posseeixen, però mantenint el lloc de treball a la capital o les seves rodalies. Això, com a mínim, significaria una considerable

---

especialment de sortida a causa de les seves relativament grans dimensions i la seva concentració

ampliació de l'espai de vida quotidià per a algunes persones¹³⁴. Les possibilitats de realitzar uns desplaçaments habituals d'aquest ordre de distància dóna idea, per una part, de la “compressió” de l'espai, ja que cada vegada la velocitat de circulació és major i, per tant, l'espai se “encongex”; però segurament l'increment de la distància compensa aquesta major velocitat i fa que el temps real del desplaçament no variï.

Fins a quin punt és aquest fenomen real o fictici? Vull dir fictici en el sentit de correspondre a una població que declara com a residència habitual la que fins ara era la segona residència, sovint per motius fiscals –bàsicament les desgravacions per habitatge-. Aquest és un tema i una problemàtica recurrent en la tesi que afecta de ple a les altes i baixes de l'Estadística de Variacions Residencials, com ja he indicat en el capítol tercer. Ara bé, crec que no s'ha de menystenir el que pot tenir de “real” aquest trasllat de residència, ja que l'increment de població ocupada que es desplaça a la RMB se situa molt per sobre de la mitjana de l'altra comarca on és possible que hi hagi un nombre significatiu de població amb segones residències al Baix Empordà, el Gironès.

Tanmateix, i més enllà de la validesa de les dades, aquest fenomen porta a plantejar la que podria anomenar-se com “multilocalització residencial”, si més no per a un sector de la població que alterna cada vegada més i d'una manera continuada l'estada en cadascuna de les residències que posseeix. En principi, aquesta multilocalització residencial estaria fortament relacionada amb la successió dels “períodes laborals” i “períodes d'oci”, caps de setmana i vacances. En aquest sentit, diversos treballs de Mendizàbal i Riera (1996), Mendizàbal i Riera, Sánchez Sánchez (1998) han anat en la direcció de determinar quina és la població present en cada punt del territori depenent del moment –dia o nit, dia de la setmana o dia de l'any-. En certa manera, s'intenta trencar l'encotillament que suposen les dades de censos i padrons i, moltes vegades, la interpretació que en fem al no considerar la vida quotidiana dels individus com una successió de desplaçaments motivats per les diverses activitats que efectuen de manera habitual¹³⁵.

---

d'activitats econòmiques dins de la comarca.

¹³⁴ És interessant fer referència al cas de les connexions ferroviàries regionals de RENFE entre Barcelona i la resta de capitals provincials i comarcals de Catalunya. Així, pel que fa a les línies que travessen les comarques gironines, hi ha hagut un augment constant del nombre de trens i de viatgers des que el 1992 es va posar en marxa el servei “Catalunya Exprés” que enllaça les principals poblacions de Catalunya amb Barcelona. En el cas de la línia que uneix Barcelona amb Girona i Figueres, els propis estudis fets per RENFE han permès constatar l'existència d'un elevat nombre d'usuaris que són *commuters* i que es desplacen diàriament més de 100 kilòmetres entre els seus llocs de residència i de feina (*El País*, 7 de gener de 2000). Una evolució que segurament s'accentuarà amb la posada en marxa dels serveis d'alta velocitat entre les diferents capitals catalanes. Evidentment seria de gran interès disposar de dades addicionals sobre el transport privat, hegemònic fora de la RMB.

¹³⁵ En el cas concret del Baix Empordà, Mendizàbal i Riera, Sánchez Sánchez (1998) estimaven que sobre una població censada de 89.930 habitants al Baix Empordà el 1991, la població mitjana anual present a la comarca era força superior, 166.671 persones. La forquilla de variacions entre els dies laborables i no laborables és apreciable, amb una oscil·lació entre les 150.421 persones i

7.2 L'heterogeneïtat professional en la mobilitat laboral

Però quines són les característiques d'aquests fluxos intercomarcals? Fer un repàs de totes les possibles variables que els caracteritzen és una empresa feixuga i sense sentit. Per això, he seleccionat dues variables que considero bàsiques i interessants per a la seva anàlisi: sexe i professió.

Sobre les diferències quant a la mobilitat per sexes existeix una abundant literatura teòrica sobre el tema¹³⁶. En principi semblaria incidir en la major propensió a la mobilitat i en les majors distàncies recorregudes pels homes, mentre que les dones mantenen una mobilitat quotidiana de major proximitat al lloc de residència com a conseqüència de la necessitat de conjuminar les tasques productives i reproductives.

L'escassa informació disponible sobre aquesta variable, però, no dóna suficients pistes respecte a quina és la situació actual al Baix Empordà. El nombre de desplaçaments tant interns –dintre de la comarca- com externs –entre comarques- és significativament superior en els homes per raó de la seva major presència en el mercat laboral. Però el percentatge d'ocupats que treballen fora de la comarca o que es traslladen des d'una altra comarca al Baix Empordà mostra escasses diferències entre homes i dones. A tall d'exemple, només un 3,2% del total d'homes ocupats i un 3,0% del total de dones ocupades resideixen al Baix Empordà i treballen al Barcelonès. Uns percentatges que augmenten lleugerament en el cas del Gironès, 6,3% i 5,1%, respectivament¹³⁷.

En relació a la segona variable, la relacionada amb l'activitat econòmica, em vaig plantejar quina entre les diverses variables relacionades amb el treball: relació amb l'activitat, situació professional o branca d'activitat, podia ser més adequada per a l'anàlisi. Finalment, he considerat que la categoria professional de les persones és la que pot donar una informació més plena de matisos ja que a diferència, per exemple, de la branca d'activitat ens indica, encara que sigui *grosso modo*, el nivell i la qualificació dels ocupats. Uns elements que es troben generalment imbricats íntimament amb la posició que els individus ocupen en la societat.

---

les 206.910 persones respectivament, amb un màxim destacable en els mesos de juliol i agost quan la mitjana de població present a la comarca, tant en dies laborables com en dies no laborables, arriba a les 340.000 persones aproximadament.

¹³⁶ Una acurada aproximació al tema i una bibliografia completa sobre l'anàlisi que des de la geografia i, més concretament, des dels estudis de gènere s'han fet sobre l'ús del temps de les dones en la societat contemporània es pot trobar a Prats i Ferrer (1998).

¹³⁷ Percentatges calculats a partir de l'estadística de població de 1996, web de l'IEC.

Un problema, però, es presenta com insalvable. El canvi radical que ha experimentat la classificació de les ocupacions i que fa molt difícil la comparació entre les dues sèries, l'antiga corresponent a l'any 1986 i la nova que s'ha aplicat per primera vegada amb l'estadística de població de 1996¹³⁸ (taula 7.2). A causa de la impossibilitat de fer unes categories equivalents entre ambdues sèries, he optat per deixar-les tal com són facilitades per les pròpies estadístiques, encara que això compliqui la comparació entre tots dos anys.

El flux de mobilitat intercomarcal, tant d'entrada com de sortida, com ja he exposat anteriorment, té una importància relativa. Només 7 i 4 ocupats sobre cada 100 sortien de la comarca o hi entraven respectivament el 1986. Malgrat doblar-se en una dècada, els nivells es mantenen relativament moderats. Per sota, per exemple, de la mobilitat intercomarcal del conjunt de Catalunya. Clar que aquesta és una comparació força esbiaixada a causa del pes que hi té el conjunt de la RMB sobre el total de Catalunya i on, a més, la divisió administrativa en comarques manca completament de sentit.

El més interessant és ressaltar les diferències que s'observen entre les diverses categories professionals. En realitat, no és una sorpresa, ja que els nivells de mobilitat, ja sigui en aquest cas relacionats amb els desplaçaments habituals o en el cas de la mobilitat que comporta un canvi de residència, són consistentment més elevats per aquells grups professionals de major qualificació, exemplificat en aquest cas en els professionals i tècnics. Hi ha una clara diferència entre aquest grup més, en menor mesura, el personal dels serveis administratius i la resta de categories professionals¹³⁹, on destaca pel seu "immobilisme" la població dedicada a les activitats agràries, ramaderes i pesqueres. Una altra constatació significativa són les poques diferències que hi ha entre els diversos grups de treballadors ja sigui de la indústria i dels serveis. Les divergències són escasses i l'evolució similar.

Els professionals i tècnics són les categories amb un major pes dintre de la mobilitat intercomarcal –en principi, la mobilitat de més llarga distància- tant en el flux d'entrada com de sortida, però és especialment en aquest últim on revesteixen una particular intensitat. Així, el 1996 més d'una quarta part dels tècnics i professionals –sumatori de les dues categories en què se subdivideixen- marxaven a treballar fora de la comarca mentre que el flux d'entrada, encara que significativament inferior, era el més elevat entre totes les categories professionals.

---

¹³⁸ Al capítol sisè ja he plantejat de manera més detallada els principals canvis que s'introdueixen en la classificació de l'activitat econòmica a mitjans dels anys noranta i que porta a un trencament en les sèries estadístiques.

¹³⁹ El cas del personal de les forces armades també sembla alinear-se amb les categories de major mobilitat. Això no obstant, el fet de tractar-se d'un grup molt reduït d'ocupats fa que la seva evolució presenti una trajectòria força erràtica.

Aquestes sortides d'ocupats estan clarament orientades a les dues àrees urbanes amb les quals el Baix Empordà manté una major relació: Girona i la RMB (taula 7.3). Ambdues absorbeixen el 86% de tots els desplaçaments des del Baix Empordà cap a altres comarques. Si bé les tendències generals mostren l'elevat pes que en aquests desplaçaments tenen els segments més qualificats ja siguin professionals i tècnics com, en un segon pla, els treballadors qualificats de la indústria, la construcció i els serveis; existeix una apreciable diferència entre els fluxos a la RMB i els fluxos que es dirigeixen cap al Gironès i a les altres dues comarques veïnes del Baix Empordà: l'Alt Empordà i la Selva. La composició del flux cap a les comarques metropolitanes està molt més decantat cap als segments professionals de major qualificació: directius, professionals i tècnics. Cap al conjunt de comarques veïnes –Gironès, Alt Empordà i la Selva- hi ha una major diversificació dels fluxos de sortida.

Tot això implica una important divergència entre grups professionals i, per extensió, grups socials. Aquells amb un major status ocupacional efectuen, en principi, uns desplaçaments amb una distància força superior a la resta d'ocupats. Aquest fet ens situaria en la pista de què són aquests grups els que tenen una major llibertat a l'hora de decidir la localització de la seva residència. No obstant això, és convenient tenir present els problemes, ja mencionats amb anterioritat, que presenten aquestes dades a causa de les possibles localitzacions “fictícies” de la residència a la comarca. I, en especial, per aquells grups amb majors possibilitats econòmiques per accedir a un habitatge en una comarca amb una oferta residencial, especialment segones residències, d'elevat preu.

7.3 La mobilitat laboral: les diferències entre municipis¹⁴⁰

Com acabem de veure, els lligams de la comarca amb els principals nuclis urbans del país s'accentuen. Però això afecta de manera igual a tot el territori? A la primera part de la taula 7.4 es pot observar l'evolució dels desplaçaments pels diversos conjunts de municipis del Baix Empordà en el període 1986-1996. Respecte a aquestes dades s'ha de fer una precisió important. L'evolució reflecteix l'increment de l'ocupació en aquesta comarca durant els últims deu anys. Malgrat això, la comparació entre els desplaçaments dintre dels municipis i els intermunicipals –ja siguin dintre de la comarca o entre aquesta i altres- dona idea del clar augment de la mobilitat intermunicipal.

---

¹⁴⁰ A l'annex s'exposen per a cada municipi del Baix Empordà els desplaçaments dintre del propi municipi i els desplaçaments intermunicipals pels anys 1986, 1991 i 1996. Resultat d'aquests desplaçaments s'indica també els residents ocupats i els llocs de treball que es localitzen a cada municipi en aquestes dates.

Així, per exemple, tenim que els municipis interiors cada vegada són menys capaços de donar feina a la seva població resident. Un fenomen segurament relacionat amb el replegament de les activitats agràries davant d'altres activitats econòmiques. El creixement dels desplaçaments intermunicipals ha sigut força intens durant aquest període de deu anys.

Una indicació més precisa del diferent impacte de la mobilitat sobre els diversos municipis la tenim en les dues parts següents de la taula 7.4. Això és perquè s'han eliminat els efectes de l'increment generalitzat i molt important d'ocupats i llocs de treball a la comarca. En definitiva es tracta d'una mena de taxa de mobilitat d'expulsió i d'atracció, només que expressada en tant per cent¹⁴¹. En aquest cas, he considerat interessant fer constar aquesta doble classificació dels municipis. La ja coneguda a partir de la localització i de l'especialització econòmica: municipis costaners, la Bisbal i rodalia i municipis interiors; i la basada en la grandària dels municipis, ja que estableix profundes diferències entre els nivells de mobilitat i autocontenció de la població ocupada.

A escala comarcal, una conseqüència lògica de l'increment de la mobilitat habitual és el fet ja assenyalat de què una part cada vegada més important de la població ocupada s'ha de desplaçar a altres municipis, el 1996 ja són prop de 40 de cada 100 persones¹⁴². Però aquest percentatge és més elevat en els municipis de l'interior on més de la meitat de la població ha d'anar a treballar a un municipi diferent al de residència i, en el conjunt dels municipis de menys de 1.000 habitants, la relació puja fins a situar-se prop de 60 de cada 100. Un percentatge que baixa a la Bisbal i la seva rodalia i, encara molt més, en els municipis costaners, molt més grans i amb una major diversificació del seu teixit econòmic que permet retenir una part més important dels seus ocupats. Una evolució similar experimenta la capacitat d'atracció dels municipis. S'incrementa el percentatge de llocs de treball ocupats per població aliena al municipi on es troben localitzats, però en una proporció força superior en el cas dels municipis interiors.

A la figura 7.1 he traspassat aquesta informació als mapes que s'hi exposen. El baix nombre d'efectius d'alguns municipis aconsella agafar les dades amb prudència. Sembla, però, que es marquen certes tendències en aquestes figures. Els municipis que envolten les ciutats més grans de la comarca i, en especial, la Bisbal, Palafrugell i Palamós, són les que

---

¹⁴¹ La mateixa que es presenta de forma desglossada per a cada municipi en la figura 7.1.

¹⁴² Es tracta de nivells força elevats, similars als que registra una àrea amb alta mobilitat en tots els sentits com és la Regió Metropolitana de Barcelona, segons exposa Nel.lo (1998). El nivell d'autocontenció –ocupats que treballen en el municipi on resideixen– dels 162 municipis de la RMB era del 67,6% el 1986 i del 61,9% el 1991, encara que no es disposa de les dades de 1996. Al Baix Empordà aquests percentatges són lleugerament superiors, però mostren la mateixa tendència decreixent. Així, el 1986 el nivell d'autocontenció era del 75,2%, baixant al 68,3% el 1991 i al 60,9% el 1996.

mostren un nivell d'intercanvis, tant de “entrades” com de “sortides”, més acusat. Un cas clar, per exemple, el constitueix Palafrugell i la seva interrelació laboral amb els municipis que l'envolten: Begur, Forallac, Mont-ras, Regencós i Torrent. Aquest municipi i els altres que he citat prèviament, ja han superat àmpliament els seus límits i es constitueixen, encara que a una altra escala, en *continuums* urbans. És una constatació que es pot apreciar clarament si es travessa la comarca des de Sant Feliu de Guíxols fins a Palafrugell. La successió de pobles, urbanitzacions, zones hoteleres, càmpings, segones residències, polígons industrials i magatzems és contínua, sense pràcticament trencaments. Aquesta ocupació extensiva i molt disseminada en l'espai, més l'augment de la capacitat de mobilitat de la població, provoca aquest enfosquiment generalitzat que es pot observar als mapes de la figura 7.1.

La representació en el mapa (figura 7.2) del primer flux de mobilitat habitual laboral¹⁴³ tant pel que fa a l'origen però molt especialment la destinació mostra, encara que sigui d'una manera limitada, la importància que tenen les principals poblacions de la comarca –la Bisbal d'Empordà, Palafrugell, Palamós, Sant Feliu de Guíxols i Torroella de Montgrí - a l'hora d'estructurar les xarxes de mobilitat dels municipis de la seva rodalia¹⁴⁴ i, per una altra part, la importància de la ciutat de Girona, la primera destinació per a un nombre apreciable dels municipis interiors de la comarca. Però Girona no només és important per la vinculació d'aquests municipis, sinó que la seva influència es fa notar en tota la comarca. Tots els municipis, tret de Gualta, Palau-Sator i Regencós, tenen a la capital del Gironès dintre dels sis primers municipis de destinació dels seus ocupats. Girona, la Bisbal i Torroella són les destinacions cap a les quals basculen majoritàriament els fluxos de tot l'entramat de poblacions de l'interior de la comarca.

---

¹⁴³ En el cas dels municipis més petits s'ha de comptar amb els problemes de significació estadística que comporta el seu reduït volum de població ocupada i, també, de llocs de treball que s'hi localitzen. Com a exemple es pot citar el cas de Rupià, el municipi més petit de la comarca, en el qual l'any 1996 hi havia 32 residents que treballaven en el mateix municipi, 54 que ho feien a un altre municipi i 21 que venien des d'un altre municipi. Dels 54 que se n'anaven, 9 ho feien a Girona, 6 a la Bisbal, 6 a Flaçà, 4 a Celrà, 4 a la Pera i les 29 persones restants a un altre municipi. De les 21 que hi entraven, 4 procedien de Girona, 4 de la Bisbal, 3 de Foixà, 2 de Sarrià de Ter i les 8 restants d'altres municipis. Per tant, amb xifres tan petites, l'intercanvi de posicions entre els municipis d'origen i destinació entre censos i padrons successius pot variar força.

¹⁴⁴ Castañer et al, a l'hora d'analitzar territorialment el conjunt de fluxos de mobilitat habitual de Catalunya, constaten aquest fet que generalitzen a tota la façana costanera, des de Portbou a Mataró: “La façana litoral que s'estén des de Portbou fins a Mataró, al contrari, és esmicolada en un estol d'àrees que a penes inclouen tres o quatre municipis, a l'entorn d'una capçalera significativa en termes demogràfics. Aquesta particular organització del territori pot explicar-se per la incidència de les activitats turístiques, que han potenciat la formació d'una successió de ciutats mitjanes difícilment comunicades per la complicada orogènia” (Castañer et al, 1998, p. 47).

Així, Girona i, en menor mesura, Barcelona¹⁴⁵ juguen un paper força important com a destinació dels fluxos intercomarcals, com ja he apuntat anteriorment. Aquestes ciutats es converteixen en destinació, l'any 1996, de 1.360 i 1.075 ocupats respectivament. Un percentatge molt elevat procedeix dels municipis costaners, amb 989 efectius cap a Girona i 969 cap a Barcelona. Molt més modestes són les xifres dels municipis no costaners –la Bisbal i rodalies i els catalogats com a “municipis interiors”- on hi destaca el flux cap a la ciutat de Girona molt per sobre del de Barcelona, 371 i 171 efectius, respectivament.

Per últim, a la taula 7.5 es pot comprovar com els nivells de mobilitat per categories professionals tant d'“entrades” com de “sortides” són consistentment més elevades pels municipis de l'interior de la comarca que per a la resta dels municipis. Les seves petites dimensions no només pel que fa a la seva grandària de població sinó també respecte a la seva extensió territorial fan que els nivells de mobilitat siguin molt elevats, però especialment dintre dels dos grups corresponents a les categories de professionals i tècnics. Només 49 persones d'aquestes categories professionals treballen en el seu municipi de residència, mentre que 465 van a un altra municipi a treballar i la majoria fora d'aquests petits municipis. Aquests municipis, però, van rebre, segons les últimes dades disponibles a l'estadística de població de 1996, tan sols 165 professionals i tècnics –sense distingir la seva procedència concreta-. L'única categoria per a la qual la mobilitat es mostra significativament més reduïda és la dels treballadors qualificats en activitats agràries i, en segon lloc i significativament, en la del personal directiu.

7.4 Recapitulació

La panoràmica, aquí descrita, sobre els fluxos de mobilitat laboral és un bon indicador dels canvis que se succeixen en el territori pel que fa a la localització de l'activitat econòmica i de les persones. A pesar de la limitació que representa només disposar de dades per deu anys (1986-1996) és possible constatar que, el volum i, en general, la distància dels recorreguts quotidians s'incrementen.

La creixent dissociació entre el lloc de residència i el lloc de treball dels individus va a l'alça i dona com a resultat un considerable augment de la mobilitat laboral quotidiana, una apreciació que segurament es pot estendre a tot el conjunt de mobilitat habitual.

---

¹⁴⁵ D'igual manera que passa amb Girona, existeix un corrent més petit però significatiu de persones que es desplacen diàriament a Barcelona des de la comarca, com ja he anat apuntant amb anterioritat. En un gran nombre de municipis apareix Barcelona dintre de les sis primeres destinacions. Les excepcions són la Bisbal, Colomers, Corçà, Garrigoles, Jafre, Ruplà i Ullà, amb efectius molt baixos cap a la capital catalana. Els dos únics municipis de tota la comarca on no

L'espai de vida de les persones, en aquest sentit, cada vegada és més ampli i, potser també, més difús i indefinit, amb un assentament més dèbil que potencia aquest creixement de la mobilitat, tal com indiquen Pascual de Sans, Cardelús (1998).

El fort creixement d'ocupació des de 1986 s'ha donat de forma paral·lela a un increment de la mobilitat intermunicipal, de forma més intensa en el cas de la mobilitat intercomarcal que en el cas de la mobilitat intracomarcal. No obstant això, el Baix Empordà encara manté un elevat nivell del que podria anomenar-se com "autocontenció" de la seva població ocupada. Prop d'un 86% del total d'ocupats que residien a la comarca hi treballaven el 1996.

L'àrea amb la qual l'intercanvi és més intens està formada, òbviament, per les comarques veïnes: Alt Empordà, Gironès i la Selva, així com el Barcelonès i, per extensió, el conjunt de la RMB. En aquest últim cas, és on s'aprecia l'increment més destacat de la mobilitat laboral de la població i, en especial, en relació amb el nombre de persones que resideixen al Baix Empordà i treballen a les comarques metropolitanes. Les entrades al Baix Empordà des d'aquesta àrea no experimenten un increment tan significatiu i es concentren, per altra part, bàsicament en els fluxos procedents de les comarques veïnes.

Un element que he volgut destacar d'aquests fluxos de mobilitat laboral és el de la professió. És una variable que, a pesar de les seves limitacions, permet inferir una sèrie d'apreciacions interessants sobre el fenomen i les característiques de la mobilitat laboral que es desenvolupa en aquesta comarca i, possiblement, en el conjunt de Catalunya. I, per extensió, sobre les diferències en el procés d'assentament i de constitució de l'espai de vida de les persones depenent del seu nivell professional i laboral. Ja he indicat amb anterioritat que, en termes generals i malgrat certes impressions equivocades, els grups amb una major mobilitat –impliqui aquesta un canvi més o menys permanent de residència- corresponen a les capes socials més benestants, amb un major nivell de qualificació educativa i laboral.

En el cas del Baix Empordà es pot comprovar com els nivells de mobilitat laboral intermunicipal i, específicament, intercomarcals –els que suposen, en principi, una major distància recorreguda- són clarament més elevats en els grups professionals corresponents a aquelles categories de mitjana i elevada qualificació socio-professional com poden ser els professionals i tècnics, mentre que els directius se situen en una posició més secundària. És especialment destacable el flux de sortida del Baix Empordà cap a altres comarques i, específicament, cap al Barcelonès i la seva RMB. El flux cap a aquesta àrea

---

apareixen consignats cap ocupat que es desplaça per motius laborals a Barcelona són Ultramort i

es caracteritza per la concentració de persones d'aquests estrats professionals enfront de la major diversitat que mostra el flux de sortida cap a altres comarques, com per exemple amb destinació al Gironès.

Si en un primer estadi l'anàlisi s'ha fet prenent com a referència el conjunt de la comarca, un major aprofundiment en les característiques de la mobilitat feia convenient tenir en compte la diversitat municipal.

En general, l'increment de la mobilitat intermunicipal es dona en tots els municipis amb independència de la seva grandària, localització o estructura socio-econòmica. Ara bé, si que es pot observar una certa evolució diferencial i una diversa incidència de la mobilitat laboral depenent del tipus de municipi. A menor grandària i, en general, en aquells municipis interiors més rurals hi ha uns nivells de mobilitat força superiors enfront dels municipis de la franja costanera i, en especial, les petites ciutats que estructuraven la comarca. Així, són aquells municipis de l'interior de la comarca i, per extensió, aquells més petits, per sota dels 5.000 habitants, els que presenten uns majors percentatges de població "atreta" i, especialment, "expulsada".

La progressiva desagrarització dels municipis interiors unit a les seves reduïdes dimensions obliguen a un gran nombre de persones al desplaçament intermunicipal. En el cas concret dels municipis interiors, el percentatge de població que resideix i treballa en el mateix municipi pateix un fort retrocés, segurament vinculat a la pèrdua d'importància de l'agricultura. Aquesta se situa clarament com l'activitat econòmica que presenta els nivells de mobilitat intermunicipals més baixos. A l'altre cantó, són les categories laborals corresponents als professionals i tècnics les que presenten els nivells més elevats de tota l'escala ocupacional amb una direccionalitat clara, els municipis més grans de la comarca i les ciutats i rodalies de Girona i Barcelona. És a dir, on es troben localitzades en major mesura, aquest tipus de feines d'elevada qualificació professional.

L'evolució de la mobilitat laboral al Baix Empordà, per tant, té una sèrie de característiques pròpies que la defineixen, com és el fet de tractar-se d'una comarca amb una estructura urbana policèntrica, una acusada especialització de l'activitat econòmica en els serveis i la construcció i un marcat caràcter residencial, fruit de la concentració d'un volum molt important de segones residències. Ara bé, els nivells i l'evolució de la mobilitat van en la mateixa direcció si els situem dins del context del conjunt de Catalunya.

L'increment d'aquest tipus de mobilitat quotidiana es fa de forma paral·lela a un increment de les distàncies recorregudes. Cada vegada més hi ha un nombre de persones que han de desplaçar-se per treballar a un altre municipi diferent del de residència. És aquest un fenomen en el qual s'hi sumen diversos elements. Per una part, la generalització de l'accés al vehicle privat per part dels diversos membres de la família permet una major independència i un increment de la mobilitat. La rapidesa dels desplaçaments porta al que podria denominar-se com una "compressió" de l'espai. Cada vegada es poden fer més quilòmetres en menys temps, la qual cosa no vol dir necessàriament que els temps entre residència-feina siguin progressivament menors (Miralles Guasch, 1997). Així, les possibilitats d'elecció del lloc de residència es fan dintre d'un territori més ampli en el qual segurament s'intenta conjuminar la qualitat i el preu dels habitatges amb un fàcil accés a la provisió de determinats serveis. Això no porta implícitament, ni molt menys, una suposada igualació del territori. La selecció basada prioritàriament en el preu dels habitatges contribueix a delimitar les possibilitat d'elecció del lloc de residència de les persones.

I sembla que en el cas del Baix Empordà aquest fenomen és molt patent. A partir de les dades sobre nivells professionals, encara que de forma indirecta, ens podem fer una idea de la posició que els individus ocupen en la societat. Així, aquells pertanyents a les categories de professionals i tècnics i, en menor mesura, els directius i els treballadors dels serveis administratius, tenen uns nivells de mobilitat molt superiors a la resta d'ocupats. I, a més, molt més accentuada en el cas de la mobilitat que suposa traspasar els límits comarcals, en principi de major distància. El creixement del pes d'aquests grups i, per altra part, el descens força acusat de les persones dedicades a les activitats agràries, més estables en el territori, que encara tenien una certa importància a la comarca contribueixen a modelar aquesta àmplia mobilitat laboral.

Aquestes persones poden tenir més facilitat per decidir el seu lloc de residència gràcies a què compten amb més mitjans per a la mobilitat i amb un nivell econòmic superior. Els municipis del Baix Empordà com d'altres situats a la perifèria dels principals nuclis urbans del país s'han convertit en destinació d'una important nombre de nous immigrants, però que encara conserven les seves feines als municipis d'origen. La distància respecte a Girona i, en molta major mesura, respecte a la ciutat de Barcelona i la seva rodalia encara actuen com un fre i una selecció de les persones que es poden permetre aquests desplaçaments de freqüència més o menys diària o setmanal.

8. Migració i assentament de la població al Baix Empordà: antecedents

8.1 Les migracions massives en una societat i una economia en transformació: els anys seixanta

Abans de passar a l'etapa actual considero interessant fer un apunt sobre els desplaçaments de població en el període que ha quedat definit com el de les migracions massives, moltes d'elles associades al que s'ha anomenat "èxode rural" i a l'acceleració en el procés de concentració i urbanització de la població.

Un problema que em vaig trobar i que tracto en el capítol tercer era la falta d'informació. Poca cosa sabem sobre les migracions en aquells anys si no és a partir d'algunes mesures indirectes com és l'evolució de la població o els saldos migratoris. Per obtenir una mica més d'informació vaig considerar interessant fer un buidatge de les altes i baixes padronals –només les referides a canvis residencials intermunicipals- que es conserven en alguns arxius de la comarca.

Ara bé, a causa de la quantitat de municipis que té la comarca i al diferent grau de conservació d'aquesta informació en cadascuna de les localitats, l'anàlisi es va reduir a quatre municipis: la Bisbal d'Empordà, Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols. Tots quatre són els municipis més grans de la comarca, els que van polaritzar i continuen polaritzant gran part dels fluxos migratoris intracomarcals i intercomarcals. Amb més o menys buits i certes deficiències, conserven la sèrie completa d'altes i baixes des de principi dels seixanta.

L'intent de diversificar la "mostra" de municipis incorporant la informació procedent d'aquells més petits, més rurals i, per tant, amb unes dinàmiques migratòries diferents, no va reeixir. En gran part, per la pèrdua pràcticament completa dels documents d'altes i baixes, en part per la dispersió de la informació localitzada en cada ajuntament. Per tant, el panorama que es dibuixa a partir dels municipis analitzats no es correspon a l'evolució comarcal. Tot i que sí que pot ser interessant pel pes dels municipis escollits i per ser indicatius de l'evolució en les pautes de poblament i mobilitat en un moment de grans canvis territorials i econòmics a tot el país.

Els aspectes que he tingut en compte són el que podríem denominar "sistema geogràfic de mobilitat", és a dir la procedència/destinació d'altes i baixes; algunes característiques de la població que es desplaça tals com el sexe i una variable que, des del meu punt de vista,

té un especial interès com és l'edat i, per últim, l'activitat professional. El període temporal de referència és el quinquenni 1966-1970¹⁴⁶, encara que també faré algunes referències a l'altre període seleccionat, el quinquenni 1981-1985.

8.1.1 Procedència i destinació: la complexitat geogràfica del sistema de mobilitat

Hem vist com la situació d'estancament i, fins i tot, de declivi demogràfic de la comarca durant gran part de la primera meitat del segle XX es trenca poc després de la Guerra Civil. Barbaza (1988) situa l'inici del que anomena la "onada immigratòria a Catalunya" i, que va afectar també a la Costa Brava, en una data tan primerenca com el quinquenni 1940-1945. En les dècades següents aquesta immigració s'amplificarà de manera clara.

Un primer element d'aproximació a la mobilitat en aquells anys el tenim a la taula 8.1. Es pot observar com tots quatre municipis considerats tenen un saldo migratori clarament positiu derivat d'un nombre d'altres que, més o menys, dobla al nombre de baixes. L'àmplia transformació de la seva estructura econòmica degut a la irrupció del turisme i la construcció, en el cas dels municipis costaners, i a la bonança industrial, en el cas de la Bisbal, explica aquesta capacitat d'atracció de població.

Els fluxos procedents de fora de Catalunya mostren un fort pes dintre del conjunt de les altes i es mou entre el 36% de la Bisbal i el 50%, aproximadament, de Palamós i Sant Feliu de Guíxols. L'origen són bàsicament determinades poblacions andaluses amb les quals cada població empordanesa va anar construint uns lligams i un continu corrent de mobilitat en ambdós sentits, unes veritables xarxes migratòries. Així, Palafrugell es constitueix en localitat de referència per a la població que procedeix o es dirigeix a Campillos (Màlaga) i Pozo Alcón (Jaén); la Bisbal d'Empordà estableix vincles amb Cuevas Bajas (Màlaga); Palamós amb Pozo Alcón i Huesa (Jaén) i, per últim, Sant Feliu de Guíxols amb Adra (Almeria) i Fonelas i Baza (Granada).

Una mirada més detallada a la llista de poblacions de partida i de destinació mostra l'àmplia diversitat quant als pobles i ciutats de referència¹⁴⁷. Tanmateix, es poden detectar unes àrees territorials més extenses que els municipis abans citats, amb una sèrie de trets físics i humans comuns. Per exemple, en el cas de Palafrugell la preeminència de gent procedent de Campillos i Pozo Alcón no ens ha d'amagar els vincles amb tot un

---

¹⁴⁶ Per a Sant Feliu de Guíxols és 1967-1971.

¹⁴⁷ He considerat interessant incloure a l'annex una petita relació dels principals municipis que són origen i destinació dels fluxos migratoris d'aquests quatre municipis del Baix Empordà que s'han estudiat amb més detall: la Bisbal d'Empordà, Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols. Per a cadascun d'ells s'indiquen els 10 principals municipis i les 5 principals comarques/províncies pel que fa als seus intercanvis migratoris en els períodes 1966-1970 i 1981-1985.

conglomerat de poblacions de les seves rodalies, com són les comarques d'Antequera i Campillos pel cas de la població malaguenya i de les comarques del Sud de la Sierra de Cazorla pel cas de Pozo Alcón, amb els quals els intercanvis de població van ser intensos i continuen sent destacables.

Ara bé, les dades també mostren l'existència d'una xarxa de desplaçaments més complexa i heterogènia, composta per fluxos que tenen el seu origen en àrees més pròximes geogràficament o culturalment¹⁴⁸. Podem observar la importància que ja en aquella època tenien els desplaçaments de menor distància, els intracomarcals, a excepció de Sant Feliu de Guíxols que té una posició en certa manera "perifèrica" dintre de la comarca¹⁴⁹. Els percentatges són superiors al 30%, una gran part dels quals, en especial els que es dirigeixen a la Bisbal, tenen el seu origen en els municipis més pròxims. En segon lloc, apareixen els originats en altres comarques gironines, excepte en el cas de Sant Feliu de Guíxols, on hi ha una forta presència de persones procedents de l'estranger, fonamentalment de França i altres països europeus.

La mobilitat estrictament residencial en aquells anys era elevada. Els canvis en l'estructura econòmica i laboral incidien en el reforçament de les tendències, ja històriques a la comarca, cap a la concentració en els municipis més grans i, en general, en tota la franja costanera. S'ha de tenir en compte, a més, que l'arribada d'un contingent destacat de persones procedents algunes d'altres contrades de Catalunya, però en especial de la resta d'Espanya i, en menor mesura, de l'estranger, també contribuïa a elevar els nivells de mobilitat i, en especial, de mobilitat intracomarcals. La seva condició de nousvinguts, de població que es trobava en un procés incipient d'inserció social i laboral en la comarca en cerca de feina i habitatge els feia un col·lectiu predisposat al desplaçament¹⁵⁰.

La constatació d'aquest fenomen només es pot fer si es disposa d'una sèrie de dades que recullin la successió de desplaçaments i assentaments que realitza un individu al llarg de

---

¹⁴⁸ Barbaza ja indica la importància en aquells anys de la mobilitat dintre de la mateixa província de Girona, a la que "dóna", això no obstant, un únic sentit: des de les àrees de l'interior cap el litoral, "Tanmateix, hi ha també veritables migracions econòmiques de curt radi, motivades per la recerca de feina (...). Les localitats de sortida formen un planter difús en tota la província sense una orientació preferencial. L'única constant és el sentit únic de l'interior vers el litoral" (Barbaza, 1988, p. 117)

¹⁴⁹ No només en un sentit geogràfic. La pròpia localització, ocupant la Vall d'Aro, dóna a Sant Feliu de Guíxols i els municipis que l'envolten, Castell-Platja d'Aro i Santa Cristina d'Aro, una posició de cert aïllament dintre de la comarca més marcada en el passat, però que continua actualment. Així, s'ha plantejat, fins i tot, el canvi de comarca a causa de la seva vinculació i els trets comuns que l'uneixen a municipis de la Selva i el Gironès (Cals i Güell, 1984).

¹⁵⁰ Aquesta és una idea també exposada per Ajenjo et al (1993) en el seu estudi sobre l'evolució de la població catalana en els últims anys. En concret, fa referència a l'elevada mobilitat

la seva vida. Com que no és possible disposar d'aquesta informació, en la taula 8.2 he fet una aproximació a partir de les àrees de procedència/destinació i la naturalesa de les persones. Una aproximació una mica barroera si es vol, però que considero que aporta alguns elements interessants de reflexió.

En primer lloc, és convenient constatar el fort pes de la població nascuda fora de Catalunya en la mobilitat del conjunt d'àrees de procedència i de destinació. Són, en total, 2.219 altes i 1.390 baixes enfront de les 946 altes i 376 baixes per al conjunt de nascuts a Catalunya. Si tenim en compte que el total de població resident en els quatre municipis i nascuda fora de Catalunya es movia al voltant del 30% mentre que la nascuda a la comarca era de prop del 55% i l'altre 15% era població nascuda a la resta de Catalunya¹⁵¹, podem constatar clarament aquesta "sobrerrepresentació" dels nascuts fora de Catalunya en els fluxos d'aquests municipis. Una part d'aquests nascuts fora de Catalunya era gent que havia arribat al llarg de les últimes dues dècades i en gran mesura en el quinquenni 1966-1970.

El seu pes dintre de tots els fluxos segons àrees de procedència és destacable, amb un màxim aclaparador del 97,2% de les altes procedents de la resta d'Espanya i de l'estranger i un mínim del 29,5% en les altes procedents de la resta de la província de Girona. Entre aquests dos extrems se situa una dada força interessant que és la dels fluxos procedents d'un altre municipi del Baix Empordà. Els nascuts fora de Catalunya acaparen quasi el 50% d'aquests desplaçaments de curta distància. En segon terme, tenim els nascuts al Baix Empordà amb un 36,8%, cosa que en principi respon a la mobilitat entre les principals ciutats de la comarca, però tampoc no hem de descuidar el pes que en aquests moviments té el desplaçament de la població des dels municipis més rurals i petits de la comarca.

La mobilitat genera mobilitat. Les persones que durant aquests anys havien efectuat un moviment migratori que suposava un desplaçament tan llarg no només en termes físics sinó també socials i culturals estaven predisposades a continuar movent-se. El fet d'ésser una població, en principi, poc assentada en una localitat concreta, que es movia per les oportunitats de feina i que segurament no tenia un habitatge en propietat la feia estar

---

intracomarcal durant el quinquenni 1986-1991 precisament en aquelles comarques que tenien uns fluxos amb la resta de Catalunya i Espanya més intensos.

¹⁵¹ He calculat aquests percentatges a partir de les dades ofertes per Cals i Güell (1984, p.44) que utilitza la informació facilitada per J. Pruneda et al, La demografia de les comarques gironines, un estudi realitzat per a la Diputació de Girona, però no publicat, sobre el Padró de 1975. Per això, s'han de prendre amb prudència, ja que hi ha un decalatge respecte a les dades d'altes i baixes entre els 5 i els 10 anys, aproximadament. Els percentatges per als quatre municipis són: 52,2% pels nascuts al Baix Empordà, 13,5% pels nascuts a la resta de Catalunya i 34% pels nascuts fora de Catalunya.

especialment predisposada a nous canvis de lloc de residència. Efectuat aquell moviment migratori, sovint el primer, que suposava un canvi radical en el seu espai de vida i que comportava tants trencaments amb allò que era conegut, la resta de desplaçaments s'anaven succeint, segurament, de manera més fàcil.

Tal com he indicat al capítol quart, Girona no només era una de les províncies espanyoles amb una taxa d'immigració interprovincial més elevada sinó que també se situava al capdamunt respecte a la taxa de mobilitat intraprovincial. Ja he insistit en la precaució amb què s'havien de tractar aquestes dades. L'esmicolament de la província en multitud de municipis fa elevar "artificialment" la seva taxa de mobilitat intraprovincial, tal com passa en nombroses províncies del Nord d'Espanya amb una estructura municipal similar. Però part d'aquesta mobilitat intraprovincial, en principi la que es pot considerar de curta distància, també es deu a la recepció d'un gran nombre d'immigrants provinents d'altres províncies que, tal com hem vist, contribueix a incrementar la mobilitat de radi curt.

La immigració en aquells anys al conjunt de Catalunya i a certes localitats és un fet àmpliament reconegut i estudiat. Ara bé, l'emigració des de Catalunya o des dels seus pobles i ciutats ha quedat molt més amagada. És cert que el volum absolut és menor si el comparem amb la immigració, però aquest fet no pot justificar l'oblit d'una part de la mobilitat que, per una altra banda, es constituirà en l'eix dels estudis que es faran a partir dels anys vuitanta, molts d'ells vinculats amb el tema del "retorn".

La composició per àrees de destinació de l'emigració mostra certes semblances amb la corresponent a les altes (taula 8.1). Els desplaçaments cap a la resta d'Espanya –sense tenir en compte Catalunya– són destacables. En el conjunt dels quatre municipis arriba a suposar el 30,4% del total de baixes. El "retorn"¹⁵², en un sentit ampli, ja és present i es pot apuntar, encara que de manera indirecta, a partir de la constatació de què hi ha bastant coincidència entre les principals localitats i províncies que són lloc d'origen i de destinació dels fluxos migratoris. Així mateix, el pes dels nascuts a la resta d'Espanya i a l'estranger sobre el total de desplaçaments que es dirigeixen a localitats fora de Catalunya és altíssim (91,0%) (taula 8.2).

Els nascuts al Baix Empordà tenen un pes destacat en els fluxos que es dirigeixen a altres municipis de la pròpia comarca, i en aquells extracomarcals que tenen com a destinació la resta de comarques gironines i la RMB. Però inclús aquí el pes dels nascuts a la resta d'Espanya és majoritari. I en el cas dels desplaçaments intracomarcals arriba a la xifra del

---

¹⁵² Malgrat la "lleugeresa" amb la qual s'utilitza sovint el concepte de "retorn" no és aquest un concepte fàcil de precisar i definir. A nivell teòric i conceptual són interessants les reflexions que exposa Pascual de Sans (1983a i 1983b) i Pascual, Cardelús (1990).

73,9%. En molts casos, aquells immigrants que provenen d'altres contrades d'Espanya van utilitzar els principals nuclis de la comarca com a primera localitat d'estada, per a posteriorment dirigir-se i instal·lar-se a altres poblacions del Baix Empordà.

Tornant a la taula 8.1 i fixant-nos en les baixes, podem veure com els desplaçaments intracomarcals que tenen el seu origen en els quatre municipis són destacables a l'igual que passava amb les altes. En especial a la Bisbal que, a part de localitzar-se al bell mig de la comarca i mantenir una certa relació de capitalitat amb els municipis interiors, conserva una important vinculació amb els municipis costaners de la comarca als quals hi envia una part significativa dels seus emigrants.

El fet diferencial més destacat de les baixes respecte a les altes és el de la importància que tenen la resta de comarques gironines i la RMB, amb un paper destacat, en el cas de les baixes, de la capacitat d'atracció de les capitals provincials –Girona i Barcelona-. Una vinculació que es mantindrà fins els nostres dies però que experimentarà alguns canvis a partir dels anys vuitanta. El nombre de persones procedents de Girona i Barcelona s'incrementarà molt tant en xifres absolutes com en termes relatius, mentre que les baixes des dels municipis empordanesos cap a aquelles ciutats cauran a la meitat.

La taula 8.1, per tant, mostra un panorama de la mobilitat d'aquests municipis força més complex que el que presenta un reduccionisme imperant i que prima en certs moments i en certes àrees uns determinats fluxos sobre uns altres, uns determinats orígens i destinacions sobre uns altres.

8.1.2 Característiques personals dels migrants: grup familiar, sexe i edat

Les altes i baixes residencials ens permeten tenir una certa informació de la composició dels grups familiars que es desplacen. En cadascuna de les butlletes d'inscripció apareix la persona o persones que es donen d'alta o baixa i el parentiu entre elles. No obstant això, no sabem quina part de cada família es dona d'alta o baixa i quina part de la família resta en el municipi anterior de residència.

El nombre mitjà de persones que apareixen en cada alta era de 2,8 durant el quinquenni 1966-1970, superior a les que es donaven de baixa -2,3- i clarament per sobre de les que es registraran en el quinquenni 1981-1985, amb 2 persones tant per altes com per baixes en un context ja de clara reducció de la fecunditat.

Tanmateix, aquestes xifres s'han de matisar. Una primera impressió que s'obté d'aquestes dades és el predomini o, almenys, la importància que tenien els desplaçaments de famílies

senceres: pares, fills i, a vegades, avis en el quinquenni de 1966-1970. El percentatge de persones que consten com a “dependents” enfront dels “caps de família” era elevat. En el cas de les altes de 1966-1970, la relació dependents-caps de família era del 64%-36%, respectivament, encara que en les baixes hi ha una major paritat, 56%-44%. Una paritat que també és apreciable, tant en les altes com en les baixes, en el període 1981-1985, on els percentatges oscil·len al voltant del 50% en cada cas.

Això no obstant, de les informacions recollides a les entrevistes, es pot deduir que és possible que no surtin a la llum els desplaçaments previs fets per una persona sola, de tempteig, de primeres estades plantejades de manera temporal, sense propòsit de fer un assentament més o menys definitiu. Aquests primers desplaçaments eren efectuats majoritàriament per homes¹⁵³. Una vegada es donava una certa consolidació en una sèrie de temes bàsics com són l’allotjament i la feina, es procedia a la reagrupació familiar amb el trasllat de la resta del grup familiar i la consegüent alta en el municipi de residència. Per tant, un nombre, d’impossible quantificació, de desplaçaments estacionals i/o temporals ha quedat fora dels sistemes de registre d’altes i baixes residencials. En una comarca com el Baix Empordà, amb una especialització econòmica tan dependent d’activitats amb una forta fluctuació del seu mercat laboral, tal com és el turisme i la construcció, aquest fet segurament representa una pèrdua estimable de desplaçaments que no han quedat registrats per l’EVR¹⁵⁴.

Una altra apreciació que és possible fer sobre les característiques dels migrants és que no hi ha diferències significatives en cap dels quatre municipis respecte al sexe de les persones que es desplacen i registren el seu desplaçament. Ni tampoc si prenem com a referència la diferenciació entre altes i baixes. Sempre es mou al voltant d’una relació paritària, amb un lleuger predomini dels homes en les altes i de dones en les baixes. Escàs però que es mantindrà en l’altre quinquenni analitzat, el que porta a plantejar si revela l’existència d’algunes tendències de fons.

L’altre aspecte que he considerat –aquest de forma més àmplia- és l’edat. L’edat té l’avantatge de ser una variable consignada en qualsevol tipus de documentació i que no

---

¹⁵³ També Barbaza en el seu estudi sobre la Costa Brava apunta a aquest predomini dels homes que venien en un primer moment sols, en el cas de la immigració andalusa, com a precursors de la posterior immigració que es desfermarà amb tota la seva intensitat posteriorment (Barbaza, 1988).

¹⁵⁴ Aquest fet de subrepresentació de l’ocupació en el sector turístic ja va ser apuntat per Cals en el seu estudi sobre la incidència del turisme a la Costa Brava: “Ara bé, en tractar-se d’activitats majoritàriament estacionals [*Cals fa referència a les activitats turístiques*], amb una elevada proporció de treballadors forasters que van a fer temporada a la costa, llur incidència sobre les estadístiques de la població activa resident estable resta molt lluny de reflectir la importància real del sector terciari, fins al punt que, estudiant les dades dels cens de població de 1970, es pot observar que el nombre de persones ocupades en aquest sector era inferior al de les del sector secundari” (Cals, 1982, p. 61)

planteja problemes per a la seva categorització, cas radicalment diferent al de l'activitat econòmica. A pesar de la seva simplicitat, permet caracteritzar amb bastant precisió un aspecte important dels moviments migratoris i la possible incidència que puguin tenir sobre les societats d'origen i destinació.

Una primera aproximació a la migració per edat es dona en la figura 8.1 on s'han representat les taxes d'immigració i emigració¹⁵⁵ per edats dels quatre municipis del Baix Empordà per al període 1966-1970. Com es pot observar, les taxes corresponents a les altes sempre es mantenen a un nivell força superior a les baixes a totes les edats, cosa que es correspon amb el creixement per migració que van experimentar aquells municipis durant els anys seixanta i setanta. La moda se situa en el grup d'edat de 25 a 29 anys, però amb màxims que van des dels 15 als 35 anys, aproximadament.

Són uns perfils que corresponen al “model de mobilitat segons l'edat”¹⁵⁶, amb un clar predomini dels desplaçaments en les edats corresponents als joves i als adults-joves, cosa que es pot considerar relacionat amb el procés d'emancipació familiar que normalment, en les societats del Sud d'Europa, passa pel matrimoni. Una segona punta apareix en les edats infantils com conseqüència de les denominades “migracions d'arrossegament”, formades pels fills petits d'aquelles parelles joves. Passades aquestes edats, els nivells de mobilitat descendeixen ràpidament fins a uns mínims a edats avançades.

Una segona aproximació a la mobilitat per edats es troba a la figura 8.2, on es representa la distribució de les altes i baixes segons edats i sexe per als períodes 1966-1970 i 1981-1985, quinquenni aquest últim al qual faré referència de manera detallada més endavant. En aquest cas no es tracta de taxes sinó de simples percentatges ja que la informació a nivell municipal del cens de 1970 no desglossa les edats de la població per sexes¹⁵⁷. La representació d'aquests percentatges en forma de piràmide permet observar a simple cop d'ull la composició per edats i sexe i els canvis que experimenten els moviments migratoris entre ambdós períodes.

La forma de les piràmides segueix les pautes que abans he exposat en referència al model de mobilitat per edat. Ara bé, aquests trets s'adeqüen encara més a la mobilitat durant el quinquenni 1981-1985 que no ho feien el quinquenni 1966-1970. El descens progressiu de

---

¹⁵⁵ La població de referència correspon a la de 1970 ja que no existeixen dades a nivell municipal per a l'any 1965 ni per 1960, any que es podria agafar de base per fer una extrapolació fins 1965. S'han considerat, per tant, com a població de referència només les dades de l'any final del període i no la mitjana entre inici i final.

¹⁵⁶ “*Model migration schedule*” en anglès. Una descripció sintètica, però força il·lustrativa de diversos estudis efectuats sobre mobilitat i edat es pot trobar a Boyle, Halfacree, Robinson (1998).

¹⁵⁷ CIDC (sense any, no publicat), Tabulación del censo de población de 1970. Gerona provincia. Tabla 1-6.

la mobilitat en els grups de més edat, el 1966-1970, és menys pronunciat i els percentatges, en general, mostren menys divergències des del grup de 0 a 4 anys fins al grup de 40 a 44 anys. En especial en el cas de les altes, les quals, com he dit anteriorment, tenen un nombre de persones “dependents” molt elevades.

La piràmide corresponent al període 1966-1970 adquireix una forma més semblant a la del conjunt de la població. La mobilitat sembla ser menys selectiva i afectar de manera més homogènia a la població, fruit segurament del trasbalsament que sobre la societat tenien unes transformacions econòmiques, laborals i territorials d’una magnitud i una rapidesa sense precedents en la història més immediata¹⁵⁸. Tanmateix, s’ha de ser prudent i tenir en compte el que ja he apuntat amb anterioritat sobre el possible subregistre d’aquells desplaçaments estrictament estacionals o temporals.

Pel que fa a les diferències entre sexes, es pot observar com l’edat modal entre homes i dones acostuma a ser distinta. La més primerenca emancipació de les dones a causa d’una edat menor al matrimoni fa que la moda es desplaça lleugerament a edats més joves que en el cas dels homes. Es pot apreciar clarament en les altes de 1966-1970, encara que no es posa de relleu en el cas de les baixes.

Per altra part, a la figura 8.3 he construït unes piràmide en certa forma *sui generis* ja que no hi ha representada l’habitual diferenciació entre sexes. He considerat interessant tenir en compte els dos tipus de desplaçaments considerats com “extrems”: “mateixa comarca” i “resta d’Espanya”. Per una part, aquells que es donen dintre de la comarca, els que podríem assimilar amb les migracions de curta distància, respecte als moviments migratoris que suposen un desplaçament de llarga distància i, en principi, impliquen un canvi més substancial en els punts de referència dels individus, les seves condicions de vida i segurament la seva activitat econòmica: els desplaçaments a o des d’altres punts d’Espanya (exclosa Catalunya). La seva representació en forma de piràmide permet copsar visualment les diferències entre ambdues procedències/destinacions per un mateix període temporal, així com veure l’evolució posterior i les divergències entre altes i baixes. A diferència de les piràmides “clàssiques”, els percentatges no s’han calculat sobre el total de la població, en aquest cas seria millor dir sobre el total de migrants, sinó sobre el total de migrants de cada categoria: “mateixa comarca”, “resta d’Espanya”.

---

¹⁵⁸ En aquest mateix sentit s’han expressat Puga González, Abellán García (1998) a l’analitzar, per al conjunt d’Espanya, la trajectòria migratòria per edats de diferents generacions. Durant els anys cinquanta i seixanta totes les generacions van rebre l’efecte de les importants transformacions socials i econòmiques, encara que van tenir una repercussió especial sobre la generació nascuda entre els anys 1921 i 1930. Amb posterioritat sembla que el procés de progressiva concentració de la mobilitat a unes determinades edats s’ha anat accentuant.

En el cas de les altes de 1966-1970, és possible constatar la seva especificitat, tal com ja he indicat anteriorment. Els quatre municipis més importants de la comarca es converteixen en destinació per a un ampli ventall de persones de totes les edats, majoritària entre els grups d'edat dels joves, però on també hi va haver un important component de població per sobre dels trenta anys. Respecte a les altes procedents de la resta d'Espanya es pot apreciar la seva joventut. L'edat modal se situa en els 15-19 anys i, en segon terme, els grups de 10-14 anys i 20-24 anys. S'ha de tenir en compte que l'edat d'entrada al mercat laboral, en aquells anys, era més baixa per la menor prevalència dels estudis entre la població jove i per una edat legal d'accés al treball assalariat menor, 14 anys enfront dels 16 anys vigents en l'actualitat.

En el cas de les altes procedents de la mateixa comarca, els grups d'edat modals se situarien en els infants de 5 a 9 anys i en els adults dels 25 a 29 anys. En aquest cas, es tractaria d'uns desplaçaments amb una major presència de parelles joves amb fills petits. Com ja he assenyalat abans, una part significativa de les altes/baixes intracomarcals estaven protagonitzades per les persones procedents de la resta d'Espanya. Una població que semblaria presentar uns nivells de mobilitat superiors als de la població autòctona.

Les baixes cap a la resta d'Espanya mostrarien el que he comentat abans del "retorn" d'una part d'aquesta població de nouvinguts. Una millor comparació entre les altes i baixes es pot observar a la figura 8.4. Les edats modals de les baixes es desplacen cap als 30-34 anys –un grup d'edat relativament alt- i els 25-29 anys. Segurament són fluxos conformats per aquells que van arribar cinc o deu anys abans i que després d'uns anys de treballar a la comarca decideixen, en certs casos, retornar als seus llocs d'origen. També és interessant observar el petit repunt que es produeix a l'edat de jubilació, 65-69 anys. Això sense comptar el fort pes dels infants que es desplacen amb els seus pares.

En principi, els desplaçaments intracomarcals mostrarien una major fidelitat al que podrien ser els patrons clàssics de la mobilitat que he exposat abans. Encara que en el cas de les altes hi ha, com en el cas dels desplaçaments des de la resta d'Espanya, una certa distribució homogènia al llarg de les edats joves, la moda no se situa en edats tan joves –en el cas de les altes des de la resta d'Espanya: grup 15 a 19 anys- sinó que es desplacen cap al grup dels 25 a 29 anys. Ambdues corbes mostren un marcat paral·lelisme.

8.1.3 Característiques professionals dels migrants: el treball

A partir de l'anàlisi de l'estructura per edats d'altes i baixes ja ens podem fer una primera idea del tipus de persones que arribaven i marxaven d'aquests municipis i les possibles

interrelacions amb el mercat laboral. La informació es pot completar amb l'activitat professional d'aquestes persones que es desplacen¹⁵⁹.

Aquesta variable ha sigut prou complicada de tractar a causa de la dificultat d'establir una categorització clara que permetés recollir l'enorme varietat de feines. A això s'han d'afegir els problemes derivats de la mala declaració i possible ocultació d'una part de l'ocupació. Un exemple clar i prou conegut és el del treball de les dones. La gran majoria d'elles es "refugien" en el concepte de "sus labores" i poques declaren tenir una feina. Una circumstància que per regla general s'ha donat de manera generalitzada en la societat espanyola, però que és especialment significativa en una comarca prou dinàmica en alguns sectors que solen donar feina a les dones: ja sigui el del suro, ja sigui les noves activitats que sorgeixen i s'expansionen relacionades amb els serveis, cas del turisme i el comerç.

Les categories que vaig adoptar per classificar aquesta variable segueixen les que utilitzen els serveis estadístics respecte a la professió. Així, he procedit a agrupar les feines en deu categories: professionals, directius, administratius, empleats del comerç, altre personal dels serveis, agricultors i similars, treballadors de la construcció, treballadors de la indústria, treballadors dels transports i peons¹⁶⁰. El treball amb aquestes dades m'ha permès comprovar les dificultats de reduir a tan sols deu conceptes la diversitat ocupacional de la població. Dificultat incrementada per la manca d'informació complementària que permetés una millor identificació de la feina de cada persona¹⁶¹. Per tant, els resultats que a continuació exposaré s'han de prendre com una aproximació a una variable tan plena de matisos.

En les taules i figures anteriors –procèdencia, destinació, sexe i edat- he procedit a mostrar i a comentar les dades de manera conjunta, resultat del sumatori dels quatre municipis. Tanmateix, aquí he considerat més il·lustrativa la presentació individual de cada municipi

---

¹⁵⁹ Només és possible, en aquest apartat, fer menció a les altes per als anys 1966-1970 ja que per a les baixes durant aquells anys no es recollia cap tipus d'informació sobre l'ocupació de les persones.

¹⁶⁰ La categoria "peó" es presenta de forma separada ja que sovint no hi ha més informació respecte al sector d'activitat econòmica en què treballa la persona. Encara que es pot aventurar que una gran part treballen en la construcció, no s'ha de deixar de banda una part, impossible d'estimar amb la informació de què dispo, que treballés com a peó a la indústria, principalment surera o de la ceràmica, o bé com a peó agrícola. És, per aquest motiu, que he decidit mantenir aquesta categoria separada en lloc d'incloure-la dintre del grup "treballadors de la construcció". Com es pot comprovar a la figura 8.5, és una categoria que té un important pes en el quinquenni 1966-1970, però que pràcticament desapareix el 1981-1985.

¹⁶¹ Depenent de la localitat i del període hi ha un col·lectiu més o menys gran de persones que no s'ha pogut classificar dintre d'una categoria específica ja sigui perquè no consta la informació, ja sigui per la impossibilitat de determinar a quina categoria correspon.

donades les especificitats de les seves estructures econòmiques. A la figura 8.5 es mostren les altes del 1966-1970 i del 1981-1985 segons professió per a cada municipi.

Una primera observació que s'ha de fer està relacionat amb el que s'ha exposat anteriorment sobre els peons. La seva importància varia molt en funció de la localitat. La major presència de peons va lligada a una major presència, a la vegada, de treballadors de la construcció. A Palafrugell i Sant Feliu de Guíxols la suma d'ambdues categories dóna un percentatge similar, un 53% del total d'ocupats; Palamós queda per sota, amb un 40%, i el mínim es registra a la Bisbal amb un 24%.

La Bisbal, per la seva localització interior, va quedar al marge del "boom" turístic i de la construcció. No obstant això, l'existència en aquells anys d'un teixit industrial especialitzat en els materials de la construcció i la ceràmica va viure una revifada per l'empenta econòmica i constructiva de la comarca i, en general, de tot Catalunya. Aquestes activitats econòmiques foren les que van impulsar la demanda de mà d'obra. D'aquesta manera el municipi de la Bisbal va atraure una població que va buscar feina i va treballar especialment en les activitats industrials, com demostra l'elevadíssim percentatge de treballadors industrials que es consigna a les dades, quasi un 50%.

En general, és possible observar una clara concentració de les altes en aquells sectors d'activitat dominants a cada localitat. Malauradament no és possible disposar de les dades de la distribució professional del total de la població en aquells anys, per establir el major o menor grau de concentració dels "forans" en unes branques econòmiques determinades enfront dels "autòctons". Una aproximació la tenim a partir de les dades més properes de què es disposa per a l'any 1975¹⁶² (taula 8.3). Hi ha una correspondència en la majoria de categories entre la distribució professional del conjunt de la població ocupada i la distribució professional de les altes registrades entre 1966-1970.

Ara bé, les altes corresponents al grup dels treballadors industrials, de la construcció i els peons –sumats conjuntament– superen àmpliament a la presència que tenen en el conjunt de l'ocupació a la comarca. L'elevada presència de població forana –bàsicament de la resta d'Espanya– en aquestes activitats, amb les repercussions que té sobre la mobilitat, especialment de curta distància, feia que la mobilitat d'aquests grups professionals fos molt intensa i se situés en uns nivells remarcables a tots quatre municipis.

Les poblacions costaneres mostren el fort impacte que el turisme va tenir sobre la seva estructura econòmica (figura 8.5). La forta creació d'ocupació a la zona costanera del

Baix Empordà es feia en un context de creixement generalitzat de la demanda de mà d'obra per part del conjunt de municipis de la Costa Brava. El recurs a la població autòctona no va ser suficient per arribar a cobrir els llocs de treball que es creaven¹⁶³. Davant d'aquestes mancances els empresaris van optar per cercar noves estratègies de captació de treballadors que van passar sovint pel contacte directe amb nombroses poblacions del sud d'Espanya a les quals s'enviaven autocars per recollir directament els treballadors¹⁶⁴.

Si bé en un principi els fluxos es podien preveure com fortament estacionals a causa de la limitació de la temporada turística a un període molt concret, la possibilitat de simultanejar diferents ocupacions, en especial amb la construcció, va produir un fenomen d'assentament progressiu de la població. Assentament que es va consolidar amb el procés de reagrupació familiar. Malgrat això, no són els serveis –comerç, transport o altre personal dels serveis que inclou la branca de l'hoteleria i restauració- les activitats a les quals es dirigeix aquesta població nouvinguda segons l'explotació de les altes i baixes padronals, sinó que té un major pes la construcció, tal com també indiquen Campistol, Lluç:

“Aquest increment de l'activitat constructora, originat per la vinguda del turisme, ha estat el promotor d'una forta immigració de diferents punts d'Espanya cap a les zones on la demanda de mà d'obra era accentuada. Les àrees de Sant Feliu i de Palamós han conegut, entre el 1955 i el 1965, igual que anys enrera en el cas de la pesca i el suro, l'arribada de població forània per a ocupar-se en una activitat que, en un determinat moment, demanava un volum d'ocupació que la població autòctona no podia oferir” (Campistol, Lluç, 1972, p. 53)

---

¹⁶² CIDC (sense anys, no publicat), Dades estadístiques del padró municipal d'habitants de 1975. Catalunya (per comarques i municipis).

¹⁶³ Una altra qüestió relacionada és la possibilitat d'un cert refús per part de la població autòctona a aquest tipus de feines. És una hipòtesi apuntada per alguns entrevistats. Tanmateix, altres entrevistats apunten a què l'escassetat de mà d'obra feia que els salaris en aquells anys fossin a l'hoteleria superiors al d'altres sectors. És un punt que no queda clar ja que, en principi, aquest major salari havia de compensar la duresa de les condicions laborals que tradicionalment tenen les ocupacions relacionades amb aquest sector.

¹⁶⁴ Cals indica la funcionalitat que la immigració tindrà sobre el desenvolupament turístic a la Costa Brava no només com a subministradora de mà d'obra sinó pressionant els salaris del sector a la baixa: “en el procés de creixement demogràfic impulsat pel turisme, el component migratori és molt important. També important serà la immigració temporal de mà d'obra per a cobrir gran part dels llocs de treball en activitats estacionals lligades al cicle turístic (seran, generalment, els que requereixen menys qualificació, si bé hi haurà també una importació notable de quadres, de procedència geogràfica molt variada, amb predomini de Barcelona). Es tracta de treballadors originaris, principalment, de regions rurals deprimides –Castella, Aragó, Andalusia, Extremadura...-. Aquesta importació de mà d'obra serà fonamental per a controlar el creixement dels salaris en el sector, els quals, almenys pel que fa concretament a l'hoteleria, experimenten durant el període 1963-75 un empitjorament relatiu considerable (...), fet que seria decisiu per a explicar la desaparició progressiva de l'alternança que una part de la població activa resident permanentment en els municipis de la costa o contrades veïnes feia del treball en determinats sectors (especialment, el de la construcció) amb el treball en el sector turístic” (Cals, 1982, pp. 64-65).

Tanmateix s'ha de fer una matisació important. Les altes i baixes padronals només recullen una de les múltiples activitats que cada persona pot fer al llarg de l'any. Normalment correspondrà a aquella que la persona consideri la principal¹⁶⁵. Per tant, la combinació de feines –una pràctica força comuna en aquella època segons es desprèn de les entrevistes realitzades- en un territori tan dinàmic i amb una clara especialització turística era freqüent. La construcció es convertia en el sector que proporcionava ocupació als homes durant gran part de l'any. La forta estacionalitat turística que tradicionalment ha tingut aquest sector feia que gran part de la construcció s'aturés de manera obligatòria, per part de les autoritats municipals, durant l'estiu i que els ocupats es desplaressin cap als serveis turístics. Acabada la temporada, la construcció de les infraestructures turístiques i les segones residències retornava a la seva posició de dinamitzadora de l'activitat econòmica de la comarca.

A tot això s'ha d'afegir el que ja he exposat anteriorment sobre l'ocultació del treball productiu de les dones, amb una tendència cap a la concentració en els sectors dels serveis i, dintre d'aquest, en activitats com el comerç, el servei domèstic, l'hoteleria i restauració o l'ensenyament, per citar només algunes de les branques més destacades i, en el cas específic del Baix Empordà, la indústria surera. Les dones a la comarca del Baix Empordà han tingut un paper molt més important del que les estadístiques dibuixen. L'elevada oferta de treball juntament amb una situació on els salaris en el sector de l'hoteleria i restauració es mantenien relativament elevats, convertia aquestes activitats en porta d'entrada al món laboral per a un gruix important de dones tant autòctones com foranes.

Fora de les categories professionals que he anat mencionant, la resta té un pes mínim. Només en el cas de Palamós s'observen uns trets diferencials a partir del significatiu percentatge dels que consten com agricultors i similars. En aquest cas, pescadors procedents d'altres contrades de Catalunya i, sobretot, del litoral mediterrani sud, Almeria i Múrcia principalment, que es van dirigir cap a un dels ports pesquers més importants de Catalunya.

Una menció a part mereixen les categories de professionals de major nivell de qualificació que aquí estan subdividides en professionals i directius. Presenten ambdues uns nivells mínims, tot i que augmentaren, i molt, en el quinquenni 1981-1985 i ho seguiren fent fins a l'actualitat. Ara bé, aquests nivells tan baixos estan en consonància amb l'estructura

---

¹⁶⁵ En els anys 1966-1970 la persona ha de declarar una ocupació sense especificar si és la que feia abans o després del desplaçament. En principi, és possible que la major part de les declaracions es fessin en base a la feina que es tenia o que era previsible desenvolupar en el lloc d'arribada. Així, tenim que pels desplaçats de la resta d'Espanya -exclosa Catalunya- entre els quals hi ha un fort predomini dels procedents de les àrees rurals d'Andalusia, pràcticament no trobem gent que

ocupacional general dels municipis on el pes d'ambdues categories era molt reduïda en aquells anys¹⁶⁶.

Per últim, m'ha mogut la curiositat de considerar la possibilitat de què existeixin divergències entre la professió que realitzen les persones depenent de la seva procedència. I, en concret, d'aquells individus de la resta d'Espanya que, com vam veure, venien majoritàriament d'algunes poblacions andaluses. Per aquest motiu, a la figura 8.6 es creuen una sèrie de procedències que he considerat com a més significatives amb la variable "professió". En concret, he fet una primera distinció entre desplaçaments dintre del Baix Empordà, els procedents de la resta de Catalunya i els procedents de la resta d'Espanya¹⁶⁷. Com vam veure anteriorment, són en els fluxos procedents de la resta de Catalunya on hi ha una major proporció de persones nascudes a Catalunya, mentre que en els intracomarcals i, especialment, els procedents de la resta d'Espanya i l'estranger, el pes majoritari correspon a població nascuda fora de Catalunya.

A trets generals es pot constatar com els procedents d'altres municipis del Baix Empordà i de la resta d'Espanya mostren una distribució força paral·lela entre els distints grups professionals. Pel seu cantó, els procedents de la resta de Catalunya tenen una major concentració –no massa important però significativa– en les categories de professionals i tècnics i en la categoria dels treballadors dels serveis (administratius, treballadors del comerç i altres serveis). I, pel contrari, una "subrepresentació" en les categories de treballadors de la indústria, la construcció i en la categoria dels peons.

Les altes procedents de la resta d'Espanya concentren els seus efectius precisament en aquests tres grups, un 72% del total. El fet de considerar la variable procedència i no naturalesa segurament fa que les altes de persones procedents de la resta del Baix Empordà es vegin influenciades directament pels nascuts fora de Catalunya, tal com he apuntat anteriorment. Per aquest motiu, he representat en la figura 8.7 la professió de les altes d'ocupats segons el seu lloc de naixement. La comparació amb la figura 8.6 mostra notables similituds, però també interessants divergències.

---

declari que es dedica a l'agricultura, sinó que normalment apareixen com a treballadors de la construcció o dintre de la categoria més genèrica de peons.

¹⁶⁶ Dels 16.867 actius que residien als municipis seleccionats, la distribució per professió era la següent a l'any 1975: professionals, 3,7%; directius, 1,5%; administratius, 9,4%; comerciants i venedors, 18,4%; altres serveis (hoteleria, seguretat, domèstic, etc.), 10,3%; agricultors i similars, 4,8%; treballadors de la construcció i la indústria, 50%; no especificats, 2%. Elaboració pròpia a partir de CIDC (sense any), Dades estadístiques dels padró municipal d'habitants 1975. Catalunya, no publicat.

¹⁶⁷ En nombre absolut, els ocupats procedents d'altres municipis del Baix Empordà són 370; de la resta de Catalunya, 180 dels quals 95 procedien de la resta de Girona, 54 de la RMB i 31 de la

Potser el més destacable són les diferències entre els nascuts a la comarca i els nascuts fora de Catalunya. Els primers s'acosten molt més a la distribució professional dels nascuts a la resta de Catalunya. Tot i això amb tot un seguit d'especificitats. Per una part, el grup més nombrós d'altres es concentra en el grup dels treballadors industrials. La tradició d'algunes indústries a la comarca com era el suro i la ceràmica és rellevant. L'aprenentatge i l'ofici en aquestes activitats segurament passava de generació en generació dintre de les famílies empordaneses. També hi ha un percentatge important d'ocupats dintre del sector de la construcció, però pocs d'ells apareixen autoidentificats com a peons, possiblement per la seva major qualificació. Per últim, hi ha un nombre molt elevat d'altres –el tercer en percentatge– d'agricultors. Molt més elevat que en el cas dels nascuts fora de Catalunya. I que seria gent que abans i després del desplaçament tindria aquesta activitat com a feina principal.

En la distribució ocupacional dels nascuts fora de Catalunya, allò que més destaca és el pes de les feines amb un baix nivell de qualificació i dintre d'aquestes és significatiu apuntar la importància del peonatge i el treball en la construcció. Les diferències amb els nascuts a Catalunya són en aquesta categoria força evidents. Aquesta concentració dintre de les ocupacions de menys qualificació es correspondria amb el perfil de baix nivell educatiu i professional de bona part de la població que arribava de la resta d'Espanya i, en especial, d'Andalusia. El peonatge, en aquest sentit, no requeria una especial qualificació o una experiència professional prèvia en el sector en què es treballava i és convenient apuntar que gran part d'aquesta població forana procedia d'un medi rural on l'activitat econòmica bàsica era l'agricultura.

8.2 Mobilitat en una societat i una economia en crisi: la primera meitat de la dècada dels vuitanta

Tal com ja he avançat prèviament, a continuació faré referència al sistema migratori i als seus trets a principis dels anys vuitanta, en concret en el quinquenni 1981-1985. Ja he anat apuntant algunes característiques amb anterioritat i he presentat alguna informació en les figures de l'apartat precedent que aniré citant a continuació.

El quinquenni 1981-1985 marca uns mínims de mobilitat, tal com s'indica en el capítol quart. Les migracions més massives i de llarg recorregut que tenien un pes destacat en l'estructura dels fluxos de mobilitat pràcticament desapareixen. La forta polarització entre àrees d'origen i àrees de destinació s'atempera i es passa a una situació de major compensació dels fluxos, de la immigració i l'emigració. Els saldos migratoris ja siguin

---

resta de Catalunya; de la resta d'Espanya, 507. El total d'ocupats procedents de l'estranger es va

positius o negatius se suavitzen de manera bastant generalitzada en tot el territori. Aquest quinquenni es podria definir com un període de transició, de ruptura i canvi en el caràcter de la mobilitat. La posterior embranzida de la mobilitat a partir de mitjans de la dècada dels anys vuitanta no presentarà les mateixes característiques ni tindrà les mateixes repercussions sobre la distribució de la població. En aquest context general, quines van ser les característiques de la mobilitat durant aquest quinquenni al Baix Empordà?

El nombre d'altres registrades pels quatre municipis roman pràcticament invariable en relació amb el període abans analitzat de 1966-1970, mentre que augmenta, i força, el nombre de baixes –tot i que no ha sigut possible trobar la informació per a la Bisbal d'Empordà- (taula 8.4). El volum d'altres intracomarcals es manté estable si comparem les dades de 1981-1985 amb les presentades a la taula 8.1 per al període 1966-1970. Els canvis es concentren en els fluxos que tenen el seu origen fora de la comarca. Així, els desplaçaments de major distància, els provinents de la resta d'Espanya cauen a més de la meitat en el conjunt dels municipis. Mentre que aquells procedent de la resta de Catalunya i, en especial, els de la RMB experimenten un clar augment. En concret, aquests últims van passar de les 153 persones, el quinquenni 1966-1970, a les 798, una dècada després.

Barcelona i, en un segon pla, Girona se situen entre els deu primers municipis d'origen de les altres en les quatre localitats empordaneses considerades de forma individual. Barcelona se situa com a primer municipi d'origen dels fluxos cap a Palafrugell i Sant Feliu de Guíxols, el segon cap a Palamós i el quart cap a la Bisbal. Un canvi de tendència que s'anirà consolidant i que agafarà major empena a partir de la segona meitat dels anys vuitanta.

El nombre de persones procedents de l'estranger es manté força estable. La majoria són espanyols que venen dels països europeus o estrangers amb nacionalitat d'un país de l'Europa Occidental. Encara no són els anys d'entrada més “massiva” d'estrangers, cas dels marroquins al Baix Empordà. I no va ser fins als anys 1985-1986 quan la implementació d'una política d'estrangeria obligà al govern espanyol a un major control de la població estrangera, política que tindrà una major incidència en els extracomunitaris. Aquest control va passar per l'articulació de tot un sistema de permisos que va fer “aflorar” una part important dels estrangers que fins aquell moment quedaven fora dels sistemes de registre.

Menys canvis, en termes relatius, experimenten les baixes quant a la seva distribució per destinacions. Però no en nombre absolut, ja que augmenten amb força les que es

---

situar en un discret nombre de 52 persones.

dirigeixen cap als municipis del Baix Empordà i la resta de comarques gironines i també, encara que en menor mesura ja que es partia de nivells elevats, cap a la resta d'Espanya. Aquestes que, en un principi, se suposa que haurien d'haver experimentat un increment molt més fort propiciat per la crisi econòmica i, com a conseqüència, pel retorn cap als llocs d'origen d'una part dels antics immigrants que van arribar en les dècades precedents.

L'única destinació que cau de manera apreciable és la que es dirigeix cap a la RMB. Barcelona i la seva àrea metropolitana deixa de constituir una àrea d'atracció pels fluxos procedents del Baix Empordà. La reconversió de nombrosos sectors productius va tenir un impacte especialment fort en les àrees amb una base industrial més important. La destrucció d'ocupació i el consegüent augment de l'atur va afectar especialment aquestes àrees, tal com he exposat al capítol sisè. Això no obstant, Barcelona i Girona encara se situen dintre del grup de deu primers municipis de destinació¹⁶⁸.

Ja he fet referència anteriorment a la distribució per edats de les altes i baixes residencials (veure figura 8.2 que s'ha presentat en l'apartat anterior). Per al quinquenni 1981-1985 ja és possible disposar de les dades per edat i sexe i això ha permès calcular les taxes que es presenten a la figura 8.8. Ja he indicat que durant aquest quinquenni (1981-1985) hi ha un major apropament al que podríem denominar com a "model clàssic" de la mobilitat per edats. La mobilitat es concentra en uns grups d'edat determinats, bàsicament entre els 20 a 30 anys, per caure pronunciadament a continuació. El grup de 40-44 anys sembla, en aquest sentit, marcar un punt de trencament. El màxim per a les dones es registra en el grup de 20-24 anys, seguit de prop pel grup 25-29 anys i, en els homes, un quinquenni després, en el grup dels 25-29 anys, la qual cosa demostra les divergències en les pautes d'emancipació, fonamentalment via matrimoni, entre ambdós sexes. La mobilitat es fa molt més selectiva i, podríem dir, no afecta de manera tan indiscriminada al conjunt de la població com en el quinquenni corresponent als anys seixanta.

Per una altra part, sembla que es va consolidant un cert repunt de les taxes en les edats al voltant de la jubilació. La progressiva extensió del treball assalariat juntament amb la consideració del Baix Empordà com a comarca de destinació no només turística i de segones residència, sinó també de retirament per la població que arriba a l'edat de jubilació, sembla que comença, encara que de forma molt suau, a incidir en una presència de les migracions en aquestes edats¹⁶⁹.

---

¹⁶⁸ No he fet l'encreuament entre procedència/destinació amb naturalesa de la població, com en l'apartat anterior –quinquenni 1966-1970–, ja que aquesta última variable manca sovint en les altes i baixes del quinquenni 1981-1985 i, a vegades, de manera completa en algun municipi, com és el cas de Palafrugell.

¹⁶⁹ La forma que adquireix el gràfic correspondria a una societat post-industrial, segons indiquen Boyle, Halfacree, Robinson (1998), que citen un article de Warnes (1992). L'augment de la

La comparació entre altes/baixes procedents de la mateixa comarca o de la resta d'Espanya (veure figura 8.3 que s'ha presentat en l'apartat anterior) mostra com en tots dos casos es produeix aquest efecte de concentració de la mobilitat en unes edats concretes. Les altes, independentment de la procedència, mostren una forta disimilitud amb les de deu/quinze anys abans. La població que es dona d'alta ni es tan jove ni tan madura com en el quinquenni que s'ha estudiat anteriorment.

En qualsevol cas, la situació ha variat força tal com es pot apreciar a la figura 8.9. D'aquesta figura és especialment interessant observar l'evolució de les altes i baixes amb la resta d'Espanya. La crisi i les seves repercussions incideixen en un *sorpasso* de les baixes que fa que en aquests municipis es mantinguin pràcticament a totes les edats per damunt del nivell de les altes. Únicament entre els grups d'edat dels 20 als 30 anys hi ha un cert equilibri, el que demostraria que la comarca encara conserva un cert potencial d'atracció de gent jove que s'insereix en el món laboral. A partir d'aquesta edat, les baixes sobrepassen àmpliament a les altes. Una part important de les quals segurament estan constituïdes per moviments de retorn de la població anteriorment desplaçada a aquests municipis.

A nivell professional la comparació amb el quinquenni 1966-1970 (taula 8.5) mostraria els canvis i les repercussions que la crisi industrial i l'aturada de la construcció van tenir en aquells anys. Pel que fa a les altes del quatre municipis -no disposem de les baixes per comparar- podríem dir que la distribució entre categories es fa més homogènia i no tan esbiaixada cap a les categories de treballadors de la construcció, la indústria i els peons¹⁷⁰.

Del conjunt d'altes la categoria "peó" pràcticament desapareix, però això no suposa un increment percentual de les categories corresponents als treballadors de la construcció i la indústria, les quals també descendeixen en tots quatre municipis –a excepció dels treballadors industrials a Palafrugell i, si fa no fa, a Sant Feliu de Guíxols-. Les categories professionals que guanyen més pes en les altes que registren aquests municipis estan relacionades amb els serveis, cas dels serveis administratius, el comerç i el conjunt d'altre personal dels serveis. Tres branques que es mantenen força estables pel que fa al seu pes

---

mobilitat a totes les edats es veuria acompanyat per un desplaçament de la moda cap a edats més avançades i un repunt cada cop més clar de la mobilitat en edats al voltant de la jubilació.

¹⁷⁰ Es disposa de la distribució professional dels ocupats a la comarca per als anys 1981 i 1986 i, per tant, en principi seria possible calcular les taxes de migració per categoria professional. Tanmateix, he considerat més convenient no efectuar un càlcul fins a cert punt arriscat. Malgrat que he intentat classificar les altes i baixes segons els criteris oficials que segueixen les estadístiques per a la classificació de l'activitat econòmica, la possibilitat de què els càlculs de les taxes es fessin amb grups no totalment homogenis existeix i, per això, he considerat més apropiat limitar-me al càlcul dels percentatges.

en l'estructura ocupacional del conjunt de quatre municipis. Si el 1975 donaven feina a un 40% dels ocupats de la comarca, a l'any 1986 mantenien el mateix percentatge. A la pèrdua conjuntural d'importància de la indústria i la construcció, per culpa dels embats de la crisi, han de sumar-se les tendències de fons del mercat laboral i de l'economia cap a una major empena del conglomerat d'activitats que s'articulen en el sector serveis.

Per una altra part, aquests quatre municipis i, en general, tota la comarca es constitueix -i ho continuarà fent amb posterioritat- com veurem més endavant, en destinació d'uns fluxos on cada vegada tindran un pes més important certs segments d'alta qualificació laboral i professional. Són els que he englobat sota la categoria de professionals i que correspon a metges, arquitectes, enginyers, advocats, personal docent i altres tècnics i especialistes superiors en els serveis i la indústria. En el cas de Palafrugell, per exemple, passa a ser la primera categoria en importància quantitativa.

Per últim tenim les altes i, en aquest cas també, les baixes per categoria professional i procedència (taula 8.5 i figura 8.10). La distribució segons professió i àrea de procedència o destinació tant en les altes com en les baixes mostra un gran paral·lelisme.

Pel que fa a les altes, el descens de les categories de peons, treballadors de la construcció i treballadors de la indústria és evident per a totes les procedències, tot i que en el cas de les altes procedents de la resta de Catalunya encara es manté amb els percentatges més baixos, com ja venia passant en el quinquenni 1966-1970. I, significativament, és en la categoria de treballadors de la construcció en què es produeix un canvi significatiu, amb el màxim percentatge per les altes procedents d'altres municipis del Baix Empordà.

Les persones procedents de la resta d'Espanya ja no desenvolupen en una proporció tan elevada com abans feines relacionades amb la indústria i la construcció. Els serveis agafen el relleu i molt especialment la categoria de "altre personal dels serveis", on tenen una gran importància els serveis d'hoteleria i restauració, seguretat i el servei domèstic.

La crisi econòmica dels anys vuitanta s'afegeix a una progressiva estabilització de les plantilles que treballen en les activitats turístiques de temporada. La necessitat de mà d'obra durant les puntes estacionals de la temporada turística es pot cobrir amb la població resident a la comarca. Per una altra part, és imprescindible tenir en compte la implementació de tota una política de recolzament governamental de les persones aturades que sembla que ha incidit en una major estabilitat i menor mobilitat en les zones amb forta incidència de les feines temporeres a l'agricultura, com és el cas de nombroses comarques andaluses i extremenyas.

Un altre canvi important el tenim en el nombre de professionals i tècnics qualificats que augmenta força el seu pes en les altes procedents de la resta d'Espanya –arriba al 16,1%-. Encara que el percentatge més elevat d'aquests continuarà corresponent, tal com succeïa en els anys 1966-1970, als procedents de la resta de Catalunya (27,9%). Ara, a més, força nombrosos en xifres absolutes.

Els professionals aniran adquirint cada cop més pes en els fluxos de mobilitat, en les altes i baixes d'aquests quatre municipis, la comarca i tot Catalunya. Per una part, incrementen el seu pes dintre de l'estructura ocupacional del mercat laboral català i del Baix Empordà, però també augmenten la seva mobilitat.

Alguns dels trets que caracteritzaren la mobilitat de la comarca a partir dels anys vuitanta ja es troben perfilats en aquest quinquenni. Hi ha un descens de les migracions procedents d'altres contrades d'Espanya que es compensa, si fa no fa, amb l'emigració. Ralentització que no suposarà, tal com moltes vegades s'ha assumit, la fi de la immigració des d'aquestes àrees. L'estructuració d'unes xarxes migratòries, uns lligams de coneixement entre certs municipis del Baix Empordà amb alguns municipis i comarques de la resta d'Espanya, especialment d'Andalusia, provocarà un significatiu moviment en tots dos sentits, de desplaçaments continus de la població en els últims anys. I que es trobarà fortament vinculat al moment del cicle econòmic –expansió i recessió-.

El continu creixement de població per migració a la comarca i als quatre municipis seleccionats a partir d'ara troba el seu origen en la gran magnitud que assoleix la immigració procedent de la resta de Catalunya, en especial de Barcelona i rodalies, enfront d'una caiguda dels fluxos que es dirigeixen cap a aquelles comarques. Una població en la qual tindran cada cop més pes els ocupats amb un alt nivell de qualificació professional i, en general, tots aquells que treballen dintre del sector serveis. La reculada de la indústria més tradicional de la comarca i la crisi en el sector de la construcció els convertiran en activitats amb menys capacitat d'atreure i absorbir ma d'obra durant certs moments. Les taxes d'atur augmentaran amb força i amb una especial incidència en aquests dos sectors.

Ara bé, no és una tendència que es mantindrà fins als nostres dies. La successió d'altes i baixes seguiran el cicle econòmic que la comarca i tot Catalunya han anat experimentant des de aquells anys amb una incidència especial en l'expansió-replegament conjuntural de la construcció. Agricultura i indústria continuaran la seva tendència cap a la pèrdua de pes i d'ocupació en la comarca, especialment la primera, mentre que la indústria mostrarà una major resistència, passats els moments més durs de la crisi econòmica. I els serveis es convertiran en el sector clarament en expansió a la comarca.

8.3 Recapitulació

Després d'analitzar la mobilitat laboral en el capítol setè, en aquest he passat a tractar específicament els desplaçaments de població que comporten un canvi de residència. Abans d'introduir-me en la seva anàlisi durant els últims anys –cosa que faré en el capítol novè-, he considerat convenient donar una certa perspectiva del passat més recent pel que fa a l'evolució dels fluxos migratoris a la comarca. Per això, he escollit els quinquennis 1966-1970 i 1981-1985, ja que els considero força paradigmàtics de dos moments importants en l'evolució de la mobilitat al nostre país.

El quinquenni 1966-1970 és representatiu del període de fluxos més massius, amb predomini dels desplaçaments de llarga distància i la polarització entre àrees de sortida i d'arribada. Correspon al període que comunament s'ha qualificat d'èxode rural i d'urbanització de la població. El quinquenni 1981-1985 s'inscriu en un marc completament diferent. La crisi econòmica d'aquells anys va fer disminuir de manera apreciable la mobilitat de la població i va aturar, en gran mesura, els processos de concentració de la població. Es tracta d'un moment de transició i ruptura en el qual ja es van configurant les característiques que els desplaçaments de població, cada vegada més importants, tindran a partir d'aquells anys.

La possibilitat d'explotar una font d'informació tant interessant, però sovint infrautilitzada, com són les altes i baixes padronals dels diferents municipis m'ha permès acostar-me molt més als trets específics de la mobilitat i de les persones que la protagonitzaren en aquells dos períodes. No tornaré aquí a enumerar tots els problemes metodològics que comporta treballar amb aquesta font d'informació. Al capítol tercer i al llarg de tot aquest capítol ja he fet referència a les peculiaritats, mancances i potencialitats d'aquestes dades. Tanmateix, sí que considero convenient recordar que les dades amb les quals he treballat són un exponent parcial del conjunt comarcal, encara que els municipis seleccionats: la Bisbal d'Empordà, Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols acaparen un elevat percentatge del conjunt de la mobilitat de la comarca a causa del seu pes poblacional i la seva importància com a municipis que exerceixen una certa capitalitat sobre la resta de poblacions de les seves rodalies.

Els tres aspectes bàsics als que he fet referència en aquest capítol són: el que he denominat com a “sistema geogràfic de fluxos”, és a dir, la xarxa de fluxos pel que fa a la seva procedència i destinació en termes geogràfics; en segon lloc, l'anàlisi dels desplaçaments segons edat i sexe i segons edat i procedència/destinació dels fluxos; per últim, he tractat la variable econòmica que es consigna a les butlletes d'inscripció padronal, la professió.

Aquest ha sigut l'aspecte més difícil de tractar per tota una sèrie de circumstàncies. La manca d'informació complementària i d'un sistema unívoc de categorització a les pròpies butlletes ha dificultat extraordinàriament la seva classificació. En un altre ordre de coses, s'han de pendre també en consideració les diverses formes "d'ocultació" de la informació. En el cas de les dones és força evident les deficiències de les dades sobre la seva participació en l'activitat econòmica i, específicament, en el mercat laboral i la seva inclusió de manera generalitzada en el grup d'inactius. Per una altra part, el registre d'una única activitat professional amaga la circulació, força important en aquesta comarca, entre diferents activitats econòmiques depenent dels ritmes estacionals i temporals de les diverses branques d'activitat de l'economia.

- **El sistema geogràfic de fluxos.** Una primera constatació que es pot fer a partir de la comparació entre ambdós períodes és l'erosió del saldo migratori positiu de tots quatre municipis. Si durant el quinquenni 1966-1970 la capacitat d'absorció de població forana va ser elevada a causa de la dinàmica econòmica força expansiva en els sectors en què s'especialitzava l'economia comarcal, el quinquenni 1981-1985 mostra una major igualació en el nombre d'altres i baixes, especialment com a conseqüència del creixement d'aquestes últimes.

En el primer quinquenni cal destacar-hi el pes que van tenir els fluxos procedents d'Espanya (exclosa Catalunya) en el conjunt de la immigració que van rebre aquests municipis. Malgrat la diversitat de poblacions d'origen, és possible detectar la constitució de veritables xarxes migratòries entre els municipis empordanesos i alguns municipis i comarques d'altres zones d'Espanya, especialment d'Andalusia. Són uns vincles que es mantindran i es continuen mantenint en l'actualitat. Ara bé, el quinquenni 1981-1985 ja suposa un moment de canvi durant el qual la immigració procedent de la resta d'Espanya retrocedeix i, de forma paral·lela, augmenta l'emigració des dels municipis empordanesos cap a altres localitats de fora de Catalunya.

Tanmateix, l'observació i anàlisi dels desplaçaments de població mostra la major complexitat del sistema migratori de la comarca respecte a la sovint reduccionista consideració que en fem. Si bé el 1981-1985 es constitueix en un període d'increment dels fluxos emigratoris cap a Espanya –en part de "retorn" de població cap als seus llocs d'origen- aquest no és un fenomen nou a la comarca que ja des dels anys seixanta mostrava un nombre significatiu de baixes cap a altres poblacions d'Espanya. Així mateix, malgrat la relativa reducció dels fluxos d'immigració a aquests quatre municipis, el corrent migratori es manté i, com veurem més endavant, es reprendrà amb força a partir del segon quinquenni dels anys vuitanta.

Dintre d'aquest conjunt de mobilitat, uns altres tipus de desplaçaments han quedat sovint relegats a un segon pla respecte a altres fluxos més evidents i impactants per a la societat. Es tracta de la mobilitat intracomarcal i dels intercanvis de població amb la resta de Catalunya. La primera es manté en termes percentuals força estable i mostra la importància que tenien aquest tipus de desplaçaments de curta distància ja en els anys seixanta.

Respecte a la resta de Catalunya, el flux predominant és el de sortida. Girona i Barcelona i la seva RMB es constitueixen en lloc de destinació per a un significatiu nombre de població durant el quinquenni 1966-1970. És una situació que donarà un gir força espectacular ja des de principis de la dècada dels vuitanta. El saldo migratori del Baix Empordà amb aquestes àrees es tornarà cada cop més positiu a causa de l'elevat increment de població que trasllada les seves residències des d'aquells municipis a les quatre poblacions empordaneses analitzades i, per extensió, i com veurem més endavant, al conjunt de la comarca.

Per tant, és possible constatar com la mobilitat dibuixa una xarxa de fluxos complexa i heterogènia que es manté al llarg dels anys malgrat el predomini d'un determinat tipus de fluxos migratoris en uns moments determinats.

Un altre aspecte interessant el constitueix la connexió que és possible establir entre els diferents tipus de desplaçaments. Ja he apuntat en el capítol quart que Girona, com la resta de províncies que han rebut més immigració interprovincial, ha presentat tradicionalment uns elevats nivells de mobilitat intraprovincial. Si descendim a una escala més micro, és a dir, en el cas dels municipis, també podem comprovar aquesta interrelació entre formes de mobilitat amb unes procedències i unes destinacions diverses.

En el cas dels quatre municipis analitzats és interessant comprovar com l'arribada d'un col·lectiu nombrós de persones procedents d'altres llocs d'Espanya i de Catalunya es tradueix, a la vegada, en una important mobilitat de curta distància que sovint no supera els límits comarcals. La seva condició de nouvinguts els situa en una posició en què la mobilitat, dintre o cap a altres comarques catalanes, és més probable per raó de la posició de major feblesa dins del mercat laboral i a la major inestabilitat dels seus lligams amb la societat i les poblacions d'arribada. Així mateix, la manca i, per tant, la cerca d'un habitatge en propietat segurament explicaria gran part d'aquesta mobilitat de curta distància dintre de la comarca on, com ja he apuntat

anteriorment, el pes dels no nascuts ni a Catalunya ni al Baix Empordà és tan significatiu.

- **Estructura per edats de la migració.** En general, els municipis mostren un perfil bastant proper al que podria denominar-se com el model de la migració per edat. És a dir, una concentració dels moviments migratoris en edats joves, coincidint amb el moment d'emancipació familiar, d'inici d'estudis superiors o d'inserció en el mercat laboral i/o de certa inestabilitat residencial, amb un segon màxim que correspon als infants, com a conseqüència de l'efecte d'arrossegament de les famílies.

Durant el quinquenni 1966-1970, l'estructura de les taxes de les altes per edat es manté a nivells força superiors al corresponent a les baixes per a tots els grups d'edats. Cau en el quinquenni 1981-1985 i, de manera especialment significativa, en el cas de les taxes per edats (procedència i destinació) corresponents als intercanvis amb la resta d'Espanya. En aquest cas, les taxes de les baixes per grups d'edat superen en tots els casos a les altes, excepte en el cas dels grups compresos entre els 20 i els 30 anys, el que mostraria que encara la comarca manté la seva capacitat d'atracció sobre la gent jove que inicia la seva inserció en el mercat laboral en aquells anys de crisi econòmica.

Ja al quinquenni 1966-1970 es donava una forta concentració de la immigració i, de forma menys acusada, de l'emigració corresponent a aquests grups d'edats joves. En el cas de la immigració procedent de la resta d'Espanya cal destacar especialment la seva joventut. Els màxims es registren entre els 14 i els 25 anys d'edat, en contraposició a l'emigració on la moda es retarda fins al grup d'edat dels 30-34 anys. Els principals municipis d'aquesta comarca, així, es van convertir en importants receptors d'una mà d'obra molt jove. Una vegada consolidat un cert patrimoni o la possible constatació d'un cert fracàs respecte a les perspectives inicials, s'efectuaria en alguns casos l'emigració cap a altres contrades bé sigui la pròpia localitat d'origen, el que es podria conceptualitzar amb més propietat com a "retorn", bé prosseguint la trajectòria migratòria cap a altres àrees geogràfiques.

Sobre les pautes de mobilitat en el període 1966-1970 i, en especial, en el cas de les altes, una interessant constatació addicional a fer és l'especificitat que presenta la distribució de la mobilitat per edats. Encara que manté els trets bàsics del model de mobilitat per edat al qual ja he fet referència anteriorment, és interessant apreciar la menor concentració de la mobilitat en certs grups d'edat. El fort trasbalsament de les estructures socials, laborals i econòmiques va tenir un efecte ampli sobre el conjunt de la societat i sobre la seva mobilitat espacial. La capacitat, podríem dir, "selectiva"

de la mobilitat cau en detriment d'una incidència molt més homogènia entre tots els grups d'edat i amb un major pes de la població dependent. Passada aquesta etapa, la mobilitat per edats va adquirint un perfil cada cop de major concentració en els grups d'edats que se situen entre els 20 i els 30 anys.

- **L'activitat econòmica: el treball.** L'última característica analitzada correspon a la professió de les persones que es desplacen. En aquest cas les dades no s'han agregat, sinó que vaig considerar més convenient presentar, en alguns casos, cada municipi de forma independent, a causa de les peculiaritats de les seves estructures econòmiques.

L'evolució entre els dos períodes objecte d'anàlisi mostra uns canvis prou significatius, com també és interessant de destacar la diversitat professional entre els fluxos segons la seva procedència i destinació. El quinquenni 1966-1970 es caracteritza per la forta mobilitat de població en les ocupacions categoritzades com "treballadors de la indústria", "treballadors de la construcció" i "peons", i amb nivells mínims pel que fa a les categories ocupacionals de major nivell de qualificació, cas dels que s'han conceptualitzat com "professionals", i d'aquelles ocupacions relacionades amb el sector dels serveis. La comparació amb el quinquenni 1981-1985 mostra l'evolució cap a una distribució més homogènia entre les diverses professions. La disminució del pes en altes i baixes de les categories professionals relacionades amb la indústria i la construcció es compensa amb un increment de les persones que treballen en els serveis tant administratius, comercials i personals així com, de manera prou significativa, en el cas de les categories professionals amb més qualificació.

Si desglossem els fluxos segons la procedència/destinació i la naturalesa de les persones podem constatar diferències importants i significatives. Així, els procedents de la resta de Catalunya i, en general, les persones nascudes a Catalunya mostren un perfil ocupacional on tenen un major pes les ocupacions relacionades amb els serveis i els nivells professionals alts. És una tendència que s'accentua molt en el cas de les altes i baixes del quinquenni 1981-1985.

Les persones procedents de la resta del Baix Empordà i de la resta d'Espanya mostren un perfil, sorprenentment, molt més semblant entre sí, amb un major pes de les activitats relacionades amb la construcció i la indústria. Els moviments intracomarcals, per una altra part, presenten una certa especialització industrial, les altes (no és possible disposar de baixes) procedents de la resta d'Espanya una forta especialització en la construcció i en el grup dels "peons". Si en comptes de la procedència passem a considerar la naturalesa, veiem com la població nascuda al Baix Empordà tendeix a apropar el seu perfil ocupacional al dels nascuts a la resta de

Catalunya. La important presència de persones no nascudes a Catalunya o a la comarca, dintre dels fluxos intracomarcals, explicaria aquestes divergències entre procedència i naturalesa.

L'augment de qualificació dels intercanvis migratoris no es pot deslligar de la importància que cada cop més han anat adquirint en el conjunt de la població els estrats professionals de major qualificació professional, així com el sector serveis, enfront d'una agricultura i una indústria amb una continuada reducció del personal ocupat. La construcció, per una altra part, mostra un comportament molt més erràtic derivat de les seves puntes i depressions d'activitat. Ara bé, convindria destacar aquests canvis en la composició dels fluxos segons professió perquè denoten les transformacions que es produeixen quant a l'especialització territorial, econòmica i residencial de la comarca.

9. Continuitat i canvi en les pautes de mobilitat i d'assentament de la població: la situació actual

En el capítol anterior ja he donat unes primeres indicacions sobre els canvis que se succeïen a partir de l'estudi de les dades dels quatre municipis seleccionats del Baix Empordà per al quinquenni 1981-1985. En aquest sentit, m'interessava especialment constatar com havia evolucionat el sistema geogràfic de mobilitat i les característiques dels migrants respecte a l'altre quinquenni analitzat, 1966-1970. Un quinquenni representatiu d'un període molt important en l'evolució econòmica i social i, per tant, en els desplaçaments de la població al nostre país.

En aquest capítol tornaré a principis dels anys vuitanta –inclús amb algunes referències al segon quinquenni dels anys setanta– però aquí ja es tractarà la totalitat de la comarca i dels seus municipis, tant pel que fa als seus saldos migratoris com als fluxos. Per tant, hi ha un cert solapament amb el capítol anterior respecte al període de referència.

Des de 1981 ja estan disponibles les dades de l'EVR per a tots els municipis de Catalunya, malgrat que no serà fins dates molt recents –1988– que es començarà a tenir més informació sobre les característiques de les persones que es desplacen, més enllà del simple recompte d'altres i baixes. L'anàlisi d'aquest capítol, per tant, se centra en el període que abasta des de principis dels anys vuitanta fins a les últimes dades disponibles en el moment de realització d'aquesta recerca, mitjans de la dècada dels noranta.

L'anàlisi de la mobilitat en aquests anys no és una empresa fàcil. Les limitacions són moltes i a partir de les dades disponibles per una àrea tan petita només es poden donar unes pinzellades sobre l'estructura de la mobilitat actual i, amb menor precisió, sobre les característiques de les persones que es desplacen. Un punt que mereixeria especial atenció al respecte és el de l'activitat econòmica de la població que canvia de residència. Ara bé, si fins a 1986 era una dada que es consignava en cada alta/baixa residencial, a partir d'aquella data va desaparèixer dels fulls padronals. I això ens ha privat d'un millor coneixement del tipus de persona que es desplaça ja que era una variable que malgrat les seves limitacions, ens informava del nivell professional i, en certa manera, de la posició social de les persones que es desplaçaven.

A pesar d'aquestes limitacions, tractaré tant els intercanvis i els desplaçaments dins de la comarca com els que es produeixen entre aquesta i altres àrees territorials –dins i fora de Catalunya i Espanya-. I, en especial, intentaré establir la vinculació amb les noves pautes

de localització de l'activitat econòmica, el treball i la població dintre del context global de Catalunya.

Per tant, aquesta anàlisi d'una unitat comarcal té una sèrie d'especificitats que deriven de la seva particular configuració territorial, la seva diversitat i les característiques pròpies de la seva estructura econòmica. Ara bé, crec que a la vegada pot donar pistes més globals sobre l'evolució de la mobilitat i les variables abans citades, de manera que es transcendeix la particularitat d'un estudi comarcal.

9.1 Una aproximació indirecta a la mobilitat: els saldos migratoris

Existeix una percepció força generalitzada sobre la caiguda de les migracions des d'un temps ençà. Els desplaçaments més evidents i impactants per a la societat cedeixen el seu protagonisme a una major diversificació de les característiques dels migrants, dels seus orígens i destinacions i de la distància a la qual s'efectuen els desplaçaments. El fet de què Catalunya com a conjunt hagi passat de saldos migratoris positius molt elevats a una situació de pèrdues/guanys "irrellevants" ha contribuït a consolidar aquesta impressió. Una impressió, per altra part, força equivocada.

Una primera aproximació a la mobilitat es pot efectuar a partir dels saldos migratoris. És una aproximació, però, incompleta ja que només ens permet conèixer el resultat net dels fluxos, els guanys o les pèrdues que han afectat una àrea determinada. Malgrat això, la falta de sèries completes sobre fluxos de població per a municipis i comarques fins a principis de la dècada dels vuitanta fa convenient recórrer a aquesta metodologia indirecta, elaborada a partir de l'estimació de la diferència entre el creixement total i el creixement natural.

Els resultats figuren a la taula 9.1. Només s'ha calculat el saldo natural i el saldo migratori pels principals municipis de la comarca¹⁷¹. Així mateix a la figura 9.1 he representat en una sèrie de mapes el signe -positiu o negatiu- del saldo migratori. El fet de tenir municipis de dimensions tan reduïdes introdueix un cert grau d'arbitrarietat en el càlcul de les taxes i, en aquest cas, de la taxa de migració neta, per la qual cosa he considerat més apropiat oferir només una indicació de l'evolució *grasso modo*.

---

¹⁷¹ El municipi amb menys població dels seleccionats és Ullà, amb 772 habitants l'any 1975. El municipi amb més població és Sant Feliu de Guíxols, amb 14.161 habitants el mateix any. A l'any 1996, ambdós municipis continuen mantenint aquestes posicions, Ullà amb 787 habitants i Sant Feliu de Guíxols amb 17.779 habitants.

La comarca en la seva totalitat ha experimentat, en tots quatre períodes en què s'han dividit les dades, un saldo migratori clarament positiu, si exceptuem el quinquenni 1981-1985 en què la crisi econòmica es fa més patent. Un aspecte a destacar abans d'entrar en el comentari més pormenoritzat dels saldos i la seva evolució municipal és la creixent participació del saldo migratori en el total del creixement comarcal. Així, si en el primer i en el segon quinquenni de la taula 9.1, prop de la meitat del creixement total es devia tant al saldo natural com al saldo migratori, a partir de 1986 aquest últim ja explica prop del 90% del creixement poblacional de la comarca, com ja he indicat en el capítol cinquè.

El saldo natural descendeix fruit de la reducció -generalitzada a tot Catalunya- dels nivells de fecunditat i l'augment paral·lel dels nivells de mortalitat en una població cada cop més envellida. En el conjunt comarcal, tanmateix, la seva aportació encara és positiva com correspon a una comarca amb una estructura de població relativament jove dintre del context català. Tot i això, ja hi ha diversos municipis i grups de municipis que experimenten un saldo natural negatiu. I entre aquests s'ha de destacar el cas dels municipis interiors que ja des de 1976 mantenen, com a conjunt, un saldo natural negatiu al qual s'incorpora en el darrer quinquenni tant la Bisbal com els municipis de la seva rodalia.

És en el darrer quinquenni estudiant, 1991-1996, quan es registra un fet significatiu. És el primer d'aquesta sèrie en què els municipis interiors registren un saldo migratori positiu. És un saldo mínim, només 56 persones, però que pot indicar la consolidació d'un canvi en la seva evolució poblacional. Potser es tracti d'un fet conjuntural, però es pot observar com el saldo migratori negatiu que en el quinquenni 1975-1981 era certament elevat -589 persones- es va reduint progressivament. Així mateix, en la successió de mapes de la figura 9.1 es pot observar com cada cop és més petit el nombre de municipis amb pèrdua de població per migració. Ja en el capítol cinquè, en el qual es tractava la població i el poblament al Baix Empordà, feia referència a aquest canvi en l'evolució de la població dels municipis interiors. Les pèrdues de població, tant significatives durant els anys precedents, s'aturen clarament i nombrosos municipis comencen a guanyar població.

El saldo d'aquestes poblacions interiors en conjunt va donar lloc a una taxa de migració neta clarament negativa, del -17,2‰, en el quinquenni 1976-1980. Una taxa que es correspon, tal com hem vist al capítol cinquè, amb la taxa de creixement anual acumulativa de la població més negativa de tot el segle que han registrat els municipis interiors. És una taxa que contrasta clarament amb les corresponents a la resta de municipis i, en especial, a la que registraren els quatre municipis més grans en conjunt (9,6‰), encara que els màxims es troben en altres municipis costaners, cas de Castell-Platja d'Aro i Santa Cristina d'Aro.

El quinquenni 1981-1985 suposa una ralentització de la mobilitat. Els nivells cauen de manera generalitzada i els saldos mostren una clara suavització tant si eren positius com negatius. La segura reducció de la mobilitat que va experimentar la comarca va venir acompanyada per una situació de major compensació dels fluxos d'entrades -immigració- i sortides -emigració-. El "retorn" de part de la població que havia arribat en les dècades precedents es va efectuar en uns nivells discrets i no massius, tal com hem vist al capítol anterior.

Els municipis costaners encara van mantenir una certa capacitat d'atracció de població en un context clarament recessiu. Més evident en els municipis més petits que en els principals nuclis de població. Alguns dels quals, per exemple Palamós i Sant Feliu de Guíxols, van arribar a experimentar un saldo migratori negatiu i que s'acosta pràcticament al zero en el cas de la Bisbal d'Empordà. Segurament reflectint els embats de la crisi sobre les localitats amb una estructura econòmica que comptava amb un teixit industrial més important.

Només municipis tan especialitzats en el turisme i amb un elevat estoc de segones residències com Begur, Castell-Platja d'Aro, Santa Cristina d'Aro i Torroella de Montgrí - en aquest cas s'hauria de prendre en consideració la possible evolució diferenciada entre el nucli de Torroella i l'Estartit- van presentar taxes de migració neta positives força elevades en un període econòmicament tan recessiu. El nombre de municipis amb saldo migratori negatiu va arribar al màxim -22 dels 36 municipis-, tal com es pot apreciar a la figura 9.1.

La situació canvià radicalment a partir del quinquenni 1986-1991. Malgrat que Catalunya com a conjunt entrà en una etapa de saldos migratoris molt discrets, amb guanys o pèrdues de població molt lleugeres, les dinàmiques en la distribució interior de la població, tal com exposen Ajenjo et al (1993) i Pujadas, Mendizábal (1991a), i com ja he indicat en el capítol quart, van experimentar un fort impuls. I un exemple d'això és la comarca del Baix Empordà.

Des de 1986, els municipis amb saldo negatiu es concentren en l'àrea interior de la comarca quasi sense excepció. Per una altra part, les taxes de migració neta positives del Baix Empordà es disparen fins a nivells molt elevats (12,5‰ en 1986-1991 i 11,5‰ en 1991-1996). Comparable amb les taxes totals de creixement que experimentà la comarca en les dècades de 1950-1960 (12,7‰) i 1960-1970 (19,9‰). És important tenir en compte que per aquells anys -1950-1970- la taxa recollia també l'important creixement natural que experimentava la població, mentre que durant els últims anys pràcticament tot el creixement de la població depèn del saldo migratori.

Els municipis amb les taxes de migració neta més elevades no corresponen als principals nuclis de població, segurament amb problemes de saturació i densificació que els fan menys atractius enfront de la resta de municipis costaners (25,6‰ en 1986-1991 i 22,3‰ en 1991-1996). De forma individual, els màxims es donen a Calonge (43,1‰ en 1986-1991 i 29,8‰ en 1991-1996); Santa Cristina d'Aro (48,6‰ i 50,7‰) i, ja en un segon pla, Begur (16,3‰ i 17,5‰) i Castell-Platja d'Aro (18,1‰ i 7,2‰).

L'últim quinquenni, com ja he exposat anteriorment, significarà l'extensió dels saldos migratoris positius a tots el grups de municipis. El nombre d'aquests amb saldo negatiu es redueix significativament fins a 12. La figura 9.1 en què s'han representat els saldos per a la dècada 1986-1996 mostra com el nombre total de municipis amb pèrdues pel conjunt de deu anys es molt reduït. Una part dels municipis amb saldo negatiu en el quinquenni 1986-1991 aconseguen compensar les pèrdues en el quinquenni següent. Per una altra banda, el nombre de municipis amb saldo natural negatiu no para d'augmentar arribant a un màxim de 25 si bé les pèrdues en xifres absolutes són força moderades.

En general, la comarca ha mantingut, especialment durant els períodes més expansius de l'economia, la seva capacitat d'atracció de població enfront de la situació més estable -pel que fa referència als saldos migratoris- del conjunt de Catalunya.

9.2 Una aproximació directa a la mobilitat: els fluxos migratoris

Una aproximació més acurada en l'estudi de la mobilitat fa convenient prendre en consideració els fluxos espacials de la població ja que permet analitzar la mobilitat en sí i no només la seva incidència sobre el volum i l'estructura de la població, com és el cas dels saldos migratoris. Desafortunadament la carència de dades per a nivells geogràfics inferiors a la província ha sigut una constant de les estadístiques. Només des de principis dels anys vuitanta podem disposar d'una sèrie més o menys completa dels fluxos per a tots els municipis catalans. Ara bé, són dades sense cap tret que defineixi el caràcter dels fluxos: sexe, edat, professió ni tan sols l'origen o la destinació de les persones que es desplacen. Característiques que sí que es faciliten a partir de 1988. D'altra banda, de 1992 a 1995 les dades es refereixen només a les migracions interiors. Solament consten les altes procedents de l'estranger per als municipis de més de 5.000 habitants i el total comarcal¹⁷².

---

¹⁷² Totes aquestes dades de l'Estadística de Variacions Residencials són facilitades per la web de l'Institut d'Estadística de Catalunya. Ja he comentat amb més deteniment els problemes i les mancances que comporta treballar amb l'EVR i, en especial, durant aquests anys (veure capítol tercer). La sèrie no és homogènia. Des de 1981 a 1989 són dades del total d'altes i baixes residencials, mentre que de 1992 a 1995 són dades de la migració interior. Si bé es disposa de les altes i baixes residencials totals per 1991, 1993 i 1994, el fet de només tenir tres anys i observar

A la taula 9.2 es presenten les taxes d'immigració i d'emigració entre els anys 1981 i 1995¹⁷³. Són dades que inviten a la prudència a l'hora de la seva valoració i interpretació, però que crec que són interessants per les tendències que marquen.

La visió que s'obté a partir dels fluxos matisa les apreciacions anteriors, fetes a partir de l'anàlisi dels saldos migratoris. Així, els municipis interiors no apareixen com una àrea estancada, d'escàs dinamisme quant a la mobilitat-assentament de la població. Els seus nivells d'emigració i d'immigració se situen al voltant de la mitjana comarcal, per sobre del conjunt de Catalunya i són força similars, en termes relatius, a la mobilitat dels principals nuclis de població considerats conjuntament¹⁷⁴. La major importància de les baixes sobre les altes, encara que sigui mínima, produeix aquest efecte de pèrdua de població per migració que ja vaig constatar al referir-me als saldos migratoris¹⁷⁵. Es podria objectar la sobrevaloració de les altes enfront de les baixes ja que per a les primeres disposem de les procedents de l'estranger. Tanmateix, l'escàs nombre de població estrangera o d'espanyols procedents de l'estranger en aquests municipis segurament no invalida aquesta apreciació d'uns nivells força similars d'immigració i emigració en relació a la mitjana comarcal.

No obstant això, el període 1986-1989 marca un cert distanciament, especialment pel que fa a les altes, entre aquests municipis interiors i la resta de la comarca. Distanciament que segurament s'ha mantingut i inclús incrementat en el període següent i que es podria constatar si disposéssim de les dades referents a la immigració procedent de l'estranger que s'instal·la de manera preferent en els municipis costaners de la comarca.

A tot el Baix Empordà, la situació és de clar repunt de la mobilitat passats els anys més crítics de principis dels anys vuitanta. Les taxes d'immigració es posicionen clarament per

---

una forta disparitat amb la resta de la sèrie (1991, sembla que hi ha un clar subregistre; 1993, pel contrari, les dades semblen molt inflades) ha fet que hagi pres la decisió d'utilitzar només la sèrie de migracions interiors pels últims anys. De totes maneres, el relativament baix nombre d'altes procedents de l'estranger durant el període 1992-95, 706 de les quals 139 són d'espanyols sobre un total de 12.091 altes, no alteraria massa les diferents taxes que s'han calculat.

¹⁷³ De manera complementària, es pot consultar a l'annex les dades d'altes i baixes anuals per a cada municipi, així com el saldo migratori. El període de referència comprén des de l'any 1981 fins a 1995.

¹⁷⁴ Sobre aquests municipis com sobre tota la comarca, es produeix l'efecte de la divisió municipal del territori –ja comentada amb anterioritat-. Catalunya, en general, però especialment les comarques empordaneses tenen uns municipis força petits en extensió, la qual cosa afavoreix l'elevat nombre d'altes i baixes que es consignen per ser un registre que per definició només té en compte els desplaçaments intermunicipals.

¹⁷⁵ El saldo migratori -nombre absolut i taxa- que s'obté a partir dels fluxos migratoris no és el mateix que l'estimat per mètodes indirectes i que s'ha exposat en l'apartat anterior. El mètode de càlcul és diferent com també ho són els anys considerats en cada cas: quatre anys a partir dels fluxos i cinc anys a partir de l'estimació indirecte.

sobre de les del conjunt de Catalunya¹⁷⁶. Una representació gràfica d'aquesta distribució territorial de les taxes la tenim a la figura 9.2 on s'han representat en els mapes les dades de la taula 9.2.

Els mapes, en general, s'enfosqueixen a causa de l'elevació constant dels nivells de mobilitat en tots dos sentits, altes i baixes, immigració i emigració. Els màxims, pel que fa a la taxa d'immigració, es registren als municipis costaners més petits i en especial el que s'estenen per la franja costanera sud: Calonge, Castell-Platja d'Aro i Santa Cristina d'Aro, on es concentra un gran nombre de residències secundàries¹⁷⁷ i que tenen un fort dinamisme turístic i comercial. Les taxes d'emigració experimenten un repunt, especialment en l'últim període. Són també els municipis que tenen unes taxes d'emigració més elevades, encara que a aquests s'han d'afegir els municipis interiors de la comarca.

Un fet interessant és la possibilitat de constatar l'existència d'una certa correlació entre ambdós fluxos, immigració i emigració. La dinàmica econòmica i residencial d'un municipi o uns municipis determinats no només incidiria en la seva capacitat d'atracció de població, sinó en la circulació de població per aquest terme municipal que donaria lloc a un elevat nivell d'altres però també de baixes residencials. Aquest és un fet constant en els moviments migratoris que fins i tot constitueix una de les lleis que Ravenstein (Arango, 1985) ja va enunciar a finals del segle passat. Malgrat això, tot sovint aquesta dualitat de flux i contraflux no es percep i s'acostumen a destacar uns determinats tipus de fluxos sobre uns altres.

Les principals poblacions costaneres (Palafrugell+Palamós+SFG+Torroella) i la Bisbal es mantenen dintre d'uns paràmetres de major moderació, amb unes taxes més aproximades a les que presenten els municipis interiors que a les que presenten la resta de municipis costaners. En certa manera ja es constatava aquesta diferenciació en els saldos migratoris estudiats a l'apartat anterior.

---

¹⁷⁶ Encara que aquí també s'ha de tenir en compte la millora en el funcionament de l'EVR a partir de 1986, que va propiciar un millor registre de les altes i baixes i, per tant, un increment de les mateixes.

¹⁷⁷ Aquests tres municipis concentraven en 1991, 21.715 habitatges considerats com "no principals", el que representava més del 40% del total comarcal. Una dada que contrasta força amb el pes que aquests tres municipis tenen sobre el total de població comarcal o sobre el total d'habitatges principals, aproximadament un 13% en tots dos casos. Fraguell (1994), en el seu estudi sobre la residència secundària a la província de Girona, ja indica aquesta concentració de segones residències en els municipis de la costa sud de Girona, afavorits per la seva proximitat a la conurbació barcelonina. Posteriorment s'hi ha afegit la zona nord de la Costa Brava, que s'ha convertit en destinació prioritària pels ciutadans de l'Europa Occidental i especialment de França, donada la seva posició estratègica prop de la frontera francesa i comunicada, des de fa dècades, amb el sistema d'autopistes europees.

Malgrat tots els problemes que s'han anat ressenyat respecte a les dades, és important retenir les tendències de fons més que l'exactitud de les xifres. Els nivells de mobilitat estan experimentant un clar augment com ja vam veure que ocorria de manera generalitzada en el conjunt de Catalunya i d'Espanya. Aquest increment de la mobilitat es produeix per part de tots dos fluxos, tant de la immigració (altes) com de l'emigració (baixes). Ara bé, la gran capacitat d'atraure població de la comarca i, en concret, de tota una sèrie de municipis provoca un saldo migratori clarament positiu que s'ha mantingut des de 1986 fins ara.

9.3 L'estructura geogràfica del sistema de fluxos: origen i destinació

En els apartats anteriors hem vist la incidència dels saldos migratoris sobre l'evolució de la població a la comarca i, en segon lloc, els nivells creixents de mobilitat dels seus municipis. Un pas més enllà consisteix en analitzar l'estructura geogràfica dels fluxos, és a dir, l'origen i destinació de les persones que canvien de residència. I és que, tal com ja he constatat en el capítol vuitè, la mobilitat s'articula com un sistema complex, de superposició de fluxos a diferents escales malgrat la focalització que, sovint, s'efectua sobre un tipus de desplaçaments concrets.

Tal com ja he comentat amb anterioritat, encara que hi ha dades de fluxos per municipis des de principis dels vuitanta, no serà fins 1988 quan es van començar a donar algunes característiques dels mateixos. I, entre elles, hi serà l'origen i la destinació. Per tant, la informació disponible actualment abasta un període bastant limitat de temps, des de 1988 fins a 1995, últim any de referència pel qual s'han publicat dades¹⁷⁸. D'aquesta manera, he optat per dividir-les en dos períodes, de 1988 a 1990 i de 1992 a 1995. No hi ha informació sobre 1991 ja que es tracta d'un any censal.

9.3.1 Els fluxos segons àrees d'origen i de destinació

Una primera aproximació s'efectua en la taula 9.3 en què es presenten les relacions del Baix Empordà amb tota una sèrie d'àrees geogràfiques que he considerat com a més significatives.

---

¹⁷⁸ Actualment s'han penjat a la web de l'IEC els fluxos (altes i baixes interiors –Espanya-) corresponents a l'any 1997. Per a l'any 1996 no hi ha informació ja que es tracta d'un any “dolent” per la subvaloració que resulta de coincidir amb la realització del padró municipal de població.

Així, he procedit a diferenciar la mobilitat intracomarcal, en principi la que correspon a desplaçaments de curta distància, respecte als fluxos extracomarcals. I dintre d'aquests he diferenciat entre:

- a) les comarques frontereres del Baix Empordà: Alt Empordà, Gironès i la Selva
- b) la resta de comarques gironines
- c) la Regió Metropolitana de Barcelona (RMB)
- d) la resta de Catalunya
- e) la resta d'Espanya

Per últim i de manera diferenciada, ja que la procedència de la informació no és exactament la mateixa, he inclòs les altes procedents de l'estranger que només es faciliten de forma agregada pel conjunt de la comarca¹⁷⁹.

Com a conseqüència de què es disposava de dos períodes amb un nombre diferent d'anys, he considerat convenient calcular les taxes per permetre relativitzar les dades i ajudar a la seva comparació.

El primer que es pot constatar és la importància de la migració interior –aquí considerada com la migració dintre d'Espanya- enfront dels fluxos amb l'exterior. El pes dels desplaçaments des d'altres països sobre el total de les altes registrades pel conjunt de municipis en els períodes 1988-1990 i 1992-1995 oscil·la entre el 8% i el 5%, respectivament. Si només tinguessin en compte els conjunt d'altres extracomarcals el seu percentatge se situaria al voltant del 13% i el 10%.

Els fluxos exteriors són uns fluxos que, com ja he apuntat, segurament pateixen un grau de subestimació més elevat que el conjunt d'altres i baixes, però encara que doblessin el seu percentatge mantindrien un pes secundari respecte a altres àrees d'origen. Aquests fluxos i, més concretament, els fluxos de persones de nacionalitat no espanyola centren una atenció preferent dels medis acadèmics i mediàtics¹⁸⁰. Tanmateix, l'evolució de la

---

¹⁷⁹ Si bé es faciliten les altes procedents de l'estranger en els municipis més grans de Catalunya, aquells per sobre dels 5.000 habitants. En tots dos casos només és possible disposar de les altes ja que les baixes a l'estranger, com ja he indicat, no queden registrades per l'EVR.

¹⁸⁰ S'ha de tenir en compte que en aquesta taula es treballa amb la procedència i no amb la nacionalitat de les persones. Si distingíssim els fluxos d'entrada a la comarca segons nacionalitat –espanyola o estrangera- també trobem la relativa importància d'aquest darrer col·lectiu enfront de la immigració de persones de nacionalitat espanyola. Tant en 1988-1990 com en 1992-1995, el percentatge d'espanyols i estrangers es manté en un 90%-10% respectivament, de les persones que es desplacen al Baix Empordà sense contar els desplaçaments intracomarcals. En concret, la composició dels diferents fluxos segons nacionalitat és la següent (dades de 1992-1995): immigració des de la resta de Catalunya (5.338 espanyols, 277 estrangers); immigració des de la resta d'Espanya (1.730 espanyols, 44 estrangers); immigració des de l'estranger (139 espanyols, 567 estrangers). Dades facilitades per l'Institut d'Estadística de Catalunya a partir de l'EVR.

població i la incidència que la mobilitat té en la comarca del Baix Empordà i els seus municipis està molt més lligada als moviments migratoris interns –dintre de Catalunya i Espanya- i, amb una especial importància, a aquells que tenen el seu origen/destinació en les àrees més properes.

Els desplaçaments, en principi de radi més curt, els intracomarcals, fluctuen al voltant del 32%-39% en el cas de les altes, i el 45%-47% en el cas de les baixes, amb una tendència clara a augmentar el seu pes sobre el conjunt de la mobilitat dels municipis de la comarca (exclosa la procedent de l'estranger). Si a aquests fluxos intracomarcals s'afegissin els procedents de les comarques veïnes i frontereres (Alt Empordà, Gironès i la Selva), el percentatge resultant acapararia pràcticament la meitat de les altes, 48%, en 1988-1990, dada que s'eleva en el període següent fins a un 62%.

Hi ha un intercanvi destacable, tal com es pot observar si tenim en compte les taxes d'immigració i d'emigració, amb el Gironès i, en menor mesura, amb les altres comarques veïnes, l'Alt Empordà i la Selva. Tanmateix, les entrades i sortides pràcticament queden compensades i els saldos migratoris del Baix Empordà amb aquestes comarques es mouen al voltant del zero. Moltes vegades aquests desplaçaments de població no són considerats com a veritable migració per part dels propis individus ja que solen correspondre a moviments entre municipis veïns i propers i, en tot cas, efectuats dintre d'un espai més o menys conegut i viscut amb el qual es mantenia i es continua mantenint tota una sèrie de llaços i vinculacions.

La resta de la taula 9.3 correspon als fluxos extracomarcals. En aquest cas, el balanç entre entrades i sortides es decanta clarament cap a un guany net de població, encara que malauradament no és possible disposar dels fluxos de sortida de població cap a l'estranger.

Aquest signe positiu vindrà fonamentalment marcat pels fluxos originaris de la RMB, en especial des del Barcelonès, com ja es venia perfilant en l'estudi específic per al quinquenni 1981-1985 dels quatre principals municipis de la comarca (capítol vuitè). Una situació, que convé recordar, que és l'oposada a la que es va donar durant els anys seixanta, quan Barcelona i la seva àrea metropolitana eren una de les principals destinacions de les persones que marxaven del Baix Empordà.

En nombre absolut s'ha passat d'una mitjana de 600 immigrants anuals procedents de la RMB el 1988-1990 a 839 el 1992-1995¹⁸¹, amb un pes creixent molt apreciable tant sobre

---

¹⁸¹ La tendència a l'augment sembla que ha continuat durant l'últim quinquenni del segle. L'última dada disponible, la corresponent a l'any 1997, situa el nombre d'altes procedents de la resta de Catalunya en 1.187, descomptada la intracomarcal i la procedent de les altres comarques de

el nombre absolut d'altres (es passa d'un 30,5% del total d'altres extracomarcals a un 45,4%) com en la respectiva taxa d'immigració (del 6,9‰ al 9,0‰). Es tracta d'una immigració on es combinen tant els fluxos en què el canvi de residència va acompanyat d'un canvi de feina com aquells altres fluxos que podríem catalogar de purament residencials, i que en no pocs casos suposen la conversió de les segones residències en residència habitual¹⁸².

Una atenció especial mereixen els desplaçaments de major distància: els que tenen com origen/destinació altres llocs d'Espanya (exclosa Catalunya) i de l'estranger. Respecte als primers, les dades per al període 1988-1990 mostren encara la intensitat dels intercanvis de la comarca amb altres zones d'Espanya. La forta diferència entre altes i baixes (10,3‰ i 4,8‰) dóna un saldo migratori fortament favorable al Baix Empordà. Saldo que segurament es pot aplicar al conjunt del quinquenni 1986-1991.

Aquest fet mostraria la capacitat, que encara conserva la comarca, d'atraure població forana procedent de fora de Catalunya en aquells moments de major puixança econòmica. Així com també indicaria l'existència i consolidació, malgrat el temps passat, de les xarxes migratòries. Les altes i baixes que tenien com origen o destinació Andalusia se situaven al voltant del 50% al 60% de tots els intercanvis que mantenia la comarca amb la resta de comunitats espanyoles.

La crisi econòmica a principi dels anys noranta hauria incidit en una tornada a la situació que es va donar a l'inici dels vuitanta, on tant en nombre absolut com en taxa les baixes sobrepassaven a les altes. A pesar de què aquests intercanvis migratoris amb la resta d'Espanya van suposar pràcticament la meitat de les altes extracomarcals registrades entre 1988 i 1990, aquest flux ha passat força desapercbut enfront de l'atenció que va acaparar en dècades anteriors. En l'últim període, 1992-1995, la taxa d'immigració des de la resta d'Espanya es redueix a la meitat i el saldo migratori esdevé negatiu.

Girona. A causa del pes tan majoritari que tenen els intercanvis amb la RMB, és de suposar que un gran nombre del total d'altres procedents de la resta de Catalunya provinguin d'aquesta àrea metropolitana.

¹⁸² Aquesta progressiva conversió de les segones residències secundàries en residències principals ja és apuntat per Fraguell (1994). Un factor important a tenir en compte és que la segona residència a Girona i, en concret, a la Costa Brava és majoritàriament de propietat i no de lloguer. Això suposa per aquesta investigadora que "la propietat de la segona residència, respecte al lloguer, propicia un major nivell de consum (...); una major integració de l'usuari en la localitat receptora (...); una major permanència en la segona residència durant l'estiu i una major freqüentació d'aquesta durant tot l'any, fent desaparèixer els problemes derivats de la infrautilització; una valoració més favorable de la localitat receptora i un major coneixement d'aquesta i de la seva vida cultural (...)

El resultat final és que la propietat de la segona residència afavoreix l'establiment de lligams afectius i de pertinença amb la localitat turística receptora, evitant o disminuint les relacions conflictives i la pèrdua de la qualitat tan urbana com medioambiental, cosa que no fa el lloguer" (Fraguell, 1994, pp. 371-372).

En aquests desplaçaments de major distància possiblement hi hagi una major vinculació amb el treball que en altres desplaçaments de radi més curt. D'aquí que la seva dependència de les fluctuacions econòmiques i, per extensió, de les necessitats laborals, els faci més sensible als canvis de conjuntura. La ralentització econòmica de principis dels noranta hauria suposat una aturada d'aquesta immigració i una elevació de l'emigració, una part de la qual es podria considerar en un sentit ampli com a retorn. Seria interessant poder disposar dels fluxos en els últims cinc anys, des de 1995 fins a l'actualitat, per observar les tendències que es defineixen en un altre moment d'expansió econòmica.

El volum d'altres procedents de l'estranger se situa en uns nivells més discrets i, com veurem més endavant, la presència de persones de nacionalitat espanyola en aquest flux immigratori és destacable. La presència d'estrangers a la comarca no és un fet nou com ja es comprova a l'estudiar el sistema de mobilitat i migració al Baix Empordà en els anys seixanta (capítol vuitè). Però sí que és nova la diversificació pel que fa a la procedència dels immigrants estrangers que hi arriben, així com la seva inserció dins del mercat laboral fruit d'uns condicionants educatius, professionals i legals específics, tal com exposaré amb més deteniment en pròxims apartats.

Un dels col·lectius estrangers que ha anat adquirint un pes creixent el constitueixen els marroquins. La seva arribada a la comarca és relativament recent, fonamentalment constatable a partir de mitjans dels anys setanta i amb major intensitat des de la dècada dels vuitanta¹⁸³. La crisi de principi dels noranta suposarà un petit fre per aquest flux que sembla que reprendrà el seu ritme creixent en els últims anys.

Pel que fa ara a les baixes de la taula 9.3, el seu nombre és menor i això fa que el percentatge que representen les baixes intracomarcals sobre el total sigui clarament superior que en el cas de les altes. Entre un 70% i un 80% del total de baixes (no es disposa de cap tipus d'informació dels moviments cap a l'estranger) es dirigeix cap a un altre municipi de la pròpia comarca o cap alguna de les comarques veïnes (Alt Empordà, Gironès i La Selva).

Hi ha també un flux significatiu -que s'incrementa en percentatge i en taxa- cap a la RMB però clarament per sota de la immigració que rep el Baix Empordà d'aquestes comarques

---

¹⁸³ Aquests primers nuclis d'immigrants estrangers que s'establiren a Catalunya, en especial a Barcelona i Girona, van ser originats per l'enduriment de l'entrada als països tradicionals objectiu d'aquest flux: França, Alemanya o Països Baixos. Això va produir, en un primer moment, un efecte de retenció a la frontera espanyola i de progressiva consolidació de la presència del col·lectiu de marroquins a Catalunya (Colectivo IOE, 1994).

metropolitanes. El flux que es dirigeix a la resta d'Espanya manté el seu pes dintre del conjunt de baixes extracomarcals.

Per tant i en contra moltes vegades de la imatge sobre la immigració recent a la comarca i, en general, a gran part de Catalunya, els fluxos procedents de l'estranger o, més concretament, d'estrangers encara ocupen un lloc secundari dintre del sistema de mobilitat del Baix Empordà. Un lloc secundari que no vol dir que s'hagi de traduir en una manca d'atenció per tot el que té d'específic l'arribada de cada cop un contingent més elevat de població de nacionalitat estrangera amb tota una sèrie de particularitats derivades de la seva condició de no nacionals. Ara bé, qualsevol plantejament que intenti copsar l'evolució de l'estructura laboral i la immigració-emigració a la comarca del Baix Empordà és convenient que no deixi de banda els fluxos més propers, els fluxos de migració interior i de persones de nacionalitat espanyola.

9.3.2 Les especificitats municipals del sistema de fluxos

L'heterogeneïtat en la distribució de la població a la comarca es fa cada cop més acusada. De tal manera que els fluxos estan molt polaritzats en els municipis costaners, tal com es pot apreciar a la taula 9.4¹⁸⁴. Al voltant d'un 80% del total d'altres i de baixes que es registren a la comarca tenen com a origen o destinació un municipi de la façana costanera. No obstant això, és un percentatge que està en línia amb el pes que hi tenen sobre el total de població. Els volums d'altres i baixes que registren tant la Bisbal i la seva rodalia com els municipis interiors són certament més modestos però es troben, així mateix, en proporció al seu pes poblacional.

On sí que es poden trobar més diferències és en la distribució d'aquests fluxos per origen i destinació segons el tipus de municipi. La taula 9.4 presenta una gran quantitat d'informació que dificulta la visualització de les principals divergències entre els diversos tipus de municipis. La figura 9.3 resumeix les principals dades al concentrar els orígens i destinacions en només quatre grups: la mateixa comarca, la resta de comarques gironines, la resta de Catalunya i la resta d'Espanya.

Els fluxos intracomarcals ocupen un lloc destacat en el sistema de mobilitat de tots els municipis. Té una especial incidència a la Bisbal i rodalies gràcies a la seva posició central a la comarca i el baix nombre relatiu de fluxos procedents de fora de les comarques gironines. És especialment significatiu l'elevat nombre de moviments que es donen entre la Bisbal i els municipis que l'envolten (Corçà, Cruïlles i Forallac). La

proximitat entre els principals nuclis de població fa que els intercanvis siguin intensos i això es troba reflectit en el percentatge, 36%, que suposen aquests fluxos sobre el total d'altres.

En clara contraposició, els intercanvis entre els diversos municipis interiors mostren un nivell molt baix, sent les principals ciutats costaneres l'origen d'un percentatge apreciable del total d'altres que reben aquests municipis, així com convertint-se en la principal destinació de les baixes de les principals poblacions comarcals costaneres. Una part apreciable dels fluxos tenen com origen/destinació a Torroella de Montgrí. Altres destinacions destacades i amb les quals els petits municipis de l'interior també mantenen un saldo negatiu són el Gironès i el municipi de la Bisbal i la seva rodalia. Una de les particularitats d'aquests municipis interiors és la importància dels intercanvis amb d'altres municipis de les comarques gironines. Un fet que no ha d'estranyar per la localització "fronterera" d'alguns municipis amb les comarques veïnes del Gironès i l'Alt Empordà.

Un altre fenomen destacable dintre de la comarca és el saldo negatiu que presenten les principals ciutats respecte a la resta de municipis costaners. Un fet que no només es pot observar en aquest període sinó que també és present els anys 1988-1990. Potser aquesta dinàmica respongui a un cert procés de desconcentració de la població d'aquests nuclis urbans cap a les seves rodelies. Així com la desconcentració de població sembla un procés força implantat en els principals nuclis urbans dels país, també es donaria, dintre d'una escala molt més petita i salvant les distàncies, entre les ciutats que estructuren el Baix Empordà i els municipis que les envolten.

Els fluxos procedents de la resta de Catalunya, excloses les comarques gironines, es reparteixen de manera equitativa en termes relatius entre tots els municipis amb l'excepció de la Bisbal i la seva rodalia. En principi, tant els municipis costaners com els municipis interiors absorbeixen en nivells semblants aquests fluxos que, en la seva major part, tenen el seu origen en el Barcelonès i les comarques que l'envolten. Ara bé, la desproporció en termes absoluts és enorme. Si entre 1992-1995, es van donar d'alta en els municipis costaners 3.012 persones procedents de la RMB, el nombre d'altres en els municipis interiors es va quedar en tan sols 151 persones.

Pel que fa a les baixes cap a la RMB, també són els municipis costaners els que presenten un percentatge més elevat de població que es dirigeix cap a l'àrea metropolitana de Barcelona. La correspondència entre les principals àrees de sortida i d'entrada per cada grup de municipis és una constant, com es pot apreciar en aquesta taula. I això indicaria

---

¹⁸⁴ Per no complicar excessivament l'anàlisi amb moltes dades he agafat com a període de

l'existència del que Cardelús, Pascual de Sans, Solana Solana (1999) han anomenat com els "camins preferents de les migracions". En aquell cas aplicat als vincles migratoris entre províncies, però que també es pot donar per altres escales geogràfiques. Els vincles més importants que cada municipi o grup de municipis sosté amb una altre unitat territorial determinada no tenen només un sentit, sinó que normalment s'estableix un sistema bidireccional de migració, de constants anades i vingudes entre ambdues àrees.

Els fluxos procedents de la resta d'Espanya tenen un pes clarament més destacat, tant pel que fa a la immigració com a l'emigració, en els municipis costaners. Una importància molt més accentuada encara en el període anterior (1988-1990) en què prop del 40% de les altes que registraven les quatre principals localitats costaneres tenien el seu origen fora de Catalunya.

Per últim, respecte als intercanvis migratoris amb l'estranger no és possible obtenir informació desglossada per als diversos municipis que componen la comarca. No obstant això, aquests fluxos i, més específicament, els estocs d'estrangers residents a la comarca es tractaran amb més deteniment en els apartats següents.

9.4 Les característiques dels migrants

9.4.1 La migració segons edat

En l'anàlisi sobre la mobilitat dels quatre municipis del Baix Empordà efectuada en el capítol vuitè ja he exposat algunes de les característiques observades durant els anys seixanta, les especificitats que presentava la mobilitat i les diferències respecte a les pautes que semblen definir-se a principi dels anys vuitanta.

Primer de tot, vaig constatar la correlació entre la mobilitat i l'edat. Els nivells de mobilitat més elevats, tant en xifres absolutes com relatives, es troben normalment en els grups d'edat corresponents als joves i als adults-joves. El procés d'emancipació dels joves, sovint associat al matrimoni, els desplaçaments relacionats amb els estudis o la feina i, en nombrosos casos, la rotació entre diversos habitatges d'una població amb major inestabilitat laboral fa que tinguin menys "ancoratges" a un lloc determinat i, per tant, més probabilitats de desplaçar-se.

Malgrat això la mobilitat dels anys seixanta tenia certes particularitats derivades del seu caràcter massiu. Els màxims es donaven entre els vint i trenta anys, però era una mobilitat

---

referència els últims anys disponibles –1992-1995- .

-en especial en el cas de la immigració- que afectava de forma bastant generalitzada a tots els grups d'edats i mostrava en certa manera les característiques excepcionals d'aquell període. Una dècada després, les corbes de migració per edat de principis dels anys vuitanta ja mostraven una acomodació molt més fidel als patrons "clàssics" de la mobilitat per edats, amb puntes molt destacades entre els 20 i 30 anys.

I així ha continuat fins a l'actualitat, tal com es pot observar en la figura 9.4. Els màxims en tots els casos, mobilitat intracomarcal i extracomarcal, es donen en el grup d'edat dels 25 a 29 anys. Hi ha una forta concentració en aquest grup d'edat, major no només de la que es donava en els anys seixanta sinó fins i tot de l'anàlitzada pels anys vuitanta. Així mateix, tant a principis dels anys vuitanta, amb l'anàlisi dels quatre municipis, com a finals de la dècada -dades de 1988 a 1990- es pot constatar com encara hi havia un cert equilibri en els nivells de mobilitat entre el grup 20-24 anys i el grup de 25-29 anys¹⁸⁵. Equilibri que com ja he apuntat es va trencant i desplaçant cap a edats més avançades.

L'elevació constant de l'edat del matrimoni, la inserció més tardana al treball, en molts casos, per un allargament del període d'estudi són factors que estan incidint en un retard en l'emancipació dels joves i que es reflecteix en aquest "envelliment" de la mobilitat i la concentració dels màxims en edats més avançades. Seria interessant poder disposar de dades més recents, des de 1995, per poder confirmar el progressiu desplaçament de la corba de mobilitat.

Passades les edats en què es registren els màxims de mobilitat, el descens és molt pronunciat tant pel que fa als fluxos intracomarcals com pel que fa a les taxes extracomarcals. Amb una particularitat destacable pel que fa a les altes, i és el repunt que experimenta la "taxa d'immigració" entorn de l'edat de jubilació.

Si passem a analitzar més detingudament l'estructura per edats segons les diverses procedències i destinacions en què s'han dividit les altes i les baixes també es pot observar una similitud força clara entre homes i dones amb una excepció força significativa: les altes procedents de l'estranger¹⁸⁶, tal com es pot observar a la figura 9.5. És aquesta una immigració que durant 1992-1995 estava composta bàsicament per població estrangera encara que hi havia un apreciable nombre d'espanyols -al voltant del 20%-. Per

---

¹⁸⁵ Els anys disponibles per efectuar aquesta anàlisi de la mobilitat per edats van des de 1988 fins les darreres dades disponibles, 1995. He considerat més adequat per raons de claredat presentar els gràfics i comentar de manera més extensa de les dades corresponents al període 1992-1995. No obstant això, he elaborat i analitzat també la informació disponible per a 1988-1990. En línies generals, les tendències són força similars entre ambdós períodes; tot i així, indico les possibles diferències que s'observen en l'evolució de la mobilitat per edats a la comarca.

¹⁸⁶ Com ja he indicat anteriorment, l'EVR per pròpia definició no recull les dades corresponents a l'emigració a l'estranger.

nacionalitats, la majoria correspon a població de nacionalitats africanes amb un 46% - quasi en la seva totalitat marroquins- i, en segon terme, europeus amb un 25%. Per tant, es barreja una població en principi força heterogènia com es pot suposar a partir de les principals nacionalitats que he detallat. I d'alguna manera es transmet aquesta heterogeneïtat a la "heterodòxia" que presenta la figura 9.5.

Es tracta d'una immigració amb una escassa presència d'infants i una sobrerrepresentació de població vella. Ara bé, si a aquestes edats la relació entre homes i dones es manté més o menys igualada, no succeeix el mateix amb els grups d'edats centrals que corresponen als joves i als adults-joves. Aquí les diferències són apreciables a favor dels homes.

La desproporció entre homes i dones es deu en una part molt important al flux que procedeix del Marroc. La immigració d'aquest país és jove i es caracteritza pel predomini dels homes. Un tret que segurament s'anirà modificant i que, de fet, ja ho fa en l'actualitat. El canvi respon a la progressiva igualació en el flux migratori entre els dos sexes derivada bàsicament del procés de reagrupació familiar en la qual va tenir una repercussió destacable la regularització de 1991.

Per una altra banda, l'elevació de les taxes i el percentatge dels vells corresponen en major mesura a la immigració procedent dels països europeus tant d'estrangers com, possiblement, de les persones de nacionalitat espanyola que, procedents de l'estranger, escullen la comarca com a lloc de residència en la seva retirada de la vida laboral.

El problema amb aquesta immigració procedent de l'estranger és que totes les mancances i esbiaixaments que presenta la mesura i el registre de la mobilitat de la població s'hi veuen agreujats. Part de la població procedent d'alguns països del Tercer Món es troba en situacions d'irregularitat o d'indocumentació a causa de les dificultats que tenen per accedir i establir la seva presència en les societats occidentals. La falta de documentació administrativa fa que la seva presència estigui subvalorada pels organismes estadístics. Ara bé, també presenta problemes la correcta valoració d'altres col·lectius com, en aquest cas, el dels residents europeus de la tercera edat que en nombrosos casos opten per no donar-se d'alta en els municipis de residència.

Aquest problema de subvaloració es trasllada a la figura 9.6, on es mostren tant la distribució percentual com les taxes per edat segons la procedència/origen (intracomarcal; resta de Catalunya; resta d'Espanya i estranger) de les persones que es desplacen.

Una primera constatació que es desprèn de l'anàlisi de les taxes és que la immigració procedent de l'estranger queda força per sota de la resta de desplaçaments. Un registre més

fidedigne segurament elevaria aquestes taxes fins a nivells superiors. No obstant això, es pot aventurar que es mantindrien dintre d'uns nivells molt més discrets respecte a la resta de procedències. Al ser dades globals no es pot apreciar la diferència entre homes i dones, però sí la importància de la mobilitat en les edats joves, al voltant de l'edat de jubilació i, en sentit contrari, el baix nivell de la taxa dels infants.

L'edat modal de la mobilitat varia segons el període com ja he apuntat anteriorment. Durant els anys 1988-1990 se situa preferentment en el grup dels 20 a 24 anys, però amb poques diferències respecte al grup d'edat següent. Per als anys 1992-1995, tots els màxims s'estableixen en el grup dels 25 als 29 anys.

Les taxes més elevades en general corresponen als desplaçaments de menor distància, és a dir, la mobilitat intracomarcal i la mobilitat amb procedència i -en menor mesura- amb destinació a la resta de Catalunya. Només hi ha l'excepció de les altes procedents de la resta d'Espanya en els anys 1988-1990. Es tracta en aquest cas -i com es pot observar a la figura 9.6- d'una immigració molt jove, quasi la meitat dels seus components tenen entre 20 i 30 anys, amb unes taxes a aquestes edats certament elevades i molt per sobre de la resta de procedències. És també una mobilitat molt concentrada en el sentit de què a partir dels 30 anys se situa per sota de la mobilitat intracomarcal i de les altes procedents de la resta de Catalunya. Com he apuntat anteriorment es tracta d'una immigració amb un elevat percentatge de persones procedents d'Andalusia, la comunitat amb la qual s'ha anat creant un constant entramat de moviments des dels anys seixanta.

Pel que fa a la mobilitat intracomarcal, aquesta mostra una àmplia concentració en l'edat modal, amb un descens molt acusat sense pràcticament repunt a les edats més avançades. Es podria definir com una mobilitat molt puntual, molt concentrada en les edats d'inserció laboral i formació de família que comportaria, en principi, aquesta mobilitat de radi més curt, moltes vegades lligada a motius residencials. La major presència de nens tant en les altes com en les baixes semblaria indicar una major presència de parelles joves. El flux procedent de la resta de Catalunya mostra un perfil similar, si bé les taxes a partir dels 30 anys són constantment més elevades i es caracteritza pel repunt, especialment destacat en els anys 1992-1995, de les edats properes a l'edat de jubilació.

Per tant, de forma generalitzada i pràcticament a totes les edats hi ha un saldo migratori positiu amb una especial incidència en els grups corresponents als adults joves i, encara que amb una menor incidència, en les edats al voltant de la jubilació, tal com es pot apreciar a la figura 9.7. Entre 1988 i 1990 el saldo positiu es fa especialment acusat pel discret nivell de les baixes, combinat amb una immigració procedent de la resta d'Espanya molt important. El saldo positiu amb la resta d'Espanya es concentra entre els 15 i els 35

anys. A partir dels 50 anys s'entra en una situació de baix nombre d'intercanvis amb un saldo pràcticament nul. La corba que es dibuixa és significativament diferent a la forma que presenta el saldo amb la resta de Catalunya (exclosa la intracomarcal). Aquesta manté una major uniformitat en totes les edats. Els màxims se situen entorn dels 20 als 40 anys amb un lleuger descens que tanmateix es recupera al voltant de l'edat de jubilació, més marcat durant el període 1992-1995.

Les dades per aquest últim període mostren la combinació de la ralentització de la immigració a la comarca, sumada a una major emigració extracomarcal. Els saldos es redueixen molt però especialment el que correspon als intercanvis de població amb la resta d'Espanya. Passa a ser negatiu en totes les edats, excepte en les corresponents a l'interval dels 20 als 30 anys on encara la comarca manté un lleuger saldo positiu. De totes maneres la negativitat del saldo és poc accentuada. Únicament presenta una certa importància en els adults entre els 30 i els 40 anys i, consegüentment, entre els infants.

El saldo amb la resta de Catalunya mostra menys variacions respecte els anys anteriors, si bé els màxims es van desplaçant cap a edats més madures, entre els 30 i els 50 anys i, per suposat, en les edats entorn a la jubilació¹⁸⁷. Al contrari, el saldo, encara que es manté positiu, és molt baix entre els joves de 15 a 30 anys. Si es compara amb els anys anteriors es pot apreciar ja l'estrebada en el grup dels 15 als 19 anys. Ara sembla que l'estrebada s'amplia. En aquest sentit, els factors abans al·ludits referents al desplaçament dels màxims de mobilitat poden afectar a la menor mobilitat, immigració i emigració a aquestes edats i, per altra banda, a una pràctica compensació dels fluxos d'entrada i sortida dels joves a causa dels desplaçaments per estudis -en aquest cas estudis d'especialització i estudis superiors- a altres poblacions catalanes.

Malauradament no és possible disposar del saldo amb l'estranger ja que només compten amb les entrades. Aquestes s'han incorporat a la corba del saldo total extracomarcal i, per tant, eleven "artificialment" aquest saldo migratori per edat. Tanmateix, el seu baix nombre fa que els efectes siguin escassos. Pocs canvis reflectiria aquesta corba si es prescindís de les migracions procedents de l'estranger.

---

¹⁸⁷ Módenes Cabrerizo, Pascual i Ruiz (1998) en el seu estudi sobre les migracions interiors a Catalunya situen, a partir de l'anàlisi dels perfils migratoris de les comarques, el Baix Empordà dintre del grup que qualifiquen com a "perifèric" respecte al Barcelonès i altres comarques urbanes. Aquestes es caracteritzarien pel saldo migratori negatiu a algunes edats, per exemple entre els joves i els adults joves, i un saldo migratori a edats més avançades. Tanmateix i tal com es pot apreciar en els gràfics, els saldos amb la resta d'Espanya mostren altres característiques fortament diferenciades respecte als fluxos entre el Baix Empordà i la resta de Catalunya.

9.4.2 La migració segons nivell d'instrucció

L'anàlisi de la mobilitat per edats es revela com un camp d'estudi fèrtil que dóna nombroses pistes sobre les característiques de les persones que es desplacen, però també sobre la possible incidència que la seva arribada o marxa comporta en la societat i l'economia d'una àrea determinada.

Un complement interessant seria poder disposar d'algunes altres característiques d'aquests "migrants" pel que fa a la seva vinculació amb el treball i la seva posició social. L'escassetat de dades sobre aquests aspectes és notòria. Alguna indicació sobre el grau de qualificació dels migrants es pot obtenir a partir de les dades que es presenten a la taula 9.5 i a la figura 9.8. Les progressives limitacions a la informació personal de què és possible disposar per part dels aparells estadístics fa, però, que cada vegada més la quantitat i la qualitat de la informació disponible es vagi reduint. I un exemple clar el tenim en la reducció de les categories en la qual se subdivideix la variable "nivell d'estudi".

La informació més detallada s'obté a partir de les dades per als anys 1988 a 1990. Per a 1992-1995 només es pot obtenir la informació per a tres grans grups: "no sap llegir o escriure", "EGB o equivalent" i "altres titulacions". En el cas dels estudis primaris, la definició entre primària incompleta i EGB o equivalent sembla haver variat tal com es pot apreciar en la comparació entre ambdós períodes. Això no obstant, els perfils de qualificació que s'obtenen tant pel que fa a les altes com a les baixes són força coincidents en tots aquests anys.

La major part dels "migrants" tenen un nivell d'estudis primaris, en consonància amb els paràmetres generals de tota la societat. Ara bé la comparació entre els "migrants" segons l'origen i destinació sí que mostra una major variabilitat i bastant significativa. Així són els fluxos amb la resta de Catalunya els que mostren un percentatge més baix de població amb estudis primaris i, per tant, un major percentatge d'aquella que té estudis secundaris i, el que es força significatiu, de persones amb estudis superiors. Clarament per sobre dels percentatges del total de la població de la comarca que se situen en el 9%, estudis secundaris, i el 4%, estudis superiors¹⁸⁸. La distribució entre altes i baixes no mostra diferències importants.

Una distribució semblant s'obté a partir de la immigració des de l'estranger. El pes de persones amb estudis superiors és força elevada, comparable a la població procedent de la resta de Catalunya. Ara bé si observem la figura 9.8, crida l'atenció el fet de què aquesta

elevada qualificació es veu acompanyada pel major percentatge de població amb primària incompleta i sense estudis. És, per tant, una distribució força heterogènia i polaritzada, però que en definitiva correspon a la diversitat de la població procedent de l'estranger com ja havia indicat anteriorment. Si en comptes d'analitzar-la en termes de procedència, ho féssim per nacionalitat, diferenciant espanyols i estrangers, i considerant tan sols aquests últims, aquesta distribució "bipolar" també es mantindria.

Tal com hem analitzat en altres treballs pel cas de Catalunya i Espanya, els fluxos i l'estoc d'estrangers estan caracteritzats per l'heterogeneïtat en els seus nivells de qualificació, professió i vies d'inserció social i laboral (Solana Solana, Pascual de Sans, 1995: Pascual de Sans, Cardelús, Solana Solana, 2000). La imatge que es projecta del que normalment s'anomena "immigrant estranger" i del "treballador estranger" es basa en un concepte reduccionista ja que només s'hi engloben uns determinats col·lectius en base a la seva nacionalitat, el seu grau de qualificació o el treball que realitzen.

Com es pot observar, en el cas del Baix Empordà el gruix de la immigració procedent de l'estranger són persones sense estudis o amb primària incompleta. Però ve acompanyat d'un percentatge elevat de població amb alts i mitjans nivells d'instrucció¹⁸⁹.

Molt interessants des del meu punt de vista són les dades referents als fluxos amb la resta d'Espanya ja que permeten matisar certs tòpics força estesos. El percentatge de població amb estudis primaris és destacablement superior a la mitjana tant de les altes com de les baixes, amb un pes de la població que manifesta no tenir estudis o la primària incompleta tan elevada com era el cas de la immigració procedent de l'estranger. Però a més aquesta baixa qualificació es reforça si tenim en compte el nivell d'estudis secundaris i, el que és més significatiu, d'estudis superiors. En tots dos casos, però en especial en l'últim, la proporció de població se situa força per sota de la mitjana i de la resta de procedències.

Per tant, es pot observar com la població que arriba a la comarca presenta un nivell d'instrucció -aquí definit molt àmpliament a partir del "nivell d'estudis"- més elevat que el conjunt de la població de la comarca, especialment pel que fa als estudis superiors. En

---

¹⁸⁸ Dades corresponents al padró de 1986 i facilitades per l'IEC a la seva web.

¹⁸⁹ A partir de les dades del cens de 1991 també es pot apreciar aquesta polaritat en els nivells d'estudis de la població estrangera resident i ocupada a Catalunya. Si el percentatge d'ocupats amb estudis superiors (diplomatures, llicenciatures i estudis de postgrau) en el cas dels nacionals d'Amèrica del Nord, Japó i Europa oscil·lava entre el 70% per als dos primers i al voltant del 40% en el cas dels europeus, els ocupats amb aquesta titulació procedents del Magrib i de la resta de l'Àfrica no arribaven a representar més del 5%. En el cas dels ocupats amb aquestes nacionalitats que declaren no saber llegir i escriure o sense estudis el percentatge puja fins al 46% enfront de la resta de nacionalitats abans mencionades que no sobrepassen el 4%. (Percentatges elaborats a partir de la informació proporcionada per l'IEC).

aquest cas derivat bàsicament de la població procedent de la resta de Catalunya i la procedent de l'estranger.

Però els fluxos que rep la comarca estan fortament polaritzats ja que el pes dels que declaren no tenir estudis o una primària incompleta són majoritaris. I en aquest cas té un paper molt destacat tant la població procedent de la resta d'Espanya com la immigració procedent de l'estranger.

9.4.3 La migració segons nacionalitat

Sovint hi ha una forta confusió entre tota una sèrie de conceptes que encara que estretament relacionats no es poden utilitzar de forma equivalent. Em refereixo a la nacionalitat, la procedència i la naturalesa. Normalment s'utilitzen de forma intercanviable i, per exemple, s'assumeix que “persones que vénen de l'estranger” correspon a “persones de nacionalitat estrangera” quan la primera categoria tan sols informa del seu origen i, per tant, el flux està compost tant per estrangers com òbviament per espanyols, tant per gent nascuda a l'estranger com per gent nascuda a Espanya.

En els apartats precedents he utilitzat de forma prioritària la variable procedència. Així, quan distingia la migració per edats segons procedència subdividia els fluxos segons tinguessin el seu origen/destinació dintre de la pròpia comarca, la resta de Catalunya, la resta d'Espanya i l'estranger. Però com també he apuntat anteriorment, procedència i nacionalitat es troben relacionades.

En la taula 9.6 es pot observar aquesta correspondència. Els fluxos que s'inscriuen dintre de les fronteres espanyoles tenen un marcat predomini, encara que cada vegada menor, de persones de nacionalitat espanyola. El flux d'entrada -no n'hi ha de sortida- des de l'estranger mostra la situació inversa. El predomini d'entrades correspon als estrangers i un 20% del total són espanyols en tots dos períodes en el cas del Baix Empordà. Es tracta d'una immigració certament elevada, pel que fa a pes relatiu sobre el total d'entrades des de l'estranger.

Si prenem com a referència el que passa al conjunt de Catalunya, entre els anys 1988 i 1990 el pes de la immigració des de l'estranger es repartia en un 50%-50% entre espanyols i estrangers, encara que ja durant el quinquenni següent, 1992-1995, es desequilibrava a

favor de la població de nacionalitat estrangera que ja acaparava el 65% de la immigració exterior¹⁹⁰.

Aquesta taula 9.6, malgrat que pugui semblar simple, per a mi mostra tanmateix uns trets de la mobilitat al Baix Empordà apreciables. Per una part, ja he comentat la posició secundària que la immigració i segurament també l'emigració a l'estranger tenen dintre del sistema de mobilitat de la comarca. Però a més i si considerem el total d'entrades extracomarcals que es dirigeixen al Baix Empordà és destacable la composició per nacionalitats. Un 90% aproximadament del total de persones que rep la comarca durant aquests anys té nacionalitat espanyola.

Per tant, la focalització i l'interès que ha despertat la presència de població estrangera i, en particular, de certs col·lectius no s'hauria de cercar en la seva presència numèrica sinó en altres factors¹⁹¹. La seva condició de nousvinguts amb uns costums i una llengua diferent els fa més visibles a la societat. De totes maneres, les condicions de "visibilitat" no funcionen per a tots els col·lectius d'igual manera (Domingo, Osácar, 1997). Així, l'arribada de població d'altres contrades de Catalunya i d'Espanya -en especial d'Andalusia- no ha merescut gairebé atenció malgrat que ha sigut i continua sent molt destacable. L'arribada de persones de nacionalitat europea que també tenen altres costums i llengua tampoc ha despertat l'interès acadèmic ni mediàtic.

Actualment el flux des de l'estranger està compost en una proporció important d'africans i, més concretament, de marroquins. Aquests representen al voltant del 42% del total d'entrades procedents de l'estranger, és a dir que, exclosos els europeus, l'intercanvi amb altres països es troba pràcticament monopolitzat pels ciutadans d'aquesta nacionalitat. La segona nacionalitat en importància és la d'espanyols, que se situen en el 20% aproximadament en tots dos períodes. La resta de nacionalitats es troben a una distància molt gran i són ciutadans de països de la Unió Europea com Alemanya, França, Països Baixos o Regne Unit, amb uns percentatges que no sobrepassen mai el 5%.

Tanmateix, l'EVR és l'única font disponible sobre fluxos procedents de l'estranger. Les estadístiques de permisos de residència i de treball, a banda dels importants problemes de subregistre que presenten, no faciliten cap tipus de dades per a unitats espacials tan petites com són els municipis i les comarques, les quals així mateix només tenen validesa com a unitats administratives a Catalunya.

---

¹⁹⁰ Percentages calculats a partir de les dades facilitades per l'INE a la seva web. Dades de l'Estadística de Variacions Residencials

Aquesta radiografia de la presència d'estrangers al Baix Empordà l'he volgut complementar amb les dades d'estoc que em van ser facilitades a partir dels censos i els padrons de població. Les dades més recents corresponen al cens de 1991 i a l'estadística de població de 1996 que són les que es consignen a la taula 9.7.

Primer de tot i abans d'entrar en el comentari d'aquesta taula, és convenient apuntar que el pes del col·lectiu d'estrangers presents a la comarca se situa en un discret 3,1% sobre el total de la població del Baix Empordà el 1991, percentatge que augmenta fins a un 4,3% l'any 1996¹⁹².

En aquest sentit, sí que apareix de forma clara quines són les nacionalitats majoritàries de l'estoc d'estrangers presents a la comarca. Al voltant d'un 40% d'aquests són europeus –molt diversificats pel que fa a la seva nacionalitat-, i dintre d'aquests amb una presència molt destacada dels nacionals corresponents a la Unió Europea. L'altre col·lectiu important són els africans i aquí s'ha de resaltar la presència de marroquins, que són de forma molt clara el col·lectiu nacional més nombrós que resideix en l'actualitat a la comarca. L'any 1996 ja són prop de la meitat dels estrangers residents a la comarca. La resta de grups nacionals tenen una presència més testimonial.

Són dos tipus d'estrangers amb una posició social i laboral clarament diferenciades. En el següent capítol, tractaré de dibuixar amb més precisió els trets més significatius de la presència dels estrangers i en especial d'aquests dos col·lectius (Unió Europea i Marroc) dins del mercat laboral a la comarca. Aquesta anàlisi es farà prenent com a punt de referència no només els estrangers i els immigrants estrangers presents a la comarca, sinó el conjunt d'immigrants i d'intercanvis migratoris del Baix Empordà.

---

¹⁹¹ Una interessant avaluació de les xifres d'immigració i emigració segons procedència i nacionalitat per a tot Catalunya es pot trobar a Pascual de Sans, Cardelús (1998).

¹⁹² Percentatges calculats a partir de les dades sobre estrangers del cens de 1991 i de l'estadística de població de 1996 facilitades per l'IEC i a partir de les dades sobre població total a partir de la web de l'IEC. Aquest pes dels estrangers sobre la població del Baix Empordà a l'any 1996 és un dels més elevats entre totes les comarques catalanes. En el conjunt de Catalunya, el percentatge de població estrangera sobre la població total ha oscil·lat des de l'1% aproximadament a principis dels anys noranta fins a una xifra que ja s'acosta al 2,5%, segons les últimes dades disponibles per a aquest decenni.

Com a informació complementària, es pot afegir que el pes de la població estrangera a Catalunya queda per sota del percentatge de població nascuda a l'estranger (5,6%), ja sigui en un altre estat de l'Unió Europea (2,1%), ja sigui en un altre estat fora d'aquest conjunt de països (3,5%). De totes maneres, les dues comarques catalanes que se situen en posició capdavantera són els dos empordans, l'Alt Empordà (6,6%) i el Baix Empordà (5,6%). La tercera comarca se situa ja a una distància considerable, el Maresme, amb el 3,7% de població nascuda a altres països.

9.5 Recapitulació

En aquest capítol he centrat l'atenció en aquella mobilitat que comporta un canvi de residència. En aquest cas, un canvi de residència entre municipis diferents. Les altes i baixes padronals són una font d'informació problemàtica, amb tot un seguit de mancances que ja he assenyalat en altres capítols, però a partir de la qual es poden dibuixar les línies principals del panorama de mobilitat que es configura territorialment així com les característiques de les persones que es desplacen. Per tant, més que la precisió dels números, m'ha interessat destacar les tendències que es dibuixen a partir d'aquestes dades.

- Saldos i fluxos migratoris comarcals i municipals. El sistema geogràfic de la mobilitat al Baix Empordà. El Baix Empordà, des de 1975, ha mostrat un saldo migratori constantment positiu amb oscil·lacions força evidents depenent del moment del cicle econòmic. Dintre d'una Catalunya amb uns saldos migratoris pràcticament nuls, el Baix Empordà ha experimentat un creixement per immigració molt destacable, on els períodes de creixement econòmic es corresponen amb un increment del saldo migratori i, al contrari, les depressions suposen una caiguda del saldo d'aquesta comarca sempre, això sí, mantenint el signe positiu.

Progressivament s'ha anat incrementant la importància del saldo migratori en relació amb el creixement de la població. Si bé als anys seixanta i setanta el fort creixement poblacional de la comarca era fruit dels dos components de l'equació compensatòria, saldo natural i saldo migratori, la progressiva igualació dels nivells de natalitat i mortalitat fa que el saldo natural de la comarca sigui pràcticament nul i, per tant, el creixement total de la població sigui actualment resultat del producte de la major immigració respecte a l'emigració.

Tanmateix, és possible detectar importants diferències segons el tipus de municipi. Així, els municipis interiors de la comarca mostren un saldo natural clarament negatiu que s'afegeix a la negativitat "tradicional" del saldo migratori, la qual cosa reforça la seva pèrdua de població. Ara bé, les últimes dades disponibles sembla que redrecen aquesta tendència, si més no pel que fa als intercanvis de població. S'ha passat d'un saldo migratori fortament negatiu en el quinquenni 1975-1981 a un saldo migratori, en conjunt, positiu encara que molt discret en l'últim quinquenni sobre el qual es disposa d'informació, 1991-1996. La crisi econòmica dels anys setanta i vuitanta, per tant, no va alterar de manera immediata el balanç migratori d'aquests municipis que inclús augmentaren les seves pèrdues de població i el seu saldo migratori negatiu durant aquells anys.

Malauradament i en relació amb els canvis que semblen configurar-se durant els anys noranta, el reduït període de temps sobre el qual es tenen dades no permet aventurar amb seguretat quina serà l'evolució en un futur pròxim. Ara bé, aquesta modificació en el signe del saldo migratori juntament amb l'estancament, sense pràcticament pèrdues, de la població permet preveure un redreçament progressiu en l'evolució poblacional d'aquests municipis de l'interior de la comarca. Les tendències desconcentrades de la població sobre el territori permetrien aquest transvasament de població cap a àrees pròximes al voltant dels principals nuclis urbans i que compten amb una xarxa d'infraestructures i de serveis força desenvolupada, com la que existeix al Baix Empordà.

Una evolució totalment dispar és la que presenten les poblacions de la franja costanera de la comarca. La seva capacitat d'atracció de població s'ha mantingut amb força, especialment en els moments de major puixança econòmica i de forta creació d'ocupació. Però no són les localitats més grans de la comarca (Palafregell, Palamós, Sant Feliu de Guíxols i Torroella de Montgrí) les que monopolitzen els saldos migratoris positius més importants, sinó que aquests es donen als municipis costaners de les seves rodalies.

Això no obstant, la consideració només del resultat dels fluxos però no dels fluxos en sí pot portar a apreciacions errònies. La imatge de regressivitat i d'estancament dels municipis interiors, si només tenim en compte el saldo migratori quasi permanentment negatiu, queda matisada pel major dinamisme que presenten aquests municipis si prenem en consideració els seus intercanvis de població. El càlcul de les taxes d'emigració i d'immigració mostra aquesta proximitat entre els nivells de mobilitat que registren els municipis costaners i els que registren els municipis interiors.

L'increment dels nivells de mobilitat és generalitzat en tots els municipis de la comarca i sembla que la tendència ha continuat fins als nostres dies. Malgrat certes apreciacions en la direcció oposada, els nivells de mobilitat i de migració són i possiblement cada cop seran més elevats en la nostra societat. Aquest creixement de la mobilitat es conjumina amb un canvi en les característiques dels fluxos i, en especial, de les persones que els protagonitzen.

Els màxims, però, no es registren en les principals localitats de la comarca sinó que se situen en els municipis costaners més petits dels seus voltants. En especial, en els que es localitzen al sud de la comarca, on hi ha la major concentració de segones residències –la proximitat a la RMB és un factor important en aquesta concentració– i on hi ha una forta dinàmica turística i comercial. Aquesta difusió dels creixements de

la població seria un punt interessant d'estudiar en la resta de Catalunya per comprovar si aquestes pautes es mantenen o són una especificitat pròpia del Baix Empordà.

És destacable constatar que aquestes fortes taxes d'immigració es corresponen a la vegada amb altes taxes d'emigració. El que podríem anomenar com a "recanvi poblacional", per tant, d'aquestes àrees és intensa. La forta immigració es compensa en part amb una forta emigració. Aquest no és un fet extraordinari. Immigració-emigració, flux-contraflex es troben profundament interrelacionats i constitueixen inclús una de les lleis migratòries que Ravenstein ja va definir a finals del segle passat. Malgrat això, normalment es percep i es tendeix a primar un flux sobre un altre, el que amaga la consideració molt més heterogènia i complexa del sistema de mobilitat present a les nostres societats.

Quines són les procedències i els orígens de les altes i les baixes que es donen en els municipis del Baix Empordà? Una primera consideració es refereix als intercanvis migratoris amb l'estranger. En aquest cas la informació disponible és escassa –només hi consten les altes i no les baixes– i, segurament, esbiaixada, amb una major incidència en la subvaloració de les dades que en altres col·lectius. Malgrat això, és important relativitzar la importància d'aquests fluxos en la dinàmica migratòria de la comarca. Una dinàmica que si atenem a la magnitud de les dades és clarament molt més dependent dels intercanvis migratoris amb les àrees més pròximes, on destaquen els fluxos intracomarcals així com els fluxos amb altres àrees de Catalunya.

Gran part d'aquests desplaçaments es poden considerar com a fluxos de curta distància. Fluxos que sovint no són considerats com a veritables migracions per les pròpies persones que els protagonitzen. El reduït desplaçament que comporten no suposa, tot sovint, un trencament significatiu dels vincles i de les xarxes socials i relacionals de les persones amb la societat i el medi que les envolta.

Els fluxos de major distància –de la resta d'Espanya (exclosa Catalunya) i de l'estranger– sí que semblen que estan més vinculats amb la situació econòmica i amb les oportunitats de feina. Així sembla que es demostra a partir de les escasses dades disponibles, a partir de les quals es pot constatar una clara correlació entre el moment del cicle econòmic i l'arribada d'immigrants. Dues qüestions queden en l'aire: què ha passat en aquest últim quinquenni del segle, i què passarà a partir d'ara amb un mercat de treball amb problemes de reclutament de mà d'obra, ja sigui per insuficiència quantitativa o per deficiències en la formació i qualificació professional dels treballadors, tal com vam veure al capítol sisè sobre l'ocupació a la comarca.

Dintre dels moviments de curta distància s'han de destacar els intercanvis amb la resta de les comarques veïnes, amb les quals el Baix Empordà mostra un saldo migratori pràcticament nul. Cosa que no passa amb les comarques de la Regió Metropolitana de Barcelona. El saldo migratori, en aquest cas, esdevé clarament positiu per al Baix Empordà. Això ha suposat un canvi dràstic en el sistema de relacions entre ambdues àrees des de la dècada del seixanta, on la major emigració cap a Barcelona i les seves rodalies s'ha vist progressivament substituïda per una important entrada de persones procedents d'aquesta àrea i un cert estancament de les sortides des del Baix Empordà.

Barcelona i les principals ciutats del país eren destinació d'uns fluxos de població atrets per la forta creació d'ocupació i de les oportunitats de feina que oferia. En l'actualitat, la mobilitat es troba menys vinculada al treball i més vinculada a altres consideracions que tenen a veure amb les preferències residencials i amb la qualitat de vida. La immigració procedent de la RMB correspon a una població majoritàriament entre els grups d'edats dels 30 als 50 anys. Una població, per tant, en general assentada laboralment i socialment que escull els municipis de la comarca com a lloc de residència. Són uns fluxos dels quals ja s'intuïa la importància a l'hora de tractar la creixent mobilitat laboral de caràcter intercomarcal. Així com també, ja es posava de manifest la presència en aquests fluxos d'una població amb un elevat nivell de qualificació sòcio-professional, que era la que protagonitzava de manera destacable gran part de la mobilitat laboral que es desplaçava fora del Baix Empordà.

Per últim, vull destacar la importància dels fluxos amb la resta d'Espanya. Aquests són juntament amb els de l'estranger els de més distància, els que poden suposar un major canvi en les condicions de vida i que comporten tot sovint majors repercussions en l'aspecte laboral de les persones que migren. Són uns intercanvis que mantenen la seva importància en temps recents. La comarca encara es constitueix com una àrea amb una destacable entrada i sortida cap a altres zones d'Espanya, malgrat que són uns intercanvis de població que han quedat força amagats per la presència d'altres fluxos menys importants quantitativament, però més impactants per a la societat, com és la creixent presència de persones procedents de l'estranger i d'altres nacionalitats. En aquests últims anys, el màxim d'immigració des d'altres contrades d'Espanya es va donar en la segona meitat de la dècada dels vuitanta. Des de llavors ha sofert un cert retrocés que s'ha vist a la vegada superat per l'increment de l'emigració cap a localitats fora de Catalunya.

- Les característiques de les persones que es desplacen. Però quines són les característiques de les persones que componen aquests fluxos migratoris? Quines diferències o similituds es poden trobar entre elles segons la seva procedència i

destinació? A l'hora de fer-nos aquestes preguntes és quan ens trobem amb majors dificultats per donar qualsevol tipus de resposta. Les altes i baixes padronals mostren un gran nombre de limitacions i proporcionen una informació cada cop més incompleta malgrat la seva vàlua potencial com a principal estadística espanyola destinada a detectar els fluxos espacials de població.

A més s'ha de comptar amb la variabilitat amb què es recullen els desplaçaments de la població segons les seves característiques. El cas potser més evident correspon als fluxos procedents de l'estranger i, més concretament, de nacionalitat estrangera. La seva presència real es troba subregistrada en aquesta com en d'altres fonts estadístiques. Per una altra banda, hi ha tot sovint una forta confusió i una certa utilització com a sinònims de tota una sèrie de conceptes que defineixen realitats molt diferents. És el cas dels termes: naturalesa, nacionalitat i procedència.

En el cas del Baix Empordà, la combinació de la procedència i la nacionalitat dels fluxos permet constatar com una part minoritària (20%) però significativa de la immigració procedent de l'estranger està formada per ciutadans de nacionalitat espanyola. En el cas dels desplaçaments interns –en aquest cas, prenent com a referència Espanya- els desplaçaments estan protagonitzats en major mesura per espanyols, encara que el nombre d'estrangers en aquests fluxos sembla que experimenten una progressió constant.

El resultat de considerar tots els fluxos extracomarcals porta a ressaltar la importància que té la població de nacionalitat espanyola en la dinàmica migratòria de la comarca. Prop d'un 90% de les altes extracomarcals que es registren al Baix Empordà corresponen a persones amb aquesta nacionalitat. Encara que aquesta dada està segurament sobrevalorada a causa del deficient registre, per múltiples causes, de la presència d'estrangers a Catalunya, és una xifra que no deixa de sobtar davant dels discursos i l'atenció que en aquesta àrea, com en el conjunt de Catalunya, es presta a l'arribada de persones de nacionalitat estrangera. La presència de residents estrangers a la comarca, malgrat situar-se per sobre del nivell global de Catalunya i assolir a la comarca un dels percentatges més elevats sobre el total de la població mostra, tanmateix, una presència menys important si es compara amb altres països de l'Europa Occidental.

Dos col·lectius destaquen amb força dins dels fluxos i l'estoc d'estrangers a la comarca, els ciutadans de la Unió Europea, per una banda, i els ciutadans del Marroc, que ja es constitueixen com la nacionalitat estrangera més important a la comarca, per l'altra. Les característiques d'ambdós col·lectius i el seu procés d'inserció social i

laboral estan fortament diferenciats tal com es pot comprovar amb algunes variables significatives que s'han analitzat, cas de l'edat i el nivell d'estudis, o que analitzaré en el capítol següent, en el cas del treball i les característiques professionals.

Una variable que malgrat la seva senzillesa permet obtenir una informació força valuosa de les característiques dels migrants és l'edat. Ja he assenyalat en capítols anteriors la important correlació que existeix entre edat i mobilitat. Són els grups que fluctuen entre els 15 i els 35 anys on se situen generalment els majors nivells de mobilitat.

Ja hem vist com la mobilitat als anys seixanta marcava uns certs trets diferencials. La mobilitat afectava de manera molt més homogènia a tots els grups d'edat. Era aquell un fenomen que potser podríem qualificar d'excel·lent dintre de les particularitats molt evidents que el sistema de mobilitat de tot el país presentava durant aquells anys. L'anàlisi de les diverses dades disponibles des de principis dels anys vuitanta mostra la progressiva "selectivitat" de la variable mobilitat que tendeix a concentrar-se cada cop més en unes determinades franges d'edat.

Una característica destacada que es pot advertir a l'observar l'evolució de l'estructura per edats és la progressiva concentració de la mobilitat en certs grups d'edat, especialment entre els 20 i 30 anys. Edats corresponents al moment d'emancipació dels joves, de formació d'una llar independent dels seus pares i de la cerca de feina. Tots ells fenòmens interrelacionats i que s'acompanyen tot sovint d'un canvi de lloc de residència. Malgrat el curt període de temps pel qual es disposa d'informació també és possible constatar un cert desplaçament del grup d'edat modal cap a edats més avançades. En el període 1992-1995 el grup modal ja no és el dels 20-24 anys, sinó que ara el constitueix el grup dels 25 als 29 anys. Segurament és una tendència que es va reforçant en paral·lel amb el retardament progressiu en les edats d'emancipació i/o matrimoni dels joves. L'absència de dades des de 1995 no permet constatar l'evolució d'aquesta tendència, però és possible aventurar el seu manteniment a causa de què encara subsisteix un nivell elevat d'atur i de precarietat laboral entre els joves.

El desplaçament dels màxims a edats més madures s'acompanya d'un increment generalitzat de la mobilitat a totes les edats amb un repunt destacable al voltant de les edats de la jubilació.

No hi ha diferències apreciables pel que fa al sexe. Homes i dones mostren una forta similitud en la seva estructura de mobilitat per edats a excepció d'un grup força específic com és el constituït per la població procedent de l'estranger. És aquest un

grup heterogeni a conseqüència de la diversitat de nacionalitats que el componen. Les seves corbes de mobilitat per edat i les diferències entre sexes mostren la superposició d'uns col·lectius diferenciats. En aquest cas, africans –bàsicament marroquins- i europeus.

En el primer cas ens trobem amb una immigració concentrada bàsicament en els grups d'edat més joves i amb un fort pes dels homes respecte a les dones¹⁹³. En el cas de la immigració des de països europeus es tracta d'una immigració amb més tradició a la comarca, amb una major dispersió pel que fa a la seva edat i un major equilibri entre els homes i les dones. No obstant això, un important component diferenciador d'aquesta migració és la població d'edats superiors, al voltant de l'edat de jubilació.

Aquesta heterogeneïtat s'estén també a la composició en els nivells de qualificació. Les altes procedents de l'estranger són les que mostren una composició més polaritzada pel que fa a la qualificació. El màxim es troba en les categories educatives inferiors, però es també apreciable la presència d'una immigració procedent de l'estranger amb un alt component de titulats superiors.

Els fluxos més diferenciats pel que fa a la seva composició segons nivells d'instrucció els presenten els desplaçaments amb la resta de Catalunya i els desplaçaments amb la resta d'Espanya. Els primers són els que mostren un major grau de qualificació educativa enfront dels segons, on la presència de les categories d'estudis primaris complets o incomplets tenen una major importància., molt més propera a la que presenten els estrangers de països extra-europeus i, més concretament, del Marroc.

L'anàlisi del pes percentual i les taxes de migració per edat de les altes i baixes (s'ha de recordar que no és possible tenir aquestes pels estrangers) segons procedència permet introduir elements de notable interès. És convenient remarcar, com ja he apuntat anteriorment, la relativa importància que té la immigració procedent de l'estranger dintre del sistema de mobilitat de la comarca. És important puntualitzar i ressaltar l'heterogeneïtat dels fluxos de mobilitat que tenen com a origen i destinació la comarca.

Per últim i en referència als saldos migratoris per edat, és interessant apuntar que com a resultat de les diferències entre entrades i sortides la comarca manté un saldo migratori permanentment positiu, i en totes les edats. Les diferències de cycle econòmic, tanmateix, són evidents amb una punta d'entrades molt forta en els anys

---

¹⁹³ Dades que es pot constatar que són extensives al conjunt de Catalunya a Colectivo IOE (1994).

1988-1990 de persones procedents de la resta d'Espanya. El saldo es modera molt en els anys 1992-1995, on a la caiguda d'aquestes altes se superposa una creixent elevació de les baixes extracomarcals.

L'observació més detallada dels saldos per edat permet constatar les diferències entre el saldo amb la resta de Catalunya i el saldo amb la resta d'Espanya. Aquest últim mostra una important presència de població jove sempre positiu. En els anys noranta el saldo es redueix considerablement. Tanmateix en els grups d'edats dels 20 als 30 anys encara la comarca conserva la seva capacitat d'atracció i les altes superen a les baixes.

Més estables semblen els intercanvis amb la resta de Catalunya. La comparació entre els dos períodes mostra unes corbes molt més similars i també uniformes respecte a la distribució de la mobilitat per edats. Els grups d'edat més joves tenen una importància secundària i es manté en nivells força semblants des dels 20 fins a edats relativament elevades, entre els 40 anys i els 50 anys, amb un altre repunt a les edats al voltant de la jubilació. És a dir, una població més madura i que presenta segurament una major estabilitat laboral i professional.

10. Les característiques dels migrants: el treball

He considerat convenient dedicar un capítol sencer a analitzar la inserció laboral dels nousvinguts en el mercat laboral del Baix Empordà. La focalització de l'interès d'aquesta recerca en la vinculació entre treball i mobilitat, així com la pròpia complexitat que suposa tractar un tema tan extens i variat com és l'ocupació aconsellava considerar-lo de manera diferenciada i de forma més àmplia.

Ja he apuntat en el capítol tercer els problemes que suposava l'absència de dades sobre l'ocupació dels migrants, ja que des de 1986 l'EVR ha suprimit la variable "professió" dins dels seus fulls de registre. És per aquest motiu que l'única alternativa en certa manera vàlida i que pot aportar una mica més de llum per a la reflexió sobre aquest tema és el cens i el padró de població. Des de 1981 s'han anat ampliant i consolidant tota una sèrie de qüestions sobre els desplaçaments de població. El cens de 1991, en aquest sentit, consta de preguntes sobre el lloc de residència actual i el lloc de residència fa deu anys, cinc anys i un any. L'encreuament d'aquestes variables amb la resta d'informació social i econòmica que conté el cens ajuda a perfilar alguns detalls sobre aquestes qüestions. L'estadística de població de 1996 és la que permet oferir una informació més propera cronològicament, però, tal com ja he apuntat en el capítol tercer i en el capítol anterior, presenta una informació més limitada que el cens de 1991.

I és amb aquestes dades sobre les quals he treballat. Per tant, és una informació diferent a l'anteriorment exposada a partir de l'estadística de variacions residencials, ja que en un cas es tracta de xifres sobre estoc –cens i padró–, encara que facin referència als moviments migratoris, i en l'altra cas –EVR– són pròpiament dades de flux. Per una altra part, aquestes dades procedents de censos i padrons únicament fan referència a un dels dos termes de qualsevol sistema migratori, la immigració. Les sortides de la comarca presenten moltes més dificultats a l'hora d'obtenir les dades.

10.1 La inserció laboral dels immigrants: procedència, ocupació i qualificació

Fetes aquestes precisions sobre les limitacions i problemes que presenten les estadístiques utilitzades, a continuació passaré a comentar la inserció laboral dels immigrants que s'han

instal·lat al Baix Empordà durant els anys 1985 i 1991 i que residien el 1991 a la comarca¹⁹⁴.

A la taula 10.1 s'exposa una aproximació a la mobilitat dels ocupats segons la seva procedència per a les tres variables laborals sobre les quals es disposa d'informació i que considero més significatives: branca d'activitat, professió i situació professional. Voldria remarcar que es tracta d'una aproximació parcial a la migració ja que, a diferència de les estadístiques de fluxos que recullen, en principi, de manera exhaustiva tots els desplaçaments de la població, en aquest cas només es recull la població que havent arribat en algun moment del quinquenni 1985-1991 a la comarca encara hi estava com a resident en el moment en què es va efectuar l'operació censal de 1991.

Les procedències que s'han tingut en compte són les que ja s'han utilitzat amb anterioritat: desplaçaments intracomarcals, des d'altres municipis de Girona, des de la RMB, des de la resta d'Espanya i, per últim, des de l'estranger. Les categories en què se subdivideix la variable "professió" corresponen a la nova classificació que s'ha començat a aplicar des de mitjans dels anys noranta i que dona una major precisió sobre el nivell de qualificació dels ocupats, però que, no obstant això, presenta el problema de la comparabilitat de les dades amb períodes anteriors on la classificació és diferent.

El nombre total d'ocupats arribats entre 1985 i 1991 a la comarca i que encara hi residien el 1991 va ser de 3.404 persones. Deixant de banda els desplaçaments dintre de la pròpia comarca, destaca per la seva magnitud el col·lectiu procedent de l'estranger i, en segon lloc, els ocupats procedents de la RMB. Aquests si se sumen als procedents d'altres comarques gironines arriben a la xifra de 1.563 ocupats. La magnitud dels procedents de la resta d'Espanya se situa a major distància. Aquí, però, s'ha de tenir en compte l'elevat grau de mobilitat, d'entrades i sortides, d'aquesta població que en aquells anys va protagonitzar els moviments més destacats de retorn i que, així mateix, componen una part molt important dels ocupats que treballen en les activitats més estacionals de la comarca.

A la primera part de la taula 10.1 es presenta el pes que cada categoria té respecte al total de desplaçaments segons procedència. He considerat interessant posar de manera complementària i com a element de referència la distribució del conjunt de la població ocupada de la comarca en aquestes variables. En segon lloc, a la part inferior de la taula,

---

¹⁹⁴ En aquest cas, no es pot disposar d'informació sobre el quinquenni 1991-1996 ja que l'estadística de població de 1996 encara que fa constar la variable "any d'arribada al municipi" en el seu qüestionari, no explota aquesta informació pel baix nombre de respostes. Així mateix no es disposa de la variable "municipi d'origen" per a la població que ha arribat a algun municipi de la comarca durant aquest període. Per tant, no es pot obtenir informació ni sobre la procedència ni

“percentatge respecte al total de cada categoria”, es dona la composició de la població ocupada que arriba a la comarca per procedència i el seu pes sobre cada categoria de les variables d’activitat. En aquest cas només s’ha tingut en compte la immigració extracomarcal.

Respecte a la primera variable considerada, la branca d’activitat, hi ha tant en els desplaçaments intracomarcals com en la immigració extracomarcal, en el seu conjunt, un gran paral·lelisme amb la distribució del conjunt de la població ocupada a la comarca. Aquesta apreciació es pot fer extensiva a la resta de variables que s’han analitzat: professió i situació professional. L’heterogeneïtat de la població ocupada que arriba i s’estableix a la comarca està en consonància amb quins són els sectors productius més importants i quines són les característiques quant a qualificació professional del mercat laboral de la comarca. Tanmateix, un examen més atent de cada grup –migració intracomarcal i extracomarcal- revela diferències apreciables que comentaré a continuació. Diferències que s’amplifiquen, i molt, si es té en compte no el total de la immigració extracomarcal, sinó la seva composició segons la procedència dels migrants i, també, com veurem més endavant, segons la nacionalitat.

La distribució de la població que arriba al Baix Empordà mostra el pes que tenen els serveis dintre de l’estructura ocupacional de la comarca i, en especial, aquells lligats a les activitats relacionades amb el comerç, l’hoteleria i la resta de serveis personals. En segon lloc se situa la construcció, que és un dels sectors més importants pel que fa a ocupació de la comarca i és el sector en el qual el Baix Empordà mostra, entre totes les branques productives, un dels índexs de major especialització comarcal respecte al conjunt de Catalunya. L’agricultura té una escassa importància a l’igual que la indústria, la qual en relació al conjunt de Catalunya, té un pes reduït dintre de l’estructura econòmica comarcal.

Aquesta consideració del conjunt de la immigració emmascara la diversitat en les característiques laborals segons la procedència tal com es pot comprovar a la taula 10.1. Hi ha una diferenciació patent entre els “fluxos” més pròxims –circumscrits a Catalunya- i els “fluxos” procedents de l’exterior. En aquest sentit, destaquen els ocupats procedents de la RMB que són els que mostren un pes més elevat dintre dels “serveis 2”, és a dir, dintre dels serveis lligats a les empreses, el transport i les comunicacions i els serveis financers i en els “serveis 3” dintre del qual s’inclouen els serveis administratius, l’educació o la sanitat, activitats aquestes últimes molt lligades a l’administració pública i, per tant, dependents actualment dels organismes de la Generalitat que ja tenen competències plenes

---

sobre l’any d’arribada de la població que estableix la seva residència al Baix Empordà durant

en aquestes matèries. La presència d'ocupats procedents de fora de Catalunya i sobretot de la resta d'Espanya és en aquest cas molt reduïda.

Per una altra banda, continua mantenint-se la importància dels ocupats en el sector de la construcció dintre dels col·lectius procedents de fora de Catalunya. La construcció, com ja semblava configurar-se en dècades anteriors, s'ha convertit en una important porta d'entrada al mercat laboral per a la població que hi arriba des de contrades més llunyanes. És interessant destacar que entre el col·lectiu procedent de la resta d'Espanya i el col·lectiu procedent de l'estranger és possible trobar un major grau de similitud i una posició en el mercat laboral més propera respecte a la població ocupada que es desplaça a la comarca des d'altres contrades de Catalunya.

Sobre la situació professional és convenient destacar, en primer lloc, la important presència d'assalariats eventuais en el conjunt de la població ocupada que arriba a la comarca, el 39,6%, davant la presència més discreta d'aquesta categoria en el cas dels desplaçaments intracomarcals, 27,5%, que tanmateix també se situa per sobre del percentatge corresponent al total de la població ocupada a la comarca, 22,6%. El nivell d'empresaris, pel contrari, és significativament més baix dins dels fluxos extracomarcals. La consideració de la distribució segons professió reforça en cert sentit aquesta posició més precària dels "novinguts". El nivell de treballadors en activitats de baixa qualificació dobla, amb un 15,1%, a la dels desplaçaments intracomarcals, 7,9% i, en sentit contrari, el conjunt de les categories professionals de major qualificació (directius i tècnics) es manté lleugerament per sobre en el cas de la migració intracomarcal respecte a la immigració extracomarcal, 33,2% enfront del 30,3%, respectivament.

Per tant, la comarca semblaria que es configura com a receptora d'un significatiu contingent de població que ocupa llocs de treball inestables i, en cert sentit, amb un nivell de qualificació més baix respecte a la composició general del seu mercat laboral. Aquesta impressió possiblement quedaria més definida si es pogués tenir informació sobre els fluxos temporals, molt destacables en una comarca tan especialitzada en els serveis turístics.

Els "fluxos"¹⁹⁵ intracomarcals mostren una distribució pel que fa a les diferents categories professionals i de situació professional força propera a la distribució del conjunt de la població ocupada de la comarca. Tot el contrari passa amb la immigració extracomarcal.

---

aquells anys.

¹⁹⁵ En aquest cas, el terme fluxos apareix entre cometes ja que en realitat són dades procedents de censos i padrons de població i, per tant, d'estoc. Ara bé, al fer referència als moviments migratoris a partir de l'exploració de la pregunta sobre el lloc de residència anterior es pot apuntar una certa equivalència amb el concepte de flux, tal com habitualment s'usa.

La subdivisió entre els diversos grups mostra les especificitats de la immigració segons la seva procedència i l'heterogeneïtat de la població ocupada que arriba i que s'estableix a la comarca. En aquest sentit, i tal com ja he vingut assenyalant en capítols anteriors, cal destacar la població ocupada procedent de la RMB davant la resta de procedències. Es tracta d'uns ocupats on destaca la presència d'empresaris amb o sense assalariats i, pel contrari, on hi ha un nivell baix d'assalariats eventuais, en especial si es compara amb els ocupats procedents de la resta d'Espanya i de l'estranger. Prop del 44% dels empresaris –amb o sense assalariats- que estableixen la seva residència a la comarca provenen de la RMB.

Però potser més interessant és la distribució segons professió, on aquestes particularitats es fan més evidents. Destaca la presència d'ocupats amb un nivell de qualificació professional elevat i de posicionament dins de l'empresa en les categories de direcció i d'assessorament tècnic. Si se sumen els percentatges corresponents a les categories de “directius”, “tècnics i professionals” i “tècnics i professionals de suport” arriben a englobar més de la meitat del total d'ocupats desplaçats a la comarca des de la RMB, en concret un 53,4%. Un percentatge que contrasta amb la composició ocupacional del conjunt de la població ocupada, que se situa en el 28,7%, però especialment si es compara amb els ocupats procedents de fora de Catalunya. En resum, el pes dels ocupats procedents de la RMB se situa entre el 44,4% dels directius que estableixen la seva residència a la comarca i al voltant del 50% en el cas de les dues categories corresponents als professionals i tècnics. Només els ocupats procedents de la resta de municipis gironins mostra una composició molt més ajustada a la dels procedents de la RMB, tant en relació a aquest grup com a la seva distribució general dintre de l'estructura ocupacional.

El pes d'aquests nivells professionals d'elevada qualificació procedents de la resta d'Espanya i de l'estranger se situa al voltant d'un discret 15% per a cada procedència. Això pot sorprendre per la participació molt destacada en el cas de la immigració procedent de l'estranger dels ciutadans de la resta de la Unió Europea. Tanmateix, s'ha de considerar que es tracta d'una població amb un nombre baix d'ocupats que s'estableixen a la comarca, en nombrosos casos de retirament i de jubilació, el que fa que no incideixi de manera directa sobre el mercat laboral comarcal. El volum més important de ciutadans d'aquestes nacionalitats que incideixen en el mercat laboral català es concentren espacialment a Barcelona i la seva àrea metropolitana més pròxima.

És destacable el paral·lisme que presenten els fluxos que suposen un desplaçament de més distància, en principi tots els procedents de la resta d'Espanya i de l'estranger. Es tracta d'uns grups d'ocupats en què, per una part i tal com ja he apuntat anteriorment, hi ha un baix pes de les categories professionals de major qualificació, certament baix

respecte a la resta de procedències i respecte a la composició del conjunt de la població ocupada. A l'altre extrem de l'escala, la participació dels treballadors no qualificats és destacable en ambdós casos i més significativament en el cas dels ocupats procedents de la resta d'Espanya. El tan comentat subregistre d'alguns col·lectius d'estrangers amb posicions molt febles dins del mercat laboral segurament fa necessari matisar aquesta comparació, però de totes maneres és possible constatar el paral·lelisme quant al grau de posició i inserció laboral entre els migrants procedents tant des de la resta d'Espanya com de l'estranger.

Per tant, és possible observar, amb tota la prudència que exigeixen les limitacions d'aquestes dades, que la població ocupada forana que arriba a la comarca és diversa i que manté en conjunt una correspondència bastant fidel amb l'estructura ocupacional de la comarca, si bé acusa un grau més elevat d'inestabilitat laboral i una qualificació professional més baixa. Per una altra part, també és possible constatar l'heterogeneïtat pel que fa als nivells professionals i a la major precarietat laboral dels ocupats que componen aquest "fluxos" extracomarcals. Són uns trets que es començaven a perfilar a principis dels anys vuitanta, tal com he apuntat en el capítol vuitè. Enfront de la major polarització de la immigració extracomarcal que rebia el Baix Empordà durant els anys seixanta i setanta en aquelles activitats de menor qualificació i en branques d'activitat molt concretes, cas de la construcció o els serveis turístics, posteriorment el ventall d'activitats s'amplia i augmenten de manera significativa les entrades d'ocupats amb nivells professionals d'elevada i mitjana qualificació.

Hauria sigut molt interessant poder averiguar si es mantenien aquestes característiques en un període més pròxim per copsar el sentit de l'evolució de la immigració i la seva incidència sobre el mercat laboral de la comarca. Malauradament no ha sigut possible disposar d'aquesta informació per al primer quinquenni dels anys noranta. Dades més actualitzades només s'espera poder tenir-les a partir dels resultats de la nova operació censal que s'efectuarà en el 2001.

La migració més propera, procedent d'altres municipis gironins i de la RMB, mostra aquest plus de qualificació i la seva posició de major estabilitat i assentament dins del mercat laboral. La mobilitat i els intercanvis de població amb la resta de Catalunya i en especial amb la RMB és cada cop més important, tant si aquesta mobilitat implica un canvi de residència com si fa referència a la mobilitat quotidiana. Aquest desplaçament tan important de població ocupada des de la RMB i, en menor mesura, d'altres municipis gironins en molts casos implica tan sols un canvi de residència, però sense un canvi paral·lel de l'activitat i del lloc de treball. Per tant, la incidència d'aquesta població ocupada sobre el mercat laboral de la comarca no seria directa i la seva arribada no

respondria a les demandes de personal de les empreses i activitats instal·lades a la comarca.

Uns indicadors que apuntarien cap a aquesta dissociació entre el canvi residencial i el canvi laboral els tenim en el creixement en el flux de sortida de la mobilitat quotidiana laboral, com he exposat en el capítol setè. Un flux en què els segments de major qualificació laboral tenen un pes destacable i es dirigeixen prioritàriament a la RMB. També era possible observar allà la diferència progressiva que s'establia entre l'estructura ocupacional de la població resident i l'estructura ocupacional dels llocs de treball que es localitzaven a la comarca, estructures que començaven a divergir de manera progressiva.

A l'altra costat, trobem els desplaçaments de major distància, els que tenen com a procedència altres municipis d'Espanya o de l'estranger. Els nivells de precarietat són molt més elevats, en correspondència amb el desenvolupament de tasques i feines de menor qualificació o treballs sense qualificació. En aquest sentit, és important tenir present que existeix una forta divergència entre els nivells educatius segons la procedència de la població. Els nivells més baixos es donaven precisament dintre dels col·lectius procedents de fora de Catalunya en comparació amb la població procedent de la resta de comarques catalanes.

En el cas d'aquesta migració de major distància, sí que ens trobem, en principi, amb una migració que suposa un canvi més radical en l'espai de vida dels individus. El canvi de lloc de residència porta a la vegada associat un canvi laboral i la necessitat d'inserció en una societat i un medi més desconegut i llunyà. Per tant, i encara que no es pot generalitzar, sí que es pot indicar la posició sovint més feble d'aquesta població dins del mercat laboral de destinació, la qual cosa pot repercutir en les formes en què s'efectua la seva inserció en la societat d'arribada.

En l'apartat següent, tractaré amb més deteniment un aspecte específic que fins ara he situat en un segon pla, però que ara considero convenient tractar de manera diferenciada, primer, a causa de la seva especificitat i a la diferenciació que provoca entre el col·lectiu de població forana que arriba a la comarca, i, segon, a causa del seu creixement cada cop més accentuant que tant en termes de flux com d'estoc està assolint. Tractaré de forma específica la inserció laboral dels forans segons la seva nacionalitat, posant l'accent en els estrangers, ja que aquest factor es relaciona amb la seva situació jurídica i "legal" al país, la qual incideix directament en tota una sèrie d'aspectes molt lligats a la posició que ocupen dins del mercat laboral i de la societat.

10.2 La inserció dels immigrants en el mercat laboral: el vincle amb la nacionalitat

10.2.1 L'heterogeneïtat en l'accés al treball: nacionalitat i nivell professional i educatiu

Com acabo d'apuntar, al llarg de tota la tesi he volgut relativitzar la incidència que els fluxos procedents de l'estranger i, més concretament, els protagonitzats per persones de nacionalitat estrangera tenen en la societat però especialment en el treball i el mercat laboral del Baix Empordà. Enfront dels fluxos més pròxims, dintre de Catalunya i amb la resta d'Espanya, on la presència d'espanyols és majoritària, els fluxos amb l'estranger i, específicament, els "protagonitzats" per estrangers ocupen una posició més discreta. Malgrat això i com he assenyalat anteriorment, el constant creixement de la seva presència, que s'espera que s'accentuï en el futur, fa interessant plantejar les vies d'inserció i la posició que ocupen dintre de l'estructura laboral de la comarca.

Les dades que es presenten a continuació procedeixen de l'explotació especial sol·licitada a l'IEC sobre el cens de població de 1991 i sobre l'estadística de població de 1996, amb totes les possibilitats i problemes que comporta treballar amb aquesta font estadística tal com he exposat en el capítol tercer, on es constataven els problemes especials de subregistre d'aquestes dades davant de l'estimació de l'estoc de treballadors estrangers a partir dels permisos de treball concedits.

Nacionalitat

El nombre d'ocupats de nacionalitat estrangera que constaven en el cens de 1991 a la comarca del Baix Empordà era de 1.186 ocupats i 159 aturats. Aquesta xifra augmentava fins els 1.494 ocupats i 448 aturats a l'any 1996¹⁹⁶. Una presència que representa el 3,5% i el 4,5% -any 1991 i 1996, respectivament- del total de la població activa comarcal. Un percentatge que és segurament inferior a la seva presència real, encara que és impossible estimar amb exactitud el nivell de desviació respecte a la dada precedent.

Dintre del total d'ocupats estrangers destaca de manera clara la presència d'ocupats de nacionalitat marroquina, 845 actius. Una xifra que augmenta fins als 1.102 actius a l'any 1996. De la resta de nacionalitats africanes només destacaven l'any 1991 -i de manera força relativa- el cas dels Gambians, amb 35 actius, els quals malgrat que pràcticament arriben a triplicar-se el 1996 es queden en un nombre discret, 91 actius. En aquest sentit,

---

¹⁹⁶ Les dades que a continuació s'exposen han sigut facilitades per l'IEC a partir del cens de població de 1991 i l'estadística de població de 1996. He calculat els diferents indicadors a partir d'aquesta informació.

és convenient puntualitzar que els africans són els nacionals que a Catalunya tenen el major grau de subestimació (taula 3.1 del capítol tercer) per la qual cosa es podrien plantejar aquestes dades com una xifra de mínims.

Els europeus en conjunt tenen una presència relativament baixa en el mercat laboral de la comarca amb tan sols 334 actius el 1991, “destacant” els ciutadans del Regne Unit amb 84 nacionals. El nombre d’actius europeus l’any 1996 augmenta fins arribar a les 498 persones. En general, sembla que la presència de ciutadans comunitaris està molt més lligada a l’oci que al treball. El flux de turistes europeus o de població que passa temporades en les poblacions empordaneses és important, però no tant la seva participació en el mercat laboral¹⁹⁷. És un col·lectiu on hi ha una forta presència de persones de més de 65 anys, ja jubilades, i que han escollit la comarca com a lloc més o menys temporal de residència¹⁹⁸.

Sexe

Una diferència marcada entre els nacionals africans i els europeus és la presència de la dona en el treball productiu. En principi, els fluxos procedents de l’Àfrica, com he comentat anteriorment, són fluxos més recents i normalment estan protagonitzats, almenys pel que fa a la comarca del Baix Empordà, per homes sols, solters o casats, cosa que contrasta amb la presència molt més equilibrada entre homes i dones en el cas dels europeus. Aquesta situació queda reflectida en la incorporació al mercat laboral. Dels ocupats estrangers a la comarca el 1991, 1.186 en total, els homes representaven el 85% i les dones tan sols el 15% restant. Són uns percentatges que canvien força si tenim en compte la nacionalitat dels ocupats. Així la distribució per sexes dels ocupats entre els europeus es força equilibrada (60%-40% respectivament) enfront dels africans (95%-5%),

---

¹⁹⁷ En nombrosos casos, la presència de ciutadans europeus en el mercat laboral de la comarca es vehicula a partir de la realització de feines de temporada als hotels, restaurants, pubs, bars, etc, amb una especial combinació de treball i oci. Això fa que no quedi constància estadística en cap registre d’aquests treballadors. L’eliminació del requeriment de permís de treball per aquests ciutadans els ha facilitat la seva estada i ha reforçat la seva posició laboral ja que no depenen de la concessió i renovació dels corresponents permisos de residència i de treball a estrangers.

¹⁹⁸ Segons les últimes dades disponibles de l’Estadística de Població de 1996, que em van ser facilitades per l’IEC, el percentatge d’actius ocupats i desocupats amb una nacionalitat europea sobre el total de la població europea resident al Baix Empordà era del 33%. Una xifra que contrasta amb l’altra gran col·lectiu d’estrangers a la comarca, els marroquins, amb un percentatge d’actius del 55%. Les diferències encara es posen més en evidència si tenim en compte el pes del grup de jubilats per cada grup de nacionalitats. Si en el cas dels marroquins es queda en un simbòlic 0,8%, en el cas dels europeus arriba a representar el 38% de la població d’aquestes nacionalitats que hi resideix.

els quals degut al seu pes a la comarca desequilibren molt la relació general entre sexes del total d'ocupats estrangers¹⁹⁹.

De totes maneres, és convenient considerar el grau més elevat d'ocultació del treball femení que es produeix de manera generalitzada a la nostra societat amb independència de la nacionalitat i que, per tant, pot afectar a una correcta estimació de la presència de la dona en el mercat laboral.

Des de 1991 aquesta descompensació entre sexes del col·lectiu d'africans s'ha anat equilibrant gràcies a una major presència de dones derivada de la posada en marxa dels processos de reagrupació familiar que van seguir a la regularització dels anys 1991-1992. En aquest sentit i en referència al conjunt de Catalunya, un estudi del Colectivo IOE (1994) sobre els marroquins a Catalunya detectava una marcada diferenciació entre els llocs de destinació i de residència de les dones i els dels homes. Les dones es concentren en les zones urbanes on hi ha una major demanda en el sector serveis, mentre que els homes mostren una dispersió espacial més acusada a causa de la seva inserció laboral en tasques ben diferents, ja sigui l'agricultura, la indústria tèxtil o la construcció. Al Baix Empordà, en concret, l'arribada de dones està pràcticament en la seva totalitat lligada, per ara, als processos de reagrupació familiar. El nombre de dones que arriben soles i que porten endavant un projecte d'assentament i d'inserció laboral en solitari encara és excepcional a aquesta comarca.

La inserció laboral de les dones magrebines ha de superar tota una sèrie d'obstacles. Al seu baix nivell d'instrucció s'ha de sumar la manca de qualificació professional en tota una sèrie de feines que compten amb una important oferta laboral a la comarca, i que tenen una important presència de treball femení: serveis turístic i comerç. A aquests condicionants s'han d'afegir les càrregues familiars d'aquestes dones i la poca tradició que existeix en els seus països d'origen respecte al treball assalariat femení, en especial per part de les dones berebers, força nombroses en alguns municipis de la comarca. La major inserció laboral de les dones per ara s'efectua, encara que de manera molt tímida, en el sector del servei domèstic i, en general, en les tasques de neteja.

---

¹⁹⁹ El mateix any les dades pel conjunt de Catalunya mostraven un major equilibri. Un 72% aproximadament dels ocupats estrangers eren homes. El desglossament per nacionalitats mostra a grans trets la mateixa estructura entre sexes que en el cas del Baix Empordà. Tanmateix, el pes menys elevat dels africans en el conjunt de Catalunya fa que la distribució per sexes s'equilibri una mica.

Treball: volum d'ocupats i branca d'activitat

A la taula 10.2 es presenta tot un conjunt d'informació sobre la presència dels estrangers en el mercat laboral del Baix Empordà i de Catalunya. En primer lloc, hi ha la població ocupada estrangera per branques d'activitat, professió i situació professional segons les principals nacionalitats que s'han pres en consideració. Per ajudar a contextualitzar aquest panorama de la inserció laboral dels estrangers, a continuació exposo la distribució del conjunt de la població ocupada de la comarca per a cadascuna de les variables laborals abans citades. Per últim, he considerat interessant donar una indicació de la distribució laboral dels estrangers per al conjunt de Catalunya. Els totals s'han representat en la figura 10.1 per a una millor visualització de la informació continguda en la taula prèvia.

La presència i posició laboral dels diversos col·lectius nacionals és diversa i des del meu punt de vista força interessant. Tanmateix, el baix volum d'efectius fa que hagi optat per no presentar de forma molt desglossada les nacionalitats, i així només he destacat quatre grans grups: "europeus"; "africans" -i dintre d'aquests he diferenciat per la seva importància els "marroquins"- i, per últim, la resta de nacionalitats s'han inclòs en un grup certament heterogeni, "altres nacionalitats".

Com he apuntat reiteradament són dades que s'han d'agafar amb prudència i, per tant, s'han de prendre més com una aproximació a les característiques de la inserció laboral dels estrangers en el treball que com una representació fidel de la seva presència real.

La constatació global que es pot fer respecte de la informació continguda a la taula 10.2 i a la figura 10.1 és que el col·lectiu d'estrangers ocupats al Baix Empordà mostra una estructura d'ocupació laboral força diferenciada, no tan sols respecte al conjunt d'estrangers ocupats a tot Catalunya, sinó específicament al total d'ocupats del Baix Empordà. Per tant, la posició i les vies d'inserció laboral a la comarca semblen clarament definides i diferenciades en el cas dels estrangers. Això es deu bàsicament al fort pes que té el col·lectiu de treballadors africans i, específicament, marroquins a la comarca.

El Baix Empordà concentrava al voltant del 14% dels marroquins que residien i treballaven a Catalunya segons les dades del cens de 1991. Mentre que només concentrava un 3% de l'altre col·lectiu d'estrangers significatiu, els europeus. Això s'ha anat accentuat en els últims anys amb el progressiu increment de l'arribada de població extracomunitària a Catalunya i al Baix Empordà. Considerant els residents sense distinció de la seva relació amb l'activitat, segons dades del cens de 1991, un 22,5% dels marroquins residents a Catalunya el 1991 i que havien arribat a Espanya entre 1985 i 1991 es trobaven a la

comarca del Baix Empordà²⁰⁰. Possiblement el pes real dels marroquins a la comarca sobre el total de Catalunya sigui diferent al que aquestes xifres mostren, però de totes maneres indiquen la important presència d'aquest col·lectiu al Baix Empordà.

Aquesta progressiva concentració de ciutadans marroquins mostra el funcionament de les xarxes migratòries que mantenen els llaços entre les comunitats d'origen i els arribats a la comarca del Baix Empordà. La zona d'origen dels marroquins assentats al Baix Empordà es troba majoritàriament al Rif, i concretament Nador, una província situada al voltant de la ciutat de Melilla i que compta amb una consolidada emigració cap als països europeus²⁰¹. La funcionalitat d'aquestes xarxes no només se centra en la transmissió d'informació sinó que també constitueixen un entramat de vincles que proporcionen suport mutu i que recolza especialment als nouvinguts i els proporciona orientació sobre les vies d'accés al treball, la documentació i presten la seva ajuda en qüestions a vegades tan problemàtiques com és l'habitatge.

Però en aquesta concentració tampoc s'ha de descuidar la possible importància que altres factors, ara de caràcter administratiu, hagin pogut tenir en una major localització de certs col·lectius d'estrangers a la província de Girona. Segons les informacions proporcionades pels diversos col·lectius d'immigrants i les ONGs que treballen a les comarques de Girona i del Maresme, existeix una certa apreciació de què a Girona hi ha una major facilitat per obtenir els permisos de residència i treball, el que ha provocat un efecte d'atracció i d'arrossegament de població des de les comarques frontereres de Barcelona, especialment des del Maresme, cap a les comarques de Girona²⁰². I, dintre d'elles, els marroquins s'han dirigit bàsicament als municipis costaners on l'oferta laboral a la construcció és important; mentre que els ciutadans d'altres nacionalitats africanes, com els senegambians, es concentren en les zones interiors on alternen els treballs agrícoles amb altres activitats

---

²⁰⁰ Totes aquestes dades s'han de posar en una certa "quarantena". La xifra que dona el cens de població sobre el col·lectiu de marroquins que treballen i resideixen a Catalunya i l'estimació de marroquins actius que fa el Ministerio de Trabajo a partir dels permisos de treball és clarament diferent. En el primer cas, la xifra és de 5.402 marroquins ocupats i en el segon cas de 13.642 marroquins ocupats. Les diferències no són tan marcades per altres nacionalitats, com és el cas dels europeus. Un tractament amb més profunditat de les dades està exposat en el capítol tercer.

²⁰¹ Segons dades facilitades pel Taller de Estudios Internacionales Mediterráneos (TEIM) de la Universidad Autónoma de Madrid sobre la distribució comarcal del col·lectiu de marroquins que es van regularitzar l'any 1991, el percentatge de marroquins regularitzats procedents de la província de Nador representava un 71,4% sobre el total de marroquins que van regularitzar la seva situació i que residien al Baix Empordà. És la concentració més elevada a totes les comarques catalanes, si s'exceptua el cas d'Osona, on els marroquins procedents de Nador eren prop del 80% dels marroquins que es van regularitzar en aquesta comarca. Però les comunitats de partida no són les mateixes en ambdós casos. Mentre a l'Osona la procedència majoritària és Beni Sidel i Zelouan, a part de la capital Nador; en el cas del Baix Empordà, les procedències majoritàries són les comunitats rurals de Beni Bujahia i Dar Kebdana, a part de la pròpia capital, Nador. (Dades facilitades a Colectivo IOE (1994), pp. 136-137)

²⁰² Aquesta opinió també és expressada per Mendoza (1997) en el seu estudi sobre la presència d'africans a Girona a partir del treball de camp efectuat.

forestals o inclús comencen a introduir-se en la indústria fent feines de peonatge i baixa qualificació.

Destaca l'entrada d'ocupats en les activitats de forta especialització de l'economia comarcal: "construcció" i el que he denominat com "serveis 1", que engloba les branques de "comerç i reparacions", "hoteleria i restauració" i "altre tipus de serveis personals". A l'apartat següent comentaré amb més detall la presència d'estrangers en les activitats de la construcció i l'hoteleria i restauració degut a la seva especificitat.

D'alguna manera existeix una certa continuïtat amb dècades precedents pel que fa a la incorporació laboral dels forans. Les necessitats de mà d'obra, fonamentalment de peonatge o de feines amb baix nivell de qualificació, eren i continuen sent importants com a vies d'inserció laboral a la comarca i en el cas de la construcció es revelen de forma patent²⁰³. La distribució per branques d'activitat dels marroquins a tot Catalunya manté un major equilibri i una menor desproporció del pes de la construcció respecte als marroquins residents al Baix Empordà.

L'agricultura té una importància secundària tant en el total d'estrangers a la comarca com si atenem a les diferències entre nacionalitats. Aquesta reduïda presència tanmateix emmascara la presència més habitual de treballadors, fonamentalment africans, en les explotacions agràries en els moments puntuals de recollida, quan la necessitat de mà d'obra es fa més evident. Ara bé, la seva presència no és tan important com en d'altres comarques, cas del Maresme, on l'existència d'una agricultura molt intensiva de temporada ha provocat que aquest sector es converteixi en la principal via d'inserció laboral d'un gruix molt important de treballadors estrangers.

Per una altra banda, la indústria no es constitueix com una activitat amb una presència destacable d'estrangers. La poca importància relativa que té la indústria a la comarca junt amb el fet de què es tracta d'un sector amb una expansió de l'ocupació menys notable que en el sector serveis o en la construcció no converteix aquestes activitats en una porta destacable d'entrada al treball.

---

²⁰³ El cas dels fluxos actuals de migrants des del Tercer Món i la seva inserció en el mercat laboral dels països europeus ha sigut estudiat per Pugliese (1993), que destaca els canvis en les condicions laborals i com aquests canvis incideixen en el procés d'inserció laboral dels immigrants estrangers. La precarització social i laboral del col·lectiu, tanmateix, s'emmarca dintre de la precarització que pateixen de manera generalitzada el conjunt dels treballadors en les societats europees.

Treball: situació professional i professió

Una constatació clara respecte a la posició laboral dels ocupats estrangers és la seva marcada precarietat. Més de la meitat consten com a “assalariats eventuais”, concretament un 56%, només un 22% entra dintre de la categoria “assalariat fix” i tan sols el 15% s’inscriu dintre de les categories d’empresaris amb o sense assalariats. El nivell d’eventualitat, com es pot constatar a la figura 10.1, està molt per sobre del que afecta al total de la població ocupada a la comarca. Aquest que, per cert, ja presentava el 1991 un percentatge destacable sobre el total de la població ocupada (23%), molt per sobre del corresponent a l’any 1975 (2,4%)²⁰⁴. En el conjunt de Catalunya, els ocupats estrangers no tenen una precarietat diferencial respecte al conjunt de la població ocupada tan elevada.

Això no obstant, aquesta anàlisi de les xifres globals de precarietat amaga la diversitat de situacions i posicions en el mercat laboral dels diferents col·lectius d’estrangers. Les divergències en la composició professional i la posició en l’estructura laboral entre europeus i marroquins són força evidents i constatables tant per al conjunt de Catalunya²⁰⁵ com en el cas específic del Baix Empordà. I és que en aquesta comarca, a més, hi ha una especial concentració dels marroquins en una activitat molt específica, la construcció, que pateix unes condicions d’elevada precarització laboral. El total de marroquins que es classifiquen dins la categoria “assalariat eventual” al Baix Empordà arriba al 75%, mentre que a Catalunya queda per sota, superant lleugerament el 50% del total d’ocupats marroquins. La seva distribució en l’estructura laboral catalana, però, mostra una major diversitat en el tipus de feines que realitzen i, consegüentment, una menor concentració en la branca de la construcció.

En principi, sembla que el cens de població registra aquella població estrangera amb una posició més assentada socialment i laboralment, quedant fora del seu abast aquella població que o bé prefereix quedar al marge d’aquest registre o bé hi ha dificultats per contactar-hi per part dels agents censals. Per tant, possiblement la situació real del conjunt del col·lectiu de treballadors africans i concretament de marroquins seria encara pitjor, de major precarietat que la que mostren aquestes dades.

---

²⁰⁴ Elaboració pròpia a partir de CIDC (sense any, no publicat), Dades estadístiques del padró municipal d’habitants 1975. Catalunya (per comarques i municipis). Informació no publicada, dipositada actualment a la biblioteca de l’IEC.

²⁰⁵ Pel cas de Catalunya, a l’estudi citat anteriorment (Colectivo IOE, 1994) es pot trobar una completa anàlisi dels trets que caracteritzen el col·lectiu de marroquins que viuen a Catalunya. Respecte a la seva presència en el mercat laboral català, aquests investigadors també destaquen les especificitats pròpies del col·lectiu en relació amb la distribució global de la població catalana entre branques d’activitat i professions. Els marroquins a Catalunya es concentren en els grups professionals de menys qualificació amb una dedicació especial a les feines agrícoles, però sobretot a la construcció i, en menor mesura, a la indústria.

Aquest elevat grau de precarietat laboral sobta per la seva intensitat i dóna idea de la posició de feblesa que poden tenir alguns col·lectius de treballadors estrangers a l'hora de negociar les seves condicions laborals. Però aquesta precarització no afecta únicament a aquest col·lectiu. Seria el cas de l'altre classe de "nouvinguts", de les persones que actualment comencen el procés d'inserció laboral: els joves. Segons dades facilitades per Blanes, Gil i Pérez (1996) la incidència de contractes temporals en els joves ocupats a mitjans dels anys noranta arribava a afectar més de la meitat del total d'ocupats de menys de 30 anys. Una xifra que contrastava i molt amb la precarietat contractual molt més baixa de la resta de grups d'edat²⁰⁶. Són, per tant, dos casos en certa manera paral·lels encara que en el col·lectiu marroquí la conjunció de factors -forans, joves, especialització en certes activitats econòmiques i el problema de la documentació- els arracona amb més força a certes escales del mercat laboral.

El reduccionisme amb què sovint s'utilitza el concepte de "immigrant estranger" fa que determinats col·lectius d'estrangers quedin fora de l'atenció de la societat i els mitjans de comunicació. És evident la importància que els marroquins tenen dintre del total d'estrangers i la seva repercussió sobre certes parcel·les del mercat laboral del Baix Empordà. Tanmateix, el conjunt de dades sobre estrangers mostra l'heterogeneïtat que ocupen dintre de l'estructura del treball i, per tant, en la societat²⁰⁷. Així tenim el cas dels ocupats de nacionalitat europea, que se situen clarament per sobre en termes professionals respecte al total d'ocupats a la comarca.

Prop de la meitat (47%) dels europeus es classifiquen dintre de les categories d'empresaris amb o sense assalariats. Una dada que contrasta clarament amb el 25% que es classifiquen dintre d'aquestes dues categories si tenim en compte el total d'ocupats a la comarca. Així mateix el nivell d'assalariats eventuais és certament baix, tan sols del 13,9%. Aquesta posició de major estabilitat laboral també es fa extensiva al conjunt d'estrangers europeus

---

²⁰⁶ En concret, la incidència de la contractació temporal a Espanya és la següent: 86% en el grup dels 16 a 19 anys; 74% en el grup 20-24 anys i 49% en el grup 25-29 anys. A partir d'aquestes edats els percentatges disminueixen per sota de la mitjana, 34,5%, amb un mínim en el grup d'edat entre els 60 i 65 anys, 10%. Dades facilitades per Blanes, Gil, Pérez (1996, p. 167) i calculades a partir de l'EPA de 1994. Aquest percentatge global de temporalitat s'ha mantingut bastant estable segons les últimes dades facilitades per l'EPA. L'última xifra disponible situa la proporció de persones amb contracte temporal sobre el total d'assalariat en el 32,5% (EPA, 4ª trimestre de 1998). Són unes xifres que quasi arriben a triplicar la incidència de la temporalitat respecte a la Unió Europea segons els anuaris d'Eurostat.

El dubte que es planteja actualment és si aquesta temporalitat es limitarà al període d'incorporació d'aquests nous treballadors en el mercat laboral o si fora de ser un fet conjuntural lligat a unes edats determinades, s'anirà perllongant a mesura que els ocupats amb contracte indefinit vagin sortint del mercat laboral i deixin el seu lloc a aquests ocupats amb contracte temporal.

²⁰⁷ Un exemple d'aquest reduccionisme es pot trobar en l'atenció prioritària que es dóna a l'entrada i a la inserció laboral dels col·lectius procedents de països pobres. Sovint l'anàlisi queda circumscrita al seu impacte sobre els grups professionals de menys qualificació i sobre el sector informal de l'economia. Un exemple proper el tenim en el cas italià amb els estudi de Dell'Aringa, Neri (1987) i Venturini (1990).

en el mercat laboral català. Tant a la comarca (25,3%) com a tot Catalunya (39,6%) el nivell professional dels ocupats estrangers europeus és certament elevat. Els percentatges indicats anteriorment corresponen a la suma de les categories de “professionals i tècnics” i de “directius”.

Les últimes dades disponibles, les corresponents a l'any 1996 mantenen una certa continuïtat, però amb matisos (taula 10.3). L'accentuada precarietat del col·lectiu marroquí i la seva polarització en les feines de menys qualificació es manté. No obstant això, sembla que la situació ha millorat lleugerament respecte a les dades de l'any 1991. Encara que l'evolució general del mercat laboral a la comarca ha accentuat la seva precarització i s'ha passat d'un percentatge d'assalariats eventuais del 22,7% al 27,2%, en el cas dels marroquins aquest percentatge es redueix i, al contrari, augmenta el pes de la població que disposa de contracte fix. Aquesta precarització també es detecta en el cas dels europeus on hi ha un important creixement del pes dels assalariats eventuais sense que pugui ser atribuït aquest fet a la progressiva incorporació de ciutadans dels països de l'est amb una situació laboral més precària, ja que la seva presència a la comarca en aquelles dates encara era testimonial malgrat el seu creixement constant.

El canvi més significatiu que mostra la taula 10.3 respecte a la taula 10.2 és la important baixada del pes dels treballadors marroquins en el sector de la construcció. Si el 1991 el sector donava ocupació a prop del 60% dels marroquins que residien a la comarca, aquest percentatge cau pràcticament a la meitat l'any 1996. Això fa que la distribució del col·lectiu de marroquins mostri una major diversitat quant a les feines que realitzen a la comarca respecte a la situació precedent. La major antiguitat del col·lectiu i, conseqüentment, la posició més assentada i de major coneixement del mercat laboral pot estar facilitant aquesta progressiva dispersió dels treballadors marroquins en altre tipus d'ocupacions. Així mateix, la creixent arribada de dones i la seva inserció majoritària dins del sector serveis pot contribuir a l'evolució de l'estructura laboral del col·lectiu. Això no obstant, és convenient tenir en compte que mitjans dels anys noranta és un període de recessió forta en la construcció. El percentatge de població ocupada de la comarca que treballava en aquest sector era del 14,3% el 1996 enfront del 19,3% cinc anys abans. Aquesta recessió pot haver afectat amb més duresa a un col·lectiu que es trobava en una posició d'inseguretat i feblesa laboral com eren els marroquins i els va obligar a diversificar la seva activitat i buscar altres alternatives.

El dubte sorgeix respecte a com l'evolució posterior del sector de la construcció ha pogut condicionar, amb la forta empena que registra en l'actualitat, la distribució ocupacional dels marroquins. I sobre si la creixent diversificació ocupacional que es detecta el 1996

s'ha reduït en els últims anys amb una nova concentració d'efectius dintre del sector de la construcció²⁰⁸.

Malgrat tots aquests canvis entre branques d'activitat, subsisteix la incidència de situacions precàries dintre del col·lectiu de marroquins, que ja he apuntat amb anterioritat, així com la seva posició de menor qualificació professional. No obstant això, la comparació respecte a la variable professional entre la taula 10.3 i la taula 10.2 és difícil d'establir a causa dels canvis que s'han introduït en la categorització de les professions.

Per últim i respecte als ciutadans europeus, les pautes entre els dos anys no presenten variacions significatives. La preeminència de professionals en les categories de major qualificació continua sent destacada. Totes tres -directius, professionals i tècnics- sumen en total el 55,5% sobre els ocupats europeus residents, respecte a una mitjana global del conjunt de població que és del 32,6%. En contrast, en el cas dels marroquins, aquest percentatge tan sols arriba al 4%. Les dades troben reflex en l'elevat nombre d'europeus que s'autodeclaren com a empresaris ja sigui amb o sense assalariats.

Per tant, la inserció dels estrangers en el treball, tant a Catalunya com més específicament al Baix Empordà, es fa a través de diverses vies, ocupant posicions laborals força diferenciades i no només a partir de feines de baix nivell de qualificació. Les divergències entre els col·lectius nacionals tenen el seu origen bàsicament en la marcada diferenciació d'estudis i de qualificació que presenten. Així doncs, la nacionalitat i, en certa mesura, la condició de forà encara que important en certs casos, no és determinant per sí sola per explicar la posició que ocupen tant a la societat com en el món laboral.

Ara bé, l'establiment d'un sistema prou restringit d'accés als permisos de residència i treball i de la seva posterior renovació sí que condiciona la precarietat en la posició i en la situació en què es troben diversos col·lectius. Així, el fet de lligar la renovació dels permisos de residència i treball a la realització d'una feina amb contracte suposa un clar handicap per a uns col·lectius que no només han de fer front a la precarització general del treball -i especialment en els segments baixos- sinó que, a causa dels nivells de

---

²⁰⁸ Les dades de l'Estadística de Permisos de Trabajo a Extranjeros fan una estimació aproximada de l'estoc de treballadors estrangers a les províncies espanyoles. En el cas de la província de Girona -no és possible contar amb informació per comarques- sembla que la construcció disminueix progressivament el seu pes dintre del conjunt d'activitats productives en què treballen els ocupats estrangers. Les dades disponibles per a 1996 i per a 1998, últim any pel qual es disposa d'informació, mostren que els treballadors estrangers a la construcció se situen al voltant del 15% amb una tendència a la baixa. A l'any 1991, aquest percentatge era força superior, del 26%. Si tenim en compte que en aquell any sí que hi consten els treballadors de la Unió Europea, que han tingut i encara tenen una participació en el sector de la construcció molt baixa, es pot concloure que aquesta última dada, fent excepció dels ocupats europeus, encara seria més elevada. I, per tant, que semblaria que s'està produint un procés de diversificació en el mercat laboral.

qualificació educativa i professional, només opten a unes ocupacions molt concretes dins del mercat laboral.

10.2.2 Els estrangers i la seva inserció laboral en les activitats de la construcció i l'hoteleria i restauració

Ja he fet referència en apartats anteriors a la posició i inserció laboral dels estrangers en el treball al Baix Empordà, les branques d'activitat en què troben ocupació i les seves condicions laborals i professionals. La construcció es constitueix en la porta d'entrada al treball per a una part important dels estrangers residents a la comarca. En un segon terme se situen l'hoteleria i la restauració seguida de prop pel comerç i pel conjunt d'ocupats en la indústria²⁰⁹.

Els fluxos procedents de la resta de Catalunya i d'Espanya i, en concret, els protagonitzats per ciutadans espanyols, han anat disminuint i perdent importància en ambdós sectors durant els últims anys però sense arribar a desaparèixer, en especial, durant la temporada d'estiu a l'hoteleria i la restauració. Això no obstant, la presència d'estrangers en aquestes activitats és cada cop més important i manté una tendència de creixement; per una altra part, la seva posició jurídica, laboral i social introdueix elements d'interès prou específics per a l'anàlisi dels processos d'inserció d'aquesta població en un mercat laboral en recomposició. Per això he considerat convenient fer-ne un tractament específic.

Les dades que s'ofereixen a continuació (taula 10.4) mostren la posició que ocupa el conjunt de treballadors estrangers dintre d'aquests dos subsectors d'activitat. He considerat més convenient presentar-les en nombre absolut i no en percentatge degut al reduït nombre d'efectius i he fet constar tant el nombre total d'estrangers que el 1991 residien a la comarca i tenien una ocupació en alguna d'aquestes dues activitats econòmiques com les dades corresponents als estrangers que han arribat més recentment a Espanya, en concret des de 1985. Com a variables més significatives i interessants he consignat la nacionalitat i la situació professional.

Hi ha una forta dissimilitud en el volum d'ocupats entre les dues branques. Enfront dels 159 ocupats estrangers que treballaven a l'hoteleria i la restauració, 482 ocupats ho feien en la construcció l'any 1991. Aquesta situació s'inverteix l'any 1996 quan els ocupats

---

²⁰⁹ Tant aquestes dades com la resta de xifres que s'ofereixen a continuació al llarg d'aquest apartat han sigut calculades per mi mateix a partir de les dades del Cens de població de 1991 facilitades per l'IEC.

estrangers a la construcció descendiren fins a les 292 persones i els estrangers ocupats a l'hoteleria eren 325 persones²¹⁰.

Un problema important de registre deriva del grau de variabilitat que tenen aquest tipus de feines tant de manera cíclica com de manera estacional. Nombrosos llocs de treball de la construcció i l'hoteleria i restauració són coberts de forma puntual per persones procedents d'altres sectors o de l'atur, que alternen diverses feines i que circulen entre feines i períodes d'atur o inactivitat de manera ràpida. Això encara queda més patent en el cas dels treballadors estrangers i especialment en els que han arribat en dates més recents. La seva escassa implantació en la societat i en el mercat laboral de la societat d'arribada, els constitueix en un personal amb una mobilitat laboral –entre feines- i espacial accentuada.

Malgrat tot, les xifres reflecteixen la importància relativa que té la presència d'aquests ocupats estrangers en el funcionament del treball i el mercat laboral d'aquesta comarca. L'excepció més evident és la inserció de manera progressiva i molt concentrada del col·lectiu de marroquins en la construcció. Del total de 754 marroquins ocupats i residents²¹¹ al Baix Empordà l'any 1991 pràcticament un 60%, 438 persones, estaven ocupats en la construcció. És l'únic col·lectiu destacable en la taula 10.4 i encara ho continua sent el 1996 encara que el seu nombre s'ha reduït substancialment, 258 ocupats i el seu pes dintre del conjunt de la població ocupada marroquina –788 persones- cau fins al 33%. La resta de col·lectius comptaven en tots dos anys amb un nombre d'efectius molt baix. Per una altra part, no hi ha diferències sensibles entre el total d'ocupats estrangers i aquells que han arribat en dates més recents.

---

²¹⁰ L'estudi del Colectivo IOE (1998) sobre el sector de la construcció i la presència d'immigrants estrangers a tota Espanya també detecta aquesta disminució en el nombre d'estrangers presents al sector de la construcció. En concret, estima que la disminució en el nombre de permisos concedits a treballadors no comunitaris en la construcció entre 1992 i 1995 va ser de prop d'un terç. Les causes del dràstic descens, tal com indiquen aquestes investigadors, es deuen a què "una parte importante de los inmigrantes que trabajaban en la construcción a principios de la década no han podido renovar sus permisos, sea porque han abandonado el sector o bien porque permanecen en el mismo en situación de parados o de trabajadores irregulares, afectados por el ciclo recesivo que se desarrolló entre 1991 i 1994". (Colectivo IOE, 1998, p. 221). En un altre estudi, en aquest cas centrat en Girona (Mendoza, 1997), també es fa referència a aquest descens en el nombre de treballadors estrangers en el sector de la construcció. Una baixada fruit de la crisi econòmica de principis dels anys noranta i que hauria afectat més durament al sector de la construcció en els municipis més especialitzats en el turisme i els serveis a la comarca pel descens en la demanda de segones residències. A la resta de la província de Girona, les altres empreses dedicades a la construcció haurien resistit millor aquesta crisi gràcies a la seva menor especialització en la construcció d'aquest tipus d'infraestructures.

²¹¹ En totes aquestes dades la variable de referència són els ocupats residents i no els llocs de treball localitzats a la comarca. Això últim donaria una idea més precisa de la configuració i la presència d'estrangers en el mercat laboral de la comarca. Malgrat tot, es pot fer una certa equivalència entre ambdues variables.

Tanmateix, es poden constatar les diferències en el nivell socio-professional entre els ocupats europeus i marroquins. Els europeus presenten un menor grau d'eventualitat de la seva assalariació i un nombre molt més gran, tant en termes absoluts com relatius, del pes en les categories d'empresaris amb o sense assalariats. Els marroquins, al contrari, es concentren en la categoria d'assalariats eventuals tant en la construcció com en l'hoteleria i la restauració. Són uns trets que es repeteixen i s'accentuen si només consideréssim els estrangers que han arribat més recentment a Espanya.

Ja he indicat anteriorment les diferències en els nivells educacionals entre els diferents col·lectius d'estrangers. Els nacionals procedents de l'Àfrica i en concret del Marroc presentaven una elevada taxa d'analfabets, sense estudis o amb estudis primaris incomplets, si bé aquestes dades s'han de prendre amb precaució degut a les dificultats que comporta establir equivalències entre sistemes educatius que poden ser tan diferents com els africans i els europeus²¹².

La construcció, per tant, monopolitza en gran mesura la inserció laboral del col·lectiu de marroquins, que desenvolupen normalment tasques de peonatge que no requereixen experiència professional prèvia ni especialització professional²¹³. Hi ha un cert paral·lelisme entre aquests forans i la immigració que va arribar durant els anys seixanta i setanta a la comarca. Les vies d'inserció i els llocs dins del mercat laboral que ocupen tots dos fluxos mostren una gran semblança.

Es tracta d'un col·lectiu que es troba en una posició de feblesa, a la llum de les dades que donen idea de la seva eventualitat i precarietat en la contractació. Ara bé, si en un primer moment el volum d'estrangers sense documentació i sense contracte laboral era molt majoritari, la situació ha anat derivant cap a una major presència "legal" en el treball. El nombre d'estrangers procedents de països empobrits amb contracte laboral ha augmentat.

---

²¹² En general els nivells de qualificació educativa d'aquest col·lectiu són baixos, tal com destaquen les ONGs i les associacions d'immigrants que treballen a la zona. No obstant això, en el cas d'aquells estrangers amb un determinat grau de qualificació o de formació professional, la convalidació d'estudis presenta moltes dificultats. És un tema, per exemple, que ara s'intenta resoldre en el cas dels ciutadans de la Unió Europea.

²¹³ En l'estudi del Colectivo IOE (1998) s'apunta que els treballadors marroquins ocupen de forma majoritària les categories de peons no qualificats i desenvolupen, en general, les tasques més simples i que requereixen un procés d'aprenentatge molt curt. L'important volum d'aquestes tasques en el sector de la construcció serveix de via d'entrada en el mercat laboral "urbà" a una part considerable del col·lectiu marroquí que presenta un nivell d'estudis i qualificació baix o molt baix. No obstant això, segons les opinions recollides per aquests investigadors, existeix una situació de bloqueig i de "constrenyiment" d'aquest col·lectiu en el procés de promoció professional. Els propis marroquins comparteixen aquesta percepció i consideren que en un gran nombre de casos no se'ls reconeix la seva capacitat professional per desenvolupar llocs de treball amb una qualificació més important. Aquesta situació genera un sentiment de disconformitat amb la seva situació i, per això, la meitat del col·lectiu de treballadors marroquins en la construcció, segons estima el Colectivo IOE, pretén trobar feina en altres branques de l'economia.

Un increment que no ha d'indicar necessàriament una millora substancial de les condicions laborals i del nivell d'instabilitat dels llocs de treball que ocupen.

Diversos factors s'apunten per a aquesta progressiva consolidació, en el sentit d'accés a un contracte de treball, en les tasques de la construcció a la comarca. Per una part, hi ha el progressiu coneixement del mercat laboral, del seu funcionament i dels seus drets laborals. Els sindicats, en aquest sentit, han actuat per intentar evitar les situacions de discriminació i posar en un pla d'igualtat les condicions laborals dels treballadors autòctons i dels treballadors estrangers. Un altre fet important han sigut els processos de regularització extraordinària d'immigrants que s'han portat a terme amb una certa periodicitat des de la promulgació de la llei d'estrangeria l'any 1985. Aquests processos han permès que un nombre important de treballadors estrangers extracomunitaris amb problemes de documentació poguessin accedir a un permís de residència i de treball. Tanmateix, les dificultats administratives que comporta el procés de renovació dels permisos²¹⁴ ha fet que la caiguda cap a una situació d'indocumentació i, per tant, la impossibilitat d'aconseguir un contracte laboral i de participar en cursos de formació i reciclatge laboral sigui una constant per a molts estrangers.

L'hoteleria i la restauració semblen, en principi, unes activitats més vetades als marroquins i on els europeus mantindrien, encara que de forma molt discreta, un major predomini. Tradicionalment els europeus han treballat en feines que exigeixen un contacte directe amb els clients gràcies al seu domini d'idiomes. Tasques com ara relacions públiques, guies, recepcionistes o cambrers han sigut les feines on s'ha concentrat la major presència de treballadors europeus.

Un fet novedós quant al treball d'estrangers en l'hoteleria i la restauració té el seu origen en l'intent de diversificació dels mercats turístics que porten a terme els empresaris i les autoritats administratives. Això ha produït una entrada progressiva i incipient en aquest sector de treballadors procedents dels països de l'Est d'Europa i que ocupen el mateix tipus de feines que fins ara semblaven reservats als europeus occidentals. Es tracta en aquest cas d'un col·lectiu amb un nivell d'estudis i de qualificació elevat, encara que no necessàriament amb experiència professional en el sector turístic. El seu domini dels idiomes els converteixen en una peça clau cara a la consolidació d'aquest nou turisme. Per

---

²¹⁴ Les principals queixes al respecte tracten de la vinculació que s'estableix entre la necessitat de tenir un contracte laboral per accedir a la renovació del permís de treball, la dilatació dels períodes de tramitació administrativa i la poca durada dels permisos de treball que es concedeixen. El permís més utilitzat per l'administració és el d'un any, per tant obliga els estrangers a estar en un permanent cicle burocràtic de petició-concessió-renovació dels permisos. D'aquesta manera, el sistema de permisos s'acomoda ben poc a la recent evolució del treball, amb la creixent instabilitat dels ocupats, i molt menys a les particularitats que l'ocupació presenta tant en la construcció com en l'hoteleria i la restauració.

ara, es tracta d'uns fluxos molt temporers, lligats a la temporada turística d'estiu. Una vegada acabada, retornen als seus països d'origen.

En les entrevistes efectuades es constata la concentració de marroquins a la comarca i la seva inserció pràcticament polaritzada per la construcció. La presència a l'hoteleria i la restauració, encara que en creixement, era molt minoritària i presentava tot un seguit d'obstacles. Per una banda, es tracta en un gran nombre de tasques d'activitats que es realitzen en contacte amb els clients i que, per tant, requereixen un domini alt dels idiomes principals dels turistes, català i espanyol, per una part, i altres idiomes estrangers, anglès, francès o alemany, per l'altra. El seu nivell de qualificació, ja sigui en les activitats turístiques com de forma més general, és baix i dificulta la seva adaptació a llocs de treball amb uns requisits mínims de qualificació professional²¹⁵. Però tampoc es pot descartar una certa qüestió d'imatge dels establiments que ocuparien a estrangers no europeus en aquelles tasques que no comporten un tracte directe amb els clients, tal com es desprèn d'un nombre important d'entrevistes. Per tant la seva presència en el sector queda de moment concentrada, o bé, a les cuines, o bé en tasques de conservació de les infraestructures en càmpings i hotels i en altres tasques auxiliars, tals com la neteja i la jardineria²¹⁶.

En aquest sentit, un estudi del Colectivo IOE (1999) sobre el sector de l'hoteleria i la restauració a Espanya estableix una diferenciació entre el que anomena com "serveis finals" i "serveis intermedis". Els primers es caracteritzarien per suposar un contacte directe amb el client i demanarien tant uns requisits de qualificació i de formació com un cert compromís –empatia– amb aquestes tasques. Tampoc es pot descuidar la necessitat de donar una certa imatge que sigui acceptada pels clients. Els "serveis intermedis" es realitzen sense contacte directe amb el client (cuines, manteniment, neteja, jardineria, etc...). En aquest cas és més fàcil recórrer a tecnologies i tècniques de gestió que no demandin un personal amb uns requisits de qualificació tan elevats com es demanen en el cas de les tasques cara al públic i no han de respondre a aquestes qüestions d'imatge

---

²¹⁵ Segons l'estudi del Colectivo IOE (1999) sobre la presència d'estrangers en l'hoteleria i la restauració a Espanya, el grau de qualificació acadèmica dels estrangers és superior a la mitjana del sector. Aquestes dades es refereixen al global d'Espanya i, per tant, tenen en compte la presència de col·lectius nacionals molt més diversos d'aquells que es concentren al Baix Empordà. En el cas de l'estudi del Colectivo IOE les nacionalitats que es prenen en consideració a banda de la marroquina són la xinesa, la dominicana, la filipina, la peruana i, per una altra part, l'espanyola. La comparació entre les diferents nacionalitats situa al col·lectiu de marroquins com el grup amb el perfil de qualificació més baix i ocupant els llocs de treball de menor categoria dins del sector.

²¹⁶ Mendoza (1997), en aquest sentit, destaca les restriccions que han existit per part de la Delegació Provincial del Ministerio de Trabajo a Girona. L'alt nivell d'atur que tradicionalment ha tingut el sector de l'hoteleria i de la restauració tant d'espanyols com de comunitaris s'hauria utilitzat com a argument per restringir la concessió de permisos de treball en aquest sector a treballadors no comunitaris, si es fa excepció de tota una sèrie d'activitats complementàries: jardineria, neteja, vigilància, etc.

davant del públic²¹⁷. Dintre d'aquestes tasques “amagades” al públic se situaria una gran part del col·lectiu de marroquins que treballen en el sector.

De totes maneres és interessant i convenient plantejar-se quina pot ser l'evolució futura en les pautes d'inserció d'aquests col·lectius d'estrangers i, molt especialment, dels marroquins a causa de la seva presència a la comarca; donada la progressiva consolidació en el mercat laboral; l'assentament propiciat pel creixement dels processos de reagrupació familiar; juntament amb els intents per diversificar les opcions laborals que es porten a terme per part de les ONGs i de les associacions d'immigrants i que tenen com a objectiu una presència menys polaritzada pel que fa a la seva inserció laboral en unes feines i uns sectors d'activitat molt concrets.

Així mateix, actualment es planteja el dubte sobre el paper que les dones marroquines, cada vegada més nombroses a causa dels processos de reagrupació familiar, poden tenir en el mercat laboral a la comarca. Les activitats turístiques, com en general el conjunt dels serveis, es poden constituir en la via d'entrada en el treball productiu. Un exemple d'això seria la progressiva entrada, cada cop amb més força, dins el servei domèstic.

10.3 Recapitulació

Aquest capítol l'he volgut dedicar íntegrament a la interrelació entre la mobilitat i l'ocupació degut a la complexitat i l'interès que presenta aquesta temàtica. En primer lloc, he volgut remarcar les mancances estadístiques que el seu estudi planteja. Actualment la informació sobre aquests aspectes és escassa i deficient, en especial per àrees geogràfiques de mitjanes i petites dimensions. Censos i padrons són actualment les úniques fonts d'informació disponibles, encara que presenten una aproximació parcial i que s'han de prendre amb precaució a causa dels problemes i de les mancances que suposa la seva utilització. La falta d'informació per a dates més recents impedeix analitzar l'evolució actual de les pautes d'inserció dels estrangers en el mercat laboral, sobretot tenint en compte l'expansió que es registra avui dia en la creació d'ocupació.

Dues variables són les que s'han utilitzat com a punts de referència bàsics en aquest capítol, procedència i nacionalitat, que he combinat amb les variables més característiques

---

²¹⁷ En aquest sentit, els investigadors del Colectivo IOE especifiquen que “En la restauración tradicional y la hotelería buena parte de los puestos de trabajo que no se relacionan con la clientela tienden a basarse en la explotación intensiva de mano de obra, más que en la cualificación de los trabajadores o en la especialización creciente de tareas; por ello predominan las jornadas de trabajo prolongadas y la polivalencia funcional” (Colectivo IOE, 1999, p. 260).

que defineixen l'estructura ocupacional: branca d'activitat, professió i situació professional.

Existeix una correlació bastant positiva entre l'estructura ocupacional de la comarca i les característiques ocupacionals dels nouvinguts. Per tant, és possible constatar una gran heterogeneïtat en les posicions que ocupa aquesta nova població en el mercat laboral tant pel que fa al seu grau de qualificació com a les tasques professionals que desenvolupa.

No obstant això, és possible percebre que aquesta població forana presenta una situació de major inestabilitat dintre del mercat laboral, i un exemple clar d'aquest fet és la major presència d'assalariats eventuais. A això s'ha de sumar un nivell de qualificació discretament inferior a la del conjunt de la població ocupada a la comarca. Tanmateix, la consideració global dels ocupats que han arribat a la comarca sense tenir en compte ni la procedència ni la nacionalitat amaga les importants diferències que es donen dintre del col·lectiu de població forana.

Així tenim que la immigració de menor distància, corresponent a la població ocupada procedent de la resta de municipis gironins i, en especial, de la RMB, presenta una posició de major "fortalesa" dintre del mercat laboral. Es tracta d'una immigració amb un elevat grau d'ocupats que desenvolupen tasques de comandament i d'assessorament tècnic i professional. El nivell d'assalariats eventuais en aquests col·lectius és baix en comparació amb els assalariats fixos i el pes destacat que tenen els empresaris. Ja vaig destacar en capítols precedents, que és una població que presenta un elevat nivell de qualificació educativa.

Ara bé, una qüestió que es planteja és fins a quin punt aquests ocupats incideixen en el mercat laboral de la comarca. Ja he al·ludit amb anterioritat a la importància de la immigració procedent de la resta de comarques gironines i la RMB, així com als intercanvis, especialment pel que fa a les sortides, de mobilitat laboral de població amb elevats nivells de qualificació sòcio-professional. La constatació de la progressiva divergència entre l'estructura dels ocupats residents a la comarca i dels llocs de treball que s'hi localitzen afegeix un element més per constatar aquest procés.

La sèrie temporal de què es disposa és certament reduïda i no sempre és totalment homogènia. Per tant, l'evolució que es dibuixa i que he exposat s'ha de prendre amb una certa cautela. Però sí que crec que es pot apuntar a què les tendències marquen la progressiva conformació del Baix Empordà com a comarca de residència per a un important col·lectiu de professionals d'elevada qualificació que hi resideixen però no hi treballen i, per tant, tenen una repercussió en tot cas indirecta sobre el mercat laboral de la

comarca. Indirecta ja que es tracta d'una població amb un poder adquisitiu mitjà i alt, demandant de serveis i amb un impacte econòmic molt important durant tot l'any sobre la comarca.

Aquestes característiques no corresponen, òbviament, a les de tota la immigració rebuda per la comarca. Al seu costat se situen els immigrants procedents d'altres contrades fora de Catalunya. Hi ha un cert paral·lelisme en les pautes d'inserció laboral entre la població ocupada procedent de la resta d'Espanya i la de l'estranger. La seva situació en general és força més precària i presenta un menor nivell de qualificació sòcio-professional que la dels que procedeixen de més a prop.

Dintre dels fluxos exteriors que rep Catalunya destaca cada cop més per la seva importància l'arribada d'un contingent de població procedent de l'estranger i, més concretament, de persones de nacionalitat estrangera. Aquesta consideració jurídica es configura com un element important de cara al seu procés d'inserció i a la posició que ocuparan en el mercat laboral del Baix Empordà.

L'establiment d'una política d'estrangeria i d'immigració, amb la implementació d'un sistema de permisos de treball i de residència, introdueix un element a tenir present a l'hora d'analitzar els condicionants en la inserció d'aquest col·lectiu d'estrangers en el mercat laboral. Una part significativa del col·lectiu es troba en una clara posició de feblesa dins del mercat laboral i en la defensa dels seus drets laborals i, per extensió, socials. Concretament, aquella població amb problemes de documentació que es veu relegada a realitzar tota una sèrie de tasques poc valorades socialment i econòmicament i que es troba en una posició de permanent inestabilitat i de fàcil explotació.

Ara bé, sense arribar a l'extrem d'aquesta població que es troba en certa manera "confinada" a unes ocupacions i a unes posicions molt concretes en el mercat laboral, ens trobem que una gran part del col·lectiu d'estrangers també està en una posició de feblesa i precarietat. El nivell d'eventualitat i de baix nivell professional és patent, tal com he mostrat a l'hora d'analitzar les dades disponibles, i se situa per damunt inclús del que es dona en el conjunt d'estrangers residents i ocupats a tot Catalunya.

Aquesta consideració dels estrangers com tot un col·lectiu amaga la seva diversitat. En aquesta diversitat intervenen per una part, les diferents posicions jurídiques que a partir de les normes d'estrangeria s'han perfilat i que estableixen una clara distinció entre els ciutadans de la Unió Europea i els ciutadans extracomunitaris; sense descuidar tota una sèrie de variables socials com les que fan referència al nivell d'instrucció i al nivell professional que mostren els diferents col·lectius nacionals.

Els marroquins són el grup d'estrangers que tenen una presència més important a la comarca. Destaca la forta especialització d'aquest col·lectiu en una sèrie de tasques concretes com ara la participació en el sector de la construcció. Una característica que si bé es pot generalitzar a tot Catalunya, encara és més patent en el cas del Baix Empordà. Són uns ocupats amb un baix nivell educatiu i professional que pateixen una situació d'inestabilitat en la feina molt acusada tal com mostren els seus elevadíssims índexs d'eventualitat, molt per sobre de qualsevol altre grup de referència.

Ara bé, les últimes dades disponibles mostren una progressiva diversificació d'aquest col·lectiu dintre de l'estructura ocupacional. La construcció, encara que manté la seva primacia, veu relegada la seva hegemonia davant d'altres activitats com són l'agricultura i els serveis relacionats amb el comerç i l'hoteleria i restauració. El dubte que es planteja en l'actualitat és si aquesta diversificació respon a una situació conjuntural fruit de la crisi de la construcció a mitjans dels anys noranta o revela estratègies de diversificació ocupacional dels marroquins en altres feines i tasques. A més, no s'ha d'oblidar la situació de refús per part d'una part important del col·lectiu de la situació de subcapacitació (o d'infravaloració) que ocupen dintre de la construcció.

En el cantó contrari, la població d'origen europeu es troba en una situació que jurídicament ha millorat molt gràcies a la llibertat de circulació dins la Unió Europea i a l'abolició, per a aquest col·lectiu, del sistema de permisos de treball i de residència. Tanmateix, la seva presència en el mercat laboral de la comarca se situa a nivells discrets, molt per sota de la seva presència real ja sigui com a residents més o menys permanents a la comarca ja sigui com a turistes. Malgrat aquesta baixa presència relativa s'ha de destacar la seva estabilitat professional i la seva elevada formació i qualificació professional, que els hi permet una inserció i una posició menys problemàtica dins del mercat laboral.

Per últim, he volgut tancar aquest capítol amb una referència especial als dos sectors d'activitat que s'han anat configurant des dels anys cinquanta com els dinamitzadors de l'economia i el mercat laboral comarcal: construcció i hoteleria i restauració. La implantació de les activitats turístiques va ser el catalitzador del gran increment demogràfic i de la important arribada de mà d'obra que va experimentar la comarca durant aquesta segona meitat del segle XX. Encara avui dia continua tenint una importància rellevant però, com ja he indicat anteriorment, una part cada cop més notable de la població que arriba no respon a motivacions estrictament laborals i, per tant, la seva repercussió sobre el mercat laboral de la comarca no és tan directa.

La construcció ja vam veure que es va convertir en la via d'entrada en el mercat laboral de la comarca per a un nombre molt important de la immigració que durant els anys seixanta i setanta va arribar a la comarca tant procedent de la resta de Catalunya com des d'altres províncies espanyoles. Actualment encara continua sent la porta d'entrada per a un gran nombre dels nous fluxos d'immigració, en aquest cas, procedents de l'estranger i, en concret, del Marroc.

Les feines relacionades amb l'hoteleria i restauració sembla que tinguin un paper més secundari, però això no és del tot cert. La forta estacionalitat turística de la Costa Brava ha provocat que la combinació entre aquestes tasques i altres activitats sigui una constant en tots els municipis costaners. En l'actualitat, a més, un nombre significatiu de ciutadans europeus troben una feina en aquest sector i a vegades, encara que sembla una tendència decreixent, amb una particular combinació de feina i oci. La major presència d'aquests ciutadans no només està relacionada amb la seva major professionalització o en les tasques que desenvolupen de cara als turistes, sinó que també sembla que existeix, per ara, una certa reticència per part dels empresaris a situar en aquestes tasques, que impliquen una major visualització social, els estrangers procedents de països no europeus i, en especial, a aquells procedents del continent africà. Unes reticències que possiblement s'hagin començat a trencar progressivament davant de la situació que presenta el mercat laboral de la comarca i els dèficits de mà d'obra que es detecten cada cop de forma més acusada.

11. Conclusions. Treball, mobilitat i assentament de la població: vincles i interrelacions

Al llarg d'aquests últims capítols, corresponents a la tercera part d'aquesta recerca, hem observat de manera detallada la xarxa de desplaçaments que s'articula al voltant de la comarca del Baix Empordà. La voluntat de fer una anàlisi àmplia dels fluxos de població ha portat a considerar-los en tota la seva diversitat, des de la mobilitat més quotidiana fins als moviments migratoris entre països.

Arribats a aquest punt crec que és hora d'aturar-me i de determinar quines són les principals reflexions que, a mode de conclusió, es poden extreure del que s'ha analitzat en aquesta recerca. En les diverses recapitulacions ja indico algunes de les constatacions i conclusions derivades del treball empíric i de la contrastació d'aquest treball amb les idees i reflexions que serveixen de guia a la recerca, però aquí es tracta d'ampliar-les i presentar unes conclusions finals, de síntesi. Les he dividides en dos apartats; un primer, breu, sobre aspectes generals de la mobilitat i l'activitat econòmica a Catalunya, i un altre, més extens, sobre el cas del Baix Empordà, que respon a l'objectiu de la meua recerca.

Abans d'entrar en les conclusions, tanmateix, voldria recordar els problemes que ha comportat treballar amb les diverses fonts d'informació. Han sigut molts i he intentat, en la mesura del possible, anar ressenyant-los. M'agradaria deixar constància de l'escassetat d'informació que sobre els fluxos migratoris -i, en especial, per a àrees geogràfiques petites- existeixen al nostre país. La correcta avaluació de l'impacte i la vinculació de la mobilitat en tota una sèrie d'aspectes socials i econòmics es veu clarament dificultada per uns sistemes de registre poc adequats i poc desenvolupats, amb moltes mancances i problemes. No obstant això, la diversitat de fonts d'informació, no només quantitatives, permet contrastar i a vegades complementar la informació de la qual es disposa.

11.1 Consideracions generals sobre la mobilitat, el territori i l'activitat econòmica a Catalunya

Pel que respecte a la mobilitat de la població, voldria fer unes primeres constatacions generals sobre el cas de Catalunya. Catalunya ha passat d'enregistrar uns saldos migratoris fortament positius durant gran part d'aquest segle, gràcies a la marcada diferència entre el flux immigratori i el flux emigratori, a una situació de pràctica compensació dels fluxos i, per tant, a uns saldos migratoris que han oscil·lat lleugerament en sentit positiu o negatiu. Les interpretacions que s'han fet a partir d'aquests saldos han

portat, tot sovint, a plantejar la pràctica “desaparició” dels intercanvis migratoris amb la resta d’Espanya i un descens generalitzat de la migració al país. Una apreciació que es revela clarament equivocada. Així mateix, dintre d’aquest context d’una Catalunya amb saldo migratori zero, han sorgit noves pautes de poblament i localització de la població que tenen actualment com a conseqüència una notable relocalització de la població sobre el territori. La redefinició territorial de les àrees urbanes i la seva extensió espacial han marcat i marquen àmpliament el sentit d’aquesta evolució.

La situació i l’evolució de la mobilitat que s’obre a partir dels anys setanta presenta, encara que amb una certa continuïtat amb les pautes anteriors, tota una sèrie de nous matisos. La polarització entre àrees immigratòries i àrees emigratòries i l’existència d’intercanvis de població que comportaven anteriorment una situació de forts saldos migratoris tant positius com negatius decau, i es passa a una situació de major difusió de la migració en l’espai. Aquells períodes de migracions massives van ser, fins a cert punt, excepcionals, i responien tant a la profunda recomposició estructural de l’economia i del mercat laboral espanyol com a una de les seves conseqüències més directes: la localització de la inversió i de l’ocupació i, per tant, la localització de la població en unes àrees geogràfiques determinades. A partir de la crisi econòmica dels anys setanta, s’entra en una situació nova en què aquells fluxos migratoris massius han perdut importància davant d’una xarxa de desplaçaments més difosa en l’espai, amb una menor polarització entre àrees d’immigració i d’emigració. Això produeix un efecte de pràctica compensació dels fluxos migratoris i, sovint, condueix a la falsa apreciació d’una societat estàtica, amb una mobilitat espacial de la població poc important i poc significativa.

Aquesta situació es pot aplicar tant al conjunt d’Espanya com de manera específica a Catalunya. La forta polaritat entre municipis i comarques amb guanys-pèrdues de població, on els intercanvis migratoris jugaven un paper important, és substituïda per una major atenuació dels saldos. No obstant això, una gran part del territori català continua amb una dinàmica poblacional negativa, ja sigui pel manteniment d’un saldo migratori negatiu, ja sigui per la generalització dels creixements naturals negatius en un context de retrocés marcat de la fecunditat i d’envelliment de la població. Barcelona i els principals municipis de la seva àrea metropolitana destaquen progressivament per la negativitat del seu saldo migratori dins de Catalunya. El seu pes poblacional condiona en gran mesura el sistema de fluxos migratoris de tot Catalunya.

Com s’ha pogut constatar al llarg d’aquesta recerca, hi ha un increment generalitzat de la mobilitat i la migració a la nostra societat. Malgrat la penúria de dades i els curts períodes de temps pels quals es disposen d’aquestes, mai els nivells de mobilitat, tant quotidiana com la que implica un canvi residencial més o menys permanent –si exceptuem moments

molt concrets en els quals es van produir les migracions més massives-, havien assolit els nivells que es donen avui dia. La mobilitat, per tant, està cada cop més present en la trajectòria vital de les persones i forma part ineludible del funcionament de la nostra societat.

Ara bé, el territori sobre el qual es desenvolupa aquesta mobilitat no és una entitat homogènia. La capacitat de connexió i d'accés, la dotació d'infraestructures i de serveis i la proximitat als principals pols econòmics que generen riquesa i ocupació són factors que introdueixen notables diferències en la posició que ocupen els diversos municipis i comarques i la seva capacitat per atraure població i activitat econòmica.

En aquest sentit, la tendència del poblament a Catalunya va en la direcció d'una major desconcentració de la població, però no sembla pas que es constati un procés patent de contraurbanització i de pèrdua d'importància de les grans àrees urbanes dels país. Si bé Barcelona i la seva àrea més pròxima han passat a ser, dintre de Catalunya, el conglomerat de municipis més important pel que fa a la "expulsió" de població, aquesta es dirigeix als municipis i comarques que li són més pròxims. El procés de difusió de la població i l'activitat econòmica és espacialment força selectiu i deriva més de l'extensió territorial de les àrees metropolitanes que d'una veritable pèrdua de pes d'aquestes en relació amb la resta del territori.

En una societat marcada pel creixement constant dels diferents tipus de serveis, molt més estesos espacialment que la indústria que havia dominat l'escena econòmica en els anys precedents, no hi ha tanmateix una igualació territorial en la capacitat de comandament i direccionalitat de l'activitat econòmica. El repartiment d'aquesta es continua efectuant des de plantejaments que aprofundeixen les desigualtats. La capacitat de concentració de poder, de riquesa i, per tant, la direccionalitat del sistema econòmic continua el seu procés de concentració en els principals nuclis urbans a unes escales que ja superen àmpliament Catalunya. La resta del territori queda cada cop més vinculada a les àrees metropolitanes i assumeix, tot sovint, un caràcter residencial o, com a molt, rep tota una sèrie de serveis bàsics per a la població i, així mateix, determinats tipus d'activitats manufactureres.

La metropolització del territori català, l'extensió dels hàbits urbans a tot el territori, no es fa des d'un pla d'igualtat, sinó des d'una perspectiva eminentment jeràrquica. Una jerarquia que no és un fenomen nou, sinó que forma part del procés de consolidació de les àrees urbanes del país i de tot el món.

11.2 Consideracions i conclusions sobre el treball, la mobilitat i l'assentament de la població: el cas del Baix Empordà

Evolució de l'activitat econòmica i la mobilitat

L'activitat econòmica és una variable bàsica a tenir en compte en l'estudi dels moviments migratoris que han tingut el Baix Empordà com a origen i destinació. La reestructuració del treball i del mercat laboral que acompanyà els processos d'industrialització i d'urbanització va tenir -a tot Catalunya i Espanya- una gran importància en la configuració del panorama de la mobilitat durant gran part d'aquesta segona meitat del segle XX. La polarització territorial pel que fa al creixement econòmic, la creació d'ocupació i, per tant, la major o menor capacitat per atraure i retenir la població van marcar la dinàmica migratòria de la societat espanyola des dels anys cinquanta fins als anys vuitanta.

El Baix Empordà s'ha caracteritzat durant bona part d'aquest segle per ser una àrea de destinació per a un important contingent de població forana. Ara bé, com altres àrees costaneres catalanes i de la resta d'Espanya, ha ocupat una posició en certa manera singular. El seu dinamisme econòmic, la creació d'ocupació i de riquesa, no ha vingut marcada primordialment pel procés d'industrialització, almenys d'una forma directa. Al Baix Empordà les activitats que s'han convertit, a partir dels anys cinquanta, en els veritables motors de l'economia comarcal han sigut tot el conjunt d'activitats relacionades amb el turisme. La creació d'ocupació en tasques relacionades amb l'hoteleria, la restauració, el comerç o el transport, entre d'altres, va ser i és destacable i ha fet que els índexs d'especialització de la comarca en aquests tipus d'activitats hagin assolit un màxim respecte al total de Catalunya. Fora d'aquestes activitats del sector serveis, l'altre sector econòmic que ha tingut una evolució molt positiva ha sigut el de la construcció.

Un reflex d'aquest dinamisme econòmic es troba en el creixement continuat i, durant alguns períodes, molt intens tant de la població que arriba a la comarca i als seus municipis des d'altres contrades com de la població que s'hi estableix. En els moments d'expansió econòmica i de forta creació d'ocupació, la necessitat de recórrer a mà d'obra forana s'ha convertit en una necessitat ineludible per al funcionament de l'economia i dels mercats laborals locals i comarcal. Una mà d'obra que vingués a cobrir les mancances d'uns mercats laborals que, a causa del seu escàs volum i les seves demandes de persones amb uns nivells de qualificació professional específics, han tingut i encara avui dia tenen dificultats per cobrir tots els llocs de treball que generen.

La menor dependència de la indústria ha preservat el Baix Empordà dels impactes més negatius que la crisi dels anys vuitanta va tenir sobre el teixit econòmic català. La capacitat de creixement econòmic i de creació d'ocupació s'ha mantingut de manera pràcticament ininterrompuda des de la segona meitat del segle XX. Això sí, molt dependent de les conjuntures cícliques de l'economia. En els últims vint anys la incorporació de població que estableix la seva residència a la comarca ha sigut molt destacable. El creixement de la població s'ha situat en aquests últims decennis a nivells pròxims als que va enregistrar la comarca en la dècada dels seixanta i setanta, i amb l'afegit de què avui dia pràcticament tot el creixement de la població es deu al saldo migratori positiu i no és producte del saldo natural, com en d'altres períodes.

Tanmateix, és important tenir en compte -tal com ha sigut possible comprovar a partir de les dades que he facilitat en els capítols anteriors- que la mobilitat no té un únic sentit. La mobilitat s'articula com un sistema complex i heterogeni de fluxos que s'interrelacionen, malgrat que sovint hi ha la preeminència d'uns fluxos amb unes característiques determinades sobre uns altres. La superposició de desplaçaments amb característiques diferenciades és un fet corrent en les societats. Per exemple, el dinamisme econòmic i la creació d'ocupació d'una àrea com el Baix Empordà ha incidit no només en una forta capacitat d'atracció i de retenció de població, sinó que ha condicionat tot el sistema de mobilitat, augmentant tant els fluxos d'atracció com els d'expulsió i alimentant la mobilitat a totes les escales i de tot tipus. La mobilitat genera mobilitat. La recepció d'un nombrós col·lectiu de nouvinguts estimula, a la vegada, la mobilitat de curta distància, els processos de retorn i la mobilitat cap a altres àrees.

Així l'arribada d'una immigració massiva des dels anys cinquanta a la comarca se superposà a l'empenta que registraren els moviments migratoris de curta distància, que sovint no suposaven traspasar els límits comarcals. La presència d'una població forana, poc assentada i establerta en la societat de destinació, genera aquesta major mobilitat. Una vegada efectuat el primer desplaçament, la resta se succeeix amb més facilitat. La participació de la població nouvinguda dins dels desplaçaments més pròxims, dintre de la pròpia comarca, així ho sembla indicar.

Aquesta complexitat i heterogeneïtat de la mobilitat a diferents escales de distància i la consideració simultània d'emigració i d'immigració, malgrat ser pràcticament una constant no només al Baix Empordà sinó en totes les societats, ha sigut oblidada amb molta facilitat pels diversos plantejaments teòrics que han estudiat la interrelació i els vincles que s'estableixen entre la mobilitat i, més específicament, la migració i el treball.

Per altra part, una apreciació adequada del fenomen de la mobilitat i del seu impacte sobre una societat o un espai determinat passa per la superació, en la mesura del possible, de l'estudi dels saldos migratoris i per l'observació i anàlisi dels fluxos, de la immigració i de l'emigració. És una proposició que es troba òbviament limitada per l'escassetat d'informació, però és l'única que pot donar una imatge més fidel del panorama de la mobilitat i del sistema complex de fluxos que es desenvolupen en tota societat. Així, per exemple, tenim que els nivells d'immigració i d'emigració són més elevats en els municipis costaners i, en especial, en els municipis costaners més petits de la comarca localitzats més a prop de la RMB. Tanmateix, el simple estudi dels saldos migratoris portaria a una apreciació equivocada del sistema de mobilitat, especialment, en relació amb els municipis interiors del Baix Empordà. El saldo migratori lleugerament negatiu o positiu que presenten aquests municipis emmascara uns fluxos de mobilitat, immigració i emigració, intensos, per sobre de la mitjana catalana i propers als que es registren en els altres municipis de la comarca.

Mobilitat i edat

Un aspecte destacat dels fluxos migratoris pel període que s'ha estudiat és la progressiva concentració de la migració en certes edats. Als anys seixanta la distribució de la mobilitat de la població per edats presentava una certa afinitat amb l'estructura per edats de la població. Ara bé, la immigració procedent de la resta d'Espanya tendia a concentrar-se en els grups d'edat més joves i l'emigració cap a la resta d'Espanya en edats més madures, el que donaria compte dels processos de retorn d'una part de la població que es va instal·lar prèviament a la comarca. En aquells anys les transformacions laborals i socials afectaven al conjunt de la població en tal mesura que el transvasament de població entre sectors econòmics i entre territoris va perdre el caràcter molt més selectiu que caracteritza normalment a la mobilitat en relació amb l'edat de les persones que es desplacen.

Des dels anys vuitanta aquest aspecte experimenta una significativa transformació. Cada cop més la migració es concentra al voltant de les edats joves, de les edats en què es produeix el procés d'emancipació familiar. Aquella mobilitat d'ampli espectre que afectava al conjunt de la població, una mica amb independència de l'edat, es torna cada vegada més selectiva i, en certa manera, cada cop s'acomoda més al que es podria definir com el "model" de l'estructura de la mobilitat per edats.

Aquesta concentració de la mobilitat en les edats joves es produeix paral·lelament a un progressiu desplaçament de la moda cap a edats relativament més avançades, fruit de la tardana incorporació dels joves en el mercat laboral i al retard en els seus projectes de vida autònoma respecte al nucli familiar.

Per l'altre extrem, és possible apreciar el progressiu sorgiment i consolidació d'una mobilitat a edats avançades i, en especial, de la immigració a la comarca, al voltant de l'edat de jubilació. El pas de la situació d'actiu cap a la definitiva retirada del mercat laboral va acompanyat de manera creixent per un canvi en el lloc de residència dels individus. És un tret que ja es ve manifestant, i amb major intensitat, en la resta de societats occidentals. És molt probable que el creixement del parc de segones residències i la major capacitat econòmica de les famílies contribueixi a què aquest fet vagi en augment en un futur pròxim.

Mobilitat i característiques professionals i de qualificació

Un altre punt que s'ha tractat amb un especial èmfasi en aquesta recerca ha sigut l'estudi de la mobilitat en relació amb la situació professional i social de les persones que es desplacen. Els nivells de mobilitat i les seves característiques estan condicionats per la posició social dels individus. L'interès que al llarg de tota la tesi s'ha concedit a les variables relacionades amb el treball i, en especial, a la qualificació professional de les persones permet, encara que d'una manera indirecta, posar de manifest aquesta desigualtat social en l'accés i en les condicions en què s'efectuen els desplaçaments.

Normalment, quan es tracten els fluxos de mobilitat i, més específicament, de migració i la seva relació amb el treball es tendeix a focalitzar l'interès i l'estudi en col·lectius de treballadors amb uns nivells de qualificació i professionals determinats. Així, s'acostuma a destacar la importància dels treballadors manuals i de baixa qualificació, ja sigui en la indústria i en la construcció ja sigui, encara que en menor mesura, en els serveis. Un fet resulta obvi: la seva importància numèrica com a col·lectiu dintre del conjunt d'ocupacions fan més evident la seva mobilitat. Tanmateix, també es podria apuntar a una certa focalització interessada en l'atenció que es presta i que s'ha prestat, ara i en altres moments, a alguns col·lectius de persones de les quals s'ha destacat la seva condició d'immigrant, de forà o de "nouvingut" a la nostra societat. Una focalització ni innocent ni mancada de certa intencionalitat política.

Ara bé, en el sistema de mobilitat d'aquesta comarca, com en el de qualsevol societat, participen tots els grups socials (aquí voldria fer un parèntesi per recordar que la màxima aproximació amb la qual he treballat els grups socials ha sigut la dels nivells professionals). I precisament són els que tenen un major grau de qualificació professional i ocupen unes posicions laborals més estables els que tenen una major mobilitat, de tot tipus. Els grups que compten amb una major qualificació professional, educativa, i una posició més estable en el mercat laboral es corresponen amb els grups més benestants de

la societat. Els seus nivells de mobilitat, ja sigui habitual o impliqui un canvi de residència, així com la distància a la qual s'efectuen aquests desplaçaments, són significativament més elevats que per a la resta de grups socials. Per tant, hi ha una correlació positiva entre el nivell de qualificació professional i educativa i la mobilitat.

En el cas del Baix Empordà, però, aquesta evidència no queda tan clara en els moviments migratoris dels primers anys estudiats –anys seixanta-. L'estructura econòmica comarcal –com la de la resta de Catalunya- mostrava uns nivells baixos de presència d'aquests segments professionals més qualificats dintre del seu mercat laboral i una participació molt discreta en el sistema de mobilitat de la comarca.

La construcció i, en un segon pla, la indústria es van convertir en els majors sectors demandants de mà d'obra cap als quals es va dirigir una bona part dels fluxos migratoris rebuts en aquells anys per la comarca i pels municipis més afectats pel procés de dinamització econòmica. Era una població que s'incorporava de manera massiva en tasques i feines de baixa qualificació. El peonatge, tant en la construcció com en les indústries autòctones de la comarca, es va convertir en la via d'accés al treball per a una part molt considerable d'aquesta població. Eren i són tasques que es combinaven amb els serveis turístics, encara que aquests han actuat més com a catalitzador i dinamitzador econòmic de la comarca que com a veritable impulsor en la creació d'ocupació. Així, la construcció es va constituir com la principal via d'entrada al mercat laboral de la comarca per a una població forana que, en molts casos, procedia d'àrees rurals on l'agricultura era l'activitat bàsica de la població.

Aquesta situació ha canviat substancialment en els últims anys. L'heterogeneïtat de la població que arriba i que participa en el mercat laboral de la comarca és cada cop més àmplia, amb un constant i significatiu augment dels segments de major qualificació professional i de majors nivells de remuneració. No obstant això, la incorporació de població forana mostra encara una situació, en el seu conjunt i respecte a la població ocupada a la comarca, de menor qualificació i de major precarietat contractual.

Tanmateix, la diferenciació dels fluxos segons la seva procedència i la seva nacionalitat mostra les significatives diferències que és possible trobar dintre del col·lectiu de població que s'estableix a la comarca. Diferències que no només vénen marcades per una qüestió lligada a la situació jurídica i legal en què es troben, per exemple, els diferents col·lectius d'estrangers, sinó que fan convenient remetre'ns a altres aspectes, com són les característiques professionals i de qualificació. Variables que tenen una forta incidència en el procés d'inserció laboral de la població que s'incorpora al mercat laboral de la comarca.

Sistema geogràfic dels fluxos, nivells professionals i treball

Encara que sovint és un factor oblidat, la distància té una gran importància dintre de la mobilitat de la població. Moltes vegades els desplaçaments més pròxims han sigut oblidats i menystinguts. El seu “encaix” podríem dir que normal en la societat i el fet que la gent que es desplaça no es consideri ella mateixa com a immigrant -ja que la seva xarxa de relacions i de vincles es manté pràcticament intacta- ha relegat aquests moviments a un segon pla, malgrat el seu pes quantitatiu i la forta interrelació que tenen amb el funcionament de la societat i de l'activitat econòmica.

Així, dintre del conjunt de població que arriba a la comarca, tenen una importància destacable els fluxos procedents de la RMB i, en un segon terme, de la resta de municipis de Girona. El nombre d'immigrants procedents de les comarques metropolitanes és creixent des de mitjans dels vuitanta, invertint la situació prèvia, on era superior l'emigració cap a les principals àrees urbanes de Catalunya que la immigració des d'aquestes mateixes àrees. Els vincles entre el Baix Empordà i la RMB es reforcen, tot i que la comarca encara manté un nivell d'autocontenció -població resident ocupada que treballa a la mateixa comarca- força elevat en relació amb els paràmetres de la resta de comarques catalanes. Un nivell que segurament s'anirà reduint progressivament, tal com ja està succeint en els últims anys.

La població ocupada que arriba al Baix Empordà procedent de la RMB i, en menor mesura, des d'altres llocs de Catalunya té, en conjunt, un elevat status sòcio-professional i una posició de major estabilitat laboral que el conjunt de la població ocupada a la comarca. La presència de professionals, tècnics i altre personal dedicat a tasques administratives es fa cada cop més rellevant en la immigració i l'emigració que rep i que emet la comarca i els seus municipis. Ara bé, per a una part significativa d'aquests fluxos, sembla que el canvi residencial no estigui vinculat a la demanda laboral que genera l'estructura ocupacional del Baix Empordà.

Així almenys ho semblen indicar dos fets que s'han constatat en els capítols precedents: per una part, la creixent dissociació entre l'estructura ocupacional dels residents a la comarca i l'estructura dels llocs de treball que s'hi localitzen; per altra part, l'elevada participació que tenen aquests grups professionals en la mobilitat laboral que quotidianament “abandona” la comarca i es dirigeix, prioritàriament, a les principals àrees urbanes dels país. És un procés que s'ha de veure amb cautela ja que el període pel qual es disposa d'informació és reduït. Seria molt interessant poder seguir-ne l'evolució futura.

La mobilitat habitual de la població té un radi cada cop més ampli, cosa que en principi aniria en detriment de la migració vinculada a un canvi de feina, ja que la facilitat i la rapidesa d'accés al territori és major. La progressiva "compressió" de les distàncies permetria el canvi laboral sense canvi de residència i, a la vegada, possibilitaria que les persones i les famílies tinguessin una major capacitat per escollir el lloc de residència d'acord amb les seves preferències.

Aquests fets mostrarien la creixent capacitat de les persones per dissociar el lloc de residència respecte als llocs on realitzen les seves activitats quotidianes i, entre elles, el lloc on es localitza el seu treball. Per tant, les característiques de la població ocupada resident en un determinat lloc no vindrien tant condicionades com abans per l'estructura ocupacional d'aquell territori.

Però, per altra part, és evident que aquesta major "llibertat residencial" està fortament matisada pel nivell econòmic i la posició social dels individus. Les divergències en els nivells de mobilitat –mobilitat habitual i migració– entre els diferents segments professionals són una constant i sembla que tendeixen a accentuar-se. La capacitat d'elecció del lloc de residència i "l'accés" a la mobilitat no estan repartides de forma igualitària.

Tanmateix els nivells de migració augmenten de manera contínua i, per tant, darrera aquests sembla que guanyen importància els aspectes purament residencials, d'elecció d'habitatge, enfront dels aspectes laborals, si més no per a una part dels fluxos de població, en especial els que suposen un menor recorregut. En certa manera, el treball va perdent força com a factor explicatiu de les migracions.

Ara bé, no voldria donar la impressió de què el treball deixa de ser un factor a considerar dintre de l'estudi de la mobilitat i, més específicament, de la migració de la població. Encara avui dia la cerca de noves possibilitats de trobar una feina -i, en principi, una feina més ben remunerada i més estable- és un factor a considerar en un nombre important dels desplaçaments de la població i, en especial, en aquells de major distància.

En el cas del Baix Empordà, la població procedent d'altres contrades –i, en especial, de les més allunyades: resta d'Espanya i altres països- encara arriba actualment atreta per les possibilitats de trobar feina en un mercat laboral en constant expansió i amb una necessitat, cada cop més accentuada, de mà d'obra. Els punts de contacte i de paral·lelisme entre aquests fluxos actuals i els que s'han produït en dates anteriors són nombrosos. Les tasques de baixa qualificació i, en especial, les del sector de la construcció han mantingut la seva capacitat d'atracció i s'han constituït en la principal via

d'entrada i d'inserció laboral per a un nombrós col·lectiu de població forana que arriba actualment a la comarca.

No obstant això, les condicions laborals han sofert un procés de deteriorament. El mercat laboral ha evolucionat, en el seu conjunt, cap a una major inestabilitat de la població ocupada. Les successives reformes del mercat laboral han situat a Espanya i Catalunya al capdavant dels països europeus amb una major proporció de temporalitat de l'ocupació. Per tant, la precarització del treball no és un tret propi o característic de la comarca del Baix Empordà sinó que s'ha de situar en el context general de l'evolució del mercat laboral espanyol i català. Ara bé, l'especialització de la comarca en tota una sèrie d'activitats com la construcció o l'hoteleria i restauració, on aquesta precarització mostra una especial incidència, sí que la situa en una posició de major inestabilitat i precarietat de la seva població ocupada.

Una inestabilitat que afebleix la situació d'un important segment de treballadors en el mercat de treball, en la defensa dels seus drets laborals i socials. I, en aquest sentit, els col·lectius de "nouvinguts" en el mercat laboral i, entre ells, una part dels immigrants es troben en una posició més delicada i feble.

Presència d'estrangers i treball

Dintre de la dinàmica migratòria de la comarca han tingut un pes destacat els intercanvis de població amb les àrees més pròximes, com ja he indicat anteriorment. Si bé en determinats períodes anteriors l'arribada de població es va efectuar en una gran proporció des de territoris allunyats –cas dels fluxos migratoris dels anys seixanta i setanta-, una part considerable de la mobilitat i de la dinàmica migratòria del Baix Empordà té el seu radi d'acció en la pròpia comarca i en les comarques veïnes.

Davant la ressonància i l'impacte que ha tingut la creixent presència d'estrangers en la societat i en el mercat laboral del Baix Empordà, s'ha de destacar que aquests ocupen una posició discreta dintre del conjunt de la població que estableix la seva residència a la comarca i incideix en el seu mercat laboral. La migració (immigració i emigració) interior –entesa aquí com la que se circumscriu a Espanya- continua sent majoritària i molt destacable, amb fluctuacions depenents del moment econòmic. Les últimes dades disponibles de fluxos (des de l'any 1988 fins a l'últim disponible, 1995) mostren que prop d'un 90% de la població que s'ha establert a la comarca en algun moment durant aquest període de vuit anys tenia nacionalitat espanyola i en la seva major part procedia d'altres municipis de Catalunya o de la resta d'Espanya.

Els intercanvis amb l'estranger encara ocupen una parcel·la petita dintre del sistema de mobilitat de la comarca. Per tant, la dinàmica del mercat laboral estaria molt més lligada a la població de nacionalitat espanyola que a la presència de població procedent d'altres països i, més concretament, d'estrangers. Es tracta d'una constatació, però, que s'ha de prendre amb una certa prudència a causa de l'accentuat subregistre que afecta a alguns grups d'aquests col·lectius.

Aquesta importància relativa dels estrangers no pot amagar que el Baix Empordà és actualment una de les comarques catalanes on tenen un pes més elevat, que se situa de manera clara per sobre de la mitjana catalana. Tanmateix, l'atenció que socialment i mediàticament han acaparat alguns col·lectius nacionals ha desvirtuat una visió més completa i heterogènia de la presència dels estrangers.

Això serveix també per posar en qüestió un dels reduccionismes més presents avui dia en l'estudi de la mobilitat de la població: la focalització del concepte d'immigrant en uns grups de persones amb unes característiques determinades, amb una posició laboral i social sovint caracteritzada per la seva feblesa i la seva inestabilitat. Abans era la immigració procedent del sud d'Espanya, actualment és la immigració procedent de països estrangers. La confusió de conceptes porta a afirmacions perilloses i a lectures políticament interessades. He volgut deixar patent els perills que suposa reduir el concepte "immigrant" o "població forana" a uns determinats segments de la població. Ni la immigració i l'emigració, en general, ni la població estrangera, en particular, presenten les mateixes característiques i incideixen de la mateixa manera en el mercat laboral. Nacionalitat i situació jurídica són factors claus que vehiculen el procés d'assentament i d'inserció social i laboral en la societat de les persones que es desplacen, ja que intervé incrementat i confinant a algunes persones a esclatxes del mercat laboral precàries i mal remunerades. Però, com ja he indicat anteriorment, cal no oblidar que factors com la qualificació educativa i professional marquen notablement les formes d'accés i la posició laboral dels treballadors.

Un col·lectiu d'estrangers molt destacat a la comarca el constitueix la població marroquina que ha anat ocupant una posició dins del mercat laboral força similar a la que tenien bona part dels integrants de moviments migratoris anteriors. La seva presència i incidència en certs segments dels mercats laborals locals és patent i significativa. L'existència de xarxes migratòries que els vinculen amb les seves poblacions d'origen és un altre factor significatiu i que segueix les pautes migratòries de col·lectius anteriors.

La seva principal via d'entrada en el mercat de treball s'ha efectuat en el sector de la construcció, ocupant, tot sovint, llocs marcats per la inestabilitat i la manca de qualificació

i de promoció professional. No obstant això, sembla que la situació va canviant i que la presència dels marroquins en el mercat laboral tendeix a una major diversificació. Un altre sector amb una forta dinàmica en la creació d'ocupació i que en els últims anys presenta un marcat dèficit de mà d'obra és l'hoteleria i la restauració. La presència dels marroquins és encara discreta en aquestes activitats. Nombrosos factors semblen incidir en aquesta posició secundària, entre els quals cal destacar l'escassa qualificació, però també la relegació a llocs de treball sense contacte directe amb el públic, per una qüestió d'imatge.

En general, les persones que s'incorporen durant els últims anys al mercat laboral es troben amb una situació de transformació del treball que ha accentuat la precarietat i inestabilitat del seu treball. Aquest deteriorament de les condicions laborals no ha tingut una repercussió homogènia sobre la societat. L'impacte s'ha traslladat a aquells col·lectius per als quals la incorporació al mercat laboral és més recent i, dintre d'aquests, cal destacar l'impacte sobre els estrangers extracomunitaris, ja que la seva situació legal al nostre país els fa especialment vulnerables.

D'això no s'ha de concloure que hi hagi un empitjorament general de la situació dels estrangers. Per exemple, els ciutadans de la Unió Europea han equiparat els seus drets i la seva situació a la dels ciutadans espanyols. Aquells, a més, tenen uns nivells de qualificació professional i educativa superior a la mitjana, la qual cosa facilita la inserció i estabilitat en el mercat laboral. La seva incidència sobre aquest, no obstant, no és tan important com en el cas dels marroquins, ja que es tracta d'una població de menor volum i que, en una proporció destacable, està jubilada i no afecta d'una manera directa el mercat laboral de la comarca.

En la tesi s'han analitzat dos sectors del mercat de treball –la construcció i l'hoteleria i la restauració-, molt concrets però amb un pes molt destacat a la comarca com a dinamitzadors i creadors d'ocupació. Es tracta de dos sectors amb unes demandes específiques i peculiars. La seva variabilitat en els ritmes d'activitat ha conduït a un requeriment de formes de treball flexibles i a una precarització significativa de la població ocupada. Precarització que no només es deu a l'eventualitat de la contractació, sinó que respon a la creixent subcontractació entre empreses -en el sector de la construcció- i a la pèrdua de professionalització i formació del personal -en tots dos sectors-.

El seu estudi, en particular, juntament amb la consideració de la totalitat del mercat laboral, ha permès perfilar amb més detall el posicionament diferenciat de la població ocupada estrangera però, a la vegada, ha permès traçar els paral·lelismes que uneixen a una part d'aquesta població amb amplis segments de la població autòctona, assentada de més o menys temps o arribada recentment al Baix Empordà.

12. Epíleg. Noves direccions de la recerca, nous plantejaments de futur

A l'inici d'aquesta tesi ja indicava que la meua memòria de recerca va ser un primer moment de reflexió i de recapitulació sobre la feina que havia fet fins aquell moment. La realització de la memòria em va permetre extreure unes primeres conclusions, encara que parcials, sobre el tema que estudiava i em va despertar la curiositat respecte a tot un seguit de nous interrogants i noves direccions que s'obrien en el camí de la recerca.

Penso que alguna cosa similar ha passat amb aquesta tesi doctoral que ara finalitzo. Jo he après moltes coses. I espero que altres puguin treure també algun profit de la lectura d'aquesta tesi. Em conformaria amb haver pogut aportar una mica més de coneixement sobre la mobilitat i la migració en la societat actual. Però he de confessar que no tinc sensació d'arribada. Dubtes i preguntes han aparegut pel camí, em ronden la ment, i trobo que no sóc capaç de donar respostes a moltes qüestions.

Un company em va tranquil·litzar fa un temps quan li vaig comentar aquests temors. Segons ell, actualment hi ha una reconsideració generalitzada respecte a què significa fer una tesi doctoral. Fa un temps representava la sortida a la llum de tot un esforç acumulat d'anys de recerca i de reflexió. Ara, quan cada cop hi ha més pressions per acabar-les en un termini més breu, la tesi constitueix un dels primers passos en el camí de la recerca.

Jo espero que la presentació d'aquest treball em permeti, com a mínim, continuar reflexionant i investigant.

Per tant i per finalitzar, he volgut fer una presentació d'aquells temes que em motiven i als quals penso que serà bo continuar prestant part de la meua atenció en el futur:

- Aquesta tesi s'ha centrat en una àrea territorial petita i acotada. Això ha permès estudiar, amb major aprofundiment i detall, tota una sèrie d'aspectes sobre el treball i la mobilitat i crec que ha permès extreure idees i reflexions al voltant d'aquests temes. Seria interessant portar aquesta anàlisi cap a un àmbit geogràfic superior. En aquest cas i sent una mica ambiciós, crec que seria interessant analitzar amb més deteniment del que s'ha pogut fer en aquesta tesi aquestes noves pautes en la localització de la població i de l'activitat econòmica, tenint com a referència el conjunt de Catalunya. Un punt important d'atenció, des del meu punt de vista, és el de la distribució territorial dels llocs de treball segons les seves característiques professionals i, en especial, segons el grau d'especialització i qualificació que presenten. D'aquesta

manera, es podrà observar com s'especialitza el territori català -les seves comarques i els seus municipis- en una sèrie d'activitats econòmiques, depenent de la localització geogràfica, la connectivitat amb la resta del territori i les bases de la seva economia.

- Un tema que cada cop ha acaparat més la meua atenció en el decurs de la tesi ha sigut el de la mobilitat quotidiana de la població. Aquest tipus de fluxos entraven, ja des d'un primer moment, dins del plantejament de la recerca. Ara bé, a la llum de les dades estudiades em va sobtar aquest increment de la mobilitat tan espectacular en els últims anys, si bé és cert que el període de referència és realment petit. Aquesta "exacerbació" de la mobilitat, que en aquesta tesi s'ha estudiat només en relació amb el treball, planteja tota una sèrie de reptes socials i polítics, ja que no es fàcil gestionar una mobilitat habitual que està assolint aquestes proporcions, alhora que suscita un element de preocupació davant de la quantitat de recursos econòmics i humans que implica. Però l'interès no només deriva del volum, sinó també de les característiques i, en concret, de les diferències que és possible trobar en aquesta població que es desplaça quotidianament a partir d'una sèrie de variables tan importants com són el sexe, l'edat i l'activitat professional.

- Malgrat comptar des dels anys seixanta amb una font específica que tracta els fluxos migratoris, poca cosa sabem sobre les migracions, el seu volum i les seves característiques a escala municipal i comarcal. Tenim un cert coneixement del seu impacte sobre la nostra societat i estimem les repercussions poblacionals d'aquests fluxos, però no sabem molt més sobre la incidència social i econòmica que per aquestes àrees han tingut i tenen els desplaçaments de població. Una font de coneixement poc explorada i explotada són les altes i baixes residencials que es conserven en els municipis. Són evidents les dificultats i el cost material i personal que comporta el treball amb aquestes dades. A pesar de tot, crec que és una font d'informació força interessant i de la qual valdria la pena treure més profit. Una informació més exhaustiva dels fluxos migratoris es té des dels anys vuitanta. Bàsicament són dades de volum, però sense cap altra característica de la població que es desplaça. Des de finals de la dècada dels vuitanta, en el cas de Catalunya es comença a tenir una mica més d'informació. Una data, per tant, força recent. Per això, és interessant, i crec que fins a cert punt necessari, aprofitar la possibilitat de seguir amb atenció l'evolució futura dels fluxos migratoris i els seus trets i, per altra part, observar la interrelació d'aquests fluxos amb l'evolució econòmica i l'evolució territorial del nostre país. Un factor molt important a tenir en compte seria el mercat de l'habitatge.

- Ja he indicat la importància relativa que els estrangers tenen en la nostra societat i en el nostre mercat laboral. Tanmateix, la seva heterogeneïtat i el seu creixement posa sobre la taula tota una sèrie d'interrogants de cara al futur. En relació amb la vinculació amb el treball, seria interessant poder observar la direcció que pren la seva inserció laboral en la nostra societat. Veure si el progressiu assentament d'aquesta població i, en especial, d'aquells col·lectius amb una posició més precària tant des del punt de vista jurídic com laboral estabilitza i, potser, diversifica la seva presència en el mercat laboral.

- Per últim, voldria indicar que tots aquests temes s'enceten en un moment relativament nou per a la societat catalana. La consciència i preocupació social per la manca d'ocupació es veu substituïda avui dia -i possiblement de forma prematura- pels temors que genera una possible mancança de mà d'obra, ara i en un futur pròxim. Els debats que es comencen a generar sobre aquesta qüestió prenen força i estan de plena actualitat. Un element important que es planteja reiteradament fa referència a l'arribada –moltes vegades plantejada com una necessitat ineludible- de població forana a la nostra societat. Aquesta no és una situació nova a Catalunya ja que la societat catalana ha absorbit un nombre de població molt important durant tot aquest segle. Ara bé, la novetat pot residir en l'obertura progressiva de la societat i el mercat laboral català a fluxos cada cop més importants de població procedent d'altres països i, en concret, d'estrangers. Això planteja ara i plantejarà segurament en un futur pròxim tota una sèrie de reptes per a la nostra societat.

Bibliografia

AJENJO, M.; ARRIBAS, R.; BLANES, A.; MENDIZÀBAL, E.; MÓDENES, J.A. (1993), "La població de Catalunya, 1986-1991", **Papers de Demografia**, 74, (monogràfic).

ALDOMÀ, I. (1999), **La crisi de la Catalunya rural. Una geografia dels desequilibris comarcals (1960-1991)**, Lleida, Pagès.

ANTOLÍN, P.; BOVER, O. (1993), **Regional migration in Spain: the effect of personal characteristics and of unemployment, wage and house price differentials using pooled cross-sections**, Madrid, Banco de España.

ARANGO, J. (1976), "Cambio económico y movimientos migratorios en la España Oriental del primer tercio del siglo XX: algunas hipótesis sobre determinantes y consecuencias", **Hacienda Pública Española**, 38, pp. 51-80.

ARANGO, J. (1985), "Las Leyes de las migraciones de G. Ravenstein, cien años después", **Revista Española de Investigaciones Sociológicas**, 32, pp. 7-26.

ARTÍS, M.; SURINACH, J.; LÓPEZ, E.; ALEMANY, R. (1995), **L'ocupació sectorial a Catalunya en el període 1986-91**, Barcelona, Direcció General de Planificació Territorial. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Generalitat de Catalunya.

Atlas Comarcal de Catalunya. Baix Empordà, Barcelona, Diputació de Girona i Institut Cartogràfic de Catalunya, 1998.

BADIA i HOMS, J. (1981), **L'Empordà**, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

BALL, R.M. (1980), "The use and definition of travel-to-work areas in Great Britain: some problems", **Regional Studies**, vol. 14, pp. 125-139.

BALLESTER, L.; CARBONERO, M.A.; HORRACH, A.; MASCARÓ, P.; REINA, J.L. (1994), **Temporeros andaluces 1993 (análisis en zonas de Mallorca de reciente desarrollo turístico)**, Palma de Mallorca, CCOO Illes Balears.

BARBAZA, Y. (1988 -original francès 1966-), **El paisatge humà de la Costa Brava (2 volums)**, Barcelona, Edicions 62.

BEAVERSTOCK, J.V. (1990), "New international labour markets: the case of professional and managerial labour migration", **Area**, 22, pp. 151-158.

BENKO, G.; LIPIETZ, A. (eds) (1994), **Las regiones que ganan. Distritos y redes. Los nuevos paradigmas de la geografía económica**, València, Alfons el Magnànim.

BENTOLILA, S.; DOLADO, J.J. (1990), **Mismatch and internal migration in Spain, 1962-1986**, Madrid, Banco de España.

BENTOLILA, S. (1997), **La inmovilidad del trabajo en las regiones españolas**, Madrid, Banco de España.

- BERGER, M. (1999), "Mobilité résidentielle et navettes domicile-travail en Ile-de-France", **Espace, Population, Sociétés**, 2, pp. 207-217.
- BERRY, B.J.L. (ed) (1976), **Urbanization and counterurbanization**, Beverly Hills, Sage.
- BLANES, A.; GIL, F.; PÉREZ, J. (1996), **Població i activitat a Espanya: evolució i perspectives**, Barcelona, La Caixa.
- BLOTEVOGEL, H.H.; KING, R. (1996), "European economic restructuring: demographic responses and feedbacks", **European Urban and Regional Studies**, 2, pp. 133-159.
- BLOTEVOGEL, H.H.; FIELDING, A. (1997), **People, jobs and mobility in the new Europe**, Chichester, John Wiley & Sons.
- BÖHNING, W.R. (1983), "International migration- a suggested typology", **International Labour Review**, 122, pp. 641-650.
- BÖHNING, W.R. (1984), **Studies in international labour migration**, Londres, Macmillan.
- BOLTON, N.; CHALKLEY, B. (1989), "Counter-urbanisation- disposing of the myths", **Town and Country Planning**, 9, pp. 249-250.
- BONTRON, J.C. (1993), "La reprise démographique confirmée" a **Naissance de nouvelles campagnes**, B. KAYSER (dir), Datar/Éditions de l'Aube, pp. 23-36.
- BOURDIEU, P. (1998), **Contre-feux. (Propos pour servir à la résistance contre l'invasion néo-libérale)**, París, Liber-Raisons d'agir.
- BOVER, O.; VELILLA, P. (1999), **Migrations in Spain: historial background and current trends**, Madrid, Banco de España.
- BOVER, O.; ARELLANO, M. (1999), **Learning about migration decisions from the migrants (An exercise in endogenous sampling and complementary datasets)**, Madrid, Banco de España.
- BOYER, R. (dir) (1986), **La flexibilidad del trabajo en Europa (Un estudio comparativo de las transformaciones del trabajo asalariado en siete países, entre 1973 y 1985)**, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- BOYLE, P.; HALFACREE, K.; ROBINSON, V. (1998), **Exploring contemporary migration**, Harlow, Longman.
- BRUN, A. (1993), "Territoires et bassins de vie" a **Naissance de nouvelles campagnes**, B. KAYSER (dir), Datar/Éditions de l'aube, pp. 51-64.
- BURRIEL, E.; SALOM, J.; DELIOS, E. (1998), "Continuidad y cambio en las pautas territoriales del crecimiento demográfico valenciano. Análisis del período 1991-1996", **Cuadernos de Geografía (Universidad de Valencia)**, 63, pp. 103-137.
- CABRÉ, A.M. (1991-1992), "Les migracions en la reproducció de la població catalana, 1880-1980", **Documents d'Anàlisi Geogràfica**, 19-20, pp. 33-55.
- CABRÉ, A. (1999), **El sistema català de reproducció**, Barcelona. Proa.

CABRÉ, A.; MORENO, J.; PUJADAS, I. (1985), “Cambio migratorio y 'reconversión territorial' en España”, **Revista Española de Investigaciones Sociológicas**, 32, pp. 43-65.

CABRÉ, A.; DEVOLDER, D.; PUJADAS, I. (1986), “Migratory movements in Spain: Recent evolution”, **Papers de Demografia**, 12, (monogràfic).

CABRÉ, A.; PUJADAS, I. (1984), “Tendencias demográficas recientes en Cataluña y su repercusión territorial”, **Documents d'Anàlisi Geogràfica**, 5, pp. 3-23.

CABRÉ, A.; PUJADAS, I. (1989), “La població: immigració i explosió demogràfica” a **Història econòmica de la Catalunya contemporània**, J. NADAL i OLLER, J. MALUQUER DE MOTES, C. SUDRIÀ i TRIAY (dirs), Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pp. 14-104.

CALS, J. (1982), **La Costa Brava i el turisme. Estudis sobre la política turística, el territori i l'hoteleria**, Barcelona, Kapel.

CALS i GÜELL, J. (dir) (1984), **El Baix Empordà. Recursos i estructura econòmica**, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya.

CAMARERO, L.A. (1993), **Del éxodo rural y del éxodo urbano. (Ocaso y renacimiento de los asentamientos rurales en España)**, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

Cambra Oficial de Comerç i Indústria (1978), Debat Costa Brava. Ponències, comunicacions i documents de les jornades, **Girona, COCIG**.

CAMPISTOL, P.; LLUCH, E. (1972), **Les conseqüències comarcals del turisme a la Costa Brava (de Sant Feliu de Guíxols a Palamós)**, Barcelona, Banca Catalana.

CARAVACA, I; JORDÁ, R. (coord) (1990), **III Reunión de Geografía Industrial**, Asociación de Geógrafos Españoles, Sevilla.

CARDELÚS, J.; PASCUAL, A. (1979), **Movimientos migratorios y organización social**, Barcelona, Península.

CARDELÚS, J.; PASCUAL DE SANS, A.; SOLANA SOLANA, M. (1999), **Migracions, activitat econòmic i poblament a Espanya**, Bellaterra, Publicacions de la UAB.

CARRASCO CARPIO, C. (1999), **Mercados de trabajo: los inmigrantes económicos**, Madrid, Observatorio Permanente de las Migraciones. Instituto de Migraciones y Servicios Sociales.

CASASSAS, L.; CLUSA, J. (1981), **L'organització territorial de Catalunya**, Barcelona, Fundació Jaume Bofill.

CASTAÑER I VIVAS, M. (1994), “La ciudad real en Catalunya. Las áreas de cohesión”, **Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales**, 99, pp. 101-114.

CASTAÑER, M.; GUTIÉRREZ, O.; VICENTE, J. (1995), “L'evolució dels mercats de treball de Catalunya 1981-1986-1991. Una anàlisi territorial” a **Els mercats de treball de Catalunya. 1981-1986-1991**, G.A. PALACIO (coord), Barcelona, Direcció General de Planificació i Acció Territorial. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Generalitat de Catalunya, pp. 146-240.

CASTAÑER, M.; DONAIRE, J.A.; GUTIÉRREZ, O.; VICENTE, J. (1998), “Cohesió i centralitat, 1981-1986-1991-avanç 1996” a **Cohesió, centralitat i cohesió iterativa**:

àrees funcionals a Catalunya, 1981-1986-1991-avanç 1996, G.A. PALACIO (coord), Barcelona, Direcció General d'Ordenació del Territori i Urbanisme, pp. 25-272.

CASTELLS, M. (1985), "Reestructuración económica, revolución tecnológica y nueva organización del territorio" a **Metrópolis, territorio y crisis**, J. ECHENAGUSIA; S. GAVIRA (edició a càrrec de), Madrid, Asamblea de Madrid/Alfoz, pp. 37-62.

CASTLES, S.; KOSACK, G. (1973), **Immigrant workers and class structure in Western Europe**, Londres, Oxford University Press.

CHAMPION, A.G. (ed) (1989), **Counterurbanization. (The changing pace and nature of population deconcentration)**, Londres, Edward Arnold.

CHAMPION, T.; ILLERIS, S. (1990), "Population redistribution trends in Western Europe: Mosaic of dynamics and crisis" a **Unfamiliar territory. (The reshaping of european geography)**, M. HEBBERT; J.C. HANSEN (eds), Hants, Gower Publ., pp. 236-253.

CHAMPION, T.; FIELDING, T. (1992), **Migration processes & patterns. Vol 1. Research progress & prospects**, Londres, Belhaven Press.

CHAMPION, T. (1995), "Internal migration, counterurbanization and changing population distribution" a **Europe's population. Towards the next century**, R. HALL; P. WHITE, Londres, UCL Press, pp. 99-129.

CHAMPION, T.; VANDERMOTTEN, C. (1997), "Migration, counterurbanization and regional restructuring in Europe" a **People, jobs and mobility in the new Europe**, H.H. BLOTEVOGEL; A.J. FIELDING, Chichester, John Wiley & Sons, pp. 69-90.

CLIMENT LÓPEZ, E.A. (1993), "La industria y el espacio rural", **Geographicalia**, 30, pp. 103-111.

CLOKE, P. (1985), "Counterurbanisation: a rural perspective", **Geography**, 306, pp. 13-23.

CLOS I COSTA, I. (1986), "El viatge al treball a Barcelona i l'entorn", **Documents d'Anàlisi Geogràfica**, 8-9, pp. 25-38.

CLUSA, J.; RODRÍGUEZ-BACHILLER, A. (1995), "Els mercats de treball de Catalunya al final de la crisi econòmica del període 1975-1984" a **Els mercats de treball de Catalunya 1981-1986-1991**, G.A. PALACIO (coord), Barcelona, Direcció General de Planificació i Acció Territorial. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Generalitat de Catalunya, pp. 6-92.

COHEN, R. (1987), **The new helots**, Hants, Avebury.

Colectivo IOÉ (1992), **La immigració estrangera a Catalunya (Balanç i perspectives)**, Barcelona, Institut Català d'Estudis Mediterranis.

Colectivo IOÉ (1994), **Marroquins a Catalunya**, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

Colectivo IOÉ (1998), **Inmigración y trabajo. Trabajadores inmigrantes en el sector de la construcción (Polacos y marroquíes en Madrid y Barcelona)**, Madrid, Observatorio Permanente de la Inmigración. Instituto de Migraciones y Servicios Sociales. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Colectivo IOÉ (1999), **Inmigración y trabajo en España. Trabajadores inmigrantes en el sector de la hostelería**, Madrid, Observatorio Permanente de la Inmigración.

Instituto de Migraciones y Servicios Sociales. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

COURGEAU, D. (1988), **Méthodes de mesure de la mobilité spatiale (Migrations internes, mobilité temporaire, navettes)**, París, Ed. de l'INED.

CUADRADO ROURA, J.R. (1990), “Cambio estructural, terciarización y remodelación territorial” a **Economía española de la transición y la democracia**, J.L. GARCÍA DELGADO (dir), Madrid, CIS, pp. 169-191.

CUADRADO ROURA, J.R.; DEL RÍO GÓMEZ, C. (1993), **Los servicios en España**, Madrid, Pirámide.

DELL'ARINGA, C.; NERI, F. (1987), “Illegal immigrants and the informal economy in Italy”, **Labour**, 2, pp. 107-126.

DOMINGO I VALLS, A. (1994), “Evolució recent de la immigració a Catalunya, 1975-1991: Continuitat o ruptura?” comunicació presentada en el **II Congrés Català de Sociologia**, Girona, 1994. (document no publicat)

DOMINGO VALLS, A. (1998), “La mujer inmigrada tras el velo estadístico”, **Papers de Demografia**, 146. (monogràfic)

DOMINGO, A.; CLAPÉS, J.; PRATS, M. (1995), **Condicions de vida de la població d'origen africà i llatinoamericà a la Regió Metropolitana de Barcelona: Una aproximació qualitativa**, Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona i Diputació de Barcelona.

DOMINGO, A.; OSÁCAR, R. (1997), “Población inmigrada extranjera en España: borrosidad estadística y visibilidad social”, **Papers de Demografia**, 126 (monogràfic).

DURÀ i GUIMERÀ, A. (1995), **Mobilitat residencial, contraurbanització i canvi en l'estructura social de Santa Coloma de Gramanet (un municipi de la primera perifèria metropolitana de Barcelona)**, Tesi doctoral, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra (Barcelona). (document no publicat)

DURÀ, A. (1997), “Desconcentración residencial y nueva fragmentación socioespacial en la región de Barcelona: la diáspora de Santa Coloma de Gramanet”, **Anales de Geografía de la Universidad Complutense**, 17, pp. 111-129.

ESTEBAN, M. (1989), “Distribució geogràfica de la mobilitat per treball a la regió metropolitana de Barcelona. Anàlisi dels mercats de treball”, **Revista Econòmica de Catalunya**, 11, pp. 97-108.

ETXEZARRETA, M. (comp) (1991), **La reestructuración del capitalismo en España 1970-1990**, Barcelona/Madrid, Icaria/Fuhem.

FERRER REGALES, M. (1989), “Redistribución espacial y jerárquica de la población española” a **Análisis del desarrollo de la población española en el período 1970-1986**, Grupo de la población de la AGE, Madrid, pp. 13-27.

FERRÁS SEXTO, C. (1998), **La contraurbanización. Fundamentos teóricos y estudio de casos en Irlanda, España y México**, Guadalajara (México) i Santiago de Compostela, Universidad de Guadalajara i Xunta de Galicia.

FIELDING, A.J. (1982), “Counterurbanization in Western Europe”, **Progress in Planning**, 17, pp. 1-52.

- FIELDING, A.J., (1986), "Counterurbanisation" a **Population geography: progress & prospects**, M. PACIONE (ed), Londres, Croom Helm, pp. 224-256.
- FIELDING, T.; SAVAGE, M. (1987), "Social mobility and the changing class composition of Southeast England", **Working Paper. University of Sussex**, 60, (monogràfic).
- FIELDING, A.J. (1993), "Migration and the metropolis: an empirical and theoretical analysis of inter-regional migration to and from South-East England", **Progress in Planning**, 2, monogràfic.
- FINA, L.; TOHARIA, L. (1987), **Las causas del paro en España. Un punto de vista estructural**, Madrid, Fundación FIESA.
- FINA, L. (1991), **El problema del paro y la flexibilidad del empleo. Informes sobre un debate**, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- FINDLAY, A.; GOULDS, W.T.S. (1989), "Skilled international migration: a research agenda", **Area**, 2, pp. 3-11.
- FINDLAY, A. (1990), "A migration channels approach to the study of high level manpower movements: a theoretical perspective", **International Migration**, 1, pp. 15-23.
- FLOVERDEW, R. (ed) (1982), **Institutions and geographical patterns**, Londres, Croom Helm.
- FLOWERDEW, R. (1992), "Labour market operation and geographical mobility" a **Migration processes & patterns. Vol 1. Research progress & prospects**, T. CHAMPION; T. FIELDING (eds), Londres, Belhaven Press, pp. 135-147.
- FRAGUELL, R.M. (1993), **Turisme residencial i territori (la segona residència a la regió de Girona)**, Girona, L'Eix editorial.
- FREY, W.H. (1988), "Migración y despoblamiento de las metrópolis: ¿reestructuración regional o renacimiento rural?", **Estudios Territoriales**, 28, pp. 15-38.
- FUGUITT, G.V. (1985), "The non-metropolitan population turnaround", **Annual Review of Sociology**, 11, pp. 259-280.
- FUGUITT, G.V. (1991), "Commuting and the rural-urban hierarchy", **Journal of Rural Studies**, 4, pp. 459-466.
- GALLIE, D. (1994), "Patterns of skill change: upskilling, deskilling or polarization?" a **Skill and occupational change**, R. PENN; M. ROSE; J. RUBERY (eds), Oxford, Oxford University Press, pp. 41-76.
- GARCÍA BALLESTEROS, A. (1984), "Cambios y permanencias en la distribución espacial de la población española (1970-81)", **Anales de Geografía de la Universidad Complutense**, 4, pp. 83-105.
- GARCÍA BALLESTEROS, A. (coord) (1998), **Métodos y técnicas cualitativas en geografía social**, Barcelona, Oikos-Tau.
- GARCÍA BARBANCHO, A. (1967), **Las migraciones interiores españolas. Estudio cuantitativo desde 1900**, Madrid, Instituto de Desarrollo Económico.
- GARCÍA BARBANCHO, A. (1975), **Las migraciones interiores españolas en 1961-70**, Madrid, Instituto de Estudios Económicos.

GARCÍA BARBANCHO, A.; DELGADO CABEZA, M. (1988), “Los movimientos migratorios interregionales en España desde 1960”, **Papeles de Economía Española**, 34, pp. 241-266.

GARCÍA COLL, A.; PUYOL, R. (1997), “Las migraciones interiores en España” a **Dinámica de la población en España. Cambios demográficos en el último cuarto del siglo XX**, R. PUYOL (ed), Madrid, Síntesis, pp. 167-216.

GARCÍA COLL, A.; STILLWELL, J. (1999), “Inter-provincial migration in Spain: Temporal trends in age-specific patterns”, **International Journal of Population Geography**, 5, pp. 97-115.

GARCÍA FERRER, A. (1979), **Migraciones internas, crecimiento del empleo y diferencias interregionales de salarios en España**, Madrid, Departamento de Economía Agraria (CSIC).

GAUDEMAR, J.P. de (1976), **Mobilité du travail et accumulation du capital**, París, Maspero.

GEORGE, P. (1976), **Les migrations internationales**, París, Presses Universitaires de France.

GIL ALONSO, F.; PASCUAL I RUIZ, J.; SÁNCHEZ SÁNCHEZ, E.; SOLANA SOLANA, A.M. (1995), “Población, vivienda y familia en las áreas rurales de Cataluña, 1970-1991”, **Papers de Demografia**, 100, pp. 3-17.

GORDON, I.; THIRLWALL, A.P. (eds) (1989), **European factor mobility. Trends and consequences**, Londres, MacMillan.

GORDON, I. (1989), “The role of international migration in the changing European labour market” a **European factor mobility. Trends and consequences**, I. GORDON; A.P. THIRLWALL, Londres, MacMillan, pp. 13-29.

GORDON, I. (1995), “Migration in a segmented labour market”, **Transactions of the Institute of British Geographers**, 2, pp. 139-155.

GOULD, W.T.S. (1988), “Skilled international labour migration: an introduction”, **Geoforum**, 4, pp. 381-385.

Gran Geografia Comarcal de Catalunya (1981-1985), Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

GREEN, A.E. (1985), “What contribution can labour migration make to reducing unemployment”, **CURDS Discussion Paper. University of Newcastle upon Tyne**, 73, (monogràfic).

GREEN, A. (1992), “Changing labour processes and internal migration” a **Migration processes and patterns. Vol. 1: Research progress and prospects**, T.CHAMPION; T. FIELDING (eds.), Londres, Belhaven Press, pp. 105-118.

GREEN, A. (1999), “Employment opportunities and constraints facing in-migrants to rural areas in England”, **Geography**, 1, pp. 34-44.

HARVEY, D.; SCOTT, A. (1988), “La pratique de la Géographie humaine: Théorie et spécificité empirique dans le passage du fordisme à l'accumulation flexible”, **Cahier de Géographie du Québec**, 87, pp. 291-301.

- HARVEY, D. (1990), **The condition of postmodernity**, Cambridge (MA), Blackwell.
- HÄGERSTRAND, T. (1957), "Migration and area. Survey of a sample of Swedish migration fields and hypothetical considerations on their genesis", **Lund Studies in Geography. Serie B Human Geography**, 13, pp. 27-158.
- HENDERSON, J.; CASTELLS, M. (eds) (1987), **Global restructuring and territorial development**, Londres, Sage.
- HERRERO, J.L. (1991), "Las relaciones de trabajo" a **La reestructuración del capitalismo en España 1970-90**, M. ETXEZARRETA (coord), Barcelona, Icaria-Fuhem, pp. 371-398.
- INDOVINA, F. (1990), "La città possibile" a **La città di fine millennio**, Firenze, Genova, Milano, Napoli, Roma, Torino, F. INDOVINA (a cura de), Milà, Franco Angeli, pp. 11-74.
- INRA-INSEE (1998), **Les campagnes et leurs villes**, París, INSEE-INRA.
- JOHNSON, J.H.; SALT, J. (1990), **Labour migration: the internal geographical mobility of labour in the developed world**, Londres, David Fulton.
- JONES, H. (1990), **Population Geography**, Londres, Paul Chapman.
- KAYSER, B. (1990), **La renaissance rurale. (Sociologie des campagnes du monde occidental)**, París, Armand Colin.
- KAYSER, B. (dir) (1993), **Naissance de nouvelles campagnes**, Marsella, Datar/Éditions de l'Aube.
- KAYSER, B. (1993), "Des campagnes vivantes" a **Naissance de nouvelles campagnes**, B. KAYSER (dir), Datar/Éditions de l'Aube, pp. 7-21.
- KING, R. (1996), "Migration in a world historical perspective" a **The economics of labour migration**, J. VAN DEN BROECK (ed), Cheltenham, Edward Elgar.
- KITCHING, R.T. (1989), **The immobility of the low-skilled and unemployed in the United Kingdom**, tesi doctoral, University of London, Londres.
- KOSINSKI, L.A.; PROTHERO, R.M. (ed) (1975), **People on the move. Studies on internal migration**, Londres, Methuan.
- KRANE, R.E. (ed) (1979), **International labour migration in Europe**, New York, Praeger.
- LASH, S.; URRY, J. (1987), **The end of organized capitalism**, Cambridge/Oxford, Polity Press/Blackwell.
- LEWIS, G.J. (1982), **Human migration. A geographical perspective**, Londres, Croom Helm.
- LIVI-BACCI, M. (1993), **Introducción a la demografía**, Barcelona, Ariel.
- MASSEY, D.S. et al (1993), "Theories of international migration: Review and appraisal", **Population and Development Review**, 3, pp. 431-466.

MATAS I BALAGUER, J. (1991), **Bibliografia del Baix Empordà**, la Bisbal d'Empordà, Consell Comarcal del Baix Empordà.

McNABB, R; RYAN, P. (1990), "Segmented labour markets" a **Current issues in labour economics**, D. SAPSFORD; Z. TZANNATOS, Londres, MacMillan, pp. 151-176.

MEDIR I HUERTA, R.M. (1986), **Les comarques gironines. Aproximació a la realitat socio-geogràfica**, Girona, Diputació de Girona.

MEDIR I HUERTA, R.M. (1996), "La inmigración extranjera en las escuelas del baix Empordà (Catalunya)", **Revue Européenne des Migrations Internationales**, 1, pp. 191-202.

MEDIR JOFRA, R. (1953), **Historia del gremio corchero**, Madrid, Alhambra.

MÉNDEZ, R. (1997), **Geografía económica (La lógica espacial del capitalismo global)**, Barcelona, Ariel.

MÉNDEZ, R.; CARAVACA, I. (1997), "Spatial divisions of labour and the new interregional imbalance in Spain", **European Urban and Regional Studies**, 4, pp. 151-170.

MENDIZÀBAL I RIERA, E. (1991), "Les noves tendències del poblament" a **Primer Congrés Català de Geografia. II Ponències**, Societat Catalana de Geografia, Barcelona, Societat Catalana de Geografia, pp. 159-178.

MENDIZÀBAL, E. (1992), "Els moviments migratoris a la Regió Metropolitana de Barcelona" a **Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990**, M. SUBIRATS (dir), Barcelona, Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona.

MENDIZÀBAL I RIERA, E. (1996), **L'ús temporal del territori: l'exemple dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona**, Tesi doctoral, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra (Barcelona). (document no publicat)

MENDIZÀBAL I RIERA, E.; SÁNCHEZ SÁNCHEZ, E. (1998), "La mobilitat habitual de la població a Catalunya" a **La societat catalana**, S. GINER (dir), Barcelona, IEC, pp. 283-298.

MENDOZA, C. (1997), "Foreign labour immigration in high-unemployment Spain: the role of African-born workers in the Girona labour market" a **Southern Europe and the new immigration**, R. BLACK; R. KING (eds), Brighton, Sussex Academic Press, pp. 51-74.

MENDOZA, C. (1998), **New labour inflows in Southern Europe. African employment in Iberian labour markets**, Tesi doctoral, Department of Geography, King's College (University of London), Londres. (document no publicat)

MIGUÉLEZ, F. (1990), "Irregular work in Spain" a **Underground economy and irregular forms of employment (travail au noir)**, P. BARTHELEMY; F. MIGUÉLEZ; E. MINGIONE et al, Brussel·les, Commission of the European Communities.

MIGUÉLEZ, F.; RECIO, A. (1990), **El trabajo precario en Catalunya. Transformaciones laborales en la industria de la construcción en Catalunya**, Barcelona, CERES.

MIGUÉLEZ, F.; PRIETO, C. (1991), **Las relaciones laborales en España**, Madrid, Siglo XXI.

- MIGUÉLEZ, F. (1998), “Divisió social del treball. Evolució de l'estructura social a Catalunya” a **La societat catalana**, S. GINER (dir), Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya, pp. 553-563.
- MILES, R. (1986), “Labour migration, racism and capital accumulation in Western Europe since 1945: an overview”, **Capital & Class**, pp. 49-85.
- MIRALLES GUASCH, C. (1997), **Transport i ciutat (Reflexió sobre la Barcelona contemporània)**, Bellaterra (Barcelona), Universitat Autònoma de Barcelona.
- MORENO, J. (1986), “Interprovincial migratory movements in Spain, 1961-1981”, **Papers de Demografia**, 9, (monogràfic).
- MORENO JIMÉNEZ, A.; ESCOLANO UTRILLA, S. (1992), **Los servicios y el territorio**, Madrid, Síntesis.
- MÓDENES, J.A. (1992), “Nuevas herramientas para el análisis de la distribución de la población y el poblamiento en el territorio: la Región Metropolitana de Barcelona 1981-1991”, **Papers de Demografia**, 67, pp. 1-17.
- MÓDENES, J.A. (1995), **Anàlisi geodemogràfica de les àrees de relació migratòria local a la Regió Metropolitana de Barcelona**, Memòria de Recerca, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra (Barcelona). (document no publicat)
- MÓDENES, J.A.; PASCUAL, J. (1997), **Les migracions internes a Catalunya 1982-1990**, Bellaterra. (estudi no publicat)
- MÓDENES CABRERIZO, J.A.; PASCUAL I RUIZ, J. (1998), “Les migracions interiors a Catalunya. Intensitat, selectivitat i estructura espacial dels fluxos migratoris” a **La societat catalana**, S. GINER (dir), Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya, pp. 201-219.
- MÓDENES CABRERIZO, J.A. (1998), **Flujos espaciales e itinerarios biográficos: La movilidad residencial en el área de Barcelona**, Tesi doctoral, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra (Barcelona). (document no publicat)
- MOLINERO, F. (1990), **Los espacios rurales**, Barcelona, Ariel.
- NADAL, J. (1984), **La población española (siglos XVI a XX)**, Barcelona, Ariel.
- NAVARRO, J.M. (1992), **La regularització dels treballadors estrangers a Catalunya: el cas de Palafrugell**, Barcelona, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Generalitat de Catalunya.
- NEL.LO, O. (1994), “L'impacte social de la reestructuració industrial a la Regió Metropolitana de Barcelona”, **Papers. Regió Metropolitana de Barcelona**, 18, pp. 65-81.
- NEL.LO, O. (1995), “Dinàmiques territorials i mobilitat urbana a la regió metropolitana de Barcelona”, **Papers. Regió Metropolitana de Barcelona**, 24, pp. 9-37.
- NEL.LO, O. (1998a), “Les dinàmiques metropolitanes: la difusió de la ciutat sobre el territori” a **La societat catalana**, S. GINER (dir), Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya, pp. 307-329.

NEL.LO, O. (1998b), “Los confines de la ciudad sin confines. Estructura urbana y límites administrativos en la ciudad difusa” a **La ciudad dispersa**, F.J. MONCLUS (ed), Barcelona, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, pp. 35-57.

NIKOLINAKOS, M. (1975), “Notes towards a general theory of migration in late capitalism”, **Race and Class**, 1, pp. 5-17.

NOIN, D.; THUMERELLE, P.-J. (1993), **L'étude géographique des populations**, París, Masson.

NUNES i ALONSO, J. (1986), “Aproximació a l'estructura de l'àrea metropolitana de Barcelona: les estructures d'intensitat diària”, **Documents d'Anàlisi Geogràfica**, 8-9, pp. 71-90.

OGDEN, P. (1984), **Migration and geographical change**, Cambridge, Cambridge University Press.

OLIVER I ALONSO, J.; SOY I CASALS, A. (1996), **Anuari econòmic comarcal 1996. (Estimació del PIB comarcal 1995 i estudis comarcals de l'Alt Empordà, Baix Empordà, Garrotxa, Gironès, Pla de l'Estany, Ripollès i Selva)**, Barcelona, Caixa de Catalunya.

OWEN, D.W.; GREEN, A.E. (1989), “Spatial aspects of labour mobility in the 1980s”, **Geoforum**, 1, pp. 107-126.

OWEN, D.; GREEN, A. (1992), “Migration patterns and trends” a **Migration processes and patterns. Vol. 1: Research progress and prospects**, T. CHAMPION; T. FIELDING (eds), Londres, Belhaven Press, pp. 17-38.

OWEN, D. (1992), “Migration and employment” a **Migration processes and patterns. Volume 2: Population redistribution in the United Kingdom**, J. STILWELL; P. REES; P. BODEN (eds), Londres, Belhaven, pp. 205-224.

PALACIO, G.A. (coord) (1995), **Els mercats de treball de Catalunya 1981-1986-1991**, Barcelona, Direcció General de Planificació Territorial. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Generalitat de Catalunya.

PALACIO, G.A. (coord) (1998), **Cohesió, centralitat i cohesió iterativa: àrees funcionals a Catalunya, 1981-1986-1991-avanç 1996**, Barcelona, Direcció General d'Ordenació del Territori i Urbanisme.

PASCUAL DE SANS, A. (1983a), “Connotaciones ideológicas en el concepto de retorno de migrantes”, **Papers. Revista de Sociologia**, 20, pp. 61-71.

PASCUAL DE SANS, A. (1983b), “Los movimientos migratorios de retorno, significación y perspectivas”, **Documents d'Anàlisi Geogràfica**, 3, pp. 47-69.

PASCUAL, A.; CARDELÚS, J. (1987), “El marc social dels desplaçaments de població a Catalunya” a **Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica**, J.M. ROTGER (coord), Barcelona, Diputació de Barcelona, pp. 331-337.

PASCUAL, A.; CARDELÚS, J. (1990), **Migració i història personal**, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.

PASCUAL DE SANS, A.; CARDELÚS, J. (1991), “Elements per a l'estudi de la mobilitat de personal qualificat”, **Quaderns de Treball de l'Institut Universitari d'Estudis Europeus**, 5, (monogràfic).

PASCUAL DE SANS, A. (1992), “La immigració extraeuropea a Espanya: consideracions sobre l'enfocament de la qüestió” a **Interrogants i realitats de l'Europa social**, Patronat Català pro Europa, Barcelona, Patronat Català pro Europa, pp. 15-23.

PASCUAL DE SANS, A.; SOLANA SOLANA, A.M. (1995), “Migraciones interiores en España. La movilidad de la población en las comunidades del área cultural catalana” a **Cambios regionales a finales del siglo XX. (XIV Congreso Nacional de Geografía)**, Asociación de Geógrafos Españoles i Departamento de Geografía (Universidad de Salamanca), Salamanca, Asociación de Geógrafos Españoles. Departamento de Geografía de la Universidad de Salamanca, pp. 350-354.

PASCUAL DE SANS, A.; CARDELÚS, J. (1998), “Migracions a Catalunya: entre la mobilitat i l'assentament” a **La societat catalana**, S. GINER (ed), Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya, pp. 189-200.

PASCUAL DE SANS, A.; CARDELÚS, J.; SOLANA SOLANA, M. (2000), “Recent immigration to Catalonia: economic character and responses” a **Eldorado or fortress? Migration in Southern Europe**, R. KING; G. LAZARIDIS; C. TSARDANIDIS (eds), Londres, MacMillan, pp. 104-124.

PETERSEN, W. (1958), “A general typology of migration”, **American Sociological Review**, 3, pp. 256-266.

PÉREZ DÍAZ, V. (1971), **Emigración y cambio social. Procesos migratorios y vida rural en Castilla**, Esplugues de Llobregat, Ariel.

PIORE, M. (1970), “The dual labour market: theory and applications” a **The state and the poor**, R. BARRINGER; S.H. BEER (eds), Cambridge (MA), Winthrop,

PIORE, M. (1979), **Birds of passage**, Cambridge, Cambridge University Press.

PORTES, A.; BÖRÖCZ, J. (1992 -original anglès 1989-), “Inmigración contemporánea: perspectivas teóricas sobre sus determinantes y modos de acceso”, **Alfoz. Madrid. Territorio, economía y sociedad (orig: International Migration Review)**, 91, pp. 20-33.

PRATS I FERRER, M. (1998), “Gènere, ús del temps i geografia: un estat de la qüestió”, **Documents d'Anàlisi Geogràfica**, 32, pp. 175-188.

PUGA GONZÁLEZ, M.D.; ABELLÁN GARCÍA, A. (1998), “El primer movimiento migratorio en la biografía de los españoles”, **Estudios Geográficos**, 233, pp. 689-709.

PUGLIESE, E. (1993), “Restructuring of the labour market and the role of Third World migrations in Europe”, **Environment and Planning D: Society and Space**, vol. II, pp. 513-522.

PUJADAS, I.; MENDIZÁBAL, E. (1991a), **La població de Catalunya 1975-1986 (De l'explosió demogràfica al creixement zero)**, Barcelona, Direcció General de Planificació Territorial. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Generalitat de Catalunya.

PUJADAS, I.; ARRIBAS, R.; MENDIZÁBAL, E.; MÓDENES, J.A.; MIRET, P. (1991b), “Moviments migratoris intermunicipals a la Regió Metropolitana de Barcelona”, **Papers de Demografia**, 56, (monogràfic).

PUJADAS, I.; GARCÍA COLL, A. (1995), “Migraciones interiores en España: tendencias recientes y perspectivas de futuro (1971-2001)”, **Revista de Geografía**, 3, (monogràfic).

PUJADAS RÚBIAS, I.; GARCÍA COLL, A.; PUGA GONZÁLEZ, M.D. (1994), “Los índices de efectividad migratoria y la evolución de las migraciones interiores en España (1971-1990)” a **Perfiles actuales de la Geografía Cuantitativa en España**, A. JUSTICIA SEGOVIA (coord), Málaga, Departamento de Geografía (Universidad de Málaga), pp. 265-284.

PUYOL, R. (1979), **Emigración y desigualdades regionales en España**, Madrid, EMESA.

RECAÑO VALVERDE, J.; SOLANA SOLANA, A.M. (1998), “Migració residencial entre Catalunya i la resta d'Espanya” a **La societat catalana**, S. GINER (dir), Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya, pp. 221-241.

RECIO, A. (1988), “Flexibilidad, eficiencia y desigualdad. (Notas sobre la flexibilidad laboral)”, **Sociología del Trabajo**, 4, pp. 81-105.

RECIO, A. (1991), “La segmentación del mercado de trabajo en España” a **Las relaciones laborales en España**, F. MIGUÉLEZ; C. PRIETO (coord), Madrid, Siglo XXI, pp. 97-115.

RECIO, A. (1996), “Mercado de trabajo en España: comentarios a la reforma” a **Economía crítica. Trabajo y medio ambiente**, F. LA ROCA; A. SÁNCHEZ (eds), València, Universitat de València, pp. 93-126.

RECIO, A. (1997), **Trabajo, personas, mercados. Manual de economía laboral**, Barcelona/Madrid, Icaria/Fuhem.

RUBERY, J. (1992), “Productive systems, international integration and the single European market” a **International integration and labour market organisation**, A. CASTRO, P. MÉHAUT, J. RUBERY (eds), Londres, Academic Press,

SALT, J. (1986), “International migration: a spatial theoretical approach” a **Population geography: progress & prospects**, M. PACIONE (ed), Londres, Croom Helm, pp. 166-193.

SALT, J. (1987), “Contemporary trends in international migration study”, **International Migration**, 3, pp. 241-251.

SALT, J. (1988), “High-skilled international migrants, careers and internal labour markets”, **Geoforum**, 4, pp. 387-399.

SALT, J.; KITCHING, R. (1992), “The relationship between international and internal labour market” a **Migration processes and patterns. Vol. 1: Research progress and prospects**, T. CHAMPION; T. FIELDING (eds), Londres, Belhaven Press, pp. 148-163.

SANCHO I VALVERDE, S.; ROS I NAVARRO, C. (1998), “La població de Catalunya en perspectiva històrica” a **La societat catalana**, S. GINER (dir), Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya, pp. 91-116.

SANTILLANA DEL BARRIO, I. (1982), “Factores explicativos de los movimientos migratorios interprovinciales en España”, **Estudios Territoriales**, 7, pp. 25-70.

SASSEN, S. (1988), **The mobility of labour and capital: a study in international investment and labor flow**, Cambridge, Cambridge University Press.

SASSEN, S. (1991), **The global city: New York, London, Tokio**, Princenton, Princenton University Press.

SAU, E. (ed) (1993), **El comportament territorial de la població ocupada (Anàlisi per sectors 1975-1986)**, Barcelona, Direcció General de Planificació Territorial. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Generalitat de Catalunya.

SCOTT, A.J.; STORPER, M. (eds) (1986), **Production, work, territory: The geographical anatomy of industrial capitalism**, Winchester (MA), Allen & Unwin.

SEGURA, J. et al (1991), **Análisis de la contratación temporal en España**, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

SERRA, J. (1991), “La ciutat metropolitana. Delimitacions, desconcentracions, desequilibris”, **Papers de l’IEMB**, 6, pp. 33-51.

SMART, M.W. (1974), “Labour market areas: uses and definitions”, **Progress in Planning**, (monogràfic).

SOLANA SOLANA, A.M.; PASCUAL DE SANS, A., (1995), “Mercado de trabajo e inmigración extranjera en Cataluña: situación actual y principales tendencias” a **Habitar, vivir, prever. Actas del V Congreso de la Población Española**, J. PASCUAL I RUIZ, E. SÁNCHEZ SÁNCHEZ; A.M. SOLANA SOLANA et al (eds), Bellaterra, Departament de Geografia (UAB), Centre d’Estudis Demogràfics i Asociación de Geógrafos Españoles, pp. 527-538.

SOLANA SOLANA, A.M. (1996), **Immigració i treball. La inserció dels immigrants estrangers en l’activitat econòmica a Catalunya: el cas de l’hoteleria i restauració**, Memòria de recerca, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra (Barcelona). (document no publicat)

STILWELL, J.; REES, P.; BODEN, P. (eds) (1992), **Migration processes and patterns. Volume 2: Population redistribution in the United Kingdom**, Londres, Belhaven Press.

TARRIUS, A. (1992), “Circulation des élites professionnelles et intégration européenne”, **Revue Européenne des Migrations Internationales**, 2, pp. 27-56.

THUMERELLE, P.J. (1985), “Contribution a la reflexion theorique sur la mobilité spatiale des populations”, **Espace Populations Sociétés**, I, pp. 11-17.

THUMERELLE, J.P. (1986), **Peuples en mouvement. La mobilité spatiale des populations**, París, SEDES.

TODISCO, E. (1993), “Bibliography on skilled migration”, **Studi Emigrazioni**, 112, (monogràfic)

TOHARIA, L. (comp) (1983), **El mercado de trabajo. Teorías y aplicaciones. Lecturas seleccionadas**, Madrid, Alianza Editorial.

TOHARIA, L. (1991), “El mercado de trabajo español: algunos datos y estudios”, **Revista de Estudios Regionales**, 31, pp. 105-114.

United Nations (Department of Economic and Social Affairs) (1970), **Methods of measuring internal migration**, New York, United Nations.

VENTURINI, A. (1990), “Il ruolo delle immigrazione nel mercato del lavoro delle società industrializzate: Complementarietà, sostituzione o trasformazione” a **Migrazioni mediterranee e mercato del lavoro**, G. ANCONA (ed), Bari, Cacucci, pp. 91-114.

VILA, P. (1977 -edició original 1937-), **La divisió territorial de Catalunya (Selecció d'escrits de Geografia)**, Barcelona, Curial.

VINUESA, J. (1996), "Dinámica de la población urbana en España (1857-1991)", **Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales**, 107-108, pp. 185-216.

VINUESA ANGULO, J. (1997), "El crecimiento de la población y los desequilibrios en la distribución espacial" a **Dinámica de la población en España. Cambios demográficos en el último cuarto del siglo XX**, R. PUYOL (ed), Madrid, Síntesis, pp. 265-310.

WARDWELL, J. (1980), "Toward a theory of rural-urban migration in the developed world" a **New directions in urban-rural migration**, D.L. BROWN; J.M. WARDWELL (eds), Nova York, Academic Press, pp. 71-118.

WARNES, A. (1992), "Age-related variation and temporal change in elderly migration" a **Elderly migration and population redistribution**, A. ROGERS (ed), Londres, Belhaven, pp. 33-57.

WHITE, P.; WOODS, R. (eds) (1980), **The geographical impact of migration**, New York, Longman.

WINCHESTER, H.P.; OGDEN, P.E. (1989), "France: Decentralization and deconcentration in the wake of late urbanization" a **Counterurbanization. (The changing pace and nature of population deconcentration)**, A.G. CHAMPION (ed), Londres, Edward Arnold, pp. 162-186.

WOOD, C.H. (1992), "Modelos opuestos en el estudio de la migración", **Alfoz. Madrid. Territorio, economía y sociedad**, 91, pp. 35-39 .

ZELINSKY, W. (1971), "The hypothesis of mobility transition", **Geographical Review**, 61, pp. 219-249.

ZELINSKY, W. (1980), "The impasse in migration theory: a sketch map for potential escapees" a **Population movements: their forms and functions in urbanization and development**, P.A. MORRISON (ed), Lieja, Ordina Editions, pp. 19-46.

Treball, mobilitat i assentament de la població
Un cas comarcal: el Baix Empordà
(Taules, figures i annex)

Tesi doctoral

Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona

Antonio Miguel Solana Solana
setembre de 2000

Direcció: Àngels Pascual de Sans

Índex de taules

- Taula 3.1 Estoc d'actius estrangers. Comparació entre el cens de població de 1991 i l'estimació d'estoc de treballadors estrangers a partir dels permisos de treball concedits. Nacionalitat, sector d'activitat i professió. Catalunya. 1991
- Taula 4.1 Evolució de la població de les comarques catalanes. Població, creixement absolut i taxa de creixement anual acumulativa. 1975-1996
- Taula 4.2 Evolució de la població resident ocupada i dels llocs de treball. Catalunya i comarques (ordenades de major a menor increment percentual). 1986-1996
- Taula 4.3 Participació de les comarques catalanes en l'increment del nombre d'ocupats i de llocs de treball total. Percentatge. 1986-1996
- Taula 4.4 Evolució de la mobilitat laboral intercomarcal. Catalunya i comarques. Percentatge. 1986 i 1996
- Taula 4.5 Taxes d'immigració i emigració. Catalunya i comarques. 1982-1985, 1986-1989 i 1992-1995
- Taula 4.6 Fluxos i saldos migratoris de Catalunya. 1962-1995
- Taula 5.1 Evolució de la població al Baix Empordà (conjunts municipals) i Catalunya. 1900-1996
- Taula 6.1 Evolució de la població, de la població activa i ocupada i dels llocs de treball al Baix Empordà i a Catalunya. 1975-1996
- Taula 6.2 Evolució dels ocupats i els llocs de treball dels conjunts municipals del Baix Empordà. 1975-1996
- Taula 6.3 Estructura sectorial de la població ocupada al Baix Empordà i Catalunya. 1975, 1986 i 1996
- Taula 6.4 Població ocupada a la branca de la construcció i l'hoteleria i restauració per situació professional. Percentatge. 1991
- Taula 6.5 Estructura ocupacional (branques d'activitat) dels municipis del Baix Empordà. Ocupats i llocs de treball. 1975-1996
- Taula 6.6 Població ocupada i llocs de treball segons la seva professió. Baix Empordà. Percentatge. 1975, 1986 i 1996
- Taula 6.7 Estructura de la població ocupada resident i dels llocs de treball localitzats a la comarca del Baix Empordà segons conjunts municipals. Percentatge. 1996
- Taula 7.1 Fluxos de mobilitat laboral habitual. Baix Empordà. 1986 i 1996
- Taula 7.2 Mobilitat laboral segons categoria professional i origen/destinació. Baix Empordà. Percentatges. 1986 i 1996
- Taula 7.3 Mobilitat laboral segons comarca de destinació i de procedència per categoria professional. Baix Empordà. Percentatge. 1996
- Taula 7.4 Mobilitat laboral dels conjunts municipals del Baix Empordà. "Expulsió", "atracció" i evolució en el període 1986-1996. Percentatge

- Taula 7.5 Mobilitat laboral als municipis del Baix Empordà segons professió i lloc de residència i lloc de treball. 1996
- Taula 8.1 Origen i destinació dels fluxos de població (altes i baixes residencials). Bisbal, Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols. Percentatge. 1966-1970
- Taula 8.2 Altes i baixes als 4 municipis del Baix Empordà segons naturalesa i procedència/destinació. Percentatge. 1966-1970
- Taula 8.3 Distribució professional de la població ocupada a la Bisbal, Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols el 1975 i de les altes registrades entre 1966-1970
- Taula 8.4 Origen i destinació dels fluxos de població (altes i baixes residencials). Bisbal, Palafrugell, Palamós i Sant Feliu de Guíxols. Percentatge. 1981-1985
- Taula 8.5 Altes (1966-1970 i 1981-1985) i baixes (1981-1985) segons professió i origen/procedència. Percentatge
- Taula 9.1 Saldo natural, saldo migratori i taxa de migració neta dels principals municipis del Baix Empordà. 1976-1996
- Taula 9.2 Taxa d'immigració i d'emigració dels municipis de més de 1.000 habitants, conjunts de municipis, Baix Empordà i Catalunya. 1981-1984, 1986-1989 i 1992-1995
- Taula 9.3 Taxa d'immigració i d'emigració i percentatge de les altes i de les baixes amb les principals àrees d'origen i de destinació. Baix Empordà. 1988-1990 i 1992-1995
- Taula 9.4 Fluxos per origen i destinació segons conjunts municipals. Nombre absolut i taxa. 1992-1995
- Taula 9.5 Mobilitat per nivell d'estudis segons procedència i destinació. Baix Empordà. Percentatge. 1988-1990 i 1992-1995
- Taula 9.6 Mobilitat per nacionalitat segons procedència i destinació. Baix Empordà. Percentatge. 1988-1990 i 1992-1995
- Taula 9.7 Població estrangera resident al Baix Empordà segons nacionalitat. 1991 i 1996
- Taula 10.1 Població ocupada arribada al Baix Empordà entre 1985 i 1991 i que hi residia a la comarca el 1991 segons branca d'activitat, situació professional i professió per procedència
- Taula 10.2 Població estrangera ocupada al Baix Empordà i a Catalunya segons activitat econòmica i nacionalitat i total de la població ocupada al Baix Empordà segons activitat econòmica. Percentatge. 1991
- Taula 10.3 Població estrangera ocupada al Baix Empordà i a Catalunya segons activitat econòmica i nacionalitat i total de la població ocupada al Baix Empordà segons activitat econòmica. Percentatge. 1996
- Taula 10.4 Població estrangera ocupada a la branca de la construcció i l'hoteleria i restauració per situació professional i nacionalitat (total població estrangera i població estrangera arribada a Espanya entre 1985 i 1991). Baix Empordà. 1991

Índex de figures

	pàg.
Figura 1.1	Divisió municipal del Baix Empordà
Figura 3.1	Propostes de divisió de la comarca del Baix Empordà
Figura 3.2	Mercats laborals de la comarca del Baix Empordà delimitats segons la mobilitat quotidiana per motius laborals. 1986 i 1991 (llindar del 90%)
Figura 3.3	Divisió municipal utilitzada en aquesta tesi
Figura 4.1	Taxes de migració neta. Espanya. 1921-1930 i 1951-1960
Figura 4.2	Taxes d'emigració i d'immigració interprovincial (%). Espanya. 1962-1965
Figura 4.3	Saldos migratoris dels partits judicials espanyols. 1961-1970
Figura 4.4	Taxes d'emigració i d'immigració interprovincial. Espanya (%). 1981-1985
Figura 4.5	Taxes de migració interior a Espanya. 1962-1995
Figura 4.6	Taxes d'emigració i d'immigració interprovincial (%). Espanya. 1986-1990 i 1991-1995
Figura 4.7	Evolució dels residents ocupats i dels llocs de treball a les comarques catalanes. Percentatges. 1986-1996
Figura 4.8	Tipologia comarcal de l'evolució dels residents ocupats i dels llocs de treball. 1986-1996
Figura 4.9	Evolució de la mobilitat laboral a les comarques catalanes (percentatge de “entrades” sobre el total de llocs de treball a la comarca i percentatge de “sortides” sobre el total de residents ocupats a la comarca). 1986-1996
Figura 4.10	Evolució de la mobilitat laboral intercomarcal a les comarques catalanes. 1986-1996
Figura 4.11	Principal comarca de destinació de la mobilitat laboral. 1996
Figura 4.12	Taxa d'immigració i d'emigració comarcal. 1982-1985, 1986-1989, 1992-1995 (2 figures)
Figura 4.13	Taxes d'immigració i d'emigració amb la resta de comarques catalanes (descomptada la intracomarcal). 1992-1995
Figura 4.14	Taxes d'immigració i d'emigració amb Espanya. 1992-1995
Figura 4.15	Saldo migratori amb Catalunya i amb Espanya. 1992-1995
Figura 5.1	Evolució de les taxes de creixement anual acumulatives. Baix Empordà, Girona i Catalunya. 1900-1996
Figura 5.2	Evolució de la població (TCAA). Baix Empordà. 1900-1950 i 1950-1975
Figura 5.3	Evolució de la població (TCAA) i del saldo migratori. Baix Empordà. 1975-1986 i 1986-1996
Figura 5.4	Tipologia de l'evolució de la població per municipis. Baix Empordà. 1975-1986 i 1986-1996

- Figura 6.1 Piràmide de la població activa, ocupada i aturada del Baix Empordà segons sexe i edat. 1986 i 1996
- Figura 6.2 Taxes d'activitat segons sexe i edat. Baix Empordà. 1986 i 1996
- Figura 6.3 Evolució dels ocupats residents. 1975-1996 i 1986-1996
- Figura 6.4 Evolució dels llocs de treball. 1986-1996
- Figura 6.5 Tipologia de l'evolució dels llocs de treball i dels ocupats residents entre 1986 i 1996
- Figura 6.6 Evolució municipal per grans sectors d'activitat dels residents ocupats i dels llocs de treball. Baix Empordà. 1986-1996 (2 figures)
- Figura 7.1 Fluxos de mobilitat laboral (percentatge de fluxos a altre municipi sobre el total d'ocupats i percentatge de fluxos des d'altres municipis sobre el total de llocs de treball). 1986 i 1996 (2 figures)
- Figura 7.2 Primer origen i destinació del flux de mobilitat habitual per treball. 1996
- Figura 8.1 Taxa d'immigració (altes) i d'emigració (baixes). 4 municipis del Baix Empordà. 1966-1970
- Figura 8.2 Altes i baixes residencials als quatre municipis del Baix Empordà segons edat i sexe. Percentatges. 1966-1970 i 1981-1985
- Figura 8.3 Altes i baixes residencials als quatre municipis del Baix Empordà segons edat i origen/procedència. 1966-1970 i 1981-1985
- Figura 8.4 Taxes d'immigració (altes) i emigració (baixes) per edat segons origen/destinació. 1966-1970
- Figura 8.5 Altes residencials per professió. La Bisbal d'Empordà, Palafrugell, Palamós, Sant Feliu de Guíxols. 1966-1970 i 1981-1985
- Figura 8.6 Altes residencials (4 municipis) per procedència segons professió. 1966-1970
- Figura 8.7 Altes residencials (4 municipis) per naturalesa segons professió. 1966-1970
- Figura 8.8 Taxes d'immigració (altes) i taxes d'emigració (baixes) per sexe i edat. 4 municipis. 1981-1985
- Figura 8.9 Taxes d'immigració (altes) i d'emigració (baixes) per origen/destinació i edat. 4 municipis. 1981-1985
- Figura 8.10 Altes i baixes segons procedència i professió. 4 municipis. 1981-1985
- Figura 9.1 Saldos migratoris municipals (positiu i negatiu). 1975-1981, 1981-1986, 1986-1991 i 1991-1996
- Figura 9.2 Taxes d'immigració i d'emigració per municipis i agrupació de municipis. 1981-1984, 1986-1989, 1992-1995 (2 figures)
- Figura 9.3 Taxes d'immigració i d'emigració dels conjunts municipals del Baix Empordà segons procedència i destinació. 1992-1995
- Figura 9.4 Taxes de migració intracomarcal, immigració i emigració extracomarcal per sexes i edat. Baix Empordà. 1992-1995
- Figura 9.5 Percentatge i taxa d'immigració procedent de l'estranger. Baix Empordà. 1992-1995

- Figura 9.6 Percentatge i taxes d'immigració i d'emigració per edats segons procedència i destinació. Baix Empordà. 1988-90 i 1992-95 (*2 figures*)
- Figura 9.7 Taxa de migració neta per edats segons procedència i destinació (exclosa intracomarcal). Baix Empordà. 1988-1990 i 1992-1995
- Figura 9.8 Mobilitat per nivell d'estudis segons procedència i destinació. Baix Empordà. Percentatge. 1988-1990
- Figura 10.1 Població estrangera ocupada al Baix Empordà i a Catalunya i total de la població ocupada al Baix Empordà segons activitat econòmica (branca d'activitat, professió i situació socio-professional). Percentatge. 1991

Índex de l'annex

1. Guió d'entrevistes. ONG/associacions d'immigrants i administració municipal
2. Guió d'entrevistes. Empresaris, organitzacions empresarials i sindicats
3. Evolució de la població dels municipis del Baix Empordà. 1900-1996
4. Evolució del pes de cada municipi sobre el total del Baix Empordà. 1900-1996
5. Evolució de la taxa de creixement anual acumulativa (TCAA) dels municipis del Baix Empordà. 1900-1996
6. Evolució del nombre total d'habitatges als municipis del Baix Empordà. 1970-1991
7. Distribució de la població ocupada residents per grans sectors d'activitat (nombre absolut i percentatge). Baix Empordà. 1975
8. Distribució de la població ocupada residents per grans sectors d'activitat (nombre absolut i percentatge). Baix Empordà. 1996
9. Mobilitat obligada per desplaçaments residència-treball dels municipis del Baix Empordà. 1986, 1991 i 1996
10. Principals municipis, comarques i províncies d'origen o destinació dels municipis del Baix Empordà. 1966-70 i 1981-85 (*8 taules*)
11. Evolució de la migració i dels saldos migratoris en els municipis del Baix Empordà. 1981-1995 (*3 taules*)

Evolució de la població* dels municipis del Baix Empordà. 1900-1996

	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975	1981	1986	1991	1996
Albons	584	634	692	640	631	652	593	576	578	481	474	455	513
Begur	1.908	1.873	1.796	1.372	1.147	1.005	1.507	2.225	2.169	2.292	2.527	2.760	3.039
Bellcaire d'Empordà	431	444	492	565	529	531	534	610	578	485	480	485	487
Bisbal d'Empordà, La	4.750	4.914	4.630	4.607	4.361	4.538	5.355	6.466	7.229	7.411	7.626	7.778	8.007
Calonge	3.393	3.633	3.141	2.795	2.355	2.416	3.077	3.927	4.441	4.370	4.052	5.030	5.832
Castell-Platja d'Aro	1.185	1.208	1.182	1.128	1.088	1.125	1.361	2.476	3.134	3.778	4.243	4.823	5.177
Colomers	362	371	354	344	349	376	306	275	236	226	214	198	212
Corçà	964	997	987	951	870	898	845	969	1.019	1.076	1.134	1.083	1.151
Cruïlles, Monells i Sant Sadurn de l'Heura	1.877	1.861	1.766	1.600	1.482	1.444	1.422	1.152	985	1.060	1.025	1.054	1.099
Foixà	634	604	616	587	563	539	513	445	399	334	323	301	317
Fontanilles	223	236	253	235	260	211	204	168	143	140	128	117	119
Forallac	1.621	1.612	1.554	1.393	1.436	1.400	1.397	1.396	1.450	1.529	1.467	1.492	1.633
Garrigoles	257	301	283	261	283	308	248	207	170	154	158	151	149
Gualta	391	406	399	402	390	372	310	398	348	313	290	267	270
Jafre	473	531	559	561	546	474	456	431	393	379	353	351	340
Mont-ras	618	673	701	626	579	634	867	1.049	937	898	1.109	1.371	1.500
Palafrugell	7.087	9.018	8.746	8.682	7.905	7.698	9.134	12.253	13.817	15.156	16.064	17.417	17.303
Palamós	5.137	7.918	8.695	7.085	6.466	5.836	7.721	10.107	11.350	12.376	12.198	13.338	14.239
Palau-sator	597	599	569	510	531	557	504	436	362	315	321	296	286
Pals	1.286	1.475	1.491	1.406	1.457	1.534	1.647	1.730	1.647	1.726	1.683	1.676	1.770
Parlavà	417	443	445	436	436	430	409	398	394	361	348	335	337
Pera, la	559	616	621	609	621	606	549	442	417	356	371	381	355
Regencós	320	330	334	337	285	277	348	323	296	283	259	263	278
Rupià	425	413	418	411	417	445	403	292	241	246	218	199	184
Sant Feliu de Guíxols	11.333	11.327	10.013	9.082	7.583	8.306	10.190	12.576	14.161	15.500	15.546	16.051	17.779
Santa Cristina d'Aro	1.069	1.185	1.101	1.034	977	985	929	987	1.034	1.281	1.448	1.859	2.443
Serra de Daró	311	302	303	297	290	311	285	265	241	222	189	184	174
Tallada d'Empordà, La	489	483	500	550	504	601	574	510	502	384	365	331	327
Torrent	253	239	243	246	230	237	206	279	217	206	206	182	176
Torroella de Montgrí	3.543	4.083	4.074	4.264	4.059	4.400	4.353	5.124	5.288	5.651	6.294	7.023	7.726
Ultramort	342	327	333	318	300	283	243	237	233	225	214	201	188
Ullà	360	399	453	442	434	433	402	447	772	848	742	707	787
Ullastret	450	438	426	396	414	406	358	352	323	292	276	259	243
Vall-llobrega	254	252	224	220	184	175	218	213	197	209	230	209	295
Verges	1.021	1.053	1.183	1.202	1.251	1.175	1.119	1.167	1.177	1.231	1.157	1.127	1.090
Vilopriu	473	476	510	500	440	485	412	253	215	196	179	176	161
Baix Empordà	55.397	61.674	60.087	56.094	51.653	52.103	58.999	71.161	77.093	81.990	83.911	89.930	95.986

* De 1900 1950, població de fet; de 1960 a 1996, població de dret.

Font: **1900-1950**: INE (1987), Poblaciones de hecho de los municipios españoles según los censos oficiales de 1900 a 1981, Madrid.

1950-1991: INE, censos i padrons

1975: CIDC (1981), Població dels municipis i comarques de Catalunya 1975-1981, Barcelona

1996: IEC (1996), Estadística de població 1996. Vol. I Xifres oficials. Dades comarcals i municipals, Barcelona

Evolució del pes de cada municipi sobre el total del Baix Empordà. 1900-1996

	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975	1981	1986	1991	1996
Albons	1,1	1,0	1,2	1,1	1,2	1,3	1,0	0,8	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5
Begur	3,4	3,0	3,0	2,4	2,2	1,9	2,6	3,1	2,8	2,8	3,0	3,1	3,2
Bellcaire d'Empordà	0,8	0,7	0,8	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5
Bisbal d'Empordà, La	8,6	8,0	7,7	8,2	8,4	8,7	9,1	9,1	9,4	9,0	9,1	8,6	8,3
Calonge	6,1	5,9	5,2	5,0	4,6	4,6	5,2	5,5	5,8	5,3	4,8	5,6	6,1
Castell-Platja d'Aro	2,1	2,0	2,0	2,0	2,1	2,2	2,3	3,5	4,1	4,6	5,1	5,4	5,4
Colomers	0,7	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2
Corçà	1,7	1,6	1,6	1,7	1,7	1,7	1,4	1,4	1,3	1,3	1,4	1,2	1,2
Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura	3,4	3,0	2,9	2,9	2,9	2,8	2,4	1,6	1,3	1,3	1,2	1,2	1,1
Foixà	1,1	1,0	1,0	1,0	1,1	1,0	0,9	0,6	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3
Fontanilles	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Forallac	2,9	2,6	2,6	2,5	2,8	2,7	2,4	2,0	1,9	1,9	1,7	1,7	1,7
Garrigoles	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Gualta	0,7	0,7	0,7	0,7	0,8	0,7	0,5	0,6	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3
Jafre	0,9	0,9	0,9	1,0	1,1	0,9	0,8	0,6	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4
Mont-ras	1,1	1,1	1,2	1,1	1,1	1,2	1,5	1,5	1,2	1,1	1,3	1,5	1,6
Palafrugell	12,8	14,6	14,6	15,5	15,3	14,8	15,5	17,2	17,9	18,5	19,1	19,4	18,0
Palamós	9,3	12,8	14,5	12,6	12,5	11,2	13,1	14,2	14,7	15,1	14,5	14,8	14,8
Palau-sator	1,1	1,0	0,9	0,9	1,0	1,1	0,9	0,6	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3
Pals	2,3	2,4	2,5	2,5	2,8	2,9	2,8	2,4	2,1	2,1	2,0	1,9	1,8
Parlavà	0,8	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,7	0,6	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4
Pera, la	1,0	1,0	1,0	1,1	1,2	1,2	0,9	0,6	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4
Regencós	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3
Rupià	0,8	0,7	0,7	0,7	0,8	0,9	0,7	0,4	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2
Sant Feliu de Guíxols	20,5	18,4	16,7	16,2	14,7	15,9	17,3	17,7	18,4	18,9	18,5	17,8	18,5
Santa Cristina d'Aro	1,9	1,9	1,8	1,8	1,9	1,9	1,6	1,4	1,3	1,6	1,7	2,1	2,5
Serra de Daró	0,6	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,5	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2
Tallada d'Empordà, La	0,9	0,8	0,8	1,0	1,0	1,2	1,0	0,7	0,7	0,5	0,4	0,4	0,3
Torrent	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,3	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2
Torroella de Montgrí	6,4	6,6	6,8	7,6	7,9	8,4	7,4	7,2	6,9	6,9	7,5	7,8	8,0
Ultramort	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2
Ullà	0,6	0,6	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,6	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8
Ullastret	0,8	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,6	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3
Vall-llobrega	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3
Verges	1,8	1,7	2,0	2,1	2,4	2,3	1,9	1,6	1,5	1,5	1,4	1,3	1,1
Vilopriu	0,9	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,7	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
Baix Empordà	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* De 1900 1950, població de fet; de 1960 a 1996, població de dret.

Font: calculat a partir de la taula d'evolució de la població dels municipis del Baix Empordà. 1900-1996

Evolució de la taxa de creixement anual acumulativa (TCAA) dels municipis del Baix Empordà. 1900-1996

	1900-10	1910-20	1920-30	1930-40	1940-50	1950-60	1960-70	1970-75	1975-81	1981-86	1986-91	1991-96	1900-50	1950-75	1975-86	1986-96
Albons	0,8	0,9	-0,8	-0,1	0,3	-0,9	-0,3	0,1	-3,6	-0,3	-0,8	2,4	0,2	-0,5	-2,0	0,8
Begur	-0,2	-0,4	-2,7	-1,8	-1,3	4,1	4,0	-0,5	1,1	2,0	1,8	1,9	-1,3	3,1	1,5	1,9
Bellaire d'Empordà	0,3	1,0	1,4	-0,7	0,0	0,1	1,3	-1,1	-3,4	-0,2	0,2	0,1	0,4	0,3	-1,8	0,1
Bisbal d'Empordà, La	0,3	-0,6	-0,0	-0,5	0,4	1,7	1,9	2,3	0,5	0,6	0,4	0,6	-0,1	1,9	0,5	0,5
Calonge	0,7	-1,4	-1,2	-1,7	0,3	2,4	2,5	2,5	-0,3	-1,5	4,4	3,0	-0,7	2,5	-0,9	3,7
Castell-Platja d'Aro	0,2	-0,2	-0,5	-0,4	0,3	1,9	6,2	4,8	3,8	2,3	2,6	1,4	-0,1	4,2	3,1	2,0
Colomers	0,2	-0,5	-0,3	0,1	0,7	-2,0	-1,1	-3,0	-0,9	-1,1	-1,5	1,4	0,1	-1,8	-1,0	-0,1
Corçà	0,3	-0,1	-0,4	-0,9	0,3	-0,6	1,4	1,0	1,1	1,1	-0,9	1,2	-0,1	0,5	1,1	0,1
Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heur	-0,1	-0,5	-1,0	-0,8	-0,3	-0,2	-2,1	-3,1	1,5	-0,7	0,6	0,8	-0,5	-1,5	0,4	0,7
Foixà	-0,5	0,2	-0,5	-0,4	-0,4	-0,5	-1,4	-2,2	-3,5	-0,7	-1,4	1,0	-0,3	-1,2	-2,1	-0,2
Fontanilles	0,6	0,7	-0,7	1,0	-2,1	-0,3	-1,9	-3,2	-0,4	-1,8	-1,8	0,3	-0,1	-1,5	-1,1	-0,7
Forallac	-0,1	-0,4	-1,1	0,3	-0,3	-0,0	-0,0	0,8	1,1	-0,8	0,3	1,8	-0,3	0,1	0,1	1,1
Garrigoles	1,6	-0,6	-0,8	0,8	0,9	-2,1	-1,8	-3,9	-2,0	0,5	-0,9	-0,3	0,4	-2,3	-0,7	-0,6
Gualta	0,4	-0,2	0,1	-0,3	-0,5	-1,8	2,5	-2,6	-2,1	-1,5	-1,6	0,2	-0,1	-0,3	-1,8	-0,7
Jafre	1,2	0,5	0,0	-0,3	-1,4	-0,4	-0,6	-1,8	-0,7	-1,4	-0,1	-0,6	0,0	-0,7	-1,1	-0,4
Mont-ras	0,9	0,4	-1,1	-0,8	0,9	3,2	1,9	-2,2	-0,8	4,3	4,3	1,8	0,1	1,6	1,7	3,1
Palafrugell	2,4	-0,3	-0,1	-0,9	-0,3	1,7	3,0	2,4	1,9	1,2	1,6	-0,1	0,2	2,4	1,5	0,7
Palamós	4,4	0,9	-2,0	-0,9	-1,0	2,8	2,7	2,3	1,7	-0,3	1,8	1,3	0,3	2,7	0,7	1,6
Palau-sator	0,0	-0,5	-1,1	0,4	0,5	-1,0	-1,4	-3,7	-2,7	0,4	-1,6	-0,7	-0,1	-1,7	-1,2	-1,1
Pals	1,4	0,1	-0,6	0,4	0,5	0,7	0,5	-1,0	0,9	-0,5	-0,1	1,1	0,4	0,3	0,2	0,5
Parlavà	0,6	0,0	-0,2	0,0	-0,1	-0,5	-0,3	-0,2	-1,7	-0,7	-0,8	0,1	0,1	-0,3	-1,2	-0,3
Pera, la	1,0	0,1	-0,2	0,2	-0,2	-1,0	-2,1	-1,2	-3,1	0,8	0,5	-1,4	0,2	-1,5	-1,2	-0,4
Regencós	0,3	0,1	0,1	-1,7	-0,3	2,3	-0,7	-1,7	-0,9	-1,8	0,3	1,1	-0,3	0,3	-1,3	0,7
Rupià	-0,3	0,1	-0,2	0,1	0,7	-1,0	-3,2	-3,8	0,4	-2,4	-1,8	-1,6	0,1	-2,4	-1,0	-1,7
Sant Feliu de Guíxols	-0,0	-1,2	-1,0	-1,8	0,9	2,1	2,1	2,4	1,8	0,1	0,6	2,1	-0,6	2,2	0,9	1,4
Santa Cristina d'Aro	1,0	-0,7	-0,6	-0,6	0,1	-0,6	0,6	0,9	4,4	2,5	5,1	5,6	-0,2	0,2	3,4	5,4
Serra de Daró	-0,3	0,0	-0,2	-0,2	0,7	-0,9	-0,7	-1,9	-1,6	-3,2	-0,5	-1,1	0,0	-1,0	-2,4	-0,8
Tallada d'Empordà, La	-0,1	0,3	1,0	-0,9	1,8	-0,5	-1,2	-0,3	-5,2	-1,0	-1,9	-0,2	0,4	-0,7	-3,1	-1,1
Torrent	-0,6	0,2	0,1	-0,7	0,3	-1,4	3,1	-4,9	-1,0	0,0	-2,4	-0,7	-0,1	-0,4	-0,5	-1,6
Torroella de Montgrí	1,4	-0,0	0,5	-0,5	0,8	-0,1	1,6	0,6	1,3	2,2	2,2	1,9	0,4	0,7	1,8	2,1
Ultramort	-0,4	0,2	-0,5	-0,6	-0,6	-1,5	-0,2	-0,3	-0,7	-1,0	-1,2	-1,3	-0,4	-0,8	-0,8	-1,3
Ullà	1,0	1,3	-0,2	-0,2	-0,0	-0,7	1,1	11,5	1,9	-2,6	-1,0	2,2	0,4	2,3	-0,4	0,6
Ullastret	-0,3	-0,3	-0,7	0,4	-0,2	-1,3	-0,2	-1,7	-2,0	-1,1	-1,3	-1,3	-0,2	-0,9	-1,6	-1,3
Vall-llobrega	-0,1	-1,2	-0,2	-1,8	-0,5	2,2	-0,2	-1,5	1,2	1,9	-1,9	7,1	-0,7	0,5	1,6	2,5
Verges	0,3	1,2	0,2	0,4	-0,6	-0,5	0,4	0,2	0,9	-1,2	-0,5	-0,7	0,3	0,0	-0,2	-0,6
Vilopriu	0,1	0,7	-0,2	-1,3	1,0	-1,6	-4,8	-3,2	-1,8	-1,8	-0,3	-1,8	0,1	-3,2	-1,8	-1,1
Baix Empordà	1,1	-0,3	-0,7	-0,8	0,1	1,3	1,9	1,6	1,2	0,5	1,4	1,3	-0,1	1,6	0,9	1,4

Font: calculat a partir de la taula d'evolució de la població dels municipis del Baix Empordà. 1900-1996

Distribució de la població ocupada resident* per grans sectors d'activitat (nombre absolut i percentatge). Baix Empordà. 1975

1975	nombre absolut					percentatge			
	agricultura	indústria	construcció	serveis	Total	agricultura	indústria	construcció	serveis
Albons	75	20	50	35	180	41,7	11,1	27,8	19,4
Begur	92	61	349	234	736	12,5	8,3	47,4	31,8
Belcaire d'Empordà	70	0	85	59	214	32,7	0,0	39,7	27,6
Bisbal d'Empordà, La	104	1.304	341	994	2.743	3,8	47,5	12,4	36,2
Calonge	220	202	466	505	1.393	15,8	14,5	33,5	36,3
Castell-Platja d'Aro	142	79	286	596	1.103	12,9	7,2	25,9	54,0
Colomers	40	25	30	25	120	33,3	20,8	25,0	20,8
Corçà	144	55	85	109	393	36,6	14,0	21,6	27,7
Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heu	155	45	140	64	404	38,4	11,1	34,7	15,8
Foixà	65	10	25	10	110	59,1	9,1	22,7	9,1
Fontanilles	40	0	5	0	45	88,9	0,0	11,1	0,0
Forallac	180	140	105	96	521	34,5	26,9	20,2	18,4
Garrigoles	49	0	5	0	54	90,7	0,0	9,3	0,0
Gualta	65	5	15	25	110	59,1	4,5	13,6	22,7
Jafre	115	15	20	25	175	65,7	8,6	11,4	14,3
Mont-ras	55	120	80	50	305	18,0	39,3	26,2	16,4
Palafrugell	203	1.491	1.275	1.955	4.924	4,1	30,3	25,9	39,7
Palamós	387	1.157	732	1.629	3.905	9,9	29,6	18,7	41,7
Palau-sator	81	10	0	5	96	84,4	10,4	0,0	5,2
Pals	250	89	170	155	664	37,7	13,4	25,6	23,3
Parlavà	70	20	20	15	125	56,0	16,0	16,0	12,0
Pera, la	50	25	30	35	140	35,7	17,9	21,4	25,0
Regencós	30	65	15	35	145	20,7	44,8	10,3	24,1
Rupià	15	10	35	30	90	16,7	11,1	38,9	33,3
Sant Feliu de Guíxols	193	1.316	1.423	1.959	4.891	3,9	26,9	29,1	40,1
Santa Cristina d'Aro	109	39	94	85	327	33,3	11,9	28,7	26,0
Serra de Daró	55	0	0	25	80	68,8	0,0	0,0	31,3
Tallada d'Empordà, La	105	10	15	40	170	61,8	5,9	8,8	23,5
Torrent	25	10	20	15	70	35,7	14,3	28,6	21,4
Torroella de Montgrí	469	422	296	812	1.999	23,5	21,1	14,8	40,6
Ultramort	100	0	10	30	140	71,4	0,0	7,1	21,4
Ullà	91	54	80	40	265	34,3	20,4	30,2	15,1
Ullastret	75	15	10	10	110	68,2	13,6	9,1	9,1
Vall-llobrega	45	5	0	30	80	56,3	6,3	0,0	37,5
Verges	150	55	80	185	470	31,9	11,7	17,0	39,4
Vilopriu	105	5	10	5	125	84,0	4,0	8,0	4,0
Baix Empordà	4.219	6.879	6.402	9.922	27.422	15,4	25,1	23,3	36,2
no hi consten					523				
Total Baix Empordà					27.945				

* població ocupada

El total d'ocupats residents no coincideix amb les dades de la taula 6.1 ja que en aquella taula les dades es van corregir d'alguns petits errors que es van detectar en la publicació original del padró de 1975. Tanmateix, s'han utilitzat les dades directament d'aquest padró ja que no existeixen dades corregides per municipis.

Font: CIDC (sense any, fotocopiats), Dades estadístiques del padró municipal d'habitants 1975. Catalunya (per comarques i municipis)

Distribució de la població ocupada resident per grans sectors d'activitat (nombre absolut i percentatge). Baix Empordà. 1996

1996	nombre absolut					percentatge			
	agricultura	indústria	construcció	serveis	Total	agricultura	indústria	construcció	serveis
Albons	45	41	44	79	209	21,5	19,6	21,1	37,8
Begur	50	180	203	717	1.150	4,3	15,7	17,7	62,3
Bellcaire d'Empordà	23	44	42	79	188	12,2	23,4	22,3	42,0
Bisbal d'Empordà, La	75	1.029	441	1.442	2.987	2,5	34,4	14,8	48,3
Calonge	140	417	366	1.292	2.215	6,3	18,8	16,5	58,3
Castell-Platja d'Aro	53	261	219	1.706	2.239	2,4	11,7	9,8	76,2
Colomers	18	11	7	44	80	22,5	13,8	8,8	55,0
Corçà	55	134	77	183	449	12,2	29,8	17,1	40,8
Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heu	83	115	47	214	459	18,1	25,1	10,2	46,6
Foixà	34	23	10	53	120	28,3	19,2	8,3	44,2
Fontanilles	25	0	2	16	43	58,1	0,0	4,7	37,2
Forallac	76	149	66	333	624	12,2	23,9	10,6	53,4
Garrigoles	20	11	7	22	60	33,3	18,3	11,7	36,7
Gualta	25	12	14	39	90	27,8	13,3	15,6	43,3
Jafre	28	25	15	53	121	23,1	20,7	12,4	43,8
Mont-ras	37	150	106	300	593	6,2	25,3	17,9	50,6
Palafrugell	203	1.343	1.049	3.674	6.269	3,2	21,4	16,7	58,6
Palamós	297	1.561	630	3.084	5.572	5,3	28,0	11,3	55,3
Palau-sator	34	14	7	48	103	33,0	13,6	6,8	46,6
Pals	72	109	110	380	671	10,7	16,2	16,4	56,6
Parlavà	38	22	18	45	123	30,9	17,9	14,6	36,6
Pera, la	29	53	14	55	151	19,2	35,1	9,3	36,4
Regencós	14	20	22	48	104	13,5	19,2	21,2	46,2
Rupià	20	19	7	29	75	26,7	25,3	9,3	38,7
Sant Feliu de Guíxols	186	1.387	1.033	3.883	6.489	2,9	21,4	15,9	59,8
Santa Cristina d'Aro	48	206	130	573	957	5,0	21,5	13,6	59,9
Serra de Daró	36	21	2	11	70	51,4	30,0	2,9	15,7
Tallada d'Empordà, La	66	17	8	46	137	48,2	12,4	5,8	33,6
Torrent	14	8	8	30	60	23,3	13,3	13,3	50,0
Torroella de Montgrí	258	602	376	2.091	3.327	7,8	18,1	11,3	62,8
Ultramort	23	7	16	15	61	37,7	11,5	26,2	24,6
Ullà	28	66	76	112	282	9,9	23,4	27,0	39,7
Ullastret	28	17	12	44	101	27,7	16,8	11,9	43,6
Vall-llobrega	23	26	10	82	141	16,3	18,4	7,1	58,2
Verges	68	103	67	190	428	15,9	24,1	15,7	44,4
Vilopriu	15	13	9	28	65	23,1	20,0	13,8	43,1
Baix Empordà	2.287	8.216	5.270	21.040	36.813	6,2	22,3	14,3	57,2

Evolució del nombre total d'habitatges als municipis del Baix Empordà. 1970-1991

	<u>Nombre total d'habitatges</u>		<u>Increment (%)</u>		<u>Classificació municipal segons el creixement</u>	
	<u>1970</u>	<u>1991</u>	<u>1970-81</u>	<u>1981-91</u>	<u>del nombre d'habitatges</u>	
Albons	155	290	41,3	32,4	Pals	300,0
Begur	1.359	4.022	92,8	53,5	Begur	196,0
Bellcaire d'Empordà	190	335	1,6	73,6	Santa Cristina 'Aro	195,0
Bisbal d'Empordà, La	1.939	3.221	47,2	12,8	Vall-llobrega	187,1
Calonge	4.024	9.364	53,6	51,5	Torroella de Montgrí	176,9
Castell-Platja d'Aro	5.859	14.158	73,9	39,0	Ullà	166,9
Colomers	95	134	35,8	3,9	Castell-Platja d'Aro	141,6
Corçà	274	393	70,4	-15,8	Calonge	132,7
Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heu	336	544	44,3	12,2	Baix Empordà	114,9
Foixà	119	196	53,8	7,1	Palafrugell	109,2
Fontanilles	49	69	34,7	4,5	Sant Feliu de Guixols	100,1
Forallac	431	668	44,5	7,2	Vilopriu	93,1
Garrigoles	59	85	23,7	16,4	Albons	87,1
Gualta	102	129	8,8	16,2	Torrent	82,4
Jafre	118	189	28,8	24,3	Mont-ras	81,7
Mont-ras	284	516	14,1	59,3	Bellcaire d'Empordà	76,3
Palafrugell	6.101	12.761	74,6	19,8	Palamós	70,8
Palamós	5.311	9.071	46,5	16,6	Bisbal d'Empordà, La	66,1
Palau-sator	123	161	19,5	9,5	Foixà	64,7
Pals	724	2.896	119,6	82,1	Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heu	61,9
Parlavà	109	161	17,4	25,8	Jafre	60,2
Pera,la	137	184	19,7	12,2	Regencós	57,6
Regencós	92	145	33,7	17,9	Forallac	55,0
Rupià	120	142	10,0	7,6	Tallada d'Empordà, La	51,7
Sant Feliu de Guixols	5.718	11.442	61,2	24,2	Parlavà	47,7
Santa Cristina 'Aro	644	1.900	163,7	11,9	Garrigoles	44,1
Serra de Daró	75	89	16,0	2,3	Corçà	43,4
Tallada d'Empordà, La	120	182	17,5	29,1	Colomers	41,1
Torrent	68	124	27,9	42,5	Fontanilles	40,8
Torroella de Montgrí	2.286	6.331	130,5	20,2	Pera,la	34,3
Ultramort	62	82	29,0	2,5	Verges	33,1
Ullà	139	371	159,0	3,1	Ultramort	32,3
Ullastret	104	130	10,6	13,0	Palau-sator	30,9
Vall-llobrega	93	267	133,3	23,0	Gualta	26,5
Verges	378	503	25,7	5,9	Ullastret	25,0
Vilopriu	87	168	62,1	19,1	Serra de Daró	18,7
Baix Empordà	37.884	81.423	67,5	28,3	Rupià	18,3

Font: elaboració pròpia a partir dels nomenclators de població dels censos de 1970, 1981 i 1991

Mobilitat obligada per desplaçaments residència-treball dels municipis del Baix Empordà. 1986, 1991 i 1996

	Desplaçaments dins el municipi			Desplaçaments a altres municipis			Desplaçaments des d'altres municipis			"residents ocupats"			"llocs de treball"		
	1986	1991	1996	1986	1991	1996	1986	1991	1996	1986	1991	1996	1986	1991	1996
Albons	98	98	87	56	78	122	30	44	54	154	176	209	128	142	141
Begur	590	627	586	250	379	564	233	266	387	840	1.006	1.150	823	893	973
Bellcaire d'Empordà	104	103	104	63	74	84	31	60	87	167	177	188	135	163	191
Bisbal d'Empordà, La	1.948	2.097	1.969	632	889	1.018	603	838	1.006	2.580	2.986	2.987	2.551	2.935	2.975
Calonge	929	1.081	1.057	419	840	1.158	306	402	497	1.348	1.921	2.215	1.235	1.483	1.554
Castell-Platja d'Aro	1.361	1.454	1.563	272	450	676	995	1.490	1.799	1.633	1.904	2.239	2.356	2.944	3.362
Colomers	35	29	27	38	46	53	9	11	15	73	75	80	44	40	42
Corçà	180	154	172	196	248	277	86	116	128	376	402	449	266	270	300
Cruïlles, Monells i Sant Sadurn de l'Heur	151	217	152	199	161	307	63	86	140	350	378	459	214	303	292
Foixà	54	61	49	52	59	71	17	15	11	106	120	120	71	76	60
Fontanilles	36	45	26	7	14	17	7	11	10	43	59	43	43	56	36
Forallac	259	248	203	249	346	421	176	239	310	508	594	624	435	487	513
Garrigoles	33	26	22	20	33	38	2	3	10	53	59	60	35	29	32
Gualta	58	54	47	43	55	43	32	67	93	101	109	90	90	121	140
Jafre	75	64	57	40	57	64	19	20	36	115	121	121	94	84	93
Mont-ras	147	176	165	232	348	428	156	308	300	379	524	593	303	484	465
Palafrugell	4.300	4.612	4.202	1.004	1.803	2.067	728	1.048	1.460	5.304	6.415	6.269	5.028	5.660	5.662
Palamós	3.272	4.010	3.983	734	1.176	1.589	606	1.269	1.683	4.006	5.186	5.572	3.878	5.279	5.666
Palau-sator	63	69	53	46	36	50	11	82	77	109	105	103	74	151	130
Pals	419	441	405	128	171	266	385	526	539	547	612	671	804	967	944
Parlavà	73	76	51	50	63	72	15	15	27	123	139	123	88	91	78
Pera,la	71	93	64	59	75	87	57	49	75	130	168	151	128	142	139
Regencós	39	40	34	54	58	70	44	25	57	93	98	104	83	65	91
Rupià	54	43	32	36	40	43	6	8	21	90	83	75	60	51	53
Sant Feliu de Guixols	4.046	4.101	3.831	1.172	1.756	2.658	359	686	761	5.218	5.857	6.489	4.405	4.787	4.592
Santa Cristina 'Aro	325	409	407	175	360	550	279	489	544	500	769	957	604	898	951
Serra de Daró	47	53	51	22	18	19	21	29	37	69	71	70	68	82	88
Tallada d'Empordà, La	86	87	79	33	55	58	46	80	95	119	142	137	132	167	174
Torrent	34	29	19	24	35	41	6	40	37	58	64	60	40	69	56
Torroella de Montgrí	2.038	2.268	2.512	355	564	815	626	771	936	2.393	2.832	3.327	2.664	3.039	3.448
Ultramort	55	41	25	12	25	36	9	15	6	67	66	61	64	56	31
Ullà	81	98	74	165	170	208	61	96	136	246	268	282	142	194	210
Ullastret	59	70	51	34	46	50	16	24	25	93	116	101	75	94	76
Vall-llobrega	62	42	54	23	58	87	75	121	146	85	100	141	137	163	200
Verges	239	201	194	173	219	234	100	128	159	412	420	428	339	329	353
Vilopriu	28	39	30	23	30	35	9	13	22	51	69	65	37	52	52
Baix Empordà	21.449	23.356	22.437	7.090	10.835	14.376	6.224	9.490	11.726	28.539	34.191	36.813	27.673	32.846	34.163

Font: Padró de 1986, cens de 1991 i estadística de població de 1996, web de l'IEC

Principals municipis, comarques i províncies d'origen o de destinació dels municipis del Baix Empordà. 1966-70 i 1981-85

SANT FELIU DE GUÍXOLS

Principals municipis de destinació. Nombre absolut i percentatge

Baixes 1967-1971				Baixes 1981-1985			
	Total	Percentatge	Percentatge acumulat		Total	Percentatge	Percentatge acumulat
Barcelona	51	10,7	10,7	Castell-Platja d'Aro	61	9,3	9,3
Castell-Platja d'Aro	22	4,6	15,4	Barcelona	50	7,6	17,0
Sabadell	20	4,2	19,6	Santa Cristina d'Aro	48	7,3	24,3
Girona	20	4,2	23,8	Girona	28	4,3	28,6
Granada	20	4,2	28,0	Palamós	22	3,4	32,0
Baza (Granada)	18	3,8	31,8	Adra (Almeria)	17	2,6	34,6
Granollers	16	3,4	35,2	Llagostera	15	2,3	39,3
Llagostera	14	2,9	38,1	Lloret de Mar	15	2,3	41,6
Santa Coloma de Gramanet	12	2,5	40,6	Palafrugell	13	2,0	43,6
Cortes de Baza (Granada)	12	2,5	43,2	Salt	12	1,8	45,4

Principals comarques i províncies de destinació. Nombre absolut i percentatge

Baixes 1967-1971				Baixes 1981-1985			
	Total	Percentatge	Percentatge acumulat		Total	Percentatge	Percentatge acumulat
Barcelonès	69	14,5	14,5	Baix Empordà	158	24,2	24,2
Baix Empordà	58	12,2	26,7	Gironès	64	9,8	33,9
Granada	51	10,7	37,5	Barcelonès	55	8,4	42,4
Gironès	44	9,3	46,7	Selva	39	6,0	48,3
Vallès Occidental	32	6,7	53,5	Granada	31	4,7	53,1

Font: elaboració pròpia a partir dels arxius municipals i de l'arxiu històric comarcal

Evolució de la migració i dels saldos migratoris en els municipis del Baix Empordà. 1981-1995*

	altes				baixes				1981-1984		
	1981	1982	1983	1984	1981	1982	1983	1984	altes	baixes	Saldo
Albons	14	4	9	9	0	9	11	9	36	29	7
Begur	17	40	47	59	19	33	39	33	163	124	39
Bellcaire d'Empordà	12	0	8	15	6	10	5	11	35	32	3
Bisbal d'Empordà, La	69	114	156	177	39	113	154	159	516	465	51
Calonge	63	63	105	128	65	101	129	85	359	380	-21
Castell-Platja d'Aro	98	140	184	174	47	126	88	7	596	268	328
Colomers	3	1	0	0	5	2	5	3	4	15	-11
Corçà	17	63	54	27	0	19	16	31	161	66	95
Cruïlles, Monells i Sant Sadurn de l'Heura	0	27	5	18	6	20	35	26	50	87	-37
Foixà	4	5	5	0	1	5	11	11	14	28	-14
Fontanilles	6	2	0	1	0	0	0	9	9	9	0
Forallac	11	25	55	56	28	25	62	38	147	153	-6
Garrigoles	2	2	14	7	6	0	0	1	25	7	18
Gualta	2	4	16	11	2	13	12	3	33	30	3
Jafre	0	0	0	0	1	5	3	0	0	9	-9
Mont-ras	8	25	52	42	1	17	23	38	127	79	48
Palafrugell	99	247	262	319	111	184	251	247	927	793	134
Palamós	66	129	169	205	23	161	101	174	569	459	110
Palau-sator	10	3	4	3	1	2	6	1	20	10	10
Pals	14	30	12	29	17	33	21	17	85	88	-3
Parlavà	3	7	12	0	0	0	15	2	22	17	5
Pera,la	0	4	10	12	0	1	1	17	26	19	7
Regencós	0	0	1	1	0	12	0	4	2	16	-14
Rupià	1	0	5	4	2	0	17	4	10	23	-13
Sant Feliu de Guíxols	159	192	212	224	53	130	180	188	787	551	236
Santa Cristina d'Aro	25	52	68	54	12	25	40	52	199	129	70
Serra de Daró	0	1	0	0	1	0	0	0	1	1	0
Tallada d'Empordà, La	15	0	10	6	1	18	5	6	31	30	1
Torrent	0	7	10	5	0	5	8	1	22	14	8
Torroella de Montgrí	32	73	144	142	44	50	71	72	391	237	154
Ultramort	0	3	0	1	4	0	4	1	4	9	-5
Ullà	0	12	5	3	0	30	34	14	20	78	-58
Ullastret	0	4	1	0	5	6	2	0	5	13	-8
Vall-llobrega	0	9	0	0	0	4	2	0	9	6	3
Verges	3	24	19	12	24	29	21	27	58	101	-43
Vilopriu	0	2	4	3	2	4	0	3	9	9	0
Baix Empordà	753	1.314	1.658	1.747	526	1.192	1.372	1.294	5.472	4.384	1.088

* De 1981 a 1989 són el total d'altes i baixes residencials,
de 1992 a 1995 són només les migracions interiors -altes i baixes amb altres municipis d'Espanya-

Font:

Fluxos: 1982-89 (web de l'IEC)

1992-95: IEC (diversos anys), Moviments migratoris

ONG/associacions d'immigrants i administració municipal

Guió d'entrevista.-

Nom de l'empresa/sindicat/organització empresarial

Persona de contacte

Càrrec

Adreça

Data

Entrevistador

Lloc de l'entrevista

Duració de l'entrevista

Observacions

1. Característiques generals

Any d'arribada

a la comarca

al municipi

inici en el desenvolupament de feines a la construcció i l'hoteleria i restauració

per nacionalitat

Evolució flux

per nacionalitat

per feines desenvolupades

Evolució estoc

nombre aproximat en l'actualitat

distribució per nacionalitats

Proporció d'actius sobre residents

Reagrupació familiar

immigració familiar

inici del procés de reagrupació

manera en que es desenvolupa aquest procés de reagrupació

Coincidència país de procedència amb país de naixement o origen

Història migratòria prèvia abans de l'arribada a Espanya

2. Situació jurídica

Forma d'entrada a Espanya

segons nacionalitats

segons professions/ocupacions

Problemes jurídics del personal de nacionalitat estrangera

respecte a la residència

respecte al treball

segons nacionalitats

abans i després de la LOE

Conseqüències procés de regularització de 1991

Renovació de permisos

3. Qualificació

Nivell professional

Nivell educatiu

Adequació nivell educatiu-professió

Relació professió actual-professió anterior (país de naixement o d'origen)

Formació professional

4. Activitat laboral

Inserció laboral

segons branques d'activitat econòmica

segons professions

número de persones que treballen a la construcció i a l'hoteleria i restauració

grandària de l'empresa o de l'establiment on treballa

Relació amb l'activitat abans de la seva arribada a Espanya

al país de naixement

al país anterior a la seva arribada a Espanya

Condicions laborals (en les dues branques que ens interessin; s'ha de tenir en compte el concepte d'estranger com un concepte ampli)

tipus de contractació

duració de la contractació

treball sense contracte

horaris

condicions segons la grandària de l'empresa o de l'establiment

5. Activitats econòmiques submergides

nivell d'inserció segons branques d'activitat

segons grandària de l'empresa o de l'establiment

formes que adquireix aquesta inserció (no contractació, hores extres no declarades, no donat d'alta a Seguretat Social, etc...)

6. Atur

Incidència de l'atur

evolució al llarg de l'any

segons professions

segons branques d'activitat

atur de llarga durada o ràpida rotació ocupació-atur

estratègies de subsistència: recurs INEM, família, canvi d'ocupació, desplaçament geogràfic, xarxes de solidaritat, etc...

7. Mobilitat professional

Canvi d'ocupació entre diverses branques d'activitat i professions
Promoció interna
Mercats interns

8. Mobilitat geogràfica

Mobilitat associada a la cerca o al desenvolupament de feina
segons ocupació/professió
segons branques d'activitat

Mobilitat geogràfica dins de l'empresa

Circulació. Desplaçaments puntuals
general o reservat a unes ocupacions/professions determinades
dintre d'Espanya i entre Espanya i altres països

9. Negocis

Tipus de negoci que posen en marxa
diferenciació segons nacionalitats
negocis familiars o contractació de personal aliè

10. Forma de contacte amb l'empresa (INEM, xarxes informals, mitjans de comunicació, agències de treball temporal, etc...)

Tipus i nivell d'informació de la qual es disposa abans d'arribar a Espanya

Forma de contacte primera ocupació
treball pactat/emparaulat
formes d'accedir al primer treball
paper de la xarxa familiar o de coneguts

Forma de contacte amb les següents ocupacions
paper de familiars, amics i altres membres de la mateixa nacionalitat

Suport durant els períodes d'atur

Formes d'accedir a l'habitatge

Contacte amb la societat d'origen
tipus de contacte
trameses realitzades (diners, objectes de consum, petits capitals per a inversions,
inversió en habitatge...)

11. Polítiques municipals respecte als estrangers (només per a les administracions municipals)

12. Valoració i propostes respecte a la inserció laboral dels estrangers

Empresaris, organitzacions empresarials i sindicats

Guió d'entrevista.-

Nom de l'empresa/sindicat/organització empresarial
Persona de contacte
Càrrec
Adreça

Data
Entrevistador
Lloc de l'entrevista
Duració de l'entrevista

(només pels empresaris)

Nombre d'empleats a l'establiment (distribució per professions i sexe)
Nombre d'actius estrangers a l'establiment (distinció per professions, nacionalitat i sexe)
Capital nacional o estranger de l'empresa

Observacions

A. Característiques de les empreses i del mercat de treball

1. Característiques del sector

Tipus d'empreses
Segons grandària i volum de facturació
Segons període d'obertura
Dimensions dels establiments

Autònoms

Presència capital estranger
Formes de penetració (compra de participacions, compra d'empreses, expansió,
etc...)
Inversions segons tipus d'empreses (grandària, localització geogràfica)
Evolució de la inversió estrangera

Grau d'implantació de cadenes hoteleres i de restauració (nacionals i estrangeres)

2. Subcontractació

Nivell que adquireix el procés de subcontractació entre empreses
Tipus d'empreses que subcontracten i tipus d'empreses subcontractades
Principals característiques d'aquest procés
Relació amb les condicions laborals del treball

3. Mercat de treball i condicions de treball

Característiques socio-demogràfiques del personal

Edat
Sexe

Formes de flexibilització del mercat de treball.

Tipus de contractació existent (fix, fix discontinu, temporal, contractes per obra, en pràctiques, de formació, etc...)

Segons ocupacions/professions. Nivell d'eventualitat/temporalitat segons ocupació/professió

Segons grandària de l'empresa
Evolució de la proporció plantilla fix i eventual
Segons període d'obertura

Evolució estacional/temporal de les plantilles al llarg de l'any
Horaris laborals

Nivell d'accidentalitat

Principals mancances temporals o permanents de personal

Demanda d'experiència professional

Formació professional (empresa, organismes públics, etc...)

Evolució del mercat de treball: polivalència o especialització

4. Activitat econòmica submergida

Nivell d'incidència de les activitats econòmiques submergides

Evolució que ha seguit des dels anys setanta

Formes que adquireix aquest procés

Segons grandària de l'empresa
Segons ocupació/professió
Segons els períodes d'obertura

5. Mètodes de selecció i contacte amb el personal

Forma de contacte i selecció del personal (INEM, xarxes informals, mitjans de comunicació, agències de treball temporal, etc...)

Segons duració del contracte
Segons grandària de l'empresa
Segons ocupacions/professions
Segons període d'obertura

6. Atur

Nivell d'atur en aquesta branca

Evolució estacional o temporal
Atur de llarga durada o ràpida rotació ocupació-atur
Ocupacions/Professions més afectades

Estratègies de subsistència: recurs INEM, família, canvi d'ocupació, desplaçament geogràfic, etc...

7. Mobilitat professional

Nivell de mobilitat professional. Canvi d'ocupació entre diverses branques d'activitat i professions
Promoció interna. Mercats interns de treball

8. Mobilitat geogràfica

Principals fluxos immigratoris
Procedència
Formes d'inserció

Procedència geogràfica del personal temporer/eventual
Diferenciació segons ocupació/professió
Llocs de procedència
Nombre aproximat
Tipus d'empreses on s'insereixen laboralment

Mobilitat geogràfica dins de l'empresa
Circulació. Desplaçaments puntuals
Mobilitat general o reservat a unes ocupacions/professions determinades

B. Inserció dels immigrants estrangers dins del mercat de treball

1. Característiques generals

Nacionalitat
Any d'arribada
Evolució flux
Evolució estoc

2. Situació jurídica

Problemes jurídics del personal de nacionalitat estrangera
Conseqüències procés de regularització de 1991
Renovació de permisos

3. Condicions laborals

Tipus de contractació
Segons ocupacions/professions
Segons grandària de l'empresa
Segons període d'obertura

4. Qualificació

Demanda d'experiència professional
Relació professió actual- professió anterior
Adequació nivell educatiu-professió
Formació professional

5. Nivell d'inserció en les activitats econòmiques submergides

6. Forma de contacte amb l'empresa (INEM, xarxes informals, mitjans de comunicació, agències de treball temporal, etc...)

Primera ocupació i posteriors
Segons duració del contracte
Segons grandària de l'empresa
Segons ocupacions/professions
Segons període d'obertura

7. Atur

Incidència de l'atur
Atur de llarga durada o ràpida rotació ocupació-atur
Estratègies de subsistència: recurs INEM, família, canvi d'ocupació, desplaçament geogràfic, xarxes de solidaritat, etc...

8. Mobilitat professional

Canvi d'ocupació entre diverses branques d'activitat i professions
Promoció interna
Mercats interns

9. Mobilitat geogràfica

Diferenciació segons ocupació/professió
Mobilitat geogràfica dins de l'empresa
Circulació. Desplaçaments puntuals
General o reservat a unes ocupacions/professions determinades
Dintre d'Espanya i entre Espanya i altres països

10. Desenvolupament de negocis propis

Tipus d'establiment o negocis
Capital inicial o reunió capital mitjançant altres activitats

11. Associacionisme a sindicats